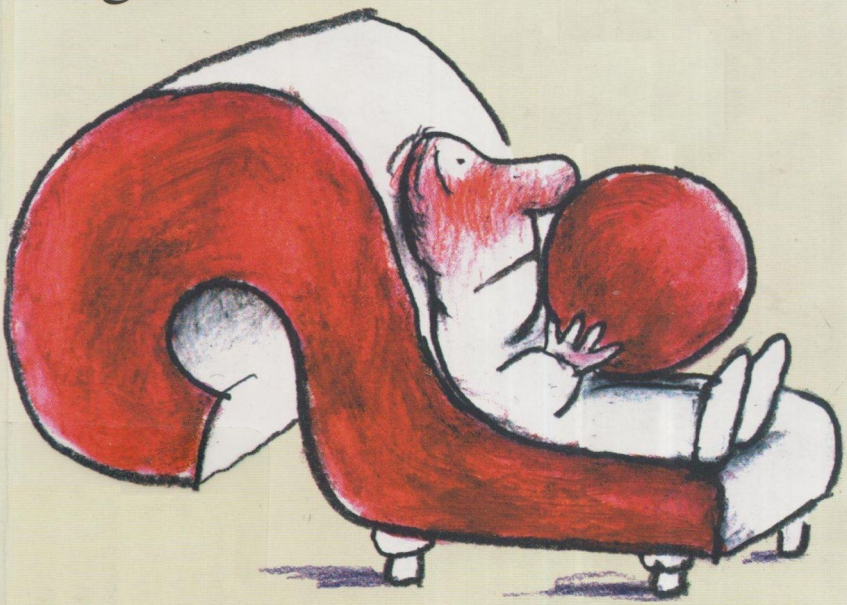
psikanaliz gündemi

neden psikanaliz?

Roger Perron

ithaki

Roger Perron

Roger Perron klinik psikolog, psikanalist ve Ulusal Bilim Araştırma Merkezi'nde (C.N.R.S.) araştırma bölümü onursal başkanı, Paris Psikanaliz Kurumu'nun asil üyesidir. Yazar on beşe yakın kitaba imzasını atmış, son olarak da "*Epitres aux enfants qui se cachent dans les grandes personnes*" (*Yetişkinlerin İçinde Gizlenen Çocuklara Mektuplar)* P.U.F, 2000, adlı kitabı yayımlamıştır.

İthaki Yayınları - 176
Psikanaliz Gündemi (Kitap) - 3
ISBN 975-8607-90-1

Özgün Adı:
Une Psychanalyse Pourquoi?
Roger Perron

Neden Psikanaliz?
Roger Perron

Dizi Sorumluları: Bella Habip - Stella Ovadia
Yayına Hazırlayan: Bella Habip
Redaksiyon: Bella Habip

Fransızcadan çeviren: Alp Tümertekin

1. Baskı İstanbul, 2003

© Dunod, Paris, 2000

© İthaki 2003
Yayıncının yazılı izni olmaksızın herhangi bir alıntı yapılamaz.

Yayın Koordinatörü: Füsun Taş
Sanat Yönetmeni: Murat Özgül
Sayfa Düzeni ve Baskıya Hazırlık: Yeşim Ercan
Kapak ve İç Baskı: Kitap Matbaacılık
Cilt: Fatih Mücellit

İthaki Yayınları
Mühürdar Cad. İlter Ertüzün Sok. 4/6 81300 Kadıköy İstanbul
Tel: (0216) 330 93 08 – 348 36 97 Faks: (0216) 449 98 34
ithaki@ithaki.com.tr
www.ithaki.com.tr

Neden Psikanaliz?

Roger Perron

Fransızcadan çeviren:
Alp Tümertekin

ithaki

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme d'aide a la publication, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en Turquie et de l'Institut Français d'Istanbul.

Çeviriye ve yayına katkı programı çerçevesinde yayımlanan bu yapıt, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın, Türkiye'deki Fransa Büyükelçiliği'nin ve İstanbul Fransız Kültür Merkezi'nin desteği ile gerçekleştirilmiştir.

Psikanaliz Gündemi Dizisi iki tür yayın etrafında oluşturuldu:

Dünya psikanaliz literatürünün belli başlı metinleri bir yandan bir ***seçkide*** belirli bir temanın etrafında bir araya getirilirken, öte yandan da, bu literatürün önemli yazarlarının eserleri ***kitap*** halinde yayımlanmakta.

Psikanaliz Gündemi'nde bir tema derinliğine işlenirken, farklı ekollerle farklı bakış açıları tarihsel gelişimleri içinde aktarılacak, çünkü "Psişik olguların bir gözlem yöntemi, bir tedavi pratiği ve bu olguların kuramı olan psikanaliz" aynı zamanda da pratiğinden kaynaklanan bir özellikle bir gelenek kurar. Bu gelenek bir tarihsellik ve şecere içinde yer alır, çeşitli aidiyet alanları oluşturur.

Güncel psikanaliz araştırmaları da tarihselliklerinin altı çizilerek ***Psikanaliz Gündemi***'nde yer almakta.

Psikanaliz Gündemi yalnızca ruh sağlığı alanında çalışanlara değil, insanın ruh sağlığının karmaşık yapısını oluşturan toplumsal, politik, ekonomik, estetik olgulara ilgi duyanlara ve özellikle de insanı ve kendini tanımak için psikanalize başvurmayı anlamlı bulanlara da hitap etmeyi amaçlıyor.

Dizi Sorumluları

Bella Habip - Stella Ovadia

İÇİNDEKİLER

"Neden Psikanaliz" Üzerine – Bella Habip 9

Giriş: Bu kitabı neden yazdım? – Roger Perron 15

I- Psikanaliz, Psikanaliz Tedavisi ve Analistler 19

1) Psikanaliz nedir? 21
2) Psikanaliz kime hitap eder? 27
3) İnsan neden bir psikanaliz tedavisine girişmeyi ister? 32
4) Psikanaliz girişiminin kuralları nelerdir? 38
5) Divan neden gereklidir? 45
6) Neden ödeme yapılıyor? 50
7) Psikanalist nasıl seçilir? 57
8) Tedavi nasıl gelişir? 62
9) Kim yorumluyor? Neden yorumluyor? Nasıl yorumluyor? 67
10) Psikanaliz insanı iyileştirir mi? 72
11) Psikanaliz korkutabilir mi? 78
12) Aktarım nedir? 83
13) Ruhsal travma nedir? 89
14) İnsan kendi mutsuzluğuna sarılabilir mi? 96

II- Psikanalizin Temelleri 101

15) Bilinçdışı nedir? 103
16) Bilinçdışı: Birazcık mı? Çok mu? Delicesine mi? Yoksa, hiç mi? 109
17) Düşlere neden bu kadar önem veriliyor? 115
18) Hayal nedir? 121
19) Dürtü nedir? 127
20) Savunmalar nedir? 133
21) Kompleks nedir? 140
22) Oidipus Kompleksi nedir? 145
23) İğdiş Edilme Kompleksi nedir? 153
24) Kadınlar konusunda neler denilebilir? 159

25) Hepimiz de çift cinsiyetli miyiz? 165
26) Her şeyi cinsellikle mi açıklayacağız? 169

III- Psikanaliz ve Çocuk **175**
27) Psikanalist çocuğun söylediğini nasıl işitir? 177
28) Psişizm nasıl gelişir? 185
29) Çocuk neden bu kadar meraklıdır? 191
30) Psikanalist okuldaki başarısızlığı nasıl ele alır? 196
31) Çocuğumuzun her şeyini bilmemiz gerekli mi? 204
32) Her hakikatin söylenmesi mi gerekir? 210
33) Çocuk neden korkar? 217
34) Anne-baba hep suçlu mudur? 222
35) Her şey altı yaşına kadar olup bitiyor mu? 227

IV- Psikanaliz ve Erişkin **233**
36) Çocuklarda otizm nedir? 235
37) Nevroz nedir? 244
38) Histeri nedir? 250
39) Fobi nedir? 256
40) İnsan kendi kendine zulmeder mi? 261
41) Psikoz nedir? 266
42) İnsan yası nasıl göğüslemeli? 273
43) İnsan çok aklı başında olabilir mi? 279
44) Nasıl sevmeli? 286
45) Psikanaliz Tedavisi: Yabancılaşma mı, özgürleşme mi? 293
46) Psikanaliz insanın kendi yazgısının faili olmasına yardım eder mi? 300
47) İnsan kendi tarihini baştan yaratabilir mi? 304
48) Psikanalizin bir etiği var mıdır? 309
49) Psikanaliz hâlâ yaşıyor mu? 314
50) İnsan psikanaliz konusunda nasıl bilgi toplayabilir? 320
Görmek, dinlemek, okumak üstüne

"NEDEN PSİKANALİZ?" ÜZERİNE

Roger Perron'un psikanaliz tedavisini geniş bir kitleye ulaştırmak, anlaşılmasını sağlamak ve üzerindeki ön yargılardan arındırmak amacıyla yazdığı *Neden Psikanaliz?* bilimsel açıdan zengin, açık, net ve neredeyse herkese ulaşabilir niteliktedir; özellikle ruhsal açıdan yardıma ihtiyacı olanlara kılavuzluk edebilecektir: psikanalizin hangi durumlarda etkili olabileceğini, bir psikanaliz tedavisinin nasıl bir şey olduğunu, kimlere ve nasıl hitap ettiğini, ruhsal yaşantımızın nasıl bilinçdışıyla içiçe olduğunu ve bu bilinçdışının nasıl bir şey olduğunu hem kuramsal açıdan hem de gündelik hayattaki dışavurumları açısından ele alır.

Neden Psikanaliz? okuyucuyla dostça konuşan bu deneyimli psikanalistin psikanalizle kurduğu ilişkinin niteliğini de yansıtır. Freud, psikanaliz deneyiminin "hakikat aşkı"na dayandığını söylemişti; hasta olan kişi kendi tarihinde olup bitenlere merak duyarak bir çeşit arkeolojik araştırmaya gönüllü olduğu takdirde psikanaliz tedavisi başarılı olabilecekti. Psikanaliz jargonunda bu gönüllülüğü "arzu" veya "dürtü" başlığı altında toplayabiliriz. Arzumuzu yönlendiren dürtülerimiz kaderimizi yani tari-

himizi de belirler. Roger Perron'un psikanalizi ise bu hakikat aşkının yanında "özgürleşme" tasarısını da barındırır. Tedaviyi yönlendiren, ivme kazandıran şeyin, kişinin esir olduğu çatışmalardan, derin üzüntülerden kurtulma arzusu olduğunu, bu arzunun da aslında özgür olma arzusu olduğunu sık sık vurgulayan yazar, kendi hakikatini araştıran kişinin özgürlük arayışına girdiğini söyler.

Neden Psikanaliz? aynı zamanda vulgarize psikanaliz alanında konuyu ele almasındaki nitelik açısından örnek olabilecek ender yapıtlardandır. Psikanaliz deyince tabii öncelikle Freud'un yapıtlarına başvurulmalıdır. Bu konuda yazar, kitabın son bölümünde okuyucuya bir okuma izleği de önermektedir. Nitekim konuya yabancı, ama ruhsal açıdan bir arayış içine girmiş bir kişinin psikanalizin hangi durumlarda gerekli ve yararlı olduğunu anlaması için vulgarize bir yapıta başvurması doğaldır. Bu anlamda bilimsel değerinden taviz vermeden pedagojik üslubuyla okuyucuyu enine boyuna bilgilendiren bu yapıt, psikanaliz alanındaki ön yargılara da yanıt verecek güçtedir. Freud 1932 yılında yayımladığı 34. Konferansında insanların bilgi edinmeden önce değer yargısına sahip olmaya çok meyilli olduklarını ileri sürmüştü. Önyargı diye de adlandıracağımız bu tutumun, ruhsallığımızın başlangıç evrelerinden itibaren kendini gösterdiğini ileri süren Freud, 1925 yılında "Değilleme" (Die Verneinung) adlı makalesinde şöyle der: " Psişizm nesnenin varlığına dair bir fikir yürütmeden önce, onun niteliksel özelliklerine karar verir." Yani önce nesne iyi ya da kötü oluyor, ondan sonra var ya da yok oluyor. Melanie Klein'ın da "iyi" ve "kötü" nesnesinin kökeninde bu makalenin olduğu söylenir. Belki de, "İyi bir vulgarizasyon nedir" sorusuna verilecek yanıt da, "fikir yürütmeden önce bilgi edindirmeyi amaçlayan yapıt" şeklinde olabilir.

Neden Psikanaliz? Psikanalizin Avrupa'da özellikle Fransa'daki ruhsal rahatsızlıkların tedavisindeki konumunu da nesnel bir biçimde sergiler. Psikanaliz artık salt muayenehanelerin içinde var olan bir uygulama değildir: biçimsel açıdan farklı olsa da psikiyatri servislerinin koşullarıyla da çalışabilmekte, ağır vakalara da ulaşabilmekte, kuramı ve uygulaması gittikçe zenginleşmekte ve çeşitlenmektedir: karşılıklı analitik psikoterapiler, analitik psikodramalar, çocuk psikanalizi gibi uygulamalar çağdaş Avrupalı psikanalistlerin sık sık başvurdukları psikanaliz kökenli uygulamalardır. Psikanaliz tedavisinin birçok Avrupa ülkesinde sağlık sigortaları tarafından karşılanması da bunun en iyi kanıtıdır: bir psikanaliz tedavisi hem profilaktik açıdan koruyucu olmak özelliğiyle, hem de hospitalizasyon daha pahalıya mal olduğundan ekonomik açıdan daha kârlı olabilmektedir. Bu anlamda Freud'un hayallerinin gerçekleştiğini ileri süremez miyiz? Salt elit bir kesimin gücünün yetebilecegi türden bir tedavi olmaktan çıkan psikanaliz, geniş kitlelelere de ulaşmayı başarmıştır. Tabii bu durum Avrupa ve Amerika ülkeleri için geçerli olup henüz Türkiye'de, psikanalist sayısının çok az olması nedeniyle böyle bir yaygınlaşmadan söz etmek için erkendir.

Neden Psikanaliz? psikanalizi salt tedavi açısından ele almaz, aynı zamanda eğitim, çocuk-ebeveyn ilişkileri konusunda katettiği devasa adımların da altını çizer. Freud'un çocuk eğitimi alanında kötümser olduğu bilinir: hatta Fransa'nın ilk psikanalistlerinden olan Prenses Marie Bonaparte'a bu konuda yarı şaka yarı ciddi bir biçimde, "eğitimde ne yaparsak yapalım, yine yanlış yaparız," deyişi ünlüdür. Bununla birlikte Freud ebeveynlere herzaman dürüst olmaları –yine hakikat aşkı!– yönünde tavsiye etmekten ve onların, çocuklarına karşı takındıkları çiftedeğerli tutumları da sorgulamaktan geri kalmaz. İlk çocuk analizi olan

"Küçük Hans" (1909) buna en iyi örnektir. Roger Perron bu alanda psikanalizin katettiği yolu da gözler önüne serer.

Neden Psikanaliz? psikanaliz tedavisinin etiğinden de söz eder. Psikanalizin *Ethos*'u, bir başka deyişle psikanalizin yaşadığı yer ruhsallıktır; onun gelişmesi ve serpilmesine yarayan her şey de iyidir. Bu gelişme veya serpilme kişinin elinde midir? Yoksa kişi önceden yazılmış bir kaderin salt aktörü müdür? Psikanaliz her şeyin 0-7 yaş arasında olup bittiğini söylemiyor muydu zaten?... Kitap bu sorulara açık yanıtlar getireceği gibi, özgür olma yolundaki, acı çeken kişiyi de bu konuda cesaretlendirecektir. Ama şunu kısaca söyleyebiliriz: hakikat âşığı ve özgür düşüncenin en önemli temsilcilerinden biri olan Freud, psikanaliz yöntemiyle öncelikle kendisini iyileştirmiştir. Rüyalarını çözümleyerek, bir tür kendi kendine analiz deneyiminde bulunan Freud, bu yöntemle ruhsallığın en önemli unsuru olan Oidipus Kompleksini keşfetmiştir. Bu keşfin, onun salt tedaviyi yönlendirmesindeki bir etken olmayıp aynı zamanda nevrozunu da iyileştirdiği söylenir. En azından Freud biyografilerine baktığımız zaman Freud'un, kendi kendine yaptığı psikanalizin keşifleri, bu keşifleri anlattığı arkadaşı kulak, burun, boğaz uzmanı Berlinli doktor Fliess'e olan nevrotik aktarımın çözülmesini sağlamıştır. Her aktarımın çözülmesi de kişide bir özgürlük alanı yaratır. Tabii bu arada psikanaliz tedavisinin iki kişilik bir deneyim olduğunu ve kendi kendine analizin, aktarım analizine (bu kavramın neyi karşıladığını kitap içinde aktarım üzerine olan bölümde ayrıntılı bir biçimde verilmiştir) olanak vermediğini hatırlatalım.

Neden Psikanaliz? psikanaliz dilini sadeleştirmesi yönüyle de, sadece ruh sağlığı konusunda bir arayışa giren kişiler için değil, aynı zamanda henüz psikanalizle tanışmamış ruh sağlığı profesyonelleri için de iyi bir kılavuz sayılabilir.

Psikanalizin gelişmesine ve serpilmesine katkıda bulunacağını düşündüğümüz bu kitabın okuyucunun "hakikat aşkı"na ivme kazandırması dileğiyle...

Bella Habip

GİRİŞ

BU KİTABI NEDEN YAZDIM?

Psikanaliz mucizeler yaratmaz, ama acı çeken insanlara yardım edebilir.

Psikanalist sinsi, direngen "kendiyle barışık olmama" duygusuna her gün katlanmak zorunda kalan insanların yaşamasına, daha iyi yaşamasına yardımcı olma önerisinde bulunur. Bunu ifade edebilecek kimsesi olmayan kişilerden; en azından buna kulak verebilecek kimsesi olmayan, dahası bunu nasıl anlatabileceğini de bilmeyen kişilerden söz ediyorum. Oysa bu insanlar ne kadar da çok konuştular kendi kendilerine ve de ne kadar da çok "Hadi ama, canlan bakalım, kıpırda, korkacak ne var, çalış, birşeylerle uğraş, şunu yap, bunu yap, şununla ilgilen, bununla ilgilen, X'e bak, Y'ye bak, nasıl da canlandılar vb." dendi onlara. Ancak bütün bunları zaten yapamadığınızın farkına varırsanız, kendi kendinizi suçlar, yakınmaya başlarsınız, sonra da kendinizi bu kadar beceriksiz hissettiğiniz için iyice gömülüp gidersiniz. Doktor tavsiyesine uyup çeşit çeşit uyarıcılar, anti-depresanlar kullanmış, hatta aşırı derecede kullanmış olabilirsiniz, belki daha da ileri gidip sigortanızın karşılamayacağı sigara, tütün, alkol –hatta daha kötüsünü– kullandığınız da olmuştur.

Ustelik bütün bunlar gene de "sıradan" mutsuzluklar. Bir de kötü niyetli, kimliği belirsiz zulmedicilerle dolu, kendisine düşman bir evrende yaşayan bu adam var; kendisi ne olduğunu bilmese bile, ona istediğini en sonunda verebilecek, aramakla bulunmaz bir erkeğin peşindeki kadın var bir de; yaşamı mikroplar nedeniyle kabusa dönen, günde otuz kez ellerini yıkayan şu adam da var; bir de şu otistik çocuk var hani... İnsanın başına gelebilecek dertler bitip tükenmez ki...

Bir gün gelir insan bunun bir tek "kısmetsiz olmaktan" kaynaklanmadığını söylemeye başlar kendi kendine. Belki benim de bir suçum var, düşünmek, davranmak, varolmak biçimimde aksayan bir yan var belki, demeye başlar insan. Tamam da, aksayan ne? İnsan kafa yormaya başlar, ama çok geçmeden gelip bir duvara çarpar kafasını, anlayamaz olur hiçbir şeyi. Bunun üstüne bilgilenmeye koyulur, gazete, dergi okumaya başlar, tam da bu sorunlarla ilgili bir radyo ya da televizyon programı yakalar, ama gene de bir türlü yol almış olmaz. Dinleyebilecek, belki yardım da edebilecek biri gerekli, demeye başlar insan. Peki, ama kim? Eşe dosta sorulur, bilgi edinmeye çalışılır, telefon rehberlerinin, küçük ilanların "psikoloji, psikiyatri" içerikli başlıkları ayıklanmaya başlanır. Peki, ama buralarda hizmet sunan kişilerin ciddi, güvenilir olduğu nereden belli? Bir rivayete göre, kendilerine psikanalist diyen bu adamların çoğu sahtekar. Dahası, bütün bu psikanalistler sahtekar değil mi? İnsan gidip biriyle konuşmak için bir tek, belki de tomarla para, hem de uzunca bir süre, neden ödesin ki? Şu içinde bulunduğum acılı durumdan belki daha da berbat bir bağımlılık yaratacak bir işe neden gireyim ki? Hem, aslında şu psikanaliz dedikleri de, ne ki zaten?

İnsanın aklına bütün bu soruların gelmesi son derece meşru. O kadar çok soruldu ki bana bunlar... Ben de aklıma gelen, bu-

labildiğim en basit, en doğru terimlerle yanıtlamaya çalıştım. Daha başka birçok meslektaşım gibi, benim de yardıma muhtaç olduğu açıkça görülebilen, ama yanlış yönlendirildiği için zararlı yöntemler uygulayan bir sözde-psikoterapistin ellerine düşmüş bir hastayı kabul ettiğim oldu; böyle bir durumda sorunların nasıl da ağırlaştığı hemen gözlemlenebiliyordu. Böyle bir durumda ben insan mutsuzluğunu (ister bile bile ister bilmeden, temelde bunun pek önemi yok) kötüye kullanan bu kişiye karşı müthiş öfke duyarım. Ancak, herhangi bir eyleme yol açmayan öfkenin de yararı olmaz. Öte yandan, bu eylem de sınırlı ne yazık ki: çünkü günümüz Fransa'sında "psikanalist" ya da "psikoterapist" ünvanını tanımlayan hiçbir yasal yönetmelik bulunmamakta. Buna rağmen, en azından kamuoyunun daha iyi bilgilenmesi sağlanabilir.

İşte, bu kitabı kaleme alma nedenim de budur zaten.

Bu kitap nasıl okunmalı?

Bu kitabı oluşturan elli kısa metin birbirinden bağımsız okunabilecek biçimde kaleme alındı. Dolayısıyla, elinizdeki kitabın rastgele bir yerini açın, dilediğiniz yere yapışın, gönlünüzün dilediği gibi dolaşın.

Bununla birlikte, bütün bu metinlerin yazar açısından belirli bir mantık uyarınca, birbiri peşi sıra geldiğini de söylemek gerekir. Önce analizin uygulama yanları ele alınmakta, bunu, analizin dayandığı kuramsal temellerden bazıları izlemekte, sonra çocuk psikanalizine ve yetişkinlerin yaşadığı rahatsızlıklara nasıl yaklaşılması gerektiği ele alınmakta, daha sonra da başta özgürlük olmak üzere bazı temel sorunlar tartışılmaktadır. Dahası, kullanılan terimler, her defasında yeniden tanımlanmamaktadır. Dolayısıyla, rastgele okuduktan sonra, bir de en başından başla-

yıp sırayla okursanız, kitabın sahip olduğu yapıyı çok daha iyi kavramış olacaksınız.

Kolay gelsin!

Roger Perron

Psikanaliz, Psikanaliz Tedavisi ve Analistler

1
NEDEN PSİKANALİZ?

Freud'un 1922 yılında yaptığı tanım en iyi psikanaliz tanımı herhalde; şöyle demişti Freud:

> "Psikanaliz: 1) Başka türlü neredeyse ulaşılamayan ruhsal süreçleri bir soruşturma yöntemidir; 2) Bu soruşturmaya dayanan nevrotik rahatsızlıkları ele alma yöntemlerinden biridir; 3) Bu yolla elde edilmiş ve giderek yeni bir bilimsel dal bünyesinde kaynaşan bir dizi psikolojik kavramdır."

Başka deyişle, bu terim hem ruhsal işleyişin tanınmasına yönelik bir yordamı, hem bir tedaviyi hem de bir kuramı belirtmekte. Bununla birlikte, bu terimlerin herbirinin anlamının da ayrı ayrı kesinleştirilmesi gerekir.

• **Psikanaliz "başka türlü neredeyse ulaşılamayan ruhsal süreçleri bir soruşturma yöntemidir."** "Ruhsal süreçler" denildiğinde, bundan, psişizm bağrında olup biten hemen hemen her şeyin kastedildiği anlaşılmalıdır.

Peki, ama psişizm nedir? Buna verilebilecek en iyi yanıt kuşkusuz her insanda, Freud'un çok yerinde olarak, "ruhsal aygıt" dediği bir şeyin, başka deyişle, bazı işleyiş kurallarına uyan ve belirli amaçlara (bunlara sözkonusu aygıtın "işlevleri" denir) hiz-

met eden örgütlü bir sistemin işlediğini söylemek olacaktır. İnsan, kendi içinde de hiyerarşi sunan bir yapı içine kat kat yerleşmiş bu türden işlevsel sistemler ya da aygıtların oluşturduğu çok karmaşık bir bütündür. "Aşağıdan yukarı doğru" giderek şöyle örnekleyebiliriz: hücrenin biyokimyasal alışverişini düzenleyen sistemi ele alalım; bağışıklık sistemi (AIDS durumunda işte bu sistem bozulur), beden ısısını sabit tutan sistem; soluma, kan dolaşımı vb. büyük dolaşım sistemleri; algılama-karşılık verme sistemi (örneğin, bir nesnenin görülmesi ve kavranılmasını sağlayan sistem); davranışların ayarlanmasını (örneğin, yazma ya da yün örme gibi karmaşık bir öğrenme dönemi gerektiren etkinliklerde) sağlayan sistem ve de hepsinin en üstünde yer alan, kendisi de bir "aygıt" olarak kabul edilen psişizm.

Bu sistemlerin ya da aygıtların herbiri hem kendi kendisiyle ilgili hem de "dışa dönük" olduğu için, aşağıdan yukarı doğru gittiğimizde aralarında benzeşme olduğu görülür. Dışa dönük yüzleri açısından baktığımızda, içlerinden herbiri, yerine getirdiği işlevler nedeniyle bireyin yaşamına katkıda bulunur: başka deyişle, bireyin varolan yaşam koşulları hesaba katıldığında, içlerinden herbirinin uyarlayıcı bir rol üstlendiği görülür (beden ısısının ayarlanması sözkonusu olduğunda son derece açık görülebilen bir özelliktir bu). Öte yandan, içe dönük yüzleri açısından bakıldığında, içlerinden herbirinin, kendi bünyelerinde bile, belirli ayarlamalar yaptıkları ve zaman içindeki kalıcılık ve dayanışıklıklarını bu sayede sağladıkları görülür (örneğin, kalbin "kendi kendini ayarlaması" herzaman için vazgeçilmez öneme sahiptir). Ruhsal aygıt için de aynı şeyler söylenebilir: ruhsal aygıt da nesnelere, olaylara, kişilere uyarlar kendini; ama çok karmaşık bir sistem olduğu için, bir yandan da canla başla çalışıp zaman içindeki kalıcılık ve dayanışıklığını sağlamaya çaba

gösterir (daha ileride karşımıza çıkacak bir soru çerçevesinde, bunun psikanaliz tedavisinin ilerlemesi karşısına dikilen güçlü dirençlerin kaynağı olduğunu göreceğiz).

Ruhsal aygıtın bağrında olabilecek her şeye, örneğin duyumlara, imgelere, anılara, temsillere, heyecanlara, mantıksal akıl yürütmelere vb. ruhsal süreçler demekteyiz.

Herhangi bir psikolojik kuramın, herhangi bir psikolojik yöntemin kabul etmeyebileceği hiçbir şey yok bunda. Peki, ama o halde Freud neden "psikanaliz" sözüyle belirttiği yöntemin "başka türlü neredeyse ulaşılamayan" süreçleri konu aldığını söylüyor? Çünkü Freud, öteki yaklaşımlardan farklı olarak, bu süreçlerin büyük ölçüde bilinçdışı olduğunu, yani kişinin kendisi tarafından bilinmediğini kabul ediyor. Bu noktada bir yanlış anlaşılmayı engellemek gerekiyor: kişi bu süreçleri bilmiyorsa, bunun nedeni kişinin dikkatsizliği, kayıtsızlığı ya da insanın bildik hareketleri "otomatik olarak" yapması gibi bir şey değildir; kaldı ki, biraz dikkat edilse, bu son derece bildik hareketlerin de belirli bir düzen içinde yapıldığı hemen görülebilir (bütün bunlara "bilinçaltı" denilebilir; sırası gelmişken şunu da belirtmekte yarar var: "bilinçaltı" terimi psikanalizin sözcük dağarcığında yer almamaktadır). Freud'un temel düşüncesi (psikanalizin odak noktasını oluşturan düşünce), *doğası gereği* bilinçdışı ruhsal süreçlerin varolduğudur; bilinçdışı kalmalarının nedeni de, bilince çıkmalarına, çok etkin mekanizmalarla karşı konulmasıdır. Dolayısıyla, bir kadın gelip de "doktor, kocama, ne istersem ("ne isterse" yerine) yiyebileceğini söyledi" derse, farkına varmadığı bir dil sürçmesi sayesinde, eşler arasındaki konumunu da açıklamış olur. Söylediği söz konusunda uyarıldığında, ateşli bir biçimde karşı çıkıp, böyle bir yorumda bulunmanın yanlış olduğunu söyleyecektir (ve de bu uyarıda bulunan kişiye

kin besleyecektir): görüldüğü gibi, gizli kalması gereken bir anlamın kabul edilmesine *etkin biçimde* karşı koyan mekanizmalar söz konusudur.

Ancak, bilinçdışı ruhsal süreçleri bu şekilde anlatan Freud, bu süreçlerin "ulaşılmaz" olduğunu söylemiyor (böyle bir şey, daha doğar doğmaz psikanalizin ölüm fermanını imzalamak olurdu: köklü biçimde ulaşılmaz olgular konusunda ne söylenebilir ki? Hatta böylesi olgular varolabilir mi ki?); "başka türlü neredeyse ulaşılamayan" diyor Freud. Önerdiği yöntem sayesinde, çok büyük çabalar pahasına, bu olgulara ulaşılabiliyor artık...

• **Psikanaliz "nevrotik rahatsızlıkları tedavi etme yöntemidir ve bu soruşturmayı temel alır."** Nevrotik rahatsızlıklar mı? "Nevroz" terimi 19. yüzyıl psikiyatrisinden miras kalmış bir terimdir; o çağda bu rahatsızlıkların (yani, düşünce, davranış, mizaç rahatsızlıklarının) bir tür "sinir enflamasyonun"dan kaynaklandığı sanılmaktaydı: bu safyürekli anlayış uzun zaman önce terk edildiyse de, bu terim *ruhsal aygıt* hastalıklarını belirtmek için kullanılmaya devam etti (sinirlerin ve sinir sisteminin anatomisini ve fizyolojisini ilgilendiren rahatsızlıklar ve bozukluklar var elbette, ama bunlar nöroloji tarafından ele alınmakta). 1922 yılında bunları kaleme aldığında Freud, katlanılmaz bir cinsel yoksunluk, şiddetli bir örselenme vb. etkisiyle gelişen "güncel nevrozlar" ve "psikonevrozlar" (yani histeri, saplantılar, fobiler) dediği rahatsızlıkları düşünmekteydi: zaten bu olayları inceleyip psikanalizi yaratmıştı. O zamandan beri, iyileştirilebilir olayların yelpazesi hem psikozlar, "sınır durumlar", psikosomatik hastalıklar, hatta bazı "sapkın yapılar" (okur, bu terimlerden korkmasın, bunları daha ileride ele alacağız) yönünde hem de çocukluk rahatsızlıkları yönünde oldukça genişlemiş bulunuyor.

Bununla birlikte, bir tek hastalıkları ele alıp, nasıl tedavi edilebileceklerini araştırmak mı sözkonusu? Psikanalistin hekim olması mı gerekli? Ele alıp işlenilebilen olayların giderek çok daha geniş bir alana yayıldığına bakılırsa, bu sorulara olumsuz yanıt vermek gerekir. Günümüzde psikanalistlerin ilgilendiği kişilerin büyük çoğunluğu "akıl hastalığı" (günümüzde "büyük psikozlar"da kullanılan bir terimdir bu) anlamında hasta olarak kabul edilemez: ele alınan kişilerin büyük çoğunluğu içlerinde kendilerine acı veren, sakatlayan, uyum göstermelerini engelleyen çatışmalar yaşayan, sıkça tanımlanamayan, belirsiz bir "huzursuzluk" yaşayan ve daha iyi bir yaşam sürebilmek için yardım isteyen kişilerdir. Demek ki, herhangi bir "tedavi" peşinde koşulmuyor, ama insanların kendi içlerinde daha gelişmiş bir dengeye kavuşmalarına ve çevrelerine daha kolay uyum göstermelerine yönelik bir evrim yaşamalarını kolaylaştırmak, kısacası insanların daha mutlu olmasını (ya da daha az mutsuz olmalarını, ki bu da hiç azımsanacak bir şey değil doğrusu...) sağlamaya çalışılıyor. Öyleyse, psikanalistin hekim olması da zorunlu değildir (Freud'un hep benimsediği tutum da buydu zaten).

• **Psikanaliz aynı zamanda "bu yoldan edinilmiş ve giderek yeni bir bilimsel dal biçiminde kaynaşan bir dizi psikolojik kavramdır."** Başka deyişle, gözlemlenebilir görüngüleri (ruhsal süreçler) anlaşılır kılmaya çabalayan, sabırla oluşturulmuş bir bilgiler bütünüdür ve ussal yollara başvurarak kendi içinde en iyi biçimde dayanışıklık sağlamaya çalışır. Psikanalize yöneltilen en saçma yakıştırmalardan biri, ussal olmadığı suçlamasıydı hiç kuşkusuz (oysa, daha başkaları da Freud'u tam tersine, 20. yüzyıl başlarında egemen olan usçuluk anlamında, "çok fazla usçu" olmakla suçlamışlardı). Bu yakıştırmanın saçma olmasının nedeni, yöntem ile nesneyi birbirine karıştırmış olma-

sında yatar: gerçekten de psikanaliz büyük ölçüde (bilinçdışı oldukları için çatışmalarla, duygulanımlarla, heyecanlarla vb. yaralanmış) ussal olmayan ruhsal süreçleri ele alır, ancak bunları kesinlikle ussal yoldan işlemeye çaba gösterir.

Buna rağmen, psikanaliz, Freud'un ileri sürdüğü gibi "bilimsel" mi gene de? Bu konuda psikanalistler bile kendi aralarında anlaşabilmiş değil: bu sorunun yanıtı elbette ki "bilim" denildiğinde ne anlaşıldığına bağlı. Şurası kesin ki, psikanaliz fizik ya da kimya anlamında bir bilim olmadığı gibi olmayacak da; "bilim" terimi daha başka anlamlarda ele alınırsa, belki "bilimsel" olur, ama bu konuya daha ileride döneceğiz.

2
PSİKANALİZ KİME HİTAP EDER?

Psikanalistin gönlünden bu soruya "herkese" diye yanıt vermek geçer, ama doğru olmaz böyle bir yanıt. Bir önceki soruya (yani, "psikanaliz nedir?" sorusuna) verilen yanıt dikkatle okunmuşsa, bu durumda ondan neyin talep edildiğine bakmak gerektiği de hemen görülecektir: başka deyişle, psikanalizi bir bilgi edinme yordamı olarak mı, acılar içinde kıvranan psişizme yardım yöntemi olarak mı, yoksa kuramsal bir bütün olarak mı görüyor insanlar?

Işte, bu seçenekleri ele almak gerekiyor şimdi de, kısacası psikanaliz kimlere hitap edebilir?

• **Ruhsal işleyişe ilişkin bilgiler bütünü, kuramsal bütün olarak psikanaliz:** İlkesel anlamda bu bilgi, öğrenmeye meraklı herkese açık olmalı, bunu söylemeye gerek bile yok. Peki, ama nasıl?

Hiç kuşkusuz ki, önce okuyarak. Peki, ama neyi? İnsan, psikanaliz konusunda hiçbir şey bilmiyorsa ya da herkesin "bildiği" şeyleri ("Ha, evet, küçük erkek çocuğun babasını öldürüp

annesiyle yatmak istemesi, hani şu Oidipus karmaşası" türünden şeyler, ki bunun peşinden de çoğu kez alaycı ve bıkkın kahkaha gelir, ancak bu, okurdan özür dilerim ama, işin özünü bilmemek demektir zaten) biliyorsa her önüne çıkan kitabın üstüne atlamaması gerekir. Okumak gerekir, ama neyi?

Şurası kesin ki, Freud'u okumak gereklidir. Kaleme aldığı neredeyse her şey (ki oldukça kapsamlı bir yapıt) dilimize çevrilmiş bulunuyor. Ancak Freud'un bazı yazıları güçtür, demek ki seçmek de gerekli. Örneğin *Ketlenme, Belirti ve Kaygı* (1926) ile başlamak yerine *Psikanalize Giriş* (1916-1917) ya da *Günlük Hayatın Psikopatolojisi* (1901) ya da "Espriler ve bilinçdışı ile ilişkileri" (1905)[1] gibi üstelik eğlenceli de olan yazılarla başlamak yerinde olur; bunlar Freud'un konuyu hiç bilmeyen bir kitleye psikanalizin ne olduğunu anlatmak amacıyla özellikle kaleme aldığı yazılardır. Freud'un *Beş Psikanaliz* başlığı altında bir araya getirilmiş klinik yazılarını okurken akıldan hiç çıkartılmaması gereken nokta, bu yazılarda yeralan gözlem ve yorumlar heyecan verici olsa da, günümüzde hiçbir ciddi psikanalistin aynen böyle çalışmadığı olmalıdır...

Peki, Freud'dan başka kimi okumak gerek? İşte, bu noktada karşımıza neredeyse uçsuz bucaksız bir liste çıkar, ama gene de içinden bazılarını seçmek gerek. Üstü kapalı bir söylem kullanan, bu nedenle de insanı yıldırabilen (takipçileri bile bazen çok ileri gittiğini söylerler: şu kadarını itiraf edeyim ki, zaman zaman benim de tek kelimesini bile anlamadığım oluyor...) Lacan'a hemen saldırmamak gerekir. Bunun en iyi çözümü, herhangi bir kitabı ya da yazıyı okuyup da hoşlanmış bir arkadaşa, hatta ki-

1 Metinde sözü geçen yapıtlar Fransızcadaki yayımları temel almaktadır. Okuyucu bu yapıtların bir çoğunu Türkçede, aşağı yukarı benzer başlıklar halinde, ilk yayımlanmış seneye bakarak temin edebilir. İtalik olanlar kitap isimleri olup diğerleri makaledir. (B.H.)

tapçıya (hâlâ böyle kitapçılar varsa elbet...) sormak, kulak misafiri olunan bir konuşmadan, katılınan bir konferanstan, bir radyo ya da televizyon programından (kişinin en derin acılarına yönelen psikanaliz, heyecan yaratma ve de gösteri yapmaya pek uygun düşmüyorsa da...) birşeyler kapmaya çalışmak olacaktır.

Demek ki, etrafta "neler olup bittiğini görmek" amacıyla "bir sürü salaklık..." türünden değerlendirmeleri bir süre için terk ederek (bu türden değerlendirmelerde ısrar edilebilir elbette, ama yazık olur doğrusu...) neden söz edildiğini, ortadaki sorunun ne olduğunu anlamaya çalışarak, her yoldan bilgi toplamaya çalışmak gerekli. İşte, bu ön koşula uyduğunuz takdirde (bu satırları okuduğunuza göre, zaten gereken koşulu yerine getirmiş de oluyorsunuz), karşınızda son derece heyecan verici bir evrenin kapılarının açıldığını da göreceksiniz: insanın aklının ucundan bile geçmeyen, ama kendi içinde olup bitenlerin evreni bu. Böylece *psikanaliz* konusundaki her şeyi öğrenmiş mi olacaksınız? Hayır, olmayacaksınız (örneğin, insan okuyarak, aktarımın ne olduğunu çok iyi anlayabilir, ama haftalar, aylar, hatta yıllar boyunca bir divana uzanıp aktarımı yaşamak apayrı bir şeydir). Gene de çok şey öğrenmiş olur insan.

• **Acı çeken psişizme yardım etme yöntemi olarak psikanaliz:** Bir psikanalist, işte böyle bir yardım dileyerek kendisine biri başvurduğunda, herzaman temel bir soru sorar ve bu sorunun karşılığını bulabilmek amacıyla bir ya da birkaç "ön görüşme" yapar; sözünü ettiğimiz soru şudur: genelde psikanaliz, özelde de ben, kendisine yardım etmemizi isteyen bu kişiye yardımcı olabilir miyiz?

Sorunun yanıtı olumsuz olabilir: bu kişinin yaşadığı güçlükler ve ruhsal işleyişi çok daha başka eylem biçimlerini gerektir-

diği için, bu konuda psikanalizin elinden bir şey gelmeyebilir; ya da şöyle bir yanıt ortaya çıkar: bu olayın sorumluluğunu ben değil de, belki başka bir psikanalist üstlenebilir. Şurası kesin ki, sonuçta hangi yanıt çıkarsa çıksın, psikanalist elde ettiği olumsuz yanıtın kabul edilmesine çalışır ve kendisine gelen yardım isteğini başka bir meslektaşına yönlendirir.

Sorunun yanıtı olumlu olabilir; bu durumda, psikanalist kendisine danışan kişi için nasıl bir eylem biçimi seçecek ve bunu ona nasıl önerecek? Bu "klasik bir tedavi" olabilir, buna "koltuk-divan" tedavisi de denir; bu tedavi, haftada üç kez kırk beş dakikalık seanslardan oluşacaktır (pek çok meslektaşımla birlikte ben de kural olarak böyle bir düzeni benimsedim). Haftada bir ya da iki seanslık (gene kırk beş dakikalık seanslar) "yüzyüze yapılan psikanalitik psikoterapi" olabileceği gibi, danışan kişinin "gerek duyduğunda" randevu almasına dayanan bir tedavi de olabilir ya da psikanalistler tarafından yürütülen, analitik psikodrama, anne-bebek terapileri, aile terapileri, bazı tür bedensel terapiler vb. de olabilir. Bu tekniklerin neler olduğunu, hangi özel durumlarda kullanılmaları gerektiği gibi konuları, ileride daha başka soruların yanıtlarını verirken açıklayacağım.

• **Ruhsal süreçlerin bilinmesine yönelik bir yordam olarak psikanaliz:** Şurası kesin ki, psikanalizin başarılı olması için, bir psikanalistin önerdiği durumlarda ve kendisinin yardımıyla yapılması gerekir. Ne var ki, bir bakıma da vazgeçilmez olduğunu söyleyebiliriz psikanalistin. Sözgelimi, "doktor kocamın her istediğimi yiyebileceğini söyledi" diyen kadının (oysa "her istediğini" demeye niyetlenmişti) yaşadığı dil sürçmesini ele alalım. Sözkonusu kadın ya yaptığının farkına varır ya da birisi onu uyarır. Bu durumda dört değişik biçimde tepki verebilir: a) iti-

raz eder, darılır, öfkelenir ve sert tepki verdiği için, reddettiği şeyin (kocasını avucuna almış olduğu) doğru olduğunu anlatmış olur; b) "bunun hiçbir anlamı" olmadığını söyler ve bunu bir daha söz konusu etmez; c) bunun kendisi yorgun olduğu ya da aklı başka yerde olduğu için vb. konuşurken yaptığı bir yanlış olduğunu, "ben" ile "o" nun aslında birbirine kolayca karıştırılabilecek küçük birer sözcük olduğunu vb. söyleyebilir, yani doğru olsa bile yüzeysel bir dizi açıklamanın arkasına sığınır, gerçekte bu açıklamalar olayı daha yakından, dikkatlice ele almayı da engellemeyi amaçlamaktadır; d) yaşadığı bu dil sürçmesinin bilinçdışında neleri dile getirebildiği karşısında şaşırır, konuyu dürüstçe, daha dikkatlice ele alır ve farkında olmadan kocasıyla kendi arasındaki ilişki konusunda böyle bir şey söylemesinin nedenlerini bulmaya çalışır. Ne kadar acı verici olabilirse olsun, kendisine ilişkin birşeyler bulma yoluna adım atmış demektir... Saydığımız ilk üç çözümü benimsemesini kimse engelleyemez; ne var ki, kim olduğu konusunda biraz daha fazla birşeyler öğrenmek isteyen kişinin, elbette ki dördüncü çözümü benimsemesi gerekir. Bu yola giren kişi biraz daha ilerlemek isterse, gidip bir psikanaliste başvurabilir, psikanalist de ona yardımcı olur...

3

İNSAN NEDEN BİR PSİKANALİZ TEDAVİSİNE GİRİŞMEYİ İSTER?

Kişilerin yardım isteği genelde "Yapabileceklerimin tümünü yapmıyor gibiyim. İş hayatımda da sıradan bir yerdeyim, yararsız şeyler yapıyorum, denileni yapmaktan başka bir şey yapmıyorum, iş arkadaşlarıma, yöneticilerime kendimi gösteremiyorum, bana güvenmiyorlar, ama ben de kendi kendime güvenmiyorum zaten, mesleki açıdan gelecek göremiyorum vb." türünden yakınmalarla kendini gösterir. İşler biraz daha kişiselleşirse, şöyle denir: "Beceriksizin tekiyim, utangacım, insanlarla güçlükle ilişki kurabiliyorum, az konuşuyorum, söyleyeceklerimi gülünç ya da yararsız bulmalarından korkuyorum vb." Bazen de "kesintisiz zihinsel bir çaba göstermem gerektiğinde, aklıma asalak düşünceler geliyor, çalışamıyorum" ya da "bir sınava, özellikle de sözlü bir sınava girmem gerektiğinde, daha doğrusu belirli yetkilerle donanmış birinin karşısında bazı sorulara kesin yanıtlar vermem gerektiğinde, elim ayağıma dolaşıyor, aptallaşıyorum. Bazı durumlarda *a priori* öyle geriliyorum ki, bu durum-

lardan kaçınmayı yeğliyorum, dolayısıyla, hem hoşlanabileceğim hem de bana yararlı olabilecek birçok toplumsal ilişki fırsatını değerlendirememiş oluyorum. Kısacası, her yanıma ket vurulmuş durumda. "Kendimle barışık değilim" ve de giderek elimden bir şey gelmez olmuş durumda. Bunu düzeltebilir miyiz?"

Tek değil, aynı anda iki talep ileri sürülmekte: insanın yaşamını katlanılmaz kılan bir durumdan kurtulmak ve "etkili olmak." Kişi, bunların her ikisinin de birbirine bağlı olduğunu kısa sürede anlar. Analist de aynı kanıdadır, ama onun bildiği bir şey vardır ki, o da, kişinin bu talebini karşılamayı kabul ettiği takdirde, ruhsal işleyişin istenilen yönde yeniden biçimlendirilmesini kolaylaştırmak amacıyla, rahatsızlığın köklerini bulup çıkartmak, ketlemelerin nasıl oluştuğunu ve ne anlam taşıdığını ortaya koymak için zaman gerektiğidir; analist, kişinin talep ettiği etkililiğin de, bir bakıma ayrıca fazladan, kendiliğinden gerçekleşeceği kanısındadır. Öte yandan, analiste danışan kişi ise çabucak bazı sonuçlar elde etmeyi istemektedir, ki bu da anlaşılır bir şeydir. Talebini sıradan bir tıbbi muayenede kullanılan alışılageldik biçimiyle açıkladığı da olur ve şöyle der: "İşte, benim şikayetlerim şunlar, şunlar, şikayetlerimin son bulmasını istiyorum"; analist, bunun her şeyden önce onun devamlılık içeren bir değişim çabasına (hasta, kendi içinden, "tamam da, bende eksik olan da bu zaten" diyecek) bağli olduğunu ve uzun zaman alabileceğini söyleyince, hastanın keyfi kaçar, öfkelenir. Bunun üzerine, belki de, daha hızlı sonuçlara ulaşmayı vaat eden bir tedavi yöntemini benimser, daha "etkili" (aradığı da bu değil mi zaten!), sözgelimi davranışsal bir tedaviyi benimser, hatta bir ilaç tedavisini, daha da ileri gidip, "psikoloji"nin kıyılarında yeralan, ama mucizeler vaat eden bir tarikat nitelikli topluluğa ka-

tılır. Tam anlamıyla özgürdür, hatta yanlış seçim yapmak için bile özgürdür.

Psikanalist, hastanın tedavi talebini kabul ederse, o zaman da nasıl bir tedavi uygulayacağına karar vermesi gerekir; uygulayacağı tedaviyi seçerken, kendisine başvuran kişinin yaşadığı güçlükleri nasıl algıladığına, ruhsal işleyişine, tedavi isteğini bildirme biçimine ve neleri kabul etmeye hazır olduğuna göre davranır. Üç ayrı tür çalışma önerilebilir (bu elbette ki, benim deneyimlerimden elde ettiğim bir kanı, ama bu görüşün birçok meslektaşım tarafından paylaşıldığına da dikkat çekmek isterim).

• İlk tür çalışma "klasik" analizdir, yani "koltuk-divan" yöntemidir. İlkece, en iyi çözüm budur, ne var ki, bir tek ilkece böyledir bu. Bu çalışma yöntemi, kişinin varsayılan yönde kendini sorgulama yolunda belirli ölçüde kişisel yol aldığını, bunu kabul ettiğini, bundan gerçek anlamda kazançlı (ama, ne çok hızlı, ne de çok kazançlı) çıkacağına inandığını varsayar. Çünkü, kısa sürede bir mucize elde etmek gibi bir yanılsamayla gelmişse, analistin elinden gelebilecek tek şey de bu heyecanı yatıştırmak olacaktır: "Kesinlikle yararını göreceksiniz, ama bir günde olmaz elbette; önümüzde uzun ve yorucu bir yol var, ama buna değer doğrusu."

• İkinci tür çalışma, yüzyüze tedavi olarak da bilinir. Birçok durumda, özellikle de kişi, kendisine acı veren ketlemelerin kendi içinde nereden kaynaklandığını gerçekten araştırmayı istediğinde, ama bu, araştırmanın bu tür sorunlar çerçevesinde kalmasını tercih ettiğinde kullanılır. Psikanalistin gözetiminde düşünmeyi kabul eder, ama olup bitecek her şeyin dizginlerini elinde tutmak ister. Analist ne tür savunmalarla uğraşmak zorunda kalacağını hemen görmüş olur böylece, ama bunların haklı tepkiler olduğunu, kaldı ki, bunları zorlamanın,üstüne üs-

tüne gitmenin hiçbir işe yaramayacağını söyler kendisine. İşte, tedavi böyle bir temelde başlarsa, analistin yardımıyla yapılacak içe yönelik bir sorgulamayla tedavinin bir ölçüde uzun süreceği de kendiliğinden ortaya çıkmış olur; ne var ki, tedavinin yavaş yavaş çok daha derinlerde yatana, çok daha güç, çok daha temel olana, kısacası bilinçdışıyla çok daha doğrudan ilintili "malzemeye" doğru yöneleceği de olasıdır.

• Bununla birlikte, kütlesel bir ketleme yanında, ciddi dışavurum güçlükleri yaşanan durumlar da vardır; kişi "dile getirmesine yarayacak sözcükleri" bulamaz bir türlü, kaldı ki, söyleyecek pek bir şeyi olmadığı duygusu içindedir zaten; tek bildiği şey, beceriksizliğinden, yalıtılmışlığından, suskunluğundan acı çektiğidir, bütün bunların altında da müthiş bir iç boşluğu yaşamaktadır. Dolayısıyla, hangi biçimde yapılırsa yapılsın "sözle tedavi" hiç de uygun düşmemektedir. Bu durumda psikanalitik psikodrama önerilebilir. Peki, psikanalitik psikodrama nedir? Bir ya da birkaç hastayla birkaç analistin katıldığı ve tiyatro çalışmalarındaki doğaçlamaya benzer bir tür alıştırmadır. Hasta, yaşamından alınma (geçmiş ya da bugünkü) bir olayı, çevresindeki birini, bir düşünü, bir düşüncesini vb. anlatır. "Oyun yöneticisi" konumundaki terapist bu anlatıyı nasıl uygun biçimde sahneye koyacağını bildirir; hasta kişileri saptar ve rolleri dağıtır, kendisi de bir rol üstlenir... ve de olacakları hep beraber izlerler. Oyunun kuralı "gibi yapmaktır", yani aynı, tiyatroda olduğu gibi yapılır her şey; ama bütün bunlar öyle rastgele gelişmez elbette. Hasta kendi içinde barınan çatışmaların başlıca özelliklerini, bir öykü anlatırcasına, aktarır; terapistler de olayın gelişimini, hastanın kendisini rahatça dışavurabileceği biçimde kolaylaştırırlar. Her sahne sonrasında, yönetici, olup biteni, ya kısaca ya da daha kapsamlı biçimde yorumlar. Oyun yanı çoğu

kimseye çekici gelen bu teknik, kendilerini bir tek sözlü yoldan dile getiremeyen ve düşüncelerine ket vurulmuş kişilere yardımcı olabilir.

Kendilerine yeterince güvenmeyen ve ellerinden pek bir şey gelmediğine inanan ve bu durumu aşmak isteyen, bunun için yardım dileyen kişilere önerilebilecek başlıca yöntemler bunlardır. Hangi çözüm yolu benimsenmiş olursa olsun, zaman geçmesi gerekir, ama her şeyden önce de, yaşanan bu ivedilik duygusunun yatışması için zaman geçmesi gerekir. Başarının göklere çıkartıldığı, ne kadar çabuk ve ne kadar parlak bir başarıysa o kadar da gıpta edildiği bir uygarlıkta yaşıyoruz. Burada örnek olarak verdiğim kişiler, kendilerinden beklenileni, hatta kendilerinden beklediklerini "veremez" durumda olmaktan utanan ve bu durumun ivedilikle onarılmasını isteyen kişiler. Yaşadıkları bu aşağılanmışlığı aşmaları, bu utancı silmeleri ve varolmanın verdiği o basit zevke ulaşabilmeleri için bu kişilere yardım etmek yetmez, belirli bir zaman geçmesi de gerekir.

Soyut gibi gelebilir, ama değil. Bir hastam vardı, seansa geldiğinde, alması gereken kararlar, yanıtlaması gereken mektuplar, araması gereken kişiler, geçmesi gereken fakslar vb., kısacası işi başından aşmış olurdu; divana uzanırken, rahatça iç çeker "dünyada huzurlu olduğum tek an bu..." derdi, sehpanın üstünde duran çiçeklere bakar, "Nasıl da huzurlu... bu çiçekler, mutsuz olduğumda annemle olduğum zamanları hatırlatıyor: çiçekleri çok severdi" derdi. Bazen seans sırasında uyukladığı olurdu, mutluluk duyardı bundan. Psişizmin temellerinden söz ederken bir yerlerde şöyle yazmıştı Winnicott: "Yapmak, eylemlere konu olmak, ama her şeyden önce olmak" (*"doing, being done, but first being"*). Bizim uygarlığımız gibi, eylemlerin etkililiğini tapınma nesnesi kılmamış uygarlıkların elinde bir bilgi var: bilgelik. So-

nu iyi gelmiş bir analiz sayesinde, belirli bir bilgelik biçimine ulaşılabilir. Bugüne kadar edinilmiş deneyimler, insanın yeniden kendi dengesine kavuşabildiğinde, kendi iç çatışma ve gerilimlerini yatıştırabildiğinde, hem kendisi hem de çevresiyle daha bir barışık yaşayabildiğinde, etkililiğin kendiliğinden, ayrıca fazladan elde edilebildiğini göstermiştir.

4

PSİKANALİZ GİRİŞİMİNİN KURALLARI NELERDİR?

Bu bölümde, bir kişinin, bir "hasta"nın (bu terim pek çok anlam taşıyabilir elbette...) kendisine acı veren rahatsızlıkları azaltmak amacıyla bir psikanaliste başvurduğu, psikanalistin de ona yardımcı olduğu durumları yöneten kurallar, daha geniş anlamda da genel ilkeler ele alınacak. Bunun için benimsenen "paradigma" ya da model, koltuk-divan durumu olacak, yani" klasik tedavi" yolu, ancak bununla kalınmayıp kısa sürede "yüz yüze" görüşülecek ya da analitik psikodrama vb. gibi durumlar da yaşanacak.

Alışılageldiği üzere iki temel kuraldan söz edilir, bunların ilki hastanın tarafı, ötekiyse analistin tarafıdır.

• Işe hastanın tarafından bakarsak, serbest çağrışımın kural olduğu hemen görülür. Freud, belirli düşüncelerin hastaya *benimsetilmesine* ya da hastanın aklından belirli düşüncelerin atılmasına dayanan telkin yöntemini ve hipnozu denedikten sonra, bilinçdışına ulaşabilmek için, hastayı tam anlamıyla uyanık bırakmanın, yani "bastırılmış olanların atıkları"na tanıklık edebilecek her şeyin ortaya çıkmasına izin vermenin çok daha iyi ol-

duğuna inanmıştı; ancak, tek bir koşul vardı ki, o da hastanın, bilinçdışının ortaya çıkmasını genelde engelleyen tüm ussal gerekliliklerden, sansürlerden, denetimlerden vazgeçmeyi kabul etmesiydi. Bir düşünce, bir imge, bir duyum, bir heyecan, kısacası bilince çıkan hiçbir şey, saçma, yersiz, çirkin vb. diye bir kenara atılmamalıdır: her şeyin kabul edilip söylenmesi gerekir, sonra da bütün bunların arasındaki bağıntılar, taşıyabilecekleri anlamlar araştırılacaktır. İşte bu, temel bir kural olarak kalmıştır. Daha ilk seansta "Lütfen, aklınıza ne geliyorsa, hepsini söyleyin, size önemsiz, saçma, çirkin, söylemesi güç gelse bile söyleyin" gibi bir biçimde dile getirilir genelde. Doğrusu hasta da, ya kendisini ya da analisti zorda bırakacağı için, aklına gelenleri daha doğmadan bastırdığının, boğduğunun, yok eğer bunu başaramıyorsa söylememeye yeltendiğinin kısa sürede farkına varır. Yok, eğer oyuna devam ederse, yaşadığı bütün bu direnmelerin neredeyse kesin biçimde önemli birşeylerin göstergesi olduğunu kısa sürede anlayacaktır.

• İkinci kural, yani işe analistin tarafından bakmak ise, "dalgalı dikkat" ile "iyi niyetli tarafsızlığı" bir araya getirmektir. Doğruyu söylemek gerekirse, analist de, hem benzer hem de farklı nedenlerden dolayı, hasta ile aynı derecede güç bir durumda bulunmaktadır. Hastanın söylediklerinin kendi zihninde uyandırdıklarının ortaya çıkmasına uygun biçimde, analistin de olabildiğince zihnini açık bırakması gerekmektedir; önceden oluşturulmuş düşünceler, *a priori* inanılmış görüşler, katı kuramlar, analistin kulaklarını en değerli söz olan hazırlıklı olunmayan söze kapalı tuttuğu ölçüde en kötü düşmandır. Analist şu an karşılaştığı şeyler ile daha önce (bazen aylar önce) karşılaştığı şeyler arasında bazı ilişkiler kurmak, bir anlam peşinde koşmak, çoğu kez birden çok ve görünürde birbiriyle çelişen anlamlar bulup

çıkartmak, aklına gelen bir sözü söyleyebileceği uygun anı (ve de nasıl söyleyebileceğini) bulmaya çalışmak ya da aklına geleni söylememekle vb. uğraşır durmadan. Başka deyişle, zihnini olabildiğince özgür, boş ve uyarılara açık bırakmak, ama bir yandan da kesintisiz bir gerilim içinde olmak gerekir. Elbette ki, her an şu ya da bu ölçüde ulaşabilir bu duruma, ama ne olursa olsun hedefi budur. Buna alışmak güçtür; zaten daha önceden kişisel bir analiz kadar uzun süreli bir eğitim döneminden geçilmesi de (bu konuya ileride yeniden döneceğiz) bu nedenle gereklidir. "İyi niyetli tarafsızlık" dediğimiz tutum ise, her türlü ahlaki yargıdan ve daha geniş anlamda ele alırsak her tür değer yargısından kaçınmayı anlatır; analist, seans süresince, kendi siyasal, dinsel, toplumsal, ahlaki vb. inançlarını kesinlikle bir kenara bırakmalıdır: acılarla dolu bir yaşam olsa bile, hastanın ruhsal işleyişine tanıklık eden her şey, ruhsal yaşamın tanığı olduğu için, iyidir... Ancak, "iyi niyetli tarafsızlık" terimine bir bakıma karşı çıkılabilir de: çünkü babacan bir "iyi niyetlilik" psikanalistin tutumuna (buna "kardeşce" demek daha doğru olur) taban tabana ters düşecektir; psikanalist yansız değildir: en önemli değeri, yani Yaşamı, her şeyden önce de ruhsal yaşamı tüm konumunun merkezine yerleştirmiştir. Ölmektense yaşamak daha iyidir ve ruhsal yaşam da, kendi başına bir mucize olan yaşamın en güzel biçimidir. Bu kanıtlanamaz, yalnızca iletilebilir.

İşte, iki temel kural budur, ama bunlardan bir dizi genel ilke çıkartılabilir.

• Psikanaliz hiçbir zaman öğüt vermez. Şunun iyice bilinmesi gerekir ki, ne denli iyi niyetli olursa olsun her öğüdün varacağı iki nokta vardır: ya uyulur ya da uyulmaz. Eğer işler sarpa sarrarsa, öğüt veren suçlanır, böylece bütün suçu ona yıkmaya, her

şeyden onun sorumlu olduğunu söylemeye de fırsat doğmuş olur (hatta bazı durumlarda, sırf bu amaçla, işin, sonunda sarpa saracağını bile bile verilen öğüde uyulduğu da olur). Demek oluyor ki, psikanalist hiçbir zaman öğüt vermez; ama hastasının sorunu ortaya koymasına ve kendi ruhsal işleyişini en iyi biçimde dengeleyen, gerçekten kendisine ait bir çözüm bulmasına elinden geldiğince yardım eder. Çoğu kez bu, hiç de kolay değildir; analist, yalnızca hastasının konumunu merkez alan bir çözümün oluşmasını teşvik ederken, bu çözümün başka başka kişilere son derece zarar verebileceğini de aklından çıkartmalıdır (hele bu kişilerin, hastanın söz ettiği, kendisinin de bir tek hastanın anlattığı kadarıyla tanıdığı kişiler olduğunu aklından çıkartmazsa işi daha da güçleşir.)

• Tedavi sırasında söylenen ve yaşanan her şeyin kesinlikle gizli kalması gerekir. Analist, Bay/Bayan X'in tedavisi sırasında olup biteni, hatta Bay/Bayan X'in kendisiyle psikanalitik bir tedaviye başladığını bile kimseye söylememek zorundadır (öte yandan, hasta bütün bunlar hakkında canı kime isterse, canının istediği kadar söz etmekte özgürdür). Bununla birlikte, analistin uymak zorunda kaldığı bu gizlilik kuralının dışında kalan durumlar da vardır, ancak bunların hangi koşullarda geçerli olduğunun tam anlamıyla aydınlatılması gerekir. Gizlilik kuralının dışında kalan üç durum vardır: a) analistin başka meslektaşlarıyla yaptığı resmi olmayan görüşmelerinde, herhangi bir konuda bir öğüt, bir görüş, bir düşünce istenildiğinde (pekala oluyor böyle şeyler de!); b) mesleğe yeni başlamış bir analistin daha deneyimli bir meslektaşına üstünde çalıştığı olayı açıklaması durumunda, yani bir tür "süpervizyon" bağlamında; c) geniş kitlenin bilgilendirmek ve kuramsal çalışmaları klinik çalışmalarla etkemiğe büründürmek istendiğinde zorunlu olan yayınlar çerçe-

vesinde. Ancak, *hangi durum söz konusu olursa olsun*, hastanın kimliğinin, meslektaşlar arasında bile, kesinlikle gizli tutulması gereklidir. Meslektaşla arasında yapılan görüşmelerde verilen kişisel özellikler sayesinde hastanın kimliği saptanabiliyorsa, bu durumda konuya katılan tüm analistlerin gizlilik ilkesine kesinlikle uyması gerekir. Konuyla ilgili yayın yapılması durumunda ise, hastanın kimliğini saptamaya yarayabilecek (meslek, yaş, toplumsal konum, yaşamındaki önemli olaylar vb.) tüm ayrıntıların değiştirilmesine özen gösterilir (olayların gerçek payı korunmak isteniyorsa, doğrusu bu hiç de kolay değildir!), ama bazen öyle çaresiz kalınır ki, hastanın onayına başvurulur (bu durumda da tedavinin bitmiş olmasına dikkat edilir). Analistin bu saydığımız gizlilik ilkelerine kesinlikle uyması zorunludur, çünkü hastanın güveni ancak böyle kazanılabilir, ama analist de oyunu dürüst biçimde sürdürdüğüne ancak böyle inanabilir. Analistin, kendisi tarafından kullanılmak üzere, seanslar konusunda notlar alması yasak değildir elbette; daha pek çok meslektaşım gibi ben de seans bittikten *sonra* notlarımı alırım, bunu yapmaktaki amacım, "dalgalı dikkat" durumunun bozulmamasıdır (dolayısıyla, karikatürcülerin aklından çıkmayan, alışıldık görüntü, hani şu elinde bloknotla oturan psikanalist imgesi pek doğru değildir).

• Hastanın analistin kişisel yaşamı konusunda bilgi sahibi olmaması tercih edilen bir durumdur; analistin de bu konuda bilgi vermekten (analistin mesleğini öğrenmek hastanın en doğal hakkıdır elbette), kendi siyasal, dinsel vb. görüşlerini açıklamaktan özenle kaçınması gerekir. Bu durumu anlatmak için bazen kişi olarak analistin hasta açısından yalnızca bir "yansıtma yüzeyi" olmasının ideal durum olduğu söylenir, yani aktarımın rastgele ortaya çıkan değişikliklerine göre yeniden biçimlendiri-

lebilmelidir, böylece sözkonusu süreçlerin analizi de çok daha olanak kazanmış olur, verilen başka bir örnek de, analistin hastanın gözünde tam bir "ayna" olması gerektiğidir. Bütün bu benzetmeler, ideal analistin edilgen biri olması gerektiği izlenimi uyandırdığı için tartışmalıdır; oysa, tam tersine, daha önce de söylediğimiz gibi, analistin seans süresince benimsemesi gereken en iyi tutum, ruhsal etkinliğini kesintisiz biçimde uyanık, gergin bulundurmasıdır.

• Analist, "çerçeve"nin kesinlikle korunmasına özen gösterir: "çerçeve" terimiyle, her iki taraf, yani analist ve hasta arasında daha önce görüş birliğine varılmış, bir bakıma "sözleşme" ile bağlanmış konular bütünü anlaşılır: sözgelimi seansların sıklığı ("klasik" bir tedavide haftada en az üç seans, ama Freud beş ya da altı seansın gerekli olduğunu söylerdi; "yüzyüze" görüşme sözkonusuysa haftada bir ya da iki seans yeterlidir), seans saati, tedavi bedeli, hastanın katılmadığı seans bedelleri (hangi nedenle olursa olsun, katılınmayan her seansın da bir bedeli vardır; bazen diktatörce gelebilecek bu kuralın son derece sağlam, geçerli nedenleri vardır, daha ileride bunun neden böyle olduğunu açıklayacağız), analistin kimliğini açıklamaması vb. Ancak, tedavinin başında bu sözleşmeyi görünürde en ufak tereddüte kapılmadan onaylayan bir hastanın, daha sonra yeniden gündeme getirdiği, tartışmaya başladığı, hatta canla başla saldırdığı da görülmüştür. Hasta hangi nedenleri ileri sürerse sürsün, çoğu kez önemli aktarımlar sözkonusudur (örneğin, karşı çıktığı sözleşme maddesini, analistin baskıcı tavrı olarak hissettiğini, bunun hiçbir şekilde hoşgörülemeyeceğini açıklar; ergenlik çağında babasının otoritesine karşı çıkmasına benzetir bunu.) "Çerçeveye yapılan bu saldırılar" karşısında analistin sıkı durması ve bütün bu saldırıların aktarım kaynaklı anlamlarını ortaya koy-

maya çalışması gerekir. Şurası gerçek ki, analistin daha ilk baştaki "sözleşme" bağlanırken, zaman kullanımı (hastayı aşırı derecede zorlamayacak biçimde düzenlemek) ve tedavi bedeli (hastanın gelirine uygun bir bedel saptanmalı, daha doğrusu, bu tedaviye kendi ölçülerinde önemli bir bedel ödeyecekse de, yaşamının bundan köklü biçimde engellenmemesini sağlamak gerekir) açısından aşırıya kaçmayacak maddeler sunmaya özen göstermiş olması gerekir. Birçok meslektaşım gibi ben de, "süresi değişen seanslar" (yani, analistin her an son verebileceği seanslar) uygulamasına kesinlikle karşıyım. Böyle bir uygulama, hastaya çok zarar verecek biçimde bir baskı uygulanmasıdır, öyle ki, sonuçta hasta kendisini iyice savunmasız ve analistin keyfine teslim olmuş hisseder; dolayısıyla, ne olursa olsun seanslar kırk beş dakika sürmelidir. Öte yandan, en baştaki "sözleşme" bağlanırken, tatil nedeniyle yaşanabilecek kesintiler de genel çizgileriyle tanımlanmalı ve yeterince uzun bir süre önce bildirilmelidir. Analist herhangi bir seansı kesinlikle gerekmedikçe, başka deyişle son derece nadir olarak (bu açıdan ele alırsak, analist seansların gün ve saatine bazı hastalarından çok daha kesin biçimde uymak zorunda kaldığının farkına varmakta gecikmez) iptal eder (bunu yaparken de, hastasına daima önceden haber verir). Son olarak değinmek istediğim bir nokta da, analistin seans süresince dışardan kaynaklanabilecek her türlü müdahaleyi keserek, kurulu çerçeveye saygılı davranılmasını sağlamasıdır.

Sonuçta, bu kural ve ilkelere uyulması (son derece kesin oldukları için engelmişler gibi görünseler de) sayesinde, hastanın tüm girişiminin gerçek amacına, yani kendi kişisel hakikatine yönelmek, çok daha geniş bir özgürlüğe adım atmak olarak tanımlayabileceğimiz amacına, uygun yola girmesi sağlanmış olabilir.

5

DİVAN NEDEN GEREKLİDİR?

Haftanın birkaç günü, birinin de bulunduğu bir odaya gidip "sırf biriyle konuşmak için", bir divana uzanmak, bu işin dışındaki birine biraz yersiz, hatta ürkütücü bile gelebilir; bazen insanların "kısa bir süre sonra, diyecek bir şeyim de kalmaz artık..." dediği oluyor. Ne var ki, bunu daha çok, psikanalistin hoşuna gitmek isteyenler söylüyor: dolayısıyla, böyle söyleyen kişi, kendi ruhsal yaşamının nasıl da ucu bucağı görülmez bir ülke olduğunu, ilk adımlarını attığı tasarıyı sürdürürse bu ülkeyi keşfedeceğini, elbette ki huzursuzluklar, hatta kaygılarla dolu müthiş bir zevk de alacağını henüz bilmemektedir.

Peki, ama divan neden gereklidir? Çok uzun bir süre önce Freud'un da gözlemlediği gibi, divana uzanmak kişinin zihnini ve bedenini, serbest çağrışımda bulunmasını kolaylaştıracak biçimde gevşettiği (genelde ve ilkece doğru bir gözlem bu) için gereklidir. Analist geride oturur, hastanın görüş alanının dışındadır; bir önceki soruda sözü edilen "yansıma yüzeyi" bu yoldan kesinlikle çok daha iyi oluşturulabilmektedir.

Bu durumu çok daha çekinerek yaşayanlar da yok değil elbette. Hastanın böyle bir güçlük yaşadığını kavramak ve bu korkunun nereden kaynaklandığını, ne gibi bir korku olduğunu

hastanın görebilmesine yardımcı olmak analistin yükümlülüğündedir. Çok zaman alabilir böyle bir şey; bu durumda, divana geçme zamanı gelinceye kadar, "yüzyüze" çalışmaya devam etmek daha iyi olacaktır.

Bu noktada gerçek anlamda psikanalitik bir çalışmanın yüzyüze çalışma yöntemi kadar, koltuk-divan yerleşimiyle de aynı yetkinlikte sürdürülebileceğini belirtmek gerekir. İlk yönteme "psikoterapi", ikincisini de "klasik tedavi" diye adlandırmak, çok kullanılan bir tanımlamaysa da, ciddi bir kusuru vardır; bu kusur, yüzyüze denilen yöntemin, ilk yöntemin renksiz bir kopyası, bir tür ehven-i şer benimsenmiş yöntem olduğu, oysa koltuk-divan yönteminin ise analitik sürecin gerçek anlamda yerleşmesini sağladığı izlenimi uyandırmasıdır. Böyle bir şey doğru değildir. Her iki yöntemle de tam anlamıyla psikanalitik bir çalışma yapılabilmektedir. Bu iki yöntemin hangisinin seçileceği, hastanın, böyle bir tedaviye başlama talebinde bulunduğu sıradaki ruhsal işleyişine, yaşam koşullarına bağlıdır, ama bir yandan da, analistin ruhsal işleyişine ve hasta ile analistin uyum içinde olmasına, daha doğrusu, en iyi çalışma planının nasıl tanımlanacağı konusunda "görüş birliği içinde" olmalarına bağlıdır.

Kişiler, bir ölüm, duygusal bir kopma, ağır bir düşkırıklığı, meslek yaşamında ciddi bir başarısızlık vb. sonrasında ve ilaç desteğini yetersiz buldukları için böyle bir yardıma gerek duyabilirler: hasta bir bedenin ötesinde, acı çeken ve sesine kulak verilmesini isteyen bir kişi söz konusudur. Bu kişilere getirilebilecek en acil yardım, yaşamlarının önemli dönemeçlerinden birini aşmalarına destek olmaktır; ancak bundan sonra, "klasik bir tedavi" sayesinde daha ileri gitme önerisinde bulunulabilir. Daha başkaları ise, uzun zamandır kendi kendilerini sorguladıklarını, ama artık bir desteğe gerek duyduklarını açıkça söylerler.

Bu tür durumlarda, analist çoklukla "benlik düzeyinde çalıştığının" (belki bunu kendi sözcükleriyle de dile getirecektir), başka deyişle, hasta kesintisiz biçimde kendi kendini düşünürken onunla bir tür işbirliği içinde olduğunun bilincindedir. Hasta, yeniden ayakları üstünde dikildiğinde (yani, genelde "depresyondayım" dediği durumdan çıktığında), yeniden yaşamını sürdürmeye başlayabilir. Öte yandan, yaşamının bu dönemini böylesine mutsuz yaşamasına yol açan en derin nedenleri aramak yolunda daha ileri gitmek de isteyebilir: işte, ancak bu durumda "divana geçme" zamanı geldiğine karar verilebilir; bundaki amaç ise, hastanın her şeyden önce kişisel tarihini yeniden ele alıp işlemek ve bu durumdan sorumlu mekanizmaların nasıl kurulduğunu analiz etmektir. Dolayısıyla, "daha iyi" olmayacaktır yapılan çalışma, sadece daha fazla çalışılmış olacaktır.

Daha başka durumlardaysa, "nasıl bir tedavi uygulanacağına" hemen ilk başta karar verilir ve "koltuk-divan" yöntemi benimsenir. Genelde bu durumlar, yaşamlarında "birşeylerin" hep yinelendiği ve en azından bir ölçüde bundan kendilerinin sorumlu olduğu sonucuna ulaşmış kişilerde ortaya çıkar. Örneğin, kişi peşpeşe birilerine âşık olup bağlandığında, hep aynı tür kadına (ya da adama...) doğru çekildiğinin, aynı yanılsamalarla aynı başlangıç aşamasının yaşandığının, bunun peşinden de gene aynı biçimde gerilimler oluştuğunun, ayrılığın da gene aynı biçimde gerçekleştiğinin farkına varır... Yaşadığı ilk deneyimlerde kişi "bu sefer işler bambaşka olacak..." der kendisine, ama gene aynı süreç yinelenir. Sonuçta, öyle bir an gelir ki, kişi artık iyiden iyiye sıradanlaşmış savunma yöntemlerini (hep başkaları hatalı, "talihsizlik...") bir kenara bırakır ve bütün bu yinelenmelere bilmeden kendisinin yol açtığını, bütün bunları yöneten mekanizmaları her şeyden önce kendi içinde araması gerektiği-

ni söyler kendisine. Bunun kendisine son derece acı vereceğini hissetse bile, bakışlarını kendi içine yöneltmeye karar verir. İşte, bu durumdayken gidip bir analiste danışırsa, analist de ona hemen "klasik bir tedavi" önersinde bulunacak, bunda da son derece haklı olacaktır.

Ne var ki, analistin çalışması yalnızca bu iki durumla sınırlı değildir. Hastanın ruhsal işleyişinin, sözünü ettiğimiz bu iki psikanalitik çalışma biçimiyle ele alınamayacağı durumlar da vardır. Tıbbın şu ya da bu alanı tarafından ele alınabilecek, gerçek anlamıyla organik bir rahatsızlık, bu duruma elverişli ruhsal nedenlerden bir ölçüde kaynaklandığında ve içinde bulunulan durumu ciddi biçimde etkilediğinde, böylesi durumlara uygun düşen "psikosomatik" olarak adlandırılan ve özgül yöntemler kullanan bir yaklaşım benimsenebilir. İşleyişin düşünceden çok eylemler düzeyinde olup bittiği daha başka durumlarda ise, başvuruda bulunan kişi psikanalitik bir psikodrama uzmanına ya da bir psikanalist tarafından yürütülen bir gevşeme teknikleri uzmanına yönlendirilebilir. Daha başka durumlardaysa, sorunun tek bir kişi değil, iki ya da daha çok sayıda kişi düzeyinde ele alınması gerekir: bir bebek zor durumdaysa, bebek-anne çiftini bir arada ele almak daha doğru olur ya da herhangi bir ailenin bütünü acı çekiyorsa, bu durumda aileyi bütün olarak ele almak gerekebilir vb.

Saydığımız bütün bu psikanalitik yöntemler, doğal olarak psikanalistler tarafından sürdürülür ve psikanalizin tüm klinik ve kuramsal arka planını gerektirmekle kalmayıp, psikanalizin kendi içinde de belirli bir uzmanlaşmayı gerektirir. Bununla birlikte, kendisine danışılan her psikanalistin görevi, sergilenen sorunların doğası ve danışan kişinin psişik işleyişini hesaba katarak en iyi çözümü önermektir. Kendisine danışan kişiyle yaptı-

ğı "ilk görüşme" boyunca (bunun ikincisi, üçüncüsü de... olabilir) sorunları saptamaya yönelir, ama bir yandan da, önerilebilecek şu ya da bu çözümü değerlendirmeye çalışır.

Peki, ya danışan kişi ne yapar? Elinizde bulunan kitap gibi çalışmalarda "bir psikanalist ile yapılacak ilk görüşmeyi" nasıl göğüslemek gerektiğine ilişkin öğütler verildiği çok sık karşılaşılan bir durumdur. Bu kitapta böyle bir bölüm yer almıyor. Hazırlanmak gereken bir sınav (okullardaki ya da tıp fakültelerindeki gibi) söz konusu değil. Verilebilecek tek öğüt şudur: size acı veren neyse, dilinizin ucuna gelen sözcüklerle, olabildiğince içten, olabildiğince kendiliğinden bir biçimde söyleyin... İnsan kendisine ilişkin bir gerçeğin peşindeyse, işe böyle başlamak gerekir.

6
NEDEN ÖDEME YAPILIYOR Kİ?

En sık karşılaşılan soru budur belki de. Yatırımların kısa vadede etkili ve verimli olmasını amaçlayan bir toplumda, gerçekte ne olduğu pek de belli olmayan bir işe bu kadar para ve de zaman ayırmak insanı dehşete düşürebilir. Peki, bu kadar zaman ve bu kadar parayı konuşmak için mi harcıyoruz? Yani sadece laflamak için mi? Laf derken, konuşmanın da bir gücü var elbet: sevginin de, savaşın da altında büyük ölçüde sözler yatmıyor mu? Psikanalist de kendilerini dile getirebilecek sözleri bulamadıkları için acı çeken yığınla insan görmedi mi? Peki, ama ne demek istiyordu bu insanlar? Şimdiye kadar farkına varılamayan ve farkına varılamadığı için de acı veren neyse onu arayacağız. Tamam da, der kuşkucu beyimiz, "ben kendi kendime de konuşabilirim, hem tek kuruş para da çıkmaz cebimden!" İnsanın tek başına, kendi kendisiyle konuşmasının son derece sıkıcı olduğunu, tam da insanın kendisiyle başbaşa olmasından kaynaklanan kapalı bir sistemde ortaya çıkabilecek biricik soru ve yanıtları gevelemekle bir adım ilerleyemeyeceğini belki bir gün kuşkucu beyimiz de anlamış olur; buna bağlı olarak da, insanın herhangi biri için, herhangi biriyle, herhangi birine birşeyler söylemesinin, insanın kendini arayışı çabasına yepyeni bir boyut kazandı-

racağını da anlar herhalde. İnsanı psikanalistin kapısını çalmaya iten de, çoklukla işte böylesi mahrem ve acılı bir yalnızlıktır.

Peki, tamam, kabul ettik gitti; gitti de, niye para veriyoruz ki, hem de bu kadar çok? Kiliseye gidip günah çıkartsam, kimse benden para istemez ki... Bu durumda söylenebilecek tek söz, bunun başka türden bir sözleşme olduğudur. Sorularının yanıtını alabileceğine inanan herkes gidip bir "vicdani danışmandan" yararlanabilir, bir rahibe günah çıkartabilir elbet (öte yandan, insanın günah çıkartması gidip bir psikanalistle konuşmasını engellemez zaten). Günah çıkartmaya giden kişinin amacı suçlarının hafifletilmesi, günahlarının "affedilmesi", günah sayılan arzularından vazgeçmesi, çok daha erdemli olduğu varsayılan bir yola sıkısıkıya bağlı kalması vb. gibi konulardır, başka deyişle, kendisine aşkın olan (Tanrı ya da bu ilkeye ne ad veriliyorsa) bir ilkeyi temel alan bir ahlaka göre "vicdanın yönünün belirlenmesidir"; vicdanın yönünü belirleyecek kişi ise, sözünü ettiğimiz aşkın ilkeye hizmet ettiğini ileri sürerek, hizmeti karşılığında kendisine para verilmesini reddeder. Psikanalist ise hiçbir aşkın güce hizmet etmez, başka deyişle, her türlü dinin kıyısında kalır. Yani, hiçbir ahlakı benimsemez mi? Olur mu, böyle bir şey. Şurası kesin ki, hiçbir yargı ileri sürmez, suçlamaz, hiçbir "kefaretten" söz etmez, hiçbir günahtan arındırmaz, hiçbir şeye zorlamaz. Tüm eylemini son derece basit birkaç değere dayandırır: psikanalist, yaşamın hizmetindedir ve yaşama hizmet eden her şey, yaşamı solduran, taşlaştıran, engelleyen şeylerden çok daha iyidir; ruhsal yaşamda varolan her şeyin varolduğu kabul edilmelidir, böylece daha esnek, daha mutlu, daha doğal biçimde değiştirilebilecektir; amaç, hastanın kendi yazgısının öznesi ve aracısı olmasını sağlamaktır; son olarak unutulmaması gereken nokta da, bütün bunların karşımızdakine tam bir saygı duyarak

gerçekleştirilmesi gerektiğidir.

Tamam, çok iyi de, bu kadar soylu amaçlara hizmet ediyorsa, neden kalkıp bir de para istiyor ki? Her şeyden önce, siz neden herhangi bir hizmet karşılığında para alıyorsanız, o da, yaşamını kazanmak için para alıyor.

Evet, ama çok pahalı, çok para istiyor. Çoklukla insanlar "Bu tür tedavilere bir tek zenginlerin gücünün yetmesi rezalet!" der. Bir konuya açıklık getirmekte yarar var. Bundan bir tek zenginlerin yararlandığını söylemek doğru değil: en azından günümüz Fransa'sında bu tür tedavi giderlerinin Sosyal Sigortalar tarafından karşılanması pek güç olmamakta, hatta belirli merkezler neredeyse hiçbir bedel talep etmeden (bazı durumlarda çok az bir bedel karşılığında) bu tür bir hizmet verebilmektedir. Yok, ama böyle bir olanak yaratılamadıysa, şu kadarı kesin ki, mesleğini ciddiye alan her psikanalist tedavi bedelini belirlerken hastasının gücünü hep hesaba katar, yok eğer tedavi bedeli kendi muayene bedelinin gerisinde kalıyorsa, bu durumda hastayı başka bir meslektaşına yönlendirir (günümüz Fransa'sında, yani 2000'li yıllarda 45 dakikalık bir seans için, bazen daha az olsa da 200 ile 400 Fransız frangı ödenmektedir). Hizmetine karşılık olarak aldığı bu kadar düşük bir bedelle, bir eli yağda, bir eli balda yaşadığını mı sanıyorsunuz? Haftada üç-dört kez gelen on-on iki (bu kadar hastası varsa, elbet) hastadan aldığıyla ayda eline ne kadar geçtiğini bir hesaplayın bakalım, işinin ne kadar güç olduğunu anlamakta gecikmezsiniz. İşini ciddiye alan bir psikanalistin (yakasına iliştirdiği psikanalist ünvanıyla şişim şişim gerinen birine en ufak biçimde benzemeyen biri) aldığı tıp ya da klinik psikolog eğitimi (yani, altı ile sekiz yıl süren bir eğitim) sonrasında, yedi ile on yıl arasında değişen ayrı bir eğitim aldığını unutmamak gerekir. Bir de, koca bir günü dünyanın bü-

tün mutsuz yanlarının karşısında geçirdikten sonra insanın bazen iyice yorgun düşebileceğini de akıldan çıkartmamak gerekir... Kısacası, onun da kendi yaşamını kazanma hakkı olduğunu söylemesi yersiz mi?

Öte yandan, yaptığı bütün bu işten analistin eline öyle pek ahım şahım para geçmiyorsa da, haftada üç-dört kez tedaviye gittiği için hastanın son derece ağır bir külfete girdiğini söyleyip karşı çıkabilirsiniz. Buna hemen verebileceğim karşılık, hastayla ilk başta yapılan anlaşmada hastanın ödeme gücünün dikkate alınması gerektiğidir; elbette ki, bu bile hastanın gelirinin önemli bir bölümü demek olabilir, ama bu noktada, işin doğası gereği, daha başka özelliklere dikkat edilmesi gerektiği kanısındayım.

Gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta, içinde bulunduğumuz toplumda paranın, birşeylere ne kadar değer verdiğimizin göstergesi olmasıdır. Bu konuyla ilgili olarak, adını vermeyeceğim genç bir analistin başından geçen tatsız bir olayı aktarmaya çalışacağım: kendisine danışan bir kişinin son derece kısıtlı olanaklara sahip olması karşısında iyice sıkılan bu genç meslektaşım, tedavi bedelini de son derece düşük tutmuş; ancak bir süre sonra, hasta kandırıldığı yönünde düşünceler ifade etmiş ve bu kadar ucuza çalışan bir analistin pek de becerikli biri olamayacağı yolundaki kuşkusunu dağıtmak için epey uzun zaman geçmesi gerekmiş (işin doğrusu, sözkonusu hastanın karısı da bir analiste başvurup, bunun tam iki katını ödemeye başlayınca, gelip bütün bunları itiraf etmiş.) Insan her seansa hiç de azımsanmayacak bir para öderse, aynı anda hem değer hem de önem vermeye başlıyor ne yazık ki: böylece, insan bir sürü önemsiz, ıvır zıvır düzeyindeki lafla doldurmaktan kaçınıyor zamanı. Daha da önemlisi, hasta "kendimi pek iyi hissetmiyorum" gibi sudan bahanelerle (bedelini ödeyeceği için) kendisine veri-

len randevuya gitmemezlik edemiyor: tedavi süresince insanın çok acı çekeceğini hissettiği, okula gitmeyi istemeyen çocuğun "karnım ağrıyor" demesi gibi bir bahane aramaya çalıştığı anlar olur elbette.

Olağandışı bazı koşullar çıkamaz mı hiç ortaya? Belki aşırı uç bir örnek olacak ama, hastası tedavi bedelini karşılayamayacak duruma düştüğünde, analist hastasıyla uğraşmayı sürdürmek zorunda değil mi acaba? Öyleyse şu öyküye kulak verin bakalım. Öykünün başkişisi, analize başladığında gayet iyi kazanan, ama ruhsal açıdan son derece acı çeken, oldukça zeki, genç bir avukat kadın, bir süre sonra kendi özel yaşamında karşılaştığı güçlükler nedeniyle, tüm meslek yaşamından vazgeçer, dairesinin kira sözleşmesini fesheder, elinde neyi varsa saçıp savurur, sonunda bir manastıra sığınır; tiksindiği bir işi bırakır ve ufak tefek işlerle geçinmeye çalışır. Öyle bir an gelir ki, analiste artık ödeme yapamayacağını açıklar, analist de buna haklı olarak inanır; söz konusu hasta, analiste tedaviye devam etmesi, ama bu işi bedava yapması için yalvarır. Böylece, analist bir ikilemle karşı karşıya kalmış olur: tedaviyi keseceğini söyleyecek ve hastasını içinde kıvrandığı acılara terk mi edecek? İmkansız, olmaz. Tedaviye tek kuruş almadan devam mı edecek? Bu da olmaz, bu da imkansız, çünkü analistin gözünde böyle bir talebin tek anlamı var, o da şu: analistin onu sevdiğini göstermesi. Daha ısrarlı yakarışların pençesinde kalan analist oldukça zor günler geçirir. Sonuçta şöyle bir uzlaşmaya varırlar: seans bedeli aynı kalmak koşuluyla, haftada üç seans yerine tek bir seans yapılacaktır. Tedavi karşılığında belirli bir bedel istemesinin nedeni, sizi temin ederim ki, gözünü kazanç hırsı bürümüş olması değildi... Olayla bağını kopartmayıp, olup biteni analiz etmeye son derece önem vermekteydi. Yaşanan bu bunalımın çözüme kavuşabil-

mesi için iki yıl geçmesi gerekti, ama ne mutlu ki, sonuçta bir çözüme kavuşulabilmişti.

Sıradan bir örnek olmayabilir, ama tedavi karşılığında neden belirli bir bedel ödenmesi gerektiğini iyi açıkladığı kanısındayım. Başka deyişle, herhangi bir analist kendisine danışan kişiyi hiçbir bedel almaksızın tedavi etmeyi kabul ederse, "Neden yapıyor ki böyle bir şeyi? Ne tür bir beklentisi var acaba?" gibi soruların ortaya çıkması da kaçınılmaz olur. Şöyle bir düşünün bakalım, aklınıza ne gibi sorular geliyor acaba? Tedavi karşılığı olarak bir bedel ödenmesi, durumun mesleki kimliğinin devam etmesini güvence altına alır.

Para konusunda şimdilik söylenebilecek olanlar (elbette ki, daha başka pek çok şey de söylenebilir) bu kadar sanırım. Peki, ya süre konusunda neler söylenebilir? Bu kadar uzun sürmesi mi gerekiyor mutlaka? Nezle ya da grip olduğumda, bir ilaç alıp, üç günde ayağa kalkıyorum; ayağımı kırsam, birkaç saatte onarılıyor, üç hafta sonra da gene eskisi gibi yürüyebiliyorum. Hadi, bakalım, psikanalistler, sizler de elinizi çabuk tutun biraz, daha etkili teknikler geliştirin, uygulayın bakalım! Hem psikiyatrinin farmakolojisi (antidepresanlar, anksiyolitikler vb.) her geçen gün öyle gelişiyor, öyle çeşitleniyor ki, yakında hiç gerek duymayacağız sizlere; en azından aklınızdan bunu çıkartmayın da, elinizi çabuk tutun biraz. Böyle bir tepkiye verilebilecek karşılık, ilaç desteğinin azımsanamayacağını, ama her şeye çare olmadığını da söylemek olacaktır: hemen hemen tam bir bağımlı oluncaya kadar ilaç almaları, sonra bir kez, bir kez daha almaları gereken bir ilaçla ayakta kalabilen, geçici olarak yatışabilen, içlerindeki mutsuzluğu yıllardır peşlerinden sürükleyen kişiler çok iyi bilir bunu; örneğin, işin temelinde yatan sorun, sevilmemekse, üstelik insan bunun çocukluğundan beri de böyle olduğunu

hissediyorsa, hiçbir ilaç bu yarayı iyileştiremez ki zaten; ama susup dinlemeyi bilen bir kişiye, –ki ilk kez böyle biriyle karşılaşılmıştır– bütün bunları anlatmak bile her şeyi değiştirecektir.

Tamam. Birkaç seansta işi hallederiz, sonra da ben kendimden emin çekip gidebilirim, değil mi? Keşke böyle olabilseydi! Ne yazık ki, genelde hiç de böyle olmuyor; geçici bir iyileşmeden sonra, kendini zamanından önce dirilmiş bulan hasta, ne yazık ki birkaç hafta ya da birkaç ay sonra, büyük olasılıkla yeniden analistin kapısını çalacaktır. Üzücü bir şey, ama bu iş böyle, ne yapalım ki! Neden böyle olduğunu bulup çıkartmak hiç de zor değil elbette. Kişinin düştüğü zavallı durum, başına musallat olan mutsuzluk, hatta yaşamını kabusa çeviren, nedeni belirsiz bir rahatsızlık, pekala üzücü bazı durumların sonucu olabilir, ama bütün bunlara yol açan nedenler, büyük ölçüde de insanın kendi içinde yatmaktadır; insanlık, yaradılışından beri, "Kendi mutsuzluğunuzun mimarı olun!" özdeyişini büyük bir ustalıkla uygulamaktan geri kalmamıştır. Analizin etkili olacağı nokta da budur işte. Peki, ama neden bu kadar uzun sürüyor ki her şey? Bunun tek bir nedeni var; o da şimdi şurada karşımızda bulunan kırk yaşındaki adamın, kendi mutsuzluğunu kurmak için kırk yıl (ya da hemen hemen o kadar) çalışmış, kendini bu biçimde kurmak için kırk yılını vermiş olmasıdır. Birkaç hafta içinde, daha iyi işleyebilecek bir biçimde kendini yeniden kurmasına olanak bulunmamaktadır. İçinin en derinlerinde yatan ve aksayan yanın değişebilmesi için önünde çok uzun bir yol var.

7
PSİKANALİST NASIL SEÇİLİR?

Her şeyden önce Fransa'da psikanalist ünvanını koruyan hiçbir yasal düzenleme bulunmadığının bilinmesi gerekir: dolayısıyla, eğitimini almış olsa da olmasa da, herhangi biri böyle bir ünvana sahip çıkabilmektedir; gerçekten de, bu konuda değil ciddi, en ufak bir yeterlilik belgesi bile olmayan kişiler, ne yazık ki, psikanalist ünvanıyla dolaşabilmektedirler. Tıp doktoru ya da psikolog ünvanı yetmez: psikanalist mesleğini uygulayabilmek için, bu temel nitelikli eğitimi almış olmanın ötesinde, kişinin özgül bir eğitimden de geçmiş olması gerekir. Bu durumda bir psikanaliste danışmadan önce temkinli olmak gereği kendiliğinden ortaya çıkıyor. Şu ya da bu "uluslararası", hatta "dünya çapındaki" bir "derneğe" göndermede bulunmak, böyle bir kuruluşla ilişkide olunduğunun bildirilmesi bile, gereken güvenceyi sağlayamamaktadır; çünkü, böyle bir dernek ya da birlik kurmak için kuruluş belgesinin 1901 yılında çıkartılmış bir yasaya uygun olması yeterlidir, öyle ki, çok az formalite gerektiren bu işlem, sözkonusu derneğin kuruluş amacının (yerleşik değerlere, örf ve âdetlere, yerleşik düzene zarar vermeyi amaçlamaması, mezhep ve tarikatlarla ilgili hükümlere ters düşmemesi koşuluyla) kamu güçleri tarafından denetlenmesini bile gerektirmez.

Gazete ve dergilerde şu ya da bu "pratisyenin" verdiği reklamlar ise, caydırıcı bir etken olmalı daha çok...

Fransa'daki psikanaliz dünyası öyle çeşitli, öyle bölük pörçüktür ki, ciddi bir eğitim almak için izlenebilecek yolları ana çizgileriyle anlatmak bile zordur. İnsan ancak bildiği konuda iyi birşeyler söyleyebilir: dolayısıyla, ben de Paris Psikanaliz Kurumu'nun (*Société Psychanalytique de Paris, SPP*) eğitim kurumları olarak çalışan, iki psikanaliz enstitüsünün (Paris ve Lyon) nasıl bir yol izlediğini anlatacağım. 1901 yılı yasası uyarınca kamuya yararlı bir dernek olarak kurulan *SPP*'nin günümüzde hemen hemen altı yüz üyesi bulunmaktadır. Bu iki enstitünün çalışmalarını gayet iyi bilmem bir yana, sözkonusu enstitüler Uluslararası Psikanaliz Birliği (*Association Psychanalytique Internationale, API*) ya da İngilizcesinin kısaltılmışıyla söylersek *IPA* tarafından belirlenmiş genel kurallara uydukları için seçildiler.

Önce, şu ünlü *API* üstüne birkaç şey söyleyelim. 1910 yılında Freud tarafından kurulmuş olan bu birlik, psikanaliz eğitim ve uygulamalarını yöneten kuralları tanımlamaya ve üye ülke derneklerinin (günümüzde, bu birlik bünyesinde altmış kadar dernek ya da çalışma grubu barındırmakta, yaklaşık on bin üyeye sahip bulunmaktadır) bu kurallara uymasına daha en başından beri son derece özen göstermektedir.

SPP'ye bağlı enstitülerin verdiği psikanaliz eğitimi *API* tarafından belirlenmiş kurallar çerçevesinde gerçekleşir. Bu eğitime aday olan kişilerin, (birkaç kuraldışı durum dışında) tıp doktoru (tercihen psikiyatr) ya da klinik psikolog olmaları istenir; demek oluyor ki, temel hazırlık eğitiminin alınması için beş ile sekiz yıllık süreye gerek duyulmakta.

Hiçbir kuraldışı durum tanımayan ikinci koşul ise şudur: kişi uzun uzadıya kendi analizini yapmaksızın analist olamayaca-

ğı için, adaydan kendi analizini (ve de bir tek bu yoldan doğru iletişim kurulabileceği için, analistinin *SPP* üyesi olması gerekir) yapması istenir. *API* bünyesinde yeralan öteki birliklerden farklı olarak *SPP*, çok uzunca bir süredir "didaktik" analiz (analist olmak amacıyla yapılan) ile "tedavi amaçlı" (çok daha kişisel nedenli) analiz arasında ayırım yapmamaktadır: "didaktik" bir analizin gerekliliği ileri sürüldüğünde, böyle bir gerekliliğin "benim bir rahatsızlığım yok ki, bir diplomam daha olsun istedim, o kadar..." türünden bit tutum içine girebilecek bazı kişilerde, en derin yanların ortaya çıkartılmasını gerektiren analiz deneyimine karşı kalkan olarak kullanılabildiği görülmüştü.

Bu ön koşullara uyan her kişi, yönetmeliğe göre, "ancak çok olağandışı durumlarda üç yıldan kısa olabilecek bir süre sonunda" *SPP*'ye bağlı bir enstitüye öğrenci olarak kabul edilebilir. Öğrenci adayı *SPP*'nin üç eğitmen üyesi ile bir görüşme yapar; görüşme tutanakları *SPP* "eğitim" komisyonuna sunulur, bu kurul da ya kabul eder, ya erteler (öğrenci adayı daha ileriki bir tarihte yeniden başvurabilir), ya da reddeder.

Komisyondan kabul kararı çıktığında, aday enstitüye öğrenci olarak kabul edilir ve denetim altında (ya da "süpervizyon" altında) tedavilere başlar. Başka deyişle, analist adayı öğrencinin, "klasik tedavi" yönteminin koltuk-divan yerleşimi çerçevesinde haftada kırk beş dakikalık en az üç seans olmak üzere iki analiz yapmasına izin verilir; çalışmasının sonuçlarını her hafta eğitici bir analiste sunmak, sonuçları onunla tartışmak zorundadır (gerçekleştirdiği analizlerden birinin sonuçlarını eğitmenle birebir çalışır, öteki analiz sonuçlarını ise, başka bir eğitmenin başkanlık ettiği bir grup süpervizyonu çerçevesinde çalışır). Ele alınan her olay için genelde iki ile dört yıl süren bir süpervizyon sonrasında, eğitmen analist, öğrencinin tüm eğitim sürecini izle-

yen eğitim kuruluna değerlendirmesini sunar. Öğrenci de, bu çalışmalara paralel olarak, *SPP* üyeleri tarafından gerçekleştirilen çok geniş bir etkinlikler yelpazesi (öğrenciye hiçbir program zorla kabul ettirilmez) içinden seçtiği seminer ve çalışma topluluklarına katılmış olacaktır.

Bütün bu çalışmalar sonunda bir an gelir ve öğrenci eğitiminin "tamamlanmasını" ister; bunun üzerine, eğitim kurulu elinde bulunan bilgiler ışığında (süpervizör raporları, seminer yöneticilerinin görüşleri, enstitü çerçevesindeki etkinlikleri vb.) değerlendirmesini yapar. Eğitim süreci sonunda hiçbir diploma verilmez, ancak ilgili kişi "*SPP* enstitüsü eski öğrencisi" ünvanını taşımaya hak kazanır.

Şu ya da bu uygulamanın *SPP* tarafından neden benimsendiğini açıklamanın konumuz açısından olanağı bulunmamakta; ancak, şu kadarını söyleyeyim ki, bu uygulamalar zamanında uzun uzun tartışıldığı gibi, günümüzde de tartışılmakta (doğrusu, *SPP*'nin kurulduğu 1926 yılından bu yana hep tartışılmakta). Bütün bu söylediklerim şu satırları kaleme alırken, yani 2000 yılı Ocak ayı için geçerli, ileride bazı değişiklikler olabilir elbette.

Öğrenci adayının kendi analizi ile başlayıp eğitimin tamamlanmasına dek geçen süreye bakarsak, genelde sekiz ile on yıl kadar gerektiğini görürüz; elbette ki, bir de buna klinik psikolog ya da tıp doktoru olmak için harcanan beş ile sekiz yıllık süreyi eklemek gerekir.

Ancak, "artık her şey bitti demek" için çok erken, çünkü aldığı bütün bu eğitime rağmen analist gerçekte kendi kuramsal ve klinik eğitimini ara vermeksizin hep sürdürür. *SPP* üyesi olmaya karar verirse, çok daha kolayca geliştirebilir kendini. Bu durumda, *SPP* "mensup üye" ünvanına aday olabilir ve 1901 yılı dernekler yasası uyarınca gereken koşulları (adaylık başvuru-

sunun özel bir kurul tarafından incelenmesi ve bu kurul raporuna dayanarak adaylığın oylanması) yerine getirip üye olabilir. Daha sonra, gereken koşulları yerine getirdiği takdirde, gerçek üye, sonra da asil üye (eğitmen) olabilir.

8
TEDAVİ NASIL GELİŞİR?

Kendisine yardım etmesi talebiyle bir analiste danışan kişi, haklı olarak, çoğu kez şu iki soruyu yöneltir: "Ne kadar sürecek?" ve "neler yapacağız?" Daha işin en başında anlaşmazlık çıkmaması için, ilk soruya yanıt olarak "Yıllarca sürecek..." denebilir. İkinci soruyu yanıtlamak ise çok daha nazik bir iştir. Elbette ki, seansların nasıl bir çerçevede yapılacağı (koltuk-divan yerleşimi ya da yüzyüze) söylenebilir, serbest çağrışım kuralı, bunun ne gibi yararları olduğu açıklanabilir ve de zamanı gelmişse önerilebilecek "sözleşme" maddeleri bildirilir. Bundan başka yanıt verilmez neredeyse. Psikanalist o zamana kadar tamamladığı tedavileri düşünüp, bunlardan genel nitelikli bazı bilgiler çıkartıp daha fazla birşeyler söyleyebilir elbette. Ancak, bu sefer de yersiz bilgiler verip, dahası izlenmesi gereken bir örnek sunar izlenimi uyandırarak, girişecekleri analizi bir bakıma önceden yönlendirir ve kendisine danışan kişiyi ürkütebilir. Söyleyebileceği tek şey aşağı yukarı şudur: herbiri ayrı bir macera olduğu için, hiçbir tedavi birbirine benzemez; bakalım nelerle karşılaşacağız, zaten giriştiğimiz bu işin yararı da, tedavinin *size* gerektiği biçimiyle gelişmesine olanak tanımaktır; girişilen her psikanaliz tedavisinin amacı, özgürlüğe ulaşmaktır; özgür-

lük ise *a priori* tanımlanamaz.

Danışan kişi bu yanıtları doyurucu bulmayabilir, hatta bunu bir tür kaçış olarak bile görebilir. Bunun üzerine, tedaviyi daha başlamadan bitirmeye karar verebilir: tamamıyla hakkıdır, ama verdiği karar bir bakıma da bu tür tedaviye yeterince hazır olmadığını anlatmaktadır. Yok, eğer yeterince hazır olsa, böyle bir tedavinin ona yarar sağlayacağına yeterince inansa, tam tersine merakı daha da artmış olacak ve tedaviye başlamayı kabul edecekti. Gerçek şu ki, tedavi başladıktan sonra, nerelere kadar vardığını hep beraber görecektik...

Ne var ki, böyle bir durumla karşı karşıya bulunmamaktayız; onun için, bu konuyla ilgili olarak daha başka şeyler de söyleyebiliriz. Bütün bunlar psikanaliz dergilerinde, psikanalizle ilgili yayınlarda ayrıntılı biçimde ele alındığı, tanıtıldığı, geniş biçimde tartışıldığı, yorumlandığı için, bunda gizli saklı hiçbir yan yok. Şurası hiç akıldan çıkartılmamalıdır ki, verdiğimiz bu "örnek işleyiş", tedavinin nasıl gelişeceğini en genel çizgileriyle aktarmaya yarayan bir tür sunumdur; yoksa, her olay özgüldür, şu ya da bu aşama, şu ya da bu özellikler bir olayda olup bir başka olayda olmayabilir, birinde daha önemli birinde daha önemsiz olabilir, bir olayda şu kadarda sonuçlanan bir evre, başka bir olayda daha kısa ya da uzun sürebilir.

İlk seanslar hep ilk karşılaşmanın getirdiği heyecanı, belirli bir tedirginlikle birlikte müthiş bir merak duyulduğunu da yansıtır. Birçok hasta, daha önce yaşamadığı böyle bir durumda, analistin bulunduğu konumdan, kendi konumlarından (toplum içinde insanlarla ilişkiye girerken uyulan genel kurallar tarafından engellenen duygu ve düşünceleri hissetmek, bunları dışavurmak, söylemek hatta bunlara uygun davranmak), dehşet veren devin, yani bilinçdışının uykusundan uyanmasından korkar

ve tedirgin olurlar. Bu evre, doğallığı açısından son derece zengindir; dolayısıyla, analist de ileride karşısına çıkacak başlıca izleklerden bazılarını görür gibi olur. Hemen söz etmez bunlardan, tam tersine susar; analistin niyeti bunları örtbas etmek değildir, tam tersine analist hastanın bunları kabul edebilmesi, bunların hastanın ruhsal yaşamında gerçek anlamda işlev kazanabilmesi (zamanından önce getirilen vahşi yorumlar hiçbir işe yaramaz, hatta zararlı bile olur) için daha önce uzun bir yol katetmek gerektiğini bilir.

İlk başta yaşanan bu şaşkınlığın ardından, bazen bir ölçüde alay yollu, "psikanalizin balayı" denilen evresi gelir; bu evre boyunca hasta kendi ruhsal işleyişinin bu kadar zengin olabileceğinden bir an bile kuşkulanmadığını görüp hayran olur, ruhsal yaşamının olanca zenginliğini ortaya çıkartan analiste şükran duyar, onu gönüllü bir analist olarak görüp idealleştirir. Ne var ki, analist bütün bu olup bitenler karşısında soğukkanlı kalmayı sürdürür: bütün bunların kısa bir süre sonra bitip tükeneceğini çok iyi bilir...

Daha sonra, işlerin ciddileştiği anlar gelir; bunlar daha önemli değil, çok daha vahim işlerdir sadece. Gerçek şu ki, psikanaliz tedavisinin en başta gelen işlevi, bastırma ve daha başka savunma mekanizmalarıyla (olumsuzlamayı red, inkar, yalıtma vb.) bilinçdışı kılınan ve bilinçdışı kalması sağlanan her şeyi günışığına çıkartmak kadar, tam anlamıyla bilinçdışı olmasa da, kıyıda tutulmuş ve olabildiğince edilgen ve acı vermez kılınmış her şeyi yeniden etkinleştirmektir. Bunun yolu da şu türden tavırlar içine girmektir: "Elimden bir şey gelmediğine, buna bir şey yapamadığıma göre, üstüne bir perde çeker, örterim, uğraşmaktan vazgeçerim, uğraşıp çabalar başka şeyler getirmeye çalışırım aklıma, çalışmakla her şey yoluna girer, mutlu olmak için gereken

her şeyim var zaten vb." Bu tür taktikler belirli bir süre işe yarasa da, asıl soruna çözüm getiremezler; genelde, iç burukluğu, doyumsuzluk, kaygı giderek artar, kişi yaşamını berbat ettiği izlenimine kapılmaya başlar: işte, artık bir psikanaliste gitme zamanı gelmiştir. Tedavinin "balayından" sonraki bu aşamasında, her şey yeniden aynı güçle hastanın üstüne çullanırsa, hasta, doyurulmamış arzular ve bu arzulara karşı koyan yasaklar, yoksunluklar, tanınmamış yaslar, karanlıkta kalmış nefretler, suçlamalar, itiraf edilmemiş düşünceler vb. su yüzüne çıktıkça zor anlar yaşamaya başlar. Savunma mekanizmaları seferber olur. Bu mekanizmalar her hastada birbirinden çok değişik sonuçlara yol açabilir. Bazı hastalar daha işin başındayken bir takım bahanelere sarılıp bırakmaya yeltenirler. Örneğin, ağır ketlenmelerden yakınan bu adam her şeyi yüzüstü bırakmaya yeltenmişti: ilk başta analiste körü körüne inanırken, bir gün analistinin eğitim alanında da çalıştığını öğrenince tedaviyi hemen bırakmaya karar verdi, çünkü tüm okul yaşamını sadistlerin isteklerine boyun eğen bir kurban olarak geçirmişti... Bazı hastalar da rahatsızlıklarını iyice ağırlaştırıp tepki gösterirler bu duruma; sanki bütün bunların yararsız, hatta zararlı olduğunu, bu işi bırakmak gerektiğini kanıtlamak ister gibidirler (bu arada, yakın çevreleri "ben söylemiştim bunun böyle olacağını zaten!" demekten de geri kalmaz). Bazı hastalar ise, güçlükle katlanılabilen her şeyin su üstüne çıkmasını engellemek amacıyla sağlam savunma mekanizmaları yerleştirir: tüm yankılarından arındırıldığı için önemsizleşen sıradan olayların anlatılmasıyla geçen seanslar birbirini izler, tam anlamıyla "çölü susuz geçmek gibi" bir dönem yaşanır.

Analistin beklediği bir durumdur bu. Sıkı durması gerekir; hastasını telaşlandırmamak, işleri çabuklaştırmaya çalışmamak

gerektiğini çok iyi bilir, yok eğer bütün bu savunma mekanizmalarına bodoslama saldırırsa, savunma daha da sertleşecektir. Durmadan bağlantılar kurar, anlamlar çıkartmaya çalışır, yorum önerisinde bulunur: biricik hedefi ise, analizi canlı tutmaktır. Bütün bunlar olup biterken, bir yandan da aktarımın nasıl geliştiğine ve hangi biçimlere büründüğüne (yani, daha önceleri, başta hastanın ebeveyni olmak üzere, başkalarına yönelen, ama artık kendisine yönelen duygu, tavır ve ilişki şemalarına vb.) son derece dikkat eder.

Her şey yolunda giderse, bir gün çölden çıkılır ve analiz gerçek anlamda atılım yaşar. Bütün ruhsal dinamik yeniden oluşur, kişinin tarihi yeniden kaleme alınır; bu dönemde olup bitenler daha ileriki bölümlerde ele alınacak.

Daha sonra, tedaviye son verilmesi gündeme gelir. Oturup bu durum da analiz edilir, bir süre uzayabilir bu dönem: birlikte uzun bir yol alınmış, ayrılık zamanı gelmiştir, geçmişte kalan tedirginlikler, yaralar, hatta yaslar bile canlanabilir. Dostça ayrılınmalıdır, tedavinin bitirileceği tarih birlikte kararlaştırılmalı, bu ne çok uzak (bu durumda gerçek değilmiş gibi gelir insana) ne de çok yakın (bu durumda da, insana kendini uyarlayacak zaman kalmaz) bir tarih olmamalıdır.

Buraya kadar yapmaya çalıştığım açıklamalarla, psikanaliz tedavisinin nasıl başlayıp, sürdüğü ve son bulduğunu en genel çizgileriyle vermeye çalıştım; unutulmaması gereken nokta, bunun en genel çizgileri verdiği ve hiçbir tikel olayla birebir uyuşmadığıdır.

9

KİM YORUMLUYOR? NEDEN YORUMLUYOR? NASIL YORUMLUYOR?

Genel olarak kamuoyunda birbiriyle tam anlamıyla çelişen iki ayrı psikanalist imgesi vardır; bunların ilkine göre, psikanalist denilen kişi, zaman zaman insana, az önce söylediği ya da söylemediği şeyler konusunda, kısacası insana kendisi konusunda neler düşünmesi gerektiğini söyleyen bir kadın ya da erkektir; ikinci imgeye göre ise, psikanalist ağzından tek söz çıkmayan bir kadın ya da erkektir. Dünya üstünde bu iki imgeye uygun tek bir psikanalist bile olsa, bu psikanalistin yerden göğe kadar haksız olduğunu rahatlıkla söyleyebilirim. Birinci tür psikanalist, bir kahin gibi, insanın bilinçdışına ilişkin gerçeklerden kendini kurtarmasını sağlayacaktır; bunlar, insanın olduğu gibi kabul etmesi gereken gerçeklerdir. İkinci tür psikanalist ise, insanı kafasında dolaşan sorular, yaşadığı kaygılar, kuşkular ve yalnızlığıyla kayıtsızca başbaşa bırakır.

Öte yandan, "Kim yorumluyor?" sorusuna verilebilecek en iyi yanıtın, "psikanalist ile hasta yorumluyor", ama en başta da

"hasta yorumluyor" olduğu inancındayım. Bunun böyle olmasının çok basit bir nedeni var ki, o da, bugüne kadar yaşanan deneyimler temelinde ele alındığında, analistin zamanından önce yaptığı yorumların etkisiz kaldığı, hatta dirençle karşılaşabileceği için zararlı bile olduğu söylenebilir.Örneğin, günümüzde her hasta, analizin başlarında annesinin, babasının sözkonusu olacağını, kendisinin anne-babasıyla olan ilişkilerinin gündeme geleceğini bilir; buna ek olarak, şöyle böyle de olsa, Oidipus karmaşası başta olmak üzere, psikanalistlerin düşkün oldukları şeyler konusunda da birşeyler bilir. Dolayısıyla, psikanalist hastanın çocuklukta yaşadığı olaylardan birini acele edip Oidipus terimleriyle yorumlarsa, hasta bunu son derece sıradan bulabilecek, "tamam, doğru da, bana yeni bir şey öğretmiyor ki bu söylediklerniz..." diyecektir. Oysa, sözkonusu olaydan söz edilir, sonra da bu olayın, için için çalışmasına zaman tanınırsa, belki de ortaya bu olayın, o zaman kadar gizli kalmış ama son derece canlı duygulanımsal yansımaları çıkacak, bundan sonra da, serbest çağrışım yoluyla başka düşünceler, başka anılar, başka heyecanlar belirecek ve bütün bunlar sayesinde geçmişin ve yaşanan günün, acıların, kaygıların, sevginin, belki de nefretin olanca ağırlığıyla canlanan bir ağ, ilk baştaki sıradanlıklardan çok daha önemli, anlamlı bir ağ oluşacaktır.

Ne var ki, psikanalist hemen orada, gözlerinin önünde yeniden oynananlara biraz geriye çekilip baktığı için, sahip olduğu kuramsal arka planlar ve klinik deneyimi sayesinde, bu bütünsel anlamı herkesten önce fark edecektir. Bütün bu olanları Oidipus karmaşası kaynaklı çatışmalar olarak görebilir. Zamanı geldiğine inanırsa, (olabildiğince basit terimler kullanarak, kuramsal göndermeler ve soyut açıklamalardan kaçınarak) bunu hastasına söyler. Bunu başarmışsa, hastası ona "evet, elbette..."

demeye başlar, o da yaptığından hoşnutluk duyar, böylece hastasının şimdi artık bilmekte olduğu şeyi açıkça kabul ettiğini anlar; hastası bu bilgiyi, tıpkı "dilimin ucunda" dediğimiz gibi, "bilincinin kıyısına" getirinceye dek çok uzun bir yol almıştı.

Getirilecek doğru yorum şu olmalı: bilince ulaşmak için çile çeken şeylerin bilince adım atmasını sağlamak amacıyla, dil yoluyla biçimlendirilmesi. Analiz yoluyla tedavi iki kişinin işbirliği yapmasıdır. Analizde konuşma eyleminin bu denli önemli olmasının nedeni ise, her ne kadar yoklaya ede gelişse bile, hastanın hiçbir zaman dile getiremediklerini analiste söylemesi, analistin de hastanın bunları söylemesi için gereken sözcükleri bulmasına yardım etmesidir; sözcüklerin ötesinde ise, dil o ana dek olamadığı kadar, gerekli bir düşünme aracıdır artık.

Bu çalışma en kesin anlamıyla yorumlama işidir. Öyle ki, bu çalışmanın her gün yeniden karşımıza dikilemeyecek biçimde tanımlanması gerekir.Oysa, psikanalist bu kadarla kalmayıp konuşabilmelidir (bence, konuşmalıdır da).

Psikanalistin ilk görevi analize yararlı olabilecek bir "malzemenin" ortaya çıkmasını sağlamaktır. Hem soran, hem de yüreklendiren "Hımm..." lar yönlendirir, hastanın kullandığı bir sözü yineler, herhangi bir düşünceyi, bir çağrışımı geliştirmesini önerir, zaman zaman herhangi bir olayın biraz daha açıklanmasını ister vb. O ana dek kapalı kalmış olanların, sözgelimi kaba çizgileriyle oluşan, ama hemen uçup dağılıverecek düşüncenin, hemen bastırılan heyecanın, doğar doğmaz yersiz bulunan çağrışımın, vb yerinden kopartılıp günışığına çıkartılmasına yardım için binbir yolu dener. Bunun için, dikkatin hep uyanık kalması yanında, önceki bölümlerden birinde sözünü ettiğim (psikanaliz girişiminin kuralları konusunda) beklenmedik olaylara da açık olmak gerekir. Yorumlama anı işte ancak böyle hazırlana-

caktır.

Öte yandan, analistin çeşitli bağıntılar kurulmasına yardımcı olan müdahaleleri de yorumlama ânını hazırlar. Unutmamak gerekir ki, analist sık sık "bu söylediğinizden hemen sonra şundan söz ettiniz, görünürde aralarında hiçbir bağ yok, peki, ama bununla şunun arasında nasıl bir bağ var?" gibi sorular yöneltir. Bu arada hasta da zaten daldan dala atladığının farkındadır. Gerçekten de, şununla bunun arasında ne bağ var ki? Bunda rastlantı olmaz: hasta bundan şuna geçtiyse, farkına varmadığı, benim bile farkına varamadığım, her şeyin altından akıp giden bir düşünce dizisi nedeniyle, yapmıştır bunu; tamam da, ne? İnsan bu soruyu kendi kendine yönelttiğinde, rastlantı diye bir şey olmadığının farkına varır çoğu kez, gerçekte bu, alttan altta akıp giden akıntıyı yer üstüne çıkartma olanağıdır. Aynı şekilde, zaman zaman analistin, "anımsarsanız bana şöyle şöyle demiştiniz..., şöyle bir düş gördüğünüzü aktarmıştınız..." gibi işe karıştığı, analizin çok eskilerde (bazen yıllar öncesine bile uzanabilir) kalmış evrelerine göndermede bulunduğu da olur. Bundaki tek amacı herhangi bir bağ, herhangi bir ortak anlam bulup çıkartmaktır. Hasta bazen bu "dehşet" belleğe, analistin nasıl olup da bu kadar şeyi anımsayabildiğine şaşırır. Gizli saklı bir yan yok bunda: herkes gibi analist de anlam ve duygulanım yükü ağır çeken şeyleri anımsar. Bir zamanlar hasta bütün bunlara hiçbir anlam veremiyordu, unutmuştu, ama daha o zamanlarda bile, analist için anlamı vardı, anımsaması da bundan işte.

Analistin bazı müdahaleleri ise "anlamla" sınırlı kalmaz. Örneğin, bazen analist hastasının müthiş acılar içinde kıvrandığını görür ve onun acısını anladığını belirten bir "evet..." sözüyle de olsa, orada bulunduğunu gösterir; bence bu hem gerekli, hem de son derece insanca bir davranıştır. Bunun şefkat, acıma, ya-

tıştırma, iyilikseverlik gibi son derece yersiz duygularla hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Acımaktan öte, böylesi derin acılar içinde kıvranan birinin, son derece basit bir şeye, yani sesinin duyulmasına, acısına saygı gösterilmesine ihtiyacı vardır. Bundan sonra yeniden çalışmasına dönebilir analist, bütün bunların kaynağını, ne gibi yanılmaları olduğunu aydınlatmaya, yani acıyı hafifletmeye çalışabilir, ama önce bu acının varolduğunu kabul etmek zorundadır.

Bir de analizin son evresinde ortaya çıkan ve "yapıcı" dediğimiz türden, ender karşılaşılan müdahaleler vardır. Analist daha önce tartışılmış ve görüş birliğine varılmış yorumları bir sentez oluşturmak, sonuç belgesi haline sokmak amacıyla bir araya getirir. Bu çalışma, daha önce en ince ayrıntısına kadar gözlemlediğimiz bir yere, bu kez, bir bütün olarak görmek, manzarının keyfine varmak için yeniden gitmeye benzer...

10
PSİKANALİZ İNSANI İYİLEŞTİRİR Mİ?

Böyle bir soru yöneltmek, üstü örtülü bile olsa, psikanalizin hastalara yardım etmekle, hastalıkları iyileştirmekle ilgili bir teknik olduğunu varsayar. Peki, ama hasta kime denir? Hastalık nedir? İnsan özel olarak bu konuda düşünmemişse, böyle bir soru karşısında şaşırabilir: herhangi bir rahatsızlığı olduğu için bir doktora giden kişiye, hasta denir; doktor teşhiste bulunur, yani hastalığı belirler, sonra da tedavi etmeye başlar (sonuçta, iyileştirebilir de) ve bütün bu süreç Sosyal Sigorta tarafından onaylanır. Bu kadarı, tamam. Ancak, dahiliye mütehassısı, son derece sağlıklı görünmekle birlikte, tartışılmaz kanser belirtileri de sunan bu beyefendi ile kendisine kulak veren biri, yani bir insanla ilişki kurmayı isteyen, ama bunu çeşitli bahanelerle gizleyip yakınmaya gelen, yalnız ve yaşlı kadını birbirinden kolayca ayırt etmeyi bilir; mesleğini iyi yapıyorsa, sözkonusu hanımefendiyi kabul eder, şikayetlerini dinler ve yardım etmeye çalışır, ancak onu bir hasta olarak görmez, en azından ivedilikle yaşamını kurtarmak gereken şu beyefendiyle aynı anlamda hasta olarak görmez.

İşte, bu sıradan anlayışın dışına çıkmak istersek, elimize bir sözlük almak yeterli olacaktır. *Le Petit Robert* hastalığın "geçirdiği evrim açısından ele alınınca organik ve işlevsel bir değişiklik ve tanımlanabilir bir bütünlük" olduğunu söylüyor. Pek geniş bir tanım değil, ama gene de epey açıklayıcı. "Geçirdiği evrim açısından ele alınması" demekle, bu illetin aşağı yukarı da olsa ne zaman başladığının (bazı belirtilerin kendini göstermesiyle) saptanabileceği, belirtilerin saptanabilmesi sayesinde ne tür bir illet olduğunun anlaşılabileceği, aynı tür hastalıkların bir araya getirildiği genel çizelgeye yerleştirilebileceği, sınıflandırılabileceği (nosografi), ilkece de olsa nedenlerinin öğrenilebileceği (etiyoloji), nasıl bir gelişme göstereceğinin (bu hastalığın tipik gelişimi bilindiği için) önceden kestirilebilineceği ve son olarak da buna uygun tedavi tekniklerinin seferber edilebileceği anlatılmış olur. Bütün bu ölçütler uygulanabildiği için, verem bir hastalıktır; oysa, anatomik bir değişiklik olsa bile "sakat ayak", bu ölçütlere uymadığı için, bir hastalık değildir.

"Anatomik değişiklik" denildiğinde ne demek istendiği çok açıktır: bir organın ya da bedenin bir bölümünün, anatomi kitaplarında verilen "tipik doğru biçimle" karşılaştırılarak kolayca belirlenebilen "coğrafi" bir anormalliğidir. Örneğin, ağır yanık olayları ya da kalp kasının yapısındaki kalıtsal anormalliği, bir "anatomik değişikliktir". Ancak, "fonksiyonel bozukluklar" kavramı çok daha bulanıktır; "fonksiyonel bozukluklar" dendiğinde, herhangi bir organın iyi çalışmaması, anatomik açıdan normal olup olmaması anlaşılır. Örneğin, kalp ritmindeki ciddi bozukluklar bu tür bir fonksiyonel bozukluktur; böyle bir örnek söz konusu olduğunda, herkes bunun bir hastalık olduğunu kolayca kabul edecektir. Peki, ama ya biri kalkıp migreni olduğundan, uyku bozukluğu yaşadığından, iştahsızlıktan, yorgunluk-

tan yakınsa, bunları da hastalık sayacak mıyız? Ne var ki, doktorun inceden inceye araştırıp, sonunda hiçbir hastalık bulamadığı da olmuyor değil ki. Bu durumda, deyimi yanlış kullanıp, bütün bunların "fonksiyonel bozukluklar" olduğunu söylemesi kötüdür, ama kendisine bazı şikayetleri olduğunu söyleyip başvuran kişiyi "hiçbir şeyiniz yok" deyip yollaması daha da kötüdür, oysa, doktora danışan kişi, acı çektiğini pekala bilmektedir... Doktorun da bunu kabul etmesi (ne mutlu ki, buna giderek daha sık rastlanır oldu) ve hastanın rahatsızlıklarının organik açıdan değil de, başka bir açıdan ele alınmasının yararlı olacağına inanırsa, hastayı bir psikoloji uzmanına (psikiyatr, psikanalist, klinik psikolog) göndermesi daha uygun olur.

Ne var ki, bu psikoloji uzmanı, karşısında bir hasta olduğunu, bir hastalıkla uğraşmak zorunda olduğunu kavrayabilecek mi? Çoğu kez kavrayamayacak; ortada derman olmak gereken bir acı yok, dediği için değil, daha önce saydığımız ölçütler bu duruma uygulanamadığı için hastalığı yok sayacak. Bunun nedenlerini anlayabilmek için, biraz işin tarihine girmek gerekiyor.

19. yüzyıl tıp bilimi, insanların yaşadığı rahatsızlıkları, uçsuz bucaksız bir bütün olarak topladı ve buna "akıl hastalıkları" gibi çok genel bir ad verdi. Gerek botanik, gerekse zoolojinin kullandığı son derece etkili bir modeli benimseyip, semptomlar saptadı, sendromlar (bir hastalığın belirtici özellikli semptomlarının bütününe sendrom denir) oluşturdu, bunları yeni bir nosografi (hastalıkların sistematik tablosu) çerçevesinde sınıflandırdı. Bu dev çaplı çalışma tüm 20. yüzyılda sürdüğü gibi günümüzde de sürmekte. Ne var ki, hastalığa yol açan nedenlerin araştırılmasında (yani, etiyoloji alanında) epey yol alınmıştır. Hastalığın bedeni etkileyen nedenlerden kaynaklandığına inanan bir anlayış çerçevesinde, ilk başta her akıl hastalığı bedensel

nedenlere bağlandı: bu nedenler günışığına çıkartılamasa bile, bu anlayış bilimin uymak zorunda kaldığı bir dogma olarak benimsenmişti.

19. yüzyıl sonunda, histeri denilen özel bir rahatsızlık tipi, neredeyse tutkuyla bağlanılıp araştırılır oldu. Histerikler (büyük çoğunluğu kadındı) doğallıkla erotik anlam taşıyan, gözalıcı belirtilerle düşgücümüzü sarstı. Üstad Charcot başta olmak üzere herkes, bütün bunların temelinde, keşfedilmesi gereken organik bozukluklar olduğuna inanıyordu. Bir süre için Charcot'nun Paris'te verdiği derslere devam eden Freud da aynı kanıdaydı. Freud Viyana'ya döner ve histerik hastalarını hipnoz yoluyla tedavi etmeye başlar. Böylece, tanık olduğu tuhaf ruhsal görüngülere de giderek daha çok ilgi duyar ve yavaş yavaş organik etiyoloji savından uzaklaşmaya başlar. Freud histerinin bir etiyolojisi olduğuna inanmakla birlikte, bunun nedeninin bedensel (beyindeki, sinirlerdeki, hatta o zamanlar sanıldığı gibi uterustaki) bir değişiklikte aranmaması gerektiği kanısındadır. Hastanın kişisel tarihinde aranmalıdır bu nedenler. Hasta çocukken, bir gün, ruhsal bir travma yaşamıştır; histeri ise yaşadığı bu travmanın ertelenmiş sonucudur. Dolayısıyla, kullanılacak tekniğin hedefi, unutulmuş (daha doğrusu, geriye itilmiş) bu olayın anısının bilinç düzeyine yükseltilmesi olmalıdır; işte, sözkonusu anının yeniden canlanması sayesinde hasta iyileşmiş olacaktır. Josef Breuer ile birlikte 1895 yılında yayınladığı *Histeri Üzerine İncelemeler* adlı çalışmasında ileri sürdüğü düşünce budur. Bu anlayışa göre, histerikler hâlâ birer hasta, histeri de hâlâ bir hastalık olarak kabul edilmektedir: gereken tüm ölçütler (etiyoloji, başlangıç, tipik evrim vb.) sağlanmıştır.

Ne var ki, Freud bu son derece basit etiyoloji anlayışından yavaş yavaş uzaklaşacaktır. Hastanın kişisel tarihinde ne kadar

eskiye gidilirse gidilsin, pek çok durumda travma saptanmadığını, birçok neden görüldüğünü, bu nedenlerin etkilerinin de elverişli koşullar sayesinde daha da arttırıldığını, ama herzaman çok uzun bir tarihin söz konusu olduğunu, bu olayları yaşayan kişinin geriye dönüp kendi tarihinin olaylarını yeniden biçimlendirdiğini vb. gözlemleyecektir... Kısacası, biri rahatsızlık duyuyorsa, bunun nedeni, genelde çok küçük yaşlarından itibaren kendinde çatışmalar, gerilimler yaratarak, acılar vererek, uyumsuzluk göstererek işleyen ruhsal bir aygıt kurmuş olmasıdır. İyi durumda değildir, orası kesin, ama "hasta" olduğu da söylenemez. Psikanaliz tedavisi bu rahatsız edici işleyişi değiştirmeye çalışacaktır. Hem sabır, hem de zaman gerekecektir. İşleri hızlandırmak bahanesiyle lokal bir nedeni ortadan kaldırmak yetmez, çünkü, Freud'un herzamanki mizahçı yanıyla dediği gibi, böyle yapmak, "gaz lambasının düşüp kırılmasıyla çıkan yangının sardığı eve giren itfayecilerin, yangının çıktığı odaya girip, lambayı dışarı atmakla yetinmelerine" benzeyecektir.

Dolayısıyla, psikanalist, ilgilendiği kişilerin pek çoğunu akıl hastası olarak görmez; hastalık kavramı bile uygun düşmez bu duruma. Psikanalist "tedavi" etmez, yaşamaya yardım eder. Böyle bir tutum, hastanın yaşamdaki bütün üzüntülerden, yaslardan, acılardan bağışık kalmasını sağlamaz elbette, ama hepimize ortak bu yükü, daha kolay sırtlamasını sağlar en azından. Yeniden Freud'a dönersek, daha meslek yaşamının en başlarında bile kendisine "Doktor bey, beni iyileştirecek misiniz?" diye soran hastalara şu yanıtı veriyordu Freud: "Başarıldığı takdirde, histerik mutsuzluğunuzu sıradan bir mutsuzluğa dönüştürürmeniz sizin için çok yararlı olacaktır" (*Histeri Üzerine İncelemeler*, 1895; bu da zaten kitabın sonucudur).

Geçen yüzyıl boyunca, psikanaliz sayesinde, "akıl hastaları"

ile "normaller" arasındaki uçurum, ne mutlu ki, iyiden iyiye kapandı. "Akıl hastalığı" kavramı gene de geçerliliğini koruyor, ama anlamı ve kapsamı iyice daraldı ve kesinleşti, öyle ki, artık neredeyse bir tek psikozları kapsar gibi, ki bunları da psikiyatri ele alıyor zaten. Günümüzde psikiyatrinin elinde son derece önemli olanaklar bulunduğunu rahatça söyleyebiliriz; günümüzde psikiyatri, çok özenle kullanılmayı gerektirse bile, oldukça zengin bir ilaç desteğine sahip bulunmakta. Psikanalistin bu konuyla ilgili olarak da söyleyecekleri var, ama bu başka bir konudur...

11
PSİKANALİZ KORKUTABİLİR Mİ?

Hastanın, çevresinin ve psikanalistin duyduğu tedirginliği birbirinden ayırmak gerekir.

Genelde, hasta denilen kişi psikanaliste gitmeden çok önce, hem gitmeyi hem de gitmemeyi ister. O güne kadar psikanaliz konusunda, pek açık olmayan, pek öyle insanda güven uyandırmayan birşeyler okumuştur zaten, birileri birşeyler anlatmıştır, bunlar da doğrusu pek öyle iyi şeyler değildir. Hasta, bir Sfenks'le, ya da ağzından en acı itirafları çekip almadan doydum demeyecek bir sorgulayıcıyla karşı karşıya gelmekten korkmaktadır. Ne olursa olsun, bildiği bir şey vardır ki, o da, utanmadan cinsel yaşamından söz etmesi, en korkunç kabuslarını yeniden canlandırması, en gizli arzularını itiraf etmesi gerektiğidir. Peki, ya aktarım? Umutsuz bir tutkunun içinde boğulup gitmesi kaçınılmaz değil mi? Böyle olmasa bile, kendisine yabancılaşmış, şimdi yaşadığı acılardan daha da kötü bir bağımlılık içinde, eli kolu bağlı bulmayacak mı kendini? Üstelik bütün bunlar için bir sürü para da mı verecek? Olur mu böyle şey. Ne var ki, insan umudu içinden söküp atamıyor ki. Denemediği hiçbir şey kal-

madı: düşünüp taşındı, daha fazla çalıştı, yeni bir aşk macerasına girişti, çocuk yapmayı denedi vb.; doktorundan yatıştırıcı vermesini istedi, bir yandan da, hafiften ilaç bağımlısı olmaya sürüklendiğinin farkında, ama bu da içini kemirip duran gizli yarayı kapatmıyor ki. Bundan söz edebilmesi gerekir. Kime söz edebilir ki? Kim bilebilir ki dinlemeyi? Kim tutabilir ki bu sırrı? Öyle bir an gelir ki, korkunun yerini umut alır: bir psikanaliste gidecektir; ama daha önce, "insan kime güvenebilir ki?" gibi temel bir soruyu en iyi biçimde yanıtlayabilmek için gereken bilgiyi de toplamış olmalıdır. Psikanalize girişmeyi kabul ederse, korku ve kuşku arasındaki bu denge etkin ve capcanlı kalacak ve analizin önemli bir bölümünde kullanılacak malzemeyi sağlayacaktır.

Ancak, insanın çevresindekilerin de elbette bir görüşü vardır, hatta zavallımız büyük olasılıkla birbirine karşıt düşüncelerin saldırısına uğrayacağı için, görüşleri vardır, demek daha doğru olacaktır.

Önce eş durumunu ele alalım. Kişinin eşinin (kadın ya da erkek) konumu (elbette ki, eşi varsa geçerli bu nokta) son derece önemlidir. Eş konumundaki kişinin bir süre aynı yolu katettiği hatta katetmekte olduğu sıkça rastlanılan bir durumdur; bu kişinin, kendi yaşadığı güçlükler kadar çiftin karşılaştığı güçlükleri de hesaba katıp, böyle bir macera yaşamasını hararetle öğütlemesi, bunun sonunda kendisini çok daha iyi hissedeceğini öğütlemesi de sıkça rastlanılan bir durumdur. Eş konumundaki kişi psikanalizin yabancısıysa, çiftin ayrılmasıyla sonuçlanmasından korktuğu bir girişime sıcak bakmayabilecektir; ama bazen de, merak duyar, ilgilenir ve kendisi de bir psikanaliz çalışmasına girişmeye yeltenir (sırası gelmişken şunu da belirtelim ki, bu tür iki kişiyi ya da daha doğrusu birbirine yakın kişileri aynı psika-

nalistin üstlenmesi kesinlikle sözkonusu olamaz). Herzaman olduğu gibi, bu kez de zaman ve para konuları açılır, hele ortak bir bütçe sözkonusuysa iş zorlaşır, ama analiste danışan kişinin kendi geliri yok ve analiz bedelini eşi ödüyorsa işi son derece güçleşir. Öte yandan, şöyle durumlarla da karşılaşılabilmektedir: tedavi bu koşullarda başlayabilir, ama hasta bu duruma pek fazla katlanamayıp, bir süre sonra, daha bağımsız olma çabası içinde, kendisine gelir sağlayabileceği bir çare bulur. Ne var ki, işin asıl önemli yanı belki de, çifti oluşturan kişilerden birinin yaşamının önemli bir bölümünün, giderek, tanım gereği öteki kişinin ellerinden kaçıp gitmesidir: her iki tarafın da son derece hoşgörülü olması ve güven beslemesi gerekir. Eğer böyle bir durum yaşanıyorsa, birbirlerine aşırı derecede bağımlı oldukları için anlaşamayan çiftler genelde bu durumdan epeyce yarar sağlarlar...

Şimdi de, eğer yaşıyorlarsa, (yok, eğer, ölmüşlerse bile, analizde gene de yer alacaklardır, hatta daha da ağırlıklı olarak...) ebeveynlerin konumunu ele alalım. Özel bir aile kültürüyle karşı karşıya değilsek, psikanalize gitmeye karar veren kişi, tasarısını ebeveynlerine açmamayı, analize başlarsa da uzunca bir süre (bazen hiç söylemez) söylememeyi yeğler. Girişeceği analiz sırasında ebeveyninden, hem de bazen öyle gözünün yaşına bakmadan, epeyce söz edileceğini bildiği ve anne-babasının çocuklarının analize girişme niyetini bile sessiz bir hakaret sayabileceğini, kendisine aşağılanmış ya da üzüntülü biçimde "Nasıl yani, seni mutlu edemedik mi?" diyebileceklerini bildiği için, tasarısından onlara söz etmemeyi yeğler.

Öteki dost ve akrabalar işe karışır, birbiriyle çelişen görüşler yağmur gibi yağmaya bağlar, hatta uyarılar bile gelir: bir tanıdığımız böyle bir tedavi gördükten sonra daha da kötüleşti, başka

bir tanıdığımızın analizi ise tam on sekiz yıldır sürüyor, bu tür bir tedavi nedeniyle ayrılan eşler var, başka bir tanıdığımız ise "eşcinsel" oldu vb.; psikanaliz cinsellik konusunda saplantılı olmakla ya da biraz daha ağır bir sözle "cinselliğe taparlıkla", karanlık, anlaşılmaz kalmakla, bilimsel olmamakla suçlanmakta, psikanalistler de bir tarikatın müminleri olarak görülmektedir vb. Kısacası, umudunu psikanalize bağlamaya yeltenen birine bunlar söylenirse, işler sonuçta "psikanaliz tapınağına adım atmaya niyetliyseniz, tüm umudunuzu da bir kenara bırakın" demeye varır. Doğrusu, bütün bunları söyleyenler nesnel bilgi vermekten çok, kendi savunma mekanizmalarını dile getirmekteler. Genelde bol keseden öğütler verirler: birşeyleri biraz sen üstlensen, biraz kıpırdasan, gevşeyip rahatlasan, biraz daha fazla çalışsan, biraz daha az çalışsan, tatile çıksan, spor yapsan, şu ilacı bir denesen, evlensen, boşansan, çocuk yapsan, taşınsan, taşınmasan, şu X psikoterapisini ya da dur Y psikoterapisini, en iyisi sen Z psikoterapisini denesen vb. gibi öğütler verirler. Daha bilgili kişiler olabileceği gibi, kendileri de psikanaliz deneyimi yaşamış, hatta yaşamakta olan ve bu yolda yüreklendiren kişiler de olabilir. Sonuçta, bütün bu gürültü patırtının her yanı da zararlı değil ki: ilgili kişi, epey tereddüt ettikten sonra, bir psikanaliste gitmeye karar verirse (bir kez daha belirtelim ki, bu psikanalistin güvenilir olduğu konusunda bilgilendikten sonra), birbiriyle çelişen bütün bu sözlerin ötesinde gerçekten kişisel bir girişimde bulunduğu duygusuna kapılacaktır.

Son olarak ele alınması gereken nokta ise, psikanalistin duyduğu rahatsızlıklar, kuşkulardır. Psikanalist de bazı kuşkular, bazı tedirginlikler yaşar, ama bunlar bambaşka türdendir. Herhangi biriyle ilk görüşmeyi yaptığında, kendisine danışan kişinin talebini değerlendirmeye ve ruhsal işleyişini kavramaya çalı-

şır; bunu yaparken de tüm dikkatini "psikanaliz bu kişiye yardım edebilir mi?" sorusu üzerinde toplar. Eğer, sorunun yanıtı, "evet, yardım edebilir" çıkarsa, bu durumda da "hangi yolu kullanmalı?" sorusu gündeme gelir. Bir sonraki soru ise "peki, acaba ben bunu üstlenebilir miyim?" olur. Bu soruya "evet" yanıtını verdiğinde, bir taahhüde gireceğini, bunun da hiç hafife alınamayacak bir iş olduğunu bilir. Kendisine danışan kişiyi keşfetmesine yardımcı olması için ikinci, hatta üçüncü bir görüşme talebinde bulunmasının nedeni budur. Öte yandan, kendisine danışan kişiyi geri çevirdiği de olur: "sizin durumunuz psikanalitik bir tedaviye uygun değil" ya da "sizinle ilgilenemem, ama size başka bir meslektaşımı önerebilirim" diyebilir ya da "evet, ikimiz birlikte böyle bir psikanalitik çalışmaya girişebiliriz" (kendi uygulamalarımda, ben, ikimizin birlikte girişeceği bir ortak arayış olacağı için, "biz" demeyi yeğlerim. Bu durumda birşeyleri göze aldığının bilincindedir: kendisine danışan kişinin talebini ve ruhsal işleyişini kötü değerlendirmiş ya da beklenmedik güçlükler karşısındaki gücünü önceden tartabilmiştir. Girişecekleri bu analizde çok zor anlar olacaktır kuşkusuz, ama böyle bir işe girişmeyi kabul ettiyse, bu tür güçlüklerle "yüzleşebileceğine" güveniyor demektir.

12
AKTARIM NEDİR?

Psikanaliz, gündelik dilden aldığı bu sözcüğü çok özel bir anlam yükleyerek kullanır; daha önce başka birine yönlendirilmiş düşünce, duygu, ilişkiler biçiminin vb. başka bir kişiye taşınmasına, aktarım denir. Sanki herhangi bir kişi için kurulmuş bir tür davranış ve zihin şablonu, yaşamın daha ilerideki döneminde başka kişiler nezdinde yeniden gündeme gelmektedir.

Bu olay, herhangi biri tarafından "öğrenilmiş" düşünme, hissetme, davranma biçimlerinin daha sonra kurulan ilişkilere şu ya da bu ölçüde benzerlik içinde aktarılması işlemine indirgenebilir; örneğin, insan terbiyeli olmayı öğrendiği için, tüm yaşamı boyunca kurduğu yeni ilişkilerde de terbiyeli olur, denebilir. Bu doğru elbette, ama biraz fazla kısa bir açıklama olur bu; psikanalizdeki aktarım kavramı, öğrenilmiş bir şeyin basitçe aktarılmasına indirgenemez. Psikanalisti asıl ilgilendiren nokta, gözlemlenebilir davranışlar kadar, bu davranışları üreten ruhsal süreçlerdir. Bu durumda, aktarım kavramı her şeyden önce, bir tür iç "kurgu" oluşturan ruhsal süreçler bütününü anlatır; sözünü ettiğimiz iç kurgu ise, çeşitlilikler sunarak, yeni yeni kişiler karşısında da işlemeyi sürdürür ve de bunu, tanım gereği, özünde bilinçdışı olarak yapar.

Bu konuda sayılamayacak kadar çok örnek verilebilir. Tıpkı babasından korkarmış gibi öğretmeninden de korkan bu küçük erkek çocuk bunun bir örneğidir; hep aynı tür kadınlara hayranlık duyan bu adam da başka bir örnektir: kolayca fark edilebileceği gibi hayran olduğu bütün bu kadınların ortak bir yanı vardır, ki bu da, ya fizik ya da kişilik açısından annesine benzemeleridir. Gene hep aynı tür kadına hayranlık besleyen şu öteki adam var bir de, ama bunun nedeni, hayranlık duyduğu bütün kadınların annesinin tam tersi olmasıdır (annesi kara kuru ve soğuktu, oysa bu kadınların tümü de hem sarışın hem de anne sevecenliğine sahip vb.); ama bu da hep aynı şey zaten, anne birinde olumsuz, ötekinde olumlu olsa da hep örnek alınmıştır. Demek ki, ilgili kişi herhangi biriyle birlikteyken, onu, merkezinde bir tür temel kişi diyebileceğimiz birinin (genelde farkında olmaksızın) yeraldığı, önceden oluşturulmuş bir şablon çerçevesinde algılar ve hisseder gibi. Böyle bir işleyişin farkına varılamamasını kolaylaştıran nedenlerden biri de, ilişki değiştiğinde bu şablonun çeşitlenmesi ve bu çeşitlenmenin de istenmesidir ("bu defa, bu öyle değişik biri ki, her şey bambaşka olacak"); oysa, insan aynı tarihin bir kez daha yinelendiğinin farkına vardığında, düşkırıklığına kapılır: demek ki bu kişi aynı şablon tarafından koşullandırılmıştır.

İşte, böyle tanımlandığında, aktarım kavramının ne denli genel kapsamlı olduğu ve pek çok duruma uygulanabileceği de görülmüş olur. Böyle olsa bile, psikanaliz bu kavramı çok özel bir ilişki için, hasta ile analist arasındaki ilişkide kullanır daha çok. Bu ilişkinin büründüğü başlıca durumlar, önceki sorular (özellikle de, psikanaliz girişiminin genel kuralları ve tedavinin nasıl geliştiğine ilişkin sorular) kapsamında ele alınmıştı. Psikanalist ile hasta arasındaki ilişkinin büründüğü durumlar, hastanın

analiste *yönelik* aktarımın, daha doğrusu aktarımlarının, gerek kuruluşunun gerekse gelişiminin çerçevesini belirleyip kurallarını koyacaktır. Hastanın kişisel tarihi açısından "önemli kişilere" gönderme yaparak, daha önceden yerleştirilmiş bir şablon uyarınca varolan duyguların, düşüncelerin ve davranışların analiste taşınması sözkonusu olacaktır hep. Hastanın kişisel tarihi açısından "önemli kişiler" denildiğinde en başta anne ve babası gelmekle birlikte, eğer varsa erkek ve kız kardeşleri ya da başka önemli bir kişi (sıkça dedelerden ya da büyükannelerden biri, bazen çok yakın bir dost, gençlik aşklarından biri vb.) kastedilir. Duygu, düşünce ve davranışların analiste taşınması ise, sözkonusu ilişkiye getirilmiş koşullar tarafından kolaylaştırılır; şöyle ki: ilke olarak, kendisini hiç öne çıkartmayan analist konusunda hasta hiçbir şey bilmemektedir, dolayısıyla, analist, olunması istenilen her şeyin kendisini yansıttığı (hem sinemadaki, hem de psikanalizdeki anlamıyla) boş bir perde görevi üstlenir (koltuk-divan yönteminin benimsendiği durumlarda, analistin tüm seans süresince hasta tarafından görülememesi de buna yardımcı olur).

Freud'un bu konularla ilgilenmesi için epey zaman geçmesi gerekmişti; daha sonra, bunların önemsiz, hatta rahatsızlık veren olaylar olduğunu söyledi, ama en sonunda ne denli önem taşıdıklarını kabul etmek zorunda kaldı. Çağımız psikanalistleri bunların önemli olaylar oldukları kanısında; pekçoğu da tedaviyi aslında büyük ölçüde aktarımın gelişme ve analizinin hareketeye geçirdiği görüşünde. Bu nedenle de, getirdikleri "aktarım yorumları" sayesinde hastanın dikkatini şimdi olup biten ile eskiden olup bitmişler arasında bağıntılar kurmaya yönlendirirler; örneğin şöyle derler: "Dikkat ederseniz, zamanında babanıza duyduğunuz öfkeye tıpatıp benzer biçimde öfke duyuyorsunuz

şimdi bana..." ya da "şimdi bana yönelttiğiniz bu talep, yanıtlamayacağı duygusuna kapılarak zamanında annenize yönelttiğiniz taleple temelde aynı" vb. Ne var ki, analist bu türden yorumlar getirmekte pek de acele etmez.

Gerçekten de, tedavi sırasında aktarım doğar, gelişir ve analistin hep dikkat ettiği, aceleye getirmemeye özen gösterdiği değişik biçimlere bürünür. Doğruyu söylemek gerekirse, analiste danışmaya, ondan yardım istemeye gelen kişi ilk görüşmeye başladığında gerek analistler gerekse analiz vb. konusunda umutlar, tedirginlikler ve önceden oluşmuş bir imge taşır ve bunlar, ilişki kurduğu kişiye yaklaşımını ve bu kişiyi algılamasını yönlendirir; dolayısıyla, aktarım daha ilişki ilk kurulduğundan itibaren vardır. Analiste danışan kişi, başka her karşılaşmasında olduğu gibi, bu karşılaşmada da, daha önceki ilişkilerden edindiği her şeyi, umut ve tedirginlik nedeniyle genelde son derece keskinleştirilmiş biçimde kullanır. Dolayısıyla, analisti çok bilgili biri, bir büyücü, sorununu kendisi yerine çözebilecek bir doktor, şefkatli, iyi bir anne vb. olarak ya da tam tersine, soytarını teki, bir tek para kazanmayı amaçlayan kötü niyetli biri, kendisini eline avucuna almak isteyen biri vb. olarak algılıyorsa, burada da, bilincinde olmasa bile, aktarım kaynaklı öğeler kullanmaktadır. Analist daha ilk görüşmede ya da ilk görüşmelerden birinde, ondan geçmişinde yaşadığı olaylardan, özellikle de çocukluğundan söz etmesini isterse, bundan amacı aktarım kaynaklı öğelerin karşısına gelip kendisine danışan kişide nasıl işlediğini değerlendirmektir, başka deyişle, olası bir analizi nasıl karşıladığını ve bu analize başlarlarsa bu öğelerin nasıl işleyeceğini değerlendirmektir. Analist o an için bu konuda hiçbir şey söylemez, çünkü böyle bir şey kendisine danışan kişi açısından çok erken olacak, onu rahatsız edecek, hatta dehşete kapılması-

na neden olacaktır: zamanı geldiğinde açacaktır bu konuyu.

Tedavi sırasında her şey yolunda giderse, aktarım da peşpeşe birçok evreden geçecektir: ilk evredeki "balayı" süresince idealleştirilen analiste önce olumlu, sonra daha da olumlu (yani, duygulanımsal, hatta daha da fazlasına varıncaya dek) yaklaşılır; danışan kişinin ebeveynleri konusunda, o ana dek gömülü kalmış, bir düşmanlık günyüzüne çıktığında ise, danışan kişi, hep olmasa bile, çoklukla olumsuz biçimde yaklaşır. Bu durumda, olumlu yaklaşımdan olumsuz yaklaşıma geçiş, olayın her iki kahramanı için de çok acılı olabilir (zaman zaman görüldüğü gibi, hastanın analizi bırakmasına ramak kaldığı bile olur.) Bundan sonraysa, beklenildiği gibi, bütün bu yaşananların görece değer üstlendiği daha sakin bir döneme girilir; sonuçta, doğruyu söylemek gerekirse, aktarım hareketlerinin analizini yapmak epey uzun zaman almış olur. Bundan sonra sıra, ayrılma zamanına gelir (ki bu da oldukça acılı bir andır), ama bu aşamada da aktarım analizi yapmak gerekir (analistten, ebeveynlerden ayrılır gibi ayrılmak, hatta ebeveynlerin ölümünü kabul ettiği ya da etmeye hazırlandığı gibi onun da ölümünü kabul etmek)... Eskiden böyle bir durumda "aktarımı feshetmek" gerekir denirdi; analisti konu alan her türlü aktarımın artık ortadan yok olmasını gerektirdiği için, bu deyişi benimsememekteyim. İnsanın yaşamını değiştirmiş olabilecek, böylesine önemli bir ilişkinin arkasında hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkmasını ne kabul edebilir ne de amaç edinebilirim. Kişinin yaşamının en önemli olaylarından biri olarak kalacaktır, ama kişinin yaşamı da artık başka tarafa yönlenmiş, yeni nesnelerle ilgilenir olmuştur.

Analist bütün bu olup bitenlere dahil değildir, denemez elbette. Kendisine yöneltilen her şeye doğrudan doğruya katılır; çünkü aktarımın bütün bu biçimleri ve geçirdiği evreler onun

kendi aktarım kaynaklı şablonlarını seferber etmesini gerektirir Başka deyişle, çocukluk yılları başta olmak üzere geçmişinden devraldığı her şeyi, ama bir de buna ek olarak, kendi analizi sırasında geçmişine ilişkin analiz ettiği ne varsa, tümünü de seferber etmesini gerektirir. Bazı durumlarda da hasta, analistin yaşamış ya da yaşamakta olduğu (sözgelimi, bir ölüm) herhangi bir çatışmayı ya da acılı olayı da anımsatabilir. Analist buna dikkat etmezse, kendi konumu, hemen o anda ya da daha sonra, söyleyeceği ya da söylemeyecekleri, hastayı ilgilendirenlerden çok, kendisini ilgilendirenler tarafından belirlenmiş (hem de kendisi farkında olmaksızın) olabilecektir. Kendi "karşı-aktarım nitelikli hareketlerini" elinden geldiğince özenle gözaltında bulundurmasının nedeni de budur; amacı bu hareketleri ortadan kaldırmak (bazen olanaksızdır zaten) değil, bunların kendilerini tedaviye zarar verebilecek biçimde dile getirmelerini engellemektir.

13
RUHSAL TRAVMA NEDİR?

Travma daha ilk başlarda Yunancadan türetilmiş bilgiçce bir sözcüktü ve cerrahi alanında kullanılıyordu; dış kaynaklı bir olayın (darbe, yaralanma, bir organın kesilmesi vb.) organizmada yol açtığı şiddeti anlatmak için kullanılırdı; bu olayın, gerek bedenin kendisi, gerekse işleyişi üstündeki etkilerini anlatmak için de gene aynı terim kullanılırdı. Sözcüğün taşıdığı bu çifte anlam (yani, dış kaynaklı bir saldırı ve bu saldırının şu ya da bu derecede uzun vadeli sonuçları), 19. yüzyıl sonunda ruhsallığı etkileyen şiddet yüklü olayları (saldırılar, tren kazaları, savaşta yaşananlar vb.) anlatmak için psikiyatriye taşındığında da değişmedi. Temel düşünce, çok canlı bir heyecan uyandıran, beklenmedik, şiddetli bir şokun varlığıdır; kişinin organizması ve ruhsallığı, etkili savunma mekanizmaları seferber edemediği için donanımsız yakalanmış durumdadır.

Görüldüğü gibi Freud bu terimi psikiyatriden devralmış, ama kullanımını köklü biçimde değişikliğe uğratmış. 1895 yılında doğru Freud devrim niteliği taşıyan bir kuram önerisinde bulunur: her nevroz, *ruhsal* bir travmanın sonucudur, yani genelde bedeni etkilemeyen, ama kişinin mücadele edemediği, şiddetli heyecan uyandıran bir olayın sonucudur. Freud iki koşul

getirir, ki bunlar daha sonraları psikanalizde temel koşul olup çıkar. İlk koşul, bunun çocuklukta yaşanmış olmasıdır. Böylece, tüm psikanaliz de "tarihsel" açıklama yoluna girmiş olur: hastanın kişisel tarihi soruşturularak yaşadığı rahatsızlıklar anlaşılmaya çalışılacaktır. İkinci koşul: çocuklukta yaşanan bu olayın "cinsel nitelikli" olmasıdır (bir yetişkin tarafından sunulan ya da zorla kabul ettirilen cinsel eylem veya gösterilerdir.) Pek çok kişi bu rezalete yol açan açıklamanın son derece abartılı olduğunu düşündü ve Freud'a da bu sayede, uzun süre epeyi kafa patlatacağı bir konu sağlamış oldu; unutmamak gerekir ki, herkes gibi Freud da o sıralarda, çocukların cinselliği olmadığına inanıyordu. Gerçekten de, önerdiği kuramın tutarlı olabilmesi için çocuk cinselliği düşüncesini tam anlamıyla kabul etmesi gerekmişti (1905).

Sert ve beklenmedik bir olay kişide, bir felaket yaşıyormuş duygusuna kapılmasına yol açan, hâkim olamadığı bir heyecan fırtınası yarattığında, ruhsal travmadan söz edilir. Bazen gerçekten de insanın yaşamını tehdit eden bir olayla (savaş, katliam, deprem vb. gibi olaylar) karşı karşıya kalınabilir. Öte yandan, o kadar vahim görünmese de, kişiye o an için felaket izlenimi veren olaylar da yaşanabilir (örneğin, iki ya da üç yaşındaki bir çocuğun, annesinin devamlı hiç beklenmedik ve sert biçimde sinirlenmesi karşısında yaşadıkları). Çocuk kendisini silahsız hissettiğinde, kendisini tam anlamıyla yıkıcı bulduğu müthiş bir heyecanın tutsağı gibi hissettiğinde travmadan söz edilir. Kişi bunu bir kaygı olarak yaşar, öyle ki, daha sonra benzer olaylar ya da ilk olayı anımsatan bir olay karşısında kaldığında bu kaygı yeniden ortaya çıkar; kişi, bu kaygıyı yeniden hissetmesine yol açabilecek her durumdan kaçınmaya özen gösterir (sakınma amaçlı davranışlar olarak tanımlanan fobi nitelikli bazı davranış-

lar böyle açıklanabilmektedir). Bazen de kaygının "katıksız kaygı" olarak, kendiliğinden sert ve beklenmedik biçimde yeniden ortaya çıktığı olur, görünürde hiçbir özel olay, hiçbir özel durum uyarmamış gibidir: böylesi kaygı nöbetleri son derece acı verir, çünkü kişi bu tür nöbetlere karşı hiçbir şekilde kendini hazırlayamaz, nöbeti, yaşayacağı patlamayı hiçbir şekilde savuşturamaz. Bu durumda psikanaliz tedavisinin nasıl bir yol izleyeceği de bellidir zaten: ne tür yansımaları olduğunu keşfetmek, kaynaklarına inmek amacıyla bu nöbetlerin tarihini araştırmak gerekecektir (anksiyeteye karşı ilaç takviyesi de yapabilir elbette, ama bu ilaçlar nedenleri ortaya çıkarmayı değil, sonuçları ortadan kaldırmayı amaçladığı için, insan çok uzun süre bunlara mahkum olur ve nedenleri bir türlü anlayamaz).

Travma kökenli bu kaygı durumlarının dinamiğini, "stres" kavramıyla birbirine karıştırmamak gerekir. Bu kavram, aşırı gerilim yaşanan her durumu anlatmak için kullanılan sıradan bir terim olup çıktı. "Stres" kavramının, organizmanın bir saldırı (örneğin, ağır bir yara), bir saldırı tehdidi ya da son derece alışılmadık yaşam koşulları (sözgelimi, aşırı soğuk hava koşulları) karşısında seferber olurken kullandığı fizyolojik mekanizmaları betimlemek amacıyla biyoloji alanında yaratıldığını anımsatmakta yarar var. Bu açıdan bakıldığında, mücadele etmek amacıyla seferber olunmayı içeren stres, demek ki, kişinin mücadele etme olanağından yoksun olduğunda ortaya çıkan ruhsal travmanın tam tersi.

Ruhsal travmaların çocuklarda, hele ki iyice küçüklerse, yani iyiden iyiye silahsızlarsa, ne denli tehlikeli olduğu da anlaşılmış olur. Böyle olmakla birlikte, karşılaşılabilecek tehlikeleri gene de fazla abartmamak gerektiği kanısındayım: artık iyice gerilerde kaldığını umut ettiğim bir çağda, ebeveynler, ya da yeterli eğiti-

mi almamış eğitmenler, açıkça aptalca şeyler yapan, katlanılmaz, saldırgan vb. bir çocuğa kızmaktan özenle kaçınıyorlardı, ona kızarlarsa, onu "travmaya maruz bırakacaklarını" düşünüyorlardı: böylece, dünyanın dört bir yanında, bir sürü küçük canavar yaratmış oldular...

Doğruyu söylemek gerekirse, bebek, kendisini tehdit eden şeylere karşı daha en başından itibaren gereken donanıma, silahlara zaten sahiptir; biyolojik açıdan bakıldığında apaçık görülebilen bir gerçektir bu (yoksa, bir sürü patojen etmenle ağzına kadar dolu olması gereken bir çevrede nasıl yaşamda kalabilirdi ki), ama ruhsal alanda da kolayca gözlemlenebilen bir gerçektir (en etkili savunma silahı ise son derece basittir: uyku; zaten yeterince de kullanır bu silahı). Ancak, bütün bu savunma mekanizmaları son derece kırılgandır (ve de her dikkatli annenin bildiği gibi, çocukların yeterliliklerini fazla zorlamamak gerekir). Savunma mekanizmaları giderek gelişip güçlenecekler, ama bu epey zaman alacak ve de bir sürü engelle karşılaşılacaktır (özellikle de, cinsel olgunluğa eriştiği için, taşıdığı aşırı uyarılma yükü nedeniyle bazen çıkan her engeli yıkmaya yeltenilen ergenlik dönemi; ergenlikteki bazı şizofrenik dekompansasyonlar ve başvurulan son savunma silahı kişinin kendi içine kapanması, işte bu yoldan anlaşılabilecektir). Heyecan fırtınası ve uyarılmaya karşı savunma gösterme yeterliliği, yetişkin kişide bile, kişinin geçmişine bağlı olarak çok değişkendir; bazı kişilerde, çocuklukta yaşadıkları travmaların çok uzun vadeli sonuçları rahatlıkla gözlemlenebilmektedir, öyle ki, bu kişiler tıpkı ciddi yanıklar yaşamış olanlar gibi ömür boyunca bu travmaların izlerini taşırlar.

Ruhsal travmanın olması ya da olmaması, yalnızca yaşanan olayın doğası ve ciddiyetiyle ilgili değildir, hatta belki de özellik-

le bununla ilgili değildir. Örneğin, gerçek anlamda fiziki saldırı olmaksızın yaşanan şiddet nitelikli bir tehdit herhangi birinde ciddi travmaya yol açabilir, ama başka birine son derece sıradan gelebilir. Dolayısıyla, bütün iş tetiklenen ruhsal süreçler düzeyinde olup bitmektedir: yaşanan ruhsal travma, dış kaynaklı olaydan çok ruhsallığın bağrında olup bitenle daha çok belirlenir. Ruhsallık dolup taşma tehdidi yaşadığında, kendini metabolize edemeyeceği temsil, duygulanım ve hayallerin istilası altında hissettiğinde gerçek anlamda travma yaşanır. Bu durumda kişi, bir aşırı tehlike duygusunun istilasına uğrar; kendi ruhsal bütünlüğünü sarsabilecek ve dış kaynaklı tehlike kadar kendi içinden kaynaklanabilecek olanlar karşısında da tümüyle silahsız bırakacak türden bir tehlikedir bu. Yaşanan bu panik, şaşkınlık ve düzensizlik durumları sıradan korkudan çok farklıdır; sıradan korku, tehlikenin nereden kaynaklandığını açık-seçik biçimde belirler ve ondan kaçınmak için gereken araçları hazırlar.

Böylece "aynı olayın" değişik kişilerde değişik etkiler yaratabilmesinin nedenlerini daha iyi anlamış oluruz: öyle ki, bu etkiler tanık ve kurban olan kişilerde şu ya da bu ölçüde travmatik oluyorlarsa, bunun nedeni, hepsine göre "aynı" olayın söz konusu olmamasıdır, çünkü bir olayın yaratabileceği ruhsal etkiler kişiden kişiye son derece değişik olabilir.

Ne var ki, seferber edilebilecek savunma mekanizmalarının hem doğasına hem de etkililiğine bağlı olarak, travmatik etkiler de değişiklik gösterir. Kısa vadede ele alındığında, hep şiddetli bir heyecan, çoklukla da donup kalma, hareketsizleşme gözlemlenir. Kişi bazen, görünürde paradoksal biçimde, bir tür geçici "anestezi" ile tepki gösterir; ancak çoğu kez duygulanım sonradan, gecikmiş bir şiddetli nöbet şeklinde geri döner; ama bazı elbette ki daha ağır olaylarda böyle katarsis nitelikli bir boşalma

sağlanamaz ve kişi, uzun vadede, buz gibi çorak bir ülkeye kapanıp kalır. Daha hafif durumlarda ise, uyku bozukluğu ve kabus yaşanması kuraldandır; çoğu kez davranış düzensizliği de gözlemlenir ve ortaya yeniden bir tehlike çıkarsa, hiç de uygun düşmeyen tepkiler verilir (yanlış yönlenmiş bir kaçış, ki böyle bir şey tehlikeyi daha da arttırır, ya da edilgen kalınmasına yol açan donup kalma vb.)

Kısa vadede ise genel olarak, kaygı nöbetleri gözlemlenir; bu nöbetler sırasında, travmaya yol açan olay anımsanabildiği gibi, hiçbir anı uyanmayabilir de. Öte yandan, kişi, yaşadığı bu kaygı nöbetlerini, travmaya yol açan kökensel olaydan ayrı tutabilir ve "nedensiz" sayabilir. Ne var ki, kaygı da yeni yeni dayanaklar edinebilir: ortaya çıkmasından rahatsızlık duyulan başka olaylar, durumlar ve temsillere doğru kayar; bu durumda çoklukla görüldüğü üzere, kişinin çevresi sabırsızlanır, çileden çıkar ve "önemsiz şeyler için heyecanlanan..." vb. kişiye uzun uzun öğütler sıralamaya koyulur. Kişi, üstüne üstlük, bir de gerçekten kaygı nöbeti yaşadığının anlaşılmamasından acı duyar: bütün "bunların önemsiz şeyler" olduğunu o da biliyordur, ama ne kadar acı çektiğini de o biliyordur bir tek; görünürde önemsiz sayılabilecek durumlara bile aşırı-duyarlı olan kişi, yaşadığı travmanın yeniden canlanmasına yol açabileceği için bu durumlardan kaçınmaya çalışır. Bunun tam tersine, "yeniden oyuna girmek için" tehlikeli durumlarla yakın ilişki kurmaktan kaçınmayabilir de; her şeyin şaşırtıcı biçimde yinelendiği görülür, sanki dramı bir kez daha yaşıyor gibidir, sanki "bu kez olayın dizginleri kadar, bende uyandıracağı her şey de benim ellerimde.." der gibi, tanımlanmamış bir girişimde bulunur.

Ne olursa olsun, travma kurbanı kişi ile çevresi arasında gerçek bir uçurum pekala oluşabilecektir. Kişi tehlikeli bulduğu bir

durumla yüzleşmeye zorlanırsa, tam anlamıyla bir paniğe yol açılabilir, bunun sonunda da, en kırılgan kişiler psikotik bir dekompansasyon yaşayabilirler. Daha uzun vadede ise, genelde savunma nitelikli bir yeniden düzenleme gözlemlenir; kişinin tüm ruhsal işleyişi, travma çevresinde, tıpkı kaçınma nitelikli fobik davranışların ağır bastığı tehlikeli bir dikeniri etrafında dizilir gibi yeniden eklemlenir. Sonuçta, yaşamsal bir savunma oluşturduğu için, psikoterapik girişimlere son derece dirençli, travma kaynaklı bir nevroz ortaya çıkar.

14

İNSAN KENDİ MUTSUZLUĞUNA SARILABİLİR Mİ?

Soru tuhaf gelebilir, ama sorunun yanıtı kesin: evet, insan mutsuzluğundan kopmak istemeyebilir.

Üstelik, bunu kabul etmek için psikanalize gerek yok ki. Otomobilini kaza yapmak istermiş gibi kullanan, bazen de aradığı belayı bulan şu adama bakın bir; bir ilişkiyi bitirip başka bir ilişkiye girerken, hep canının istediği gibi (gerçekten zevk alacak bir yan vardır belki de bunda, değil mi?) davrandığını söyleyen, ama her defasında ya bir asalağı, ya alkoliğin tekini ya kaba saba, dövüp söven bir adamı vb. seçen kadına ne demeli? Çok önemli bir sınava girmeden hemen önce hastalanan çocuk, ne peki? Nasıl bir tehlike içinde olduğunu çok iyi bildiği halde uyuşturucu batağına saplanan şu kıza ne demeli? Birçok örnek daha verebiliriz. Bir de çok olağandışı durumlar var elbette: yapılan bütün araştırmalara rağmen bir türlü ele geçirilemedikleri halde, sanki "gelin, yakalayın beni" der gibi kendilerini sunan, sonra da omuzlarından yük atmış gibi davranan suçlular var bir

de; artık saklanıp gizlenemeyecekleri için yapıyorlar bunu, değil mi? Belki, ama tek neden de bu değil: bazen cezalandırma ihtiyacı suçluyu o kadar yiyip kemirir ki, kendi kendine ceza vermektense adaletin cezalandırmasını yeğler...

Tamam, bunlar çok ender karşılaşılabilen durumlar, ama cezalandırılma ve kendi kendini cezalandırma arayışı hiç de ender karşılaşılan bir durum değil. Psikanalist, suçluluk duygusunun, karşı karşıya geleceği pek çok iç dramın tam yüreğinde olduğunu gayet iyi bilir. Çok uç durumlarda, suçluluk duygusu çeken zavallı kişi, giderek hep kendini daha çok kurban etmeye dayalı onarıcı davranışlar yoluyla, pekçoğu çocukluk ya da ergenlik yıllarında yeralan "suçlarını" itiraf etmekle geçirir tüm yaşamını (bazen aziz denilen kişiler belki böyle ortaya çıkıyordur, değil mi?). Acı veren, anısı kişinin aklından çıkmayan bir olay, bir edim olabilir bu. Artık torun torba sahibi olduğu halde, gençlik yıllarında, çok özel koşullarda yaşadığı, günümüzde pek çok kişinin çok normal bulacağı, bir cinsel ilişki için kendini suçlayan, bunu her an itiraf etmesi gereken bir "suç" olarak gören adam çok iyi bir örnektir bu duruma. Bunun başlıca belirtisi ise, tam anlamıyla bir temizlik saplantısıydı, öyle ki durmadan ellerini yıkamak zorunda kalıyordu; bunu kendisi de saçma buluyordu, ama yapmazsa dayanılmaz bir kaygıya kapılıyordu. Bazen de affedilemez bir düşünce zulmeder; kişinin iyice hiddetlendiği bir an, annesi için "keşke, ölse" demesi buna örnektir (kişinin annesi gerçekten öldüğündeyse, ölümün yol açtığı o koca drama bir de akıl dışı, ama bir o kadar da dehşet uyandırıcı duygu eklenir: "ölümüne ben neden oldum.")

Bu saplantılı suçluluk duygusunun kurbanları, pek çok kez, bu duygudan kurtulmak için korkmadan mücadele ederler: kendi kendilerine yaptıkları bu suçlamaları onlar da saçma bu-

lurlar, sığındıkları bahaneler de saçmadır, bunun sonucunda benimsedikleri davranışlar da saçmadır, ama "engel olamıyorum" der hepsi de. Shakespeare çok güzel canlandırmıştı bu duyguyu: Leydi Macbeth suçunu doğrulamak ve unutmak için kendi kendine sayısız neden ileri sürer, ama bir yandan da durmadan ellerini yıkar. Bu konuda söylenebilecek son bir söz de, yıldızlar suç burcundayken doğduklarına inanan, tüm yaşamları boyunca kendilerini suçlu sayan (bunu en açık-seçik biçimde yaşayanlar ise, durmadan özür dilerler) ama ne suçları olduğunu bilmeyen kişilerin sanılandan da çok olduğudur. Tümü de çocukluk yıllarında olmak üzere, "suç" işlendi elbette, ama yoğun bir bastırma çalışmasıyla üstleri kapatıldı.

Analizin işi ise, bu cehennemi mekanizmanın tarihini günışığına çıkartmak olacaktır. Hem zaman hem de sabır gerektiren bir çalışma bu; hastanın da (böylece, o da, adına yaraşır biri olacaktır) çok cesur olması gerekecektir. Adım attığımız bütün bu yol boyunca, değişme isteğiyle değişmeme isteği arasında amansız bir mücadele yaşanacak. Doğruyu söylemek gerekirse, bu mücadele, sözünü ettiğimiz bilinçli ve bilinçsiz suçluluk duygularına odaklanmış olmasa da, her psikanaliz tedavisinde yaşanmaktadır.

Günü gününe izlenebilen bir mücadeledir bu: öyle ki, savunma mekanizmalarının, değişiklik yapılmaması için nasıl ara vermeksizin çalıştığı rahatça gözlemlenebilir. Bazı savunmalar davranış düzeyinde kendini gösterir: özellikle güç geçeceği hissedilen bir ya da birkaç seansa gitmemek (hatta, bunu kendisine doğrulamak için, hasta bile olmak), geçilecek bu sınavı olabildiğince kısaltmak için seansa düzenli biçimde geç gelmek, işi en kötüye vardırıp, tedaviyi kesmek gibi. Bazen de daha ince, usta işi taktikler benimsenir: hasta, uygulanan tedavinin ne denli ya-

rarsız olduğunu kanıtlamaya çalışır, kendisinden değil de psikanaliz kuramından söz etmeye yeltenir, analisti çeşitli tartışmalara sürüklemeyi dener, her türlü duygulanımsal yansımadan özenle arındırılmış, salt olayları aktaran bir söylem benimser, düş gördüğünü bilir, ama çok şey söyleyebileceklerini bildiği için tüm düşlerini unutur, analistin getirdiği her türlü yorumu reddeder (ya da tam tersine, ilk o davranıp analistten önce yorum getirir, hani şu Vahşi Batı'da düello ederken silahına ilk davranan silahşörler gibi) vb. Saymakla bitmeyecek kadar taktik var, ama tümünün de amacı bir: ne olursa olsun, yeter ki hiçbir şey değişmesin. İşte, terimin psikanalizde yüklendiği anlamda tüm savunma mekanizmaları, yani bastırmalar, inkarlar, itirazlar, yalıtmalar vb. tüm olanaklarını bu yolda seferber ederler.

Neden, böyle yaparlar? Kuşkusuz bunun tek bir nedeni var, o da genel kural olarak, iyice bilinen bir mutsuzluk ile bilinmeyen başka bir şey arasında seçim yapmak gerektiği; bilinmeyen o başka şey kişinin tüm belirsizlikleriyle yüklü olduğu için, insanın bildik olanı yeğlemesidir. Psikanaliste danışmaya gelen bazı kişilerde hemen göze çarpan bir noktadır bu: yardım istemeye gelirler, analiste de analize de umut beslerler, ama bir yandan da tedirgindirler: böyle yaşayamam artık, değişmek istiyorum... ama değişirsem de, nasıl biri olacağım ki, kim olacağım? Bazen hasta, analizle "doğasından olma" tedirginliği yaşar, kendi kendini bile tanıyamayacağından tedirgin olur, daha önce olduğu kişiyi suçlayacak, hatta unutacak biri olup çıkmaktan ürker. Analist, hastasının tedirginliğini saygıyla karşılaması gerektiğini ve bu tedirginliği üstünden atması için ona yardım etmesi gerektiğini bilir. Analist insanın hem kendisi olarak kalabileceğini, hem de değişebileceğini gayet iyi bilir: kendisi de yaşamıştır bunu. Dolayısıyla, kendisine danışan kişiye, gerçekten de değişece-

ğini, bunun amacının ise, başkalarıyla daha mutlu, huzurlu ilişkiler kurmak ve kendisini borca batıran çatışmalar karşısında daha esnek ve daha özgür ruhsal bir işleyişe ulaşmak olduğunu söyler; her şey olup bittikten sonra, kendisi olmaktan çıkmayacağını, gene kendisi olarak kalacağını da bildirir. Yaşanan her analiz başlıbaşına bir maceradır, elbette, ama insanın kendisini yitirdiği değil, kendini bulduğu bir maceradır.

Psikanalizin Temelleri

15
BİLİNÇDIŞI NEDİR?

Freud'un "bilinçdışını keşfettiği" söylenir çoğu kez. Bu tam olarak doğru değildir.

Yürümek, yazmak dediğimiz hareketlerin, bazı mesleklere özgü hareketlerin, yani otomatik etkinlikler dediğimiz kimi etkinliklerin, hatta kimi düşüncelerin bile, bilincin avucundan geçici olarak kaçabileceği, Freud'dan çok daha önce de kabul ediliyordu. Bu söylediklerimiz, biraz dikkat etmekle hemen farkına varılabilecek etkinlikler söz konusu olduğunda, çok sıradan gelebilir. Ne var ki, 18. yüzyıl sonlarında Messmer'in "hayvan manyetizması" üstüne yaptığı deneylerde, kişinin tamamıyla iradesinin, hatta bilincinin de dışında bazı davranışlar yapmasına yol açılabildiği ortaya çıktığında, herkes şaşkınlığa kapıldı. Daha sonraları bütün bu tür olgulara, uyku durumuna benzer olduklarını vurgulamak amacıyla "hipnotik olgular" adı verildi ve şu ya da bu oranda hep ilgi duyuldu.

19. yüzyıl sonlarında, histeri olaylarıyla ilgilenilmeye başlandığında, histerinin en gösterişli belirtilerinin (yani, anesteziler, felçler, kasların kasılıp gevşemesi, bilinç yitimi, hatta "uygunsuz" dışavurumlar vb.), "normal" kişilerde hipnoz yoluyla yaratılan durumlara çok benzediği görüldü; öyle ki, hipnoz kullana-

rak histerik kişilerde, neredeyse istediğimizde, bu türden belirtilerin ortaya çıkmasına ya da yok olmasına neden olabiliyoruz. Bu tür işlerin büyük ustası Charcot'nun neler yaptığını görmeye gider tüm Parisliler. Sonuçta, şöyle bir varsayımda bulunulur: bu kişilerde, herbiri diğerinin davranışlarını, hatta varlığını bile bilmeyen, birbirinden bağımsız, iki ayrı "kişilik", yani iki ayrı bilinç vardır. Bu kuramı geliştiren Pierre Janet şöhret olup çıkar. Öte yandan, bu kuramdan yararlanan Robert Louis Stevenson da *Dr. Jekyll ve Mr. Hyde* isimli romanını yazar ve 1885 yılında yayımlar. Bu konuda özellikle yetenekli birkaç histerik özenle "eğitilerek", aynı kişide, birbirinden bağımsız iki, dört, altı... değişik "kişilik" ya da bilinç olduğu gösterildi.

1885 yılı sonunda Charcot'nun yanında staj yapan Freud Viyana'ya döndüğünde heyecan içindedir. Tedavi süresince hipnoz uygulamaya başlar, ama "çalıştığı" histeriklerin Charcot'nunkilerden çok daha dikkafalı olduklarını gözlemleyince iyice düşkırıklığına kapılır. Kaldı ki, üstlendiği, kukla oynattıran usta rolünden de rahatsızlık duymaktadır; neyse ki, hastalarından zeki bir kadın, düşünmesine izin vermesi için Freud'a yalvarır. Böylece, Freud iki ana postulata dayanarak 1895 yılında psikanalizin temellerini atar: bütün bu dışavurumlar arzuların kılık değiştirerek gerçekleşmesidir ve bütün bu gerçekleşmeler, açıkça dile gelmeleri çok sağlam güçler tarafından engellendiği için, kılık değiştirmişlerdir; öte yandan, bu güçler, arzuyu ve gerçekleşme yolunu kişinin kendisinden bile saklamaktadır. Böylece, Freud'un bilinçdışı kavramı dünyaya gelmiş olur: geçici ve biraz dikkat edildiğinde hemen yola girebilen bir bilinçdışı değildir bu, *dinamik* bir bilinçdışıdır. Buradaki *dinamik* terimi, arzu ile arzunun gerçekleşmesine karşı koyan arasında yaşanan çatışmayı belirtmektedir.

Demek ki, Freud'un bilinçdışını "keşfettiğini" söylemek tam anlamıyla doğru değil; Freud bir varsayım ileri sürdü, ancak zamanla bu varsayımın ne denli verimli olduğu doğrulandı ve bu varsayım artık psikanalizin temeli olup çıktı. İşte, psikanalist de, bu biçimde tanımlanan dinamik bir bilinçdışı varsayımını kabul edip kullanmakla kendini kabul ettirir (ne var ki, bu gerekli, ama yetersiz bir varsayımdır: en başta da, çocukluk dönemi cinselliğinin ruhsal gelişiminde oynadığı rol olmak üzere, daha başka varsayımlar da vardır.)

Bu biçimde tanımlanan bilinçdışına doğrudan doğruya ulaşılamaz: ürettiği olaylar konusunda pek çok tanıklık edinilebilmekte, başka deyişle, bir tek bu varsayım sayesinde anlam kazanan gözlemlenebilir sayısız olay bilinmekte. Şimdi, birkaç örnek verme zamanı artık.

Önce, dil sürçmesini alalım. Önceki bölümlerden birinde, "Doktor, kocamın her istediğimi yiyebileceğini söyledi..." diye dili sürçen kadından sözetmiştim. Öte yandan, yönetmen kendisine "Hanımefendi, sizin deli öldü!" demekle sınırlı kalacak küçücük bir rol verdi diye, sinirlenen genç tiyatro oyuncusunun, hışımla sahneye girip, Kraliçe'ye "Hanımefendi, ölümünüz çılgınca bir şey!" diyerek örnek olduğu dil sürçmesi var; bunun üzerine, iyice afallayan Kraliçe de "Nasıl, kalem yumuşak mı?" diye yanıtlamış.[1] Genç oyuncu hemen işten atılmış. Unutamadığım başka bir dil sürçmesi örneği ise şudur: üniversiteli bir öğretim üyesi verdiği konferansta, yaşını almış, bekar bir kadın meslektaşının çocuğun zihinsel gelişimi üstüne yaptığı önemli çalışmaları aktarırken, "Temelde, kalıtsal bir pozisyon benimse-

1 Dil sürçmesi Fransızca ses benzeşiminden kaynaklandığı için özgün tümceleri aktarmak yerinde olur; genç oyuncu "*Madame, votre fou est mort*" yerine "*Madame, votre mort est fou*" demişti. Kraliçe ise bunu, "*Comment, mon fort est mou?*" diye anlamıştı.

miş..." diyecekken, "Genital açıdan tutucu bir pozisyon benimsemiş" deyip, izleyicileri kahkahaya boğmuş, neden güldüklerini anlamayıp, ağzı açık kalmıştı. Öyle ki, olup biteni açıkladıklarında, iyice utanmış, bunun tamamıyla bilinçdışı olduğunu söylemişti. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu tür dil sürçmeleri yaşandığında, psikanaliz konusunda hiçbir şey bilmeyen, hatta psikanalize karşı bile olan dinleyici kitlesinin bir yandan kahkahalara boğulduğu, bir yandan da, bu yanlışın altında yatan bilinçdışı niyeti bulup ortaya çıkarmak için canla başla çalışmaya hazır olmasıdır.

Şimdi de sırada, unutmalar var. Bir şeyi ciddi ciddi, gerçekten unutmak, yüklü bir faturayı ya da bir vergiyi ödemeyi unutmak herkesin başına gelmiştir elbette; açıklaması zor değil bunun: insan, bir şeyi erteler, sonra da hoş karşılamadığı şeyi unutur gider. Ancak, aynı dil sürçmelerinde olduğu gibi, yakın çevre böyle bir unutuşun ardında nasıl bir niyetin yattığını hemen bulup çıkartır. Birlikte yaşayan şu çift, birbirlerinin doğumgünlerini kutlamayı âdet edinmişti. Ne var ki, günlerden bir gün Beyefendi, Hanımefendi'nin doğumgününü kutlamayı unutmaz mı... Hanımefendi bunu, sevilmediğinin göstergesi, kendisiyle ilgilenilmediğinin, hatta gizli bir düşmanlık beslendiğinin göstergesi sayar, acı çeker. Öte yandan, Beyefendi göbeğini çatlatacak kadar uğraşıp sonunda kendisini affettirir, ama bu da, suçlu olduğunu kendisi de kabul ediyor demek değil midir zaten?

Yanılmalı edimler bitmek tükenmez kaynak sağlar bu konuda. Biri yanlışlıkla bir şey kırdığında, bu sakar kişinin, kırdığı şeyi kendisine hediye eden kişiye beslediği duygular sorgulanır, bilincinde olmaksızın davetiye çıkartılıyormuş gibi gelen kazalar, yanlış zarfa konulup, tam da gitmemesi gereken adrese ulaşan mektuplar, kimsenin görmemesine çalışılan, ancak "şu talih-

sizliğe bakın ki" tam da okumaması gereken kişinin eline düşen mektuplar vb. sorgulanır. Ne var ki, pek çok durumda bütün bunların bilinçdışı bir niyetin sonucu olduğu öyle açık-seçik görülür ki, insanın içinden, yanılmalı edimden çok, beslenen niyeti tam anlamıyla yerine getiren başarılı edimler karşısında olduğunu söylemesi gelir.

Ne var ki, bütün bu dışavurumların en önemli tanığı düşlerdir kuşkusuz. Bilinçdışında suçlanmış arzular deyişi bunun en açık örneğidir. Kişinin arzusu, pek çok erotik düşte olduğu gibi, son derece açıkça dile gelir; ne var ki, arzular genelde kılık değiştirerek dolaşırlar ve ancak uygun bir analiz çalışması sayesinde günışığına çıkartılabilirler; bu öyle verimli bir çalışmadır ki, Freud analizin "bilinçdışına götüren kral yolu" olduğunu ileri sürebilmişti. Kişinin arzusu kılık değiştirirken, gerek düş gören gerekse gördüğü düşü anımsayan kişi tarafından bilinmeksizin, ancak bu tür bir analizle açığa çıkartılabilecek yollar kullanır; bu konuyu ileride ele alacağız.

Ne olursa olsun, ister unutma, ister dil sürçmesi, ister yanılmalı edimler, ister düşler olsun, insan "bunun hiçbir anlamı yok" deyip, başka şeyler düşünmeye koyulabilir. Bunları, bilinçdışının dışavurumları, "bastırılmışın su yüzüne çıkması" olarak ele alıp, kabul edersek çok daha ilerilere gitmiş oluruz.

İşin doğrusu, bütün bunlar bastırmadan kaynaklanmaktadır: bastırma, arzu, saldırı, nefret, gibi devinimlerin, yani bilinç tarafından mahkum edilen şiddet hareketlerinin ortadan kaldırılmasına özen gösteren psişe içi bir güçtür. Gerçek şu ki, bütün bu devinimleri tam anlamıyla ortadan kaldırmanın yolu yoktur: işte, bastırma da onları zindana tıkar, oradan da hiç çıkamayacaklarını umut eder. Ne var ki, işini iyi bilen, usta mahpuslardır bunlar: dışarı bilgi sızdırmanın yolunu ne yapıp edip bulurlar,

ki bu iletilere "bastırılmışın su yüzüne çıkması" denir. Ancak, bastırma yalnız değildir, bir de sansür adlı müttefiki vardır; sansür, bastırmanın, gönderilen bu uygunsuz iletilerin günışığına çıkmasını engellemesine yardım eder. Ne var ki, sansür de safyürekli bir gardiyandır doğrusu, kılık değiştirmek yeter yanından süzülüp geçmeye: işte, dil sürçmeleri, yanılmalı edimler, unutkanlıklar, düşler vb. böyle ortaya çıkar, ama tümünden de daha önemlisi, nevrotik belirtiler, yani insanının yaşamını berbat edebilecek her şey, yani günün birinde insanın bir psikanaliste gitmesine yol açabilecek her şey de, işte böyle ortaya çıkar.

16

BİLİNDIŞI: BİRAZCIK MI? ÇOK MU? DELİCESİNE Mİ? YOKSA, HİÇ Mİ?

Bir önceki soruya verdiğim yanıtı okuduktan sonra, kendi kendinize belki de şöyle diyeceksiniz: tamam, ruhsal süreçlerimden bazıları elimden avucumdan kaçıyor, beni neyin böyle davranmaya ittiğini, neyin beni yüreklendirdiğini, neyin beni âşık ettiğini, neyin beni nefret ettirdiğini, sinirlendirdiğini, üzdüğünü, sevindirdiğini, ilgilendirdiğini, tutkuyla bağladığını vb. iyi bilmediğim, hatta hiç bilmediğim de oluyor, kabul ediyorum, bütün bunları açık-seçik anlamadığımı da, hatta bütün bunların bilmediğim nedenlerden kaynaklandığını da kabul ediyorum. Tamam, ama en sonunda, kim olduğumu da biliyorum, şusu ya da busu olduğu için şu ya da bu kadını ya da erkeği sevdiğimi ya da sevmediğimi, nefret ettiğimi biliyorum, şu ya da bu konuyla, şu ya da bu etkinlikle ilgileniyorsam, bununla... işin doğrusu, ilginç olduğu için ilgilendiğimi biliyorum. Bende "bilinçdışı" diye bir şey varsa bile, bunun o kadar uzun boylu olamayacağı ortada: işte, kim olduğumu biliyorum, bildiğimi de bili-

yorum, değil mi!

Bu sözler karşısında, psikanalist açığa vurmasa da üzüntü duyar. Elbette ki, insan bildiğini bilir, elbette... ama bir de şu usta gözboyayıcı var, hani bilinç denen şu korkulası gözboyayıcı: bu işlerde öyle ustadır ki, bilmediğinizi bilmemeniz için elinden geleni yapar. İşini de çok iyi yapar zaten: olayların, şeylerin, başkalarıyla ilişkilerin gereklerine uyum sağlamaktır işi de. İnsanlık ortaya çıktığından bu yana, insan en küçük ruhsal hareketi gündeme getirmekle, kuşkulanmakla zaman geçirse, yaşamda kalamazdı zaten. Öte yandan, işin bir de şöyle bir bedeli var: en içte yatan nedenler ne denli gizli kalırsa, iç mekanizmalar karşısında da o denli savunmasız kalırız; bu iç mekanizmaların bazen yıkıcı sonuçları da olabilir. Ne var ki, sakınımlı davranırsak, bu kez de felç oluruz: işte, buna da nevroz, denir. Tamam, der kuşkucu kişi, bilinçdışı denilen, bende de olsun, anladık; ama, birazcık mı? Çok mu? Yoksa, delicesine mi?

Bu soruyu yanıtlamak için, tarihe bakmak doğru olur.

1890 yılına doğru Freud, bastırmanın, bilmemenin itici gücü olabileceğinden, bu açıdan önem taşıdığından kuşkulanmaya başlar. Freud, bilincin elinden birşeylerin kayıp kaçıverdiği düşüncesini zaten bilmektedir: bunlar Charcot'nun yanında yaptığı stajdan ve histeriklerin durumunun kamuoyunun ilgisini tutkuyla çektiğinden beri zaten revaçta olan düşüncelerdir. Dahası, "bastırma" terimini de kavramını da çok eskiden beri bilmektedir; bunu daha... lisedeyken öğrenmişti! Gerçek şu ki, "gimnasyumda" (yani, lisede) okuduğu felsefe kitabının yazarı olan Lindner, aynı zamanda Herbart felsefesini benimsemiş biriydi; sözkonusu Herbart, 1920 yılı dolaylarında, ilginç bir psikoloji kuramı oluşturmuştu; bu kurama göre, açık bilinçten köktenci bilinçdışına kadar uzanan, katmanlaşmış "bilinç düzeyleri" var-

dı ve kişiye acı veren, rahatsızlık veren düşünceler, açıkça bastırma (*Verdrängung*) *olarak* adlandırdığı bir güç tarafından işte bu bilinçdışına itilmekteydi. Gözalıcı bir kuramdı, ama birçok kişi paradoksal buldu bunu, daha başka bir sürü kuram gibi, bu da spekülatif olmaktan öteye geçemiyordu. Freud histeriklerle ilgili olarak yaptığı çalışmalardan elde ettiği gerçekleri işte bu kuramın içeriğine kattı ve psikanalizi işte bu temel üstünde yükseltti. Soyut ve amaçsız bir spekülasyonu alıp, neredeyse deneysel diyebileceğimiz bir gereç haline soktu.

Bununla birlikte, en başlarda, Freud'un da sokaktaki adamdan pek farklı olmadığını söylemek gerekir. Bu çok basit bir süreçtir, der Freud. İnsanın aklına suçlu bir düşünce, bir duygu gelir: diyelim ki, kayınbiraderinize âşık olursunuz, bir arkadaşınıza yönelik eşcinsel bir heyecan duyarsınız vb. Vicdanınız hemen başkaldırır: olmaz, kötü bir şey bu, olmaz böyle şey. Bu arzuyu karşılamamak, hatta bu arzuyu geçersiz kılmak gerekir: bilincin dile getirdiği bir "mahkumiyet kararıdır" bu, böylece içeri izin almadan sızan şey de dışarı atılmış olacaktır. Gösterilen bu tepki etkili olursa, arzu bilinçten silinir; biraz daha etkili olursa, silindiğinin anısı bile silinir. Ancak bu (son derece önemli bir noktadır bu) bilinçten silinmedir yalnızca: bastırılmış arzu, bilinçdışında varlığını sürdürür ve yeniden su yüzüne çıkmaya hep hazırdır. Bastırma hareketi bu arzunun yeniden su yüzüne çıkmasına karşı koyar, ama buriu başaramaz ve arzu kılık değiştirip su yüzüne çıkar: işte, bunlar nevrotik belirtilerdir, ki histeri belirtileri bunların en başında gelir; bilindiği gibi, histeri belirtilerini Freud her türlü nevrozun modeli olarak kabul eder.

Sorunun çözümü kolaydır: bu işe uygun yorumlar sağlayarak bilincin eskide kalmış harekete yeniden kavuşmasına yardım etmek, yani hastanın hem mahkum edilen arzuyu hem de mahku-

miyet kararını yeniden bulmasına yardım etmek. Duygulanımlar alanında fırtına kopmadan gerçekleşmeyecektir bu iş: erdemli birinin, kalkıp dul eşiyle evlenmek amacıyla, biricik kız kardeşinin ölmesini istemesi, ya da bir arkadaşına bakarken ereksiyon yaşaması, yıkım yaşamaksızın, kolayca kabul edilebilir mi? Ancak, "katarsis" nitelikli olduğu için, bu fırtına bile tedavi niteliklidir. "Katarsis" nitelikli deyişiyle Freud çok eski bir düşünceyi yeniden gündeme getirir: bilindiği gibi, Aristoteles tragedyanın yararlı olduğunu savunmuştu, çünkü, tragedya izleyicide şiddetli bir coşku uyandırdığında, izleyici bu coşkunun kötü olarak içerdiği ne varsa dışa atabilecekti: dolayısıyla, katarsis bir arınma biçimiydi. İşte, iyi bir hekim olarak Freud da histerik hastalarına böyle bir arınma önermekteydi. Yaptığı deneylerin de gösterdiği gibi, Freud histerik hastalarının sonuçta bu suç nitelikli arzularına teslim olmayacaklarına, tam tersine, bu arzulardan kendilerini kurtaracaklarına, bununla da kalmayıp, sözkonusu arzuların kendilerini dışa vurarken kullandıkları belirtilerden de kurtulacaklarına inanıyordu.

İşte, 1895 yılında *Histeri Üzerine İncelemeler* adlı çalışmalarını yayınladıklarında Freud ile Breuer'in benimsediği konum buydu. Ne var ki, kuramın ancak ilk başlardaki durumu bu. Böyle olmasının ilk nedeni ise, ileri sürdükleri kuramın az sayıda kişiyle, yani histeriklerle, olsa olsa nevrotiklerle ilgili gibi olması; oysa, Freud kendi kendini analiz ettiğinde, böylesi süreçlerin kendisinde de, daha doğrusu herkeste de iş başında olduğunu saptayacaktı. Ancak, en önemli neden, Freud'un giderek bastırmanın, açık bir mahkumiyet *kararından*, *yargısından* bambaşka bir şey olduğunu kabul etmesidir: bastırma, arzu daha bilince adım atmadan önce, arzunun kökeninde gerçekleşebilen bilinçdışı bir işlemdir. Hatta, en etkili olması da ancak

böyle olanaklıdır: kişi bu konuda hiçbir şey bilmemiş olacak ve yürekten inanarak karşı çıkabilecektir: ben mi, kız kardeşimi öldürüp kocasıyla evlenmeyi mi arzu etmişim, benim eşcinsel arzularım mı varmış? Olmaz, olamaz böyle bir şey!

Böylece Freud 1900 yılı dolaylarında âdet olduğu üzere ilk "yerlem" denen yere adım atmış olur (ilk diyoruz, çünkü bir de ikincisi var bunun!) "Yerlem" ne demek, peki? Freud o zamanlar ruhsal aygıtı bilinçdışı, bilinçöncesi ve bilinç olmak üzere üç "bölgeye" ayırır. Elbette ki, ***kurgusal*** bir yerlem bu (ya da canınız isterse, coğrafi, deyin), yoksa kimse kalkıp birinin kafatasını açıp, bunun tam olarak nerede olduğuna bakmak istemedi hiç... Evet, bu bir kurgu, ama kullanışlı bir kurgu ya da isterseniz, iyi bir model, diyelim; Freud ruhsal aygıtı iki alt-dizgeye ayırır: bilinç (herkesin bildiği) ve bilinçdışı, yani bastırılmışın "yeri"; buna bir de bilinçöncesi dediği üçüncü bir dizge, ara bir dizge ekler, ki bilinçdışından bilince geçmeye yeltenenler (bastırılmış, itilmiş olanın su yüzüne çıkışları, geri dönüşleri ya da "fırlamaları"), işte burayı kullanırlar. Bilinçöncesi neyinden tanınır? Hemen "dilimizin ucunda olmasından", bir de koşullar elverirse (bastırma güçlü biçimde geri gelir de engellemezse) fırlamanın ne tür olduğunun çabucak anlaşılabilmesinden tanınır. Örneğin, bir erkek hasta "Bunu düşündüğümde, bir kadın olarak aklım karışıyor..." der. Analist dil sürçmesine dikkat çeker; hasta kahkahayı patlatır: epeydir içindeki kadınlıktan dem vurmaktaydı...

Bu model çağımız psikanalizinde son derece önemli bir yere sahip olabilecek kadar iyi. Ne var ki, 1920 yılına doğru Freud ikinci bir model daha yaratır ("ikinci yerlem" denmesinin nedeni de bu zaten): bu model, ilkini silip atmaz, ama ilk modelin üstüne yerleşir. Böylece, Freud üç ayrı bölgeden söz eder: Altbenlik, Benlik ve Üstbenlik. Altbenlik "dürtülerin deposu", kö-

keninde bedenin yattığı, arzuların, tutkuların vb. kaynağıdır, ama bir yandan da bastırılmışın "yeridir": tanım gereği, bilinçdışıdır, demek ki. Üstbenlik ahlaki mercidir, buyuran ve yasaklayan mercidir: buyruklarının pekçoğu, farkına varılmadığı için daha bir etkili olduğuna göre, tam anlamıyla bilinçli de değildir. Benlik ise, bir bakıma, bilinçli benlik, herkesin bildiği benliktir; ama daha da fazlasıdır elbette: ruhsal aygıtın bağrında bulunup bütün bunları düzenlemekle yükümlü bir aygıttır. İşi gerçekten güçtür, çünkü, Freud'un da dediği gibi, aynı anda "üç ayrı efendiye hizmet etmek zorundadır". İlk efendisi dış gerçekliktir, şeylerin, olayların ve insanların gerçekliğidir: yaşamın sürdürülebilmesi için gereken uyarlanmayı sağlamak onun işidir. İkinci efendisi ise Altbenlik'dir, durmadan doyurulmak isteyen bir zorbadır. Üçüncü efendisi ise, bütün bu doyumları engellemekten hınzırca zevk duyar gibi duran Üstbenliktir...Zavallı Benlik elinden geleni yapar, ama birbiriyle çelişen bütün bu buyruklar arasında çekiştirilirken mutsuzluğuna razı olur, hatta mücadeleden bile vazgeçer: işte, bütün bunları birbirinden ayırmak için psikanalistin işe karışabildiği an da budur... Zavallı Benlik olup biteni bir türlü anlayamadığı için iyice gereklidir böyle bir şey: yeraltında olup biten bu mücadelenin aslını astarını bir türlü anlayamamaktadır, başka deyişle, Benliğin işleyişinin büyük bölümü bilinçdışıdır... Peki, ama bilinçdışı ne kadar var bu işte, birazcık mı, yoksa çok mu? Açıkça görüldüğü kadarıyla, çok var hem de. Delicesine mi? Evet, evet, hem de nasıl!

17

DÜŞLERE NEDEN BU KADAR ÖNEM VERİLİYOR?

Çünkü, Freud'un da yazdığı gibi, düşlerin analizi "bilinçdışına götüren kral yolu"dur.

Kabul edilmesi olanaksız arzuları gündeme getiren düşünceler, yani bastırma yoluyla yeraltında tutulan düşünceler sözkonusu olduğu için, bilinçdışına, tanım gereği, doğrudan doğruya ulaşılamayacağı anlaşılır bir şeydir. Yok, eğer her şey kusursuz biçimde kalafatlanmış olsaydı, gidip de bilinçdışında neler olduğunu göremezdik... Ancak, daha önceki iki bölümde söylediğimiz gibi, bastırılmış olanların bilince "çıkmasını" engellemeye çalışan sansür ne mutlu ki gözenekli bir yapıya sahip ve bu sayede bastırılmış düşüncelerin "fırlamaları" aradan kaçabiliyor; bu fırlamalar da, bastırılmış arzuyu belirli ölçüde doyuma ulaştırıyor zaten. Erotik ya da debdebeli düşler gibi olan bazıları son derece açık-seçik, bazılarıysa örneğin şu ya da bu düşünceyi, imgeyi nereden geldiği belli olmadan birden gelip geçen ve utanma, suçluluk, tiksinti vb. doğurabilen düşler gibi olanlar ise daha rahatsız edicidir. Bazıları ise kılık değiştirerek atlatabiliyorlar sansürü, hani polisten paçayı kurtarmak için kılık değiştiren

hırsız gibi. Bunu da iki yoldan başarabilir: ya saygın bir işadamı kılığına bürünür ya da aklı kıt safyürekli biri olarak gösterir kendisini. Kılık değiştiren bu fırlamalar aslında nevrotik belirtilerdir, daha sıradan dille söylemek gerekirse, dil sürçmeleri, düşler, yanılmalı edimlerdir. Aklı kıt safyürekli biri kılığına bürünen kişi bunun hiçbir anlamı olmadığını, bunun sırf rastlantıdan ibaret olduğunu, ilgi çekici olmadığını söyleyecektir; yok eğer "saygın bir işadamı" kılığına bürünmüşse, kişi sözkonusu eylem ve düşünceleri tümüyle kabul edilebilir, hatta övülesi bulur, ama bunun düzenbazlık olduğunu bilmezlikten gelir.

Ne olursa olsun, böyle bir şey yaşanmasının nedeni sansürün geçici olarak devre dışı bırakılmış olmasıdır: sansürün devre dışı bırakılması, düşlerde olduğu gibi, bile isteye yapılmış olabilir, ama musallat olan utanç verici ya da suçlanabilecek bir düşünce örneğindeki gibi beklenmedik biçimde gerçekleşebilir ya da dikkatin başka alana kayması sonunda kişi gevşediği için (dil sürçmeleri, yanılmalı edimler bu sırada ortaya çıkar) yaşanmış olabilir. Ancak, hepimizin çok iyi bildiği bir durum olan uyku sırasında sansür son derece gevşemektedir.

Uyku konusunda yapılan deneysel araştırmaların gösterdiği gibi, herkes, her gece düş görür, ancak uyuyan kişinin uyandığında gördüğü düşü anımsaması pek kolay olmamaktadır. Gördüğü düşü anımsayan kişi bu durum karşısında değişik tutumlar benimseyebilir ve şöyle der:

- bunun anlamı yok, imge parçacıklarının gezindiği zihinsel çalışmanın parçalanmasıyla kolayca açıklanabilecek bir durum bu. Freud'dan önce psikologların ortaklaşa kabul ettiği açıklama buydu;

- doğaüstü bir belirti bu, ruhlar dünyasından, gizli güçlerden vb. gelen bir ileti bu. Bazı uygarlıklarda çok derinlere kök salmış

bir inançtır bu; bu uygarlıklardaki şaman, büyücü vb. saygı duyulan, düş gören bir kişidir, bu yetenekleri sayesinde sözü edilen gizli güçlere ulaşmakta ayrıcalıklı konuma sahiptir;

- Bazı şeyleri haber verdiği için (gelecekte yaşanacak olayları haber verir) iyiye ya da kötüye alamettir. Dünyamızın en güçlü kişilerinden pek çoğu, bir gece düşlerinde gördüklerinden rahatsızlık duyup, ertesi sabah yanlarına hemen güvendikleri kahini, bilgeyi çağırmış ve düşlerinin neyin habercisi olduğunu anlamaya, bu konuda hangi kararı alırlarsa en iyisini yapmış olacaklarını öğrenmeye çalışmışlardı. Ne olursa olsun, herhangi bir düş ile ya da düşteki herhangi bir imge ile umut içinde ya da kaygı duyularak beklenen herhangi bir olay arasında bağlar kuran "rüya tabirleri", "düşlerinizin anahtarı" gibi çözümlere doğruyu söylemek gerekirse çok rağbet ediliyor. Çağımız popüler kültüründe bile şurda burada bu tür "düşlerinizin anahtarı" yorumlarına rastlanılabiliyor, hatta bu yorumlara pek öyle iyi sindirilmemiş psikanaliz parçalarının katıldığı da oluyor;

- Geri itilmiş ve bu sayede doyuma ulaşan bir arzunun şu ya da bu ölçüde kılık değiştirmiş biçimde kendisini dışa vurmasıdır.

Gönlünüz neye isterse, siz ona inanın, ama psikanalistin verdiğimiz son varsayımı çok daha verimli bulacağı kesin, çünkü bu varsayım düş gördüğümüzde olup bitenleri çok daha iyi anlamamızı sağlamakta. Gerçek şu ki, kendisinden önceki öteki üç varsayımı da kapsıyor zaten. Çünkü, düşünce uyku sırasında çok parçalı biçimde sürüyorsa, su yüzüne çıkması için arzunun gerek duyduğu imge parçalarını sağlıyor demektir, tıpkı kıyıya ulaşmak için enkazın parçalarına tutunan kazazede gibi. Evet, düş gizli bir gücün dışavurumudur, bu güç de, bilinçdışıdır. Son olarak belirtilmesi gereken nokta da, itiraf edilemeyen arzuları

dilegetirdiği için düşün haber verebileceğidir, ancak sözkonusu arzular düş gören kişinin daha sonraki davranışlarını yönlendirdiği, bu davranışlar da ya doyuma giden yolu açtıkları ya da kapattıkları ölçüde gelecekten haber verebileceğidir.

Düşlerin yorumlanması, pek çok açıdan, düşün kendi hareketinin, düş çalışmasının tersi bir sıra izler.

Düş çalışması nedir? Bastırılmışın fırlamasının, sansür engelini gizliden geçmek için imgelere bürünmesidir. İlk aşamada üç ayrı işleme başvurur: yerdeğiştirme, yoğunlaşma ve imgeleştirme. Yerdeğiştirme: arzu, deyim yerindeyse, çok çiğ biçimdeki imgeye değil de, çok daha adam içine çıkartılabilecek kuzenlerinden birine çengel atar: sözgelimi, arzu kendini bilince çıkartmak için bir penis imgesine değil de, bir şemsiye (ya da benzer biçime sahip herhangi bir nesne) imgesine çengel atar. Kim kalkıp da utanabilir ki düşünde şemsiye gördüğü için, olsa olsa tuhaf bulur bunu, o kadar. Yoğunlaşma: birçok arzu, fırsattan yararlanıp aynı imgeye çengel atar ya da tek bir arzu, düşte bir arada kendilerini gösterecek birçok imgeyi birleştirir. Son olarak sıra, tam anlamıyla, imgeleştirmeye geldi. İmgeler bir kez seçildi mi artık imgeleştirme gerçekleşebilecektir: düş gören kişinin düşünde göreceği de, işte bir araya getirilmiş bu imgelerdir.

Her şey bu kadarla sınırlı olabilirdi, ancak birbirinden kopuk şeyler bir araya getirilmiş durumda. Düş çalışması durmayıp sürerse, ikinci bir aşamada bütün bunları çok daha az tuhaf, çok daha az eğri büğrü, çok daha tutarlı kılmaya çabalayacaktır: böylece "düşün cephesini" ayağa dikmeye başlar. Böylece, belirgin kişilerden, zaman içinde sıralanmış parçalardan vb. oluşan, son derece açık-seçik anlama sahip kısa bir roman ya da film gibi anlatılabilen düşler çıkar ortaya. Öyle ki, insan doğrudan doğruya görülenden daha başka anlaşılacak bir şey olmadığı duygusuna

kapılabilir; işte, sahtekarın başardığı an da budur...

Düşü yorumlamak bir tür yapı sökmek gibidir: düşün cephesi varsa, bu cepheyi gizleyen maskeyi sıyırmak gerekir, tıpkı Potemkin'in Rusya'nın müreffeh bir ülke olduğuna inanması için kendisine refah belirtisi diye sunulan her şeyin ardına bakmayı istemesi gibi. Bundan sonra da, yoğunlaşma ve yerdeğiştirmeleri açığa çıkartmak, imgeleri seçerken neyin temel alındığını araştırmak gerekir: kısacası, arzuyu ortaya çıkartmak gerekir. Buna, düşün belirgin anlamı ötesinde kalan örtük anlamını yeniden vermek, denir.

Bu nasıl başarılabilir? Analizin altın kuralıyla, yani düşte yeralan kişiler, imgeler ve heyecanlı olaylar yeniden incelendiğinde kendiliğinden ortaya çıkacak tüm çağrışımları özgür kılmakla başarabiliriz yalnızca. Tuhaf, saçma, şaşırtıcı ayrıntılar özellikle önem taşır: kılık değiştirme işinin en beceriksiz kaldığı yerler bunlardır hep, dolayısıyla, iyi gizlenememiş anlamlarla en yüklü görülen ayrıntılar da bunlardır. Şifreyi çözmeye yarayacak çağrışımlar, her şeyden önce analistinkiler değil (hastası gördüğü düşü kendisine anlatırken, onda da birçok çağrışım uyanabilir, bunları şifre çözme işinde kullanabilir de, ama bu konuda ölçülü davranması yerinde olur) düş gören kişinin kendi çağrışımlarıdır. Eninde sonunda, bu onun kendi düşüdür ve o da bunun anlamını analiz edebilecek en iyi konuma sahiptir. Analist bir yemeğe davet edildiğinde, çevresindekiler hemen ona bir bilmece ya da sır sorar gibi gördükleri düşleri anlatır ve "Bu ne demek?", "Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sorarlar. Doğruyu söylemek gerekirse, genelde, hiçbir şey düşünmez bu konularda: bunun üstüne kafa yormak düş gören kişinin kendi işidir en başta. Ne var ki, genelde, atlatmanın bir yolunu bulur: bilmece soran kişi oyunu kuralına göre oynamaya karar verirse, bu se-

fer de sözkonusu kişinin düşü gerçek anlamda analiz edilmeye başlayacaktır, ki bu da yemeğe katılanların büyük olasılıkla keyfini kaçıracaktır.

Düşü üreten kişi o olduğu için, düş gören kişinin çağrışımları olmaksızın hiçbir şey yapılamaz. Şimdi de size, analistlerin kendi aralarında anlatıp güldükleri bir öyküyü aktarayım. Bir kadın düşünde, yatakta yattığını görür; yattığı odanın penceresi birdenbire açılır ve içeri baştan aşağı çıplak, harika bir adam girer. Allak bullak olan kadın yatağında doğrulup (hâlâ düş görmektedir) "Bana ne yapacaksınız?" diye sorar. Bunun üzerine çıplak adam nazikçe eğilip "Bilmem ki, hanımefendi... Bu sizin düşünüz!" der.

Şimdiye kadar söylediklerimden çıkartılabilecek sonuç, düşü analiz etmeye yönelik çalışmanın amacının düşün anlamını ortaya koymak olduğudur. Gerçekte, düşün *anlamlarını* demek gerekir. Genel kural olarak ele alırsak, bir düşün birbirini üstbelirleyen birçok anlamı vardır. Bu nedenle de, bir düşün analizi çok uzun sürebilir. İlk başlarda, Freud bir düşün son damlasına kadar, anlam namına ne varsa tükeninceye kadar analiz edilmesi gerektiğini savunmuştu. Haksızdı bu konuda: anlam hiç tükenmez, çünkü hep yeniden boy verir. Öyleyse, insanın kalkıp kendi kendine "düşündüğüm, acaba düşün gerçekten söylemek istediği mi" diye sorması da yararsız (ayrıca, unutmamak gerekir ki, düşten değil, düşün anlatısından söz ediyoruz hep.) Düşündüğümüz şey, düşün analizi sonunda aklımızda uyanandır ve de bir tek bu önemlidir.

18
HAYAL NEDİR?

Bir bakıma herkes bunun ne olduğunu bilir: insanın kendi kendine beslediği, kendisine sağladığı ya da kendisini zorla kabul ettiren, her zaman duygulanım yüklü, rahat bir anda kurulduğunda hoş, ama tehlikeli sayılan bir olayı konu edinip kendini zorla kabul ettiriyorsa kaygı veren gündüz düşüne, hayal denir. İnsanın kendi kendine sorması bile, hayallerde en sık karşılaşılan konuların şunlar olduğunu göstermeye yeter: baştan çıkartılma, aşk arzusunun ya da cinselliğin doyumu, toplumda başarılı olma, para ve iktidar, rakipleri alt etme, talihsiz ya da aşağılayıcı bir olayın daha memnun edici biçimde yinelenmesi, ama bir yandan da, hastalanma, ağır bir kaza geçirme, ölümle karşı karşıya gelme vb. kaygısı. Başka deyişle, hayal genelde arzu duyulan ve korkulan şeyin çevresinde gelişir; doyumların yerine geçmek pahasına bile olsa hayal doyumları hazırlar ve yaşamı mahvetmek pahasına, gelecekteki tehlikeleri savuşturmaya çabalar.

Bu çok genel bir tablo elbette. Herkesin kendi, kişisel hayalleri vardır, bunların da türleri çoklukla belirli bir senaryoya uygun olarak son derece kesin biçimde belirlenmiştir; kişinin hayalleri bazen de bıkıp usanmaksızın yinelenip durur. Dergiler,

gazeteler, internet siteleri vb. sizi "bütün hayallerinizi gerçekleştirmeye" çağırırken akıllarında şu vardır: hayalleriniz ne kadar uçuk kaçık, ne kadar gizli olursa olsun, size bunları doyuracak her şeyi sağlayabilecek durumdayız ve de eğer canınız isterse, kimsenin hiçbir şey bilmeyeceği yolunda güvence de veririz! (reklamlar hemen ekler: yeter ki bedelini ödeyin, bunun da bedeli var elbette!). Baştan çıkartma, cinsellik ve ölümün hayalin başlıca bileşenleri olduğunu anlamak için sinemaya gitmek yeter, çünkü günümüzde sinema, hayalin ortaya çıktığı ve kendini dışa vurduğu devasa bir alan olup çıktı. Sinemanın böyle olmasının nedeni ise, izleyici kitlesinin, yani bizim, hepimizin tabağımıza yeniden hayal konulmasını istememizdir. İzleyici kitlesi yeniden hayal istiyorsa, bunun nedeni de hayalin iki temel özelliğine, sinema kadar başka hiçbir sanat dalının yeterli karşılığı verememesidir: bu temel özelliklerden ilki, sinemanın imgeler, görüntüler kullanması, ikincisi ise, bu imgeleri eylemli kılmasıdır. Kendi hayallerinizi sorgularsanız, siz de hayallerinizin imgeler, görüntüler kullandığını ve çeşitli eylemleri sahnelediğinin farkına varacaksınız.

Psikanalist "hayal" teriminin bu anlamını hemen, hiçbir duraksamaya kapılmadan kabul eder, ama bunların *bilinçli* hayaller olduğunu eklemeden de edemez: bunlar, *bilinçdışı* hayallerin oluşturduğu bir buzdağının suyun üstünde kalan bölümüdür ancak ve *bilinçdışı* hayaller de bunların tükenmeyen, kesintisiz güç kaynağıdır. *Bilinçdışı* hayallerin varolduğu nasıl anlaşılabilir? Doğrusu, işte tam da bilince ulaşan yanlarıyla anlaşılabilirler ya da dilerseniz şöyle diyelim: bilinçdışı hayal varsayımı, bilinçli hayallerin ruhsal yaşamdaki rolünü ve doğasını anlamak için gereklidir.

Hayalin nasıl keşfedildiği ya da bu bilinçdışı hayal varsayımı-

nın ilk nasıl biçimlendiğini birkaç satırla da olsa anlatmakta yarar var. 1895 yılına doğru Freud her tür histerinin nedenini bulduğuna inanır: bunlar, çocukluğunda cinsel anlamda travma yaşamış, en ağır olaylarda ise babası tarafından cinsel tacize uğramış kişilerde (genelde, kadınlarda) ortaya çıkan olgulardır. Freud iki-üç yıl boyunca bu teze dört elle sarılır, sonra da terk eder; daha sonra bu konuyla ilgili olarak şöyle yazacaktır: "ensestsi babaların bu kadar çok olması inanılmaz gelmişti bana...". Bütün umutlarının yıkıldığı bir dönem yaşar: yoksa, bütün bu hikayeleri çok kolay etkilenebilen hastalara kendisi mi zorla kabul ettirmişti? Daha sonra kuramını yeniden biçimlendirir: bazen çocuklukta gerçekten yaşanmış olaylar söz konusudur, ama daha çok, hiç olmazsa bu hastalar söz konusu olduğunda, hayali olaylar söz konusudur. Kadın hasta bunların gerçek olduğuna inanmıştır ve işte, bunlara inandığı için, yani bunların travmatik yükü de, yol açtıkları sonuçlar da apaçık ortada olduğu için, bir anlamda gerçektirler: ancak burada *ruhsal* gerçeklikleri söz konusudur, ki bunun tarihsel gerçekliklerinden iyice ayırt edilmesi gerekir. Başka deyişle, kendilerini bu yoldan dile getiren ruhsal çatışmalara sahne oldukları için bu türden olaylar "uyduran" kişiler söz konusudur. Ne var ki, bu çatışmalar öyle kaygı ve arzu yüklüdürler ki, yaratılan hayaller yoğun biçimde bastırılırlar: böylece, bilinçdışı hayaller çıkar ortaya. Bu bilinçdışı hayaller kendisine betimlendiğinde, kişi yürekten inanarak karşı çıkar, ancak bunlar gene de varolmayı ve yanılmalı edimler, düşler, dil sürçmeleri, nevrotik belirtiler, bilinçlihayaller vb. üretmeyi sürdürürler. Psikanalitik tedavi bundan böyle bu üretimlerin dişli çarklarını günışığına çıkartmaya ve bilinçdışı hayallere ulaşmaya çabalayacaktır; öte yandan, bilinçdışı hayaller günışığına çıkartıldığı için de, artık patojen olmayacaktır. Freud'un cesaretinin

kırılmasından sonra benimsediği konum buydu işte: özünde, çağımız psikanalizi için de geçerliğini koruyan bir konum.

Ancak, bilinçdışı hayaller herkesin kendi tarihi boyunca kendi yolunu izleyerek oluşturuluyorsa, bireysel senaryoların sayılamayacak kadar çeşitlilik sunmasının ötesinde, genelde hep aynı temel bileşenlerin ve hep aynı genel şemaların karşımıza çıkması neden? Bunun nedeni hiç kuşkusuz sözkonusu bileşenlerin, yani zevk, cinsel arzu, saldırganlık, kaygı, ölüm vb.nin evrensel nitelikli olmasıdır. Ancak, bu bileşenlerin, herkese daha en başta tıpatıp aynısı verilmiş birkaç "patrona" (terzilikte kullanılan elbise kalıbı, anlamında) göre biçimlenmiş olması da, bir başka nedendir. İnsan türüne özgü olan ve herkese daha doğuştan aktarılan bu "patronlara" Freud "kökensel hayaller" adını vermişti. Freud bunların üç tane olduğunu söylüyordu: baştan çıkartma hayali, ilk sahne hayali ve iğdiş edilme hayali.

Bütün bunların ne olduğunu anlayabilmek için, her şeyden önce bebekle annesi arasındaki ilişkiyi ele almak gerekir. Yaşam anneden kaynaklanır, annenin gösterdiği özen, verdiği süt ve sevgi sayesinde yaşamda kalınır. Her biçimiyle zevk de (güzel sütün verdiği zevk, bir acının hafifletilmesinin, sevilmenin vb. verdiği zevk) anneden kaynaklanır; annenin yokluğunda insanın içi daralır ve kaygılanır. Bazı anlarda bebek yana tutuşa annenin varlığını ve sevgisini arar: işte, baştan çıkartma hayalini yaratan da budur. Daha sonra öyle bir an gelecektir ki, bebek bu alanlarda, en başta da baba olmak üzere, başka biriyle rekabet içinde hissedecektir kendisini; rekabet içinde olduğunu hissedeceği başka kişinin en başta baba olmasının nedeni ise, "gündüzki annenin" hergün yinelenir biçimde çocuğu dışlayarak "geceki anne" olmasıdır. Anne acaba hangi bilinmez zevkler ya da şiddet edimleri için çocuğu bırakıp babayı seçmektedir? Böylece, çocu-

gun, anneyle babanın kendilerini böyle yalıttıklarında aralarında neler olup bittiğini imgelemeleye başladığı Oidipus evresinde biçimlenen "ilk sahne" hayalinin temeli de atılmıştır olur. Çocuk, annesinin kendisini yeğlemiş olmasını ister elbette, ama babanın hiddetinden korkar: bu da iğdiş edilme hayalidir. Freud'un son derece açık seçik biçimde dile getirdiği bütün bu noktalar psikanaliz açısından vazgeçilmez öneme sahiptir; elbette ki, bu kadar kısa, özlü biçimde aktarıldığında eleştirilip, inanılmaması da anlaşılır bir tepkidir. Bu konuyu daha ileriki bölümlerde yeniden ele alacağım.

Ancak, bilinçdışı hayalin bilinçli imgelere (bunlar belirli bir senaryo uyarınca düzenlenmiş de olabilir) nasıl çevrildiğinin açıkça görülebildiği (bu işin açıkça olmasının nedeni, dolaysız gerçekleşmesi) iki durumu anmadan hayal konusunu kapatmayalım. Bunlar, düş ve sanrı durumlarıdır.

Yapılan analiz çalışmalarının gösterdiği gibi her düş bilinçdışı hayaller temelinde ve bu hayallerin itkisiyle üretilmektedir. Düş gören kişi, düş gördüğü süre içinde tümüyle inanır gördüklerine: bazı düşlerden hemen sonra ortaya çıkan, uyku ile uyanıklık arasında kalan o ara aşamada, "gerçek bunlar, ama..." dediğimiz tuhaf bir duyguya kapıldığımız, sonra da uyanma durumu sürdüğü için "düşmüş yalnız..." diye kabul ettiğimiz zamanlar hepimizin başına gelmiştir. Dolayısıyla, düşün kendisi yalnızca bir sanrı (yanlış bir algıyı, yani gerçek nesnesi olmayan bir algıyı gerçek sanmaya, sanrı denilir), ancak geçici ve yürürlükten kaldırılabilecek bir sanrıdır, çünkü uyanık olduğumuzda düş anlatısı sayesinde sanrıyı eleştirebilmekteyiz.

Ancak öyle tedirgin edici durumlar da vardır ki, insan uyanıkken de böyle sanrılar yaşayabilir: örneğin, kişi bir tek kendisinin gördüğü bir canavardan korkar. Buna tam anlamıyla inan-

makta ve müthiş bir kaygı yaşamaktadır. Böylesi nöbetlere gömüldüğünde kalkıp ona böyle bir şey olmadığını, endişelenecek bir şey olmadığını, gördüğü şeyin gerçek olmadığını söylemenin yararı olmaz: o, görmektedir ve de hepimiz gibi davranmakta, gözleriyle gördüğüne inanmaktadır. Ne mutlu ki, bütün bunlar çok olağandışı durumlardır ve ancak zaman zaman yaşanmaktadır; öte yandan, günümüz psikiyatrisi bu alanlarda son derece etkili tedavi olanaklarına sahip. Ancak, böyle nöbetlerin patlak verebilmesi bile, bilinçdışı hayalin, bilinçli imgelenmiş temsile "şiddetli tercüme"sinin nasıl gerçekleşebildiğini de göstermektedir.

19
DÜRTÜ NEDİR?

Freud tarafından kullanılan, Almanca *Trieb* terimi (tam anlamıyla söylersek "itiş") dilimize "dürtü" olarak aktarıldı. Freud'un eski çevirilerinde "içgüdü" kullanılmıştı, ancak bu terim, hayvanın, bazen de insanın, şu ya da bu ölçüde karmaşık hareketlerini yöneten doğuştan kaynaklanan içgüdü ile karıştırılmaktaydı. Oysa, burada bambaşka bir şey, tam anlamıyla "iten herhangi bir şey" söz konusu. Bu da, bir yerdeğiştirmeyi harekete geçiren bir enerji ve bu yerdeğiştirmenin yönü olduğunu varsayar. Bu enerjiye Freud "libido" adını vermişti.

Doğrusu, böyle bir düşünceyi işe katmak gerçekten gerekliydi. Önceki bölümde ele aldığımız yerlem ya da yerlemler (bilinçdışı, bilinçöncesi, bilinç; altbenlik-benlik-üstbenlik) bir bakıma ruhsal aygıtın anatomisini, makinenin yapısını betimler; ama bu makinenin işlemesi için, bir enerji kaynağı gerekli: işte, bu enerji kaynağı da dürtü olarak ete kemiğe bürünen ("ete kemiğe bürünmek" burada kullanılacak doğru terimdir, çünkü bu enerjiyi besleyen kaynaklar insan bedenindedir) libidodur. Şemayı izlemeye devam edelim.

19. yüzyıl bilmek istemese de, insan her şeyden önce bir hayvandır. Beden, kendi biyolojik işleyişi nedeniyle, açlık, cinsel ih-

tiyaç vb. gibi çeşitli gerilimler geliştirir. Makine, bu gerilimleri yatıştırmak, ihtiyacı gidermek amacıyla çalışmaya başlar; o güzel adlı dürtü, makineyi harekete geçirir. Bundan başka çare olmadığı kolayca anlaşılır: bu gerilim biyolojik işleyişten kaynaklandığı için, (doğanın öngörmediği, kaldı ki son derece zararlı da olabilen, uyuşturucular gibi yapay yollar kullanmadıkça) ortadan kaldırılması olanaksızdır. Peki, ama bu durumda dürtü psişizmde mi, yoksa bedende mi? Freud (günümüz psikanalistlerinin pekçoğu da) buna hemen hemen "her ikisinde de" diye yanıt veriyor: dürtü bir "sınır kavram"dır ya da daha modern biçimde söylersek, beden-psişe "arayüzü"nü oluşturur.

Böylece, dürtünün temel özelliklerinden ilk ikisi tanımlanmış oldu; bunlardan ilki, dürtünün *kaynağıdır,* bu kaynak bedende yeralır, yani bir ihtiyaç durumu, bir gerilim yaratan biyolojidir; ikincisi ise, *amacıdır*, yani bu gerilimin yatıştırılmasıdır (birikmiş enerjinin "boşaltılmasıdır.") Peki, ama nasıl olacaktır bu? İşte, bu noktada dürtüyü tanımlayan üçüncü öğe, yani *dürtünün nesnesi* işe karışır. Söz ettiğimiz "nesne" teriminin psikanalizde, en sıradan anlamıyla, yani maddi nesne anlamıyla kullanıldığı da olur. Ancak, daha çok, kişileri ya da psişizmin kendi içinde kişilerin yerini tutanı gösterir; bu nedenle, ilk durumda bir "dış nesneden", kişi olarak ötekinden söz edildiğini söyleyip kesinlik kazandırabiliriz; ikinci durumdaysa, "iç nesnelerden" söz edilir, başka deyişle, bunlar anne-baba başta olmak üzere, özellikle önem taşıyan kişilerin, bilinçli ya da bilinçdışı temsilleridir.

Dürtünün nesnesi "katkı" nitelikli ve destek sağlayıcıdır; yani aynı dürtüsel hareket değişik kişiler kadar, aynı kişide değişik anlarda da değişik nesnelerle doyurulabilmektedir. Cinsel ihtiyaç karşı cinsten ya da aynı cinsten biriyle giderilmeyi seçe-

bilir; karşı cinsi seçen Filanca Bey bu amaçla Filanca Hanımefendiyi ya da Falanca Küçükhanımı isteyebilir, ama ne olursa olsun, temelde, kaynak ve amaç aynıdır, değişen, bir tek nesnedir. Ne var ki, nesne çok önemlidir: ihtiyaç ruhsal alana ancak nesnenin (yani, kişinin ve ihtiyacı gidermek için aranan kişinin) sahneye girişiyle adım atmaktadır. Buna, "ihtiyaç; kendisine bir nesne edinip, arzu halini alır," denilir.

Çoklukla psikanalistlerin tek bir dürtü türü, yani cinsel dürtüyü bildikleri sanılır. Ne var ki, doğru değildir bu. Galiba gene biraz tarihle uğraşmamız gerekecek, çünkü psikanalizin bugünkü durumunu ancak böyle anlayabiliriz.

Freud önceleri dürtüleri, "kendini-sürdürme" ve cinsel dürtüler olarak ikiye ayırmıştı. Her canlı gibi, insanın da benimsediği iki temel amacın biri, kendi yaşamını, ikincisi de soyunu sürdürmek olduğuna göre karşı çıkılacak bir yanı yoktu söylediklerinin. Kendini-sürdürme dürtüleri ilk amaca, cinsel dürtüler de ikinci amaca hizmet etmekteydi. Doğruyu söylemek gerekirse, Freud daha çok cinsel dürtülerle ilgilenmişti... Dürtü (ve nesne gelişiminin de, çünkü dürtünün kendi hareketi içinde, ihtiyaç kendisine bir nesne edinip arzu halini alır) gelişimin önemli evrelerini aşağıda aktaracağımız biçimde betimlemişti (bu konudaki en önemli çalışması 1905 tarihli *Cinsellik Kuramı Üzerine Üç Deneme*'dir).

Gerilim nereye yerleşmiştir, giderilmesinin sağladığı doyum nerede ortaya çıkmaktadır? Bedende, tamam da, bedenin hangi kısmında? Süt çocuğunda her şey açıkça ortada zaten: ağızda; daha genel anlamda ise beslenme sisteminin bütününde, ama en sıradan gözlemin gösterdiği gibi, emme gerilimi ve hazzı ağızda kendini dışa vurmaktadır. Freud buna ilk "erojen bölge" adını verir ("erojen" demekle gerilim ve haz yuvası olduğunu anlat-

mak ister). Ya sonra? Gene en sıradan gözlemin gösterdiği gibi, "temizlik alışkanlığının öğretilmesi", yani çocuğun bu işlevlere ve yol açabileceği çatışmalara ilgi duyması son derece önemlidir: anus, ikinci erojen bölgedir. Çok küçük yaştan itibaren (erkek bebeklerin ereksiyon yaşadığını anımsatmaya gerek var mı?), dört-beş yaşına doğru çok daha açıkça, bir gerilim ve haz yuvası olan üreme organları bölgesi ise üçüncü erojen bölgedir. Böylece, bedenin değişik bölgelerini merkez alarak, çocuğun dürtüsel gelişimi betimlenmiş olur. Gerçekten de, *ruhsal örgütlenme biçimleri*nin söz konusu olduğu açıkça görülebilmektedir: peşpeşe yaşanan bu evrelerde, ruhsal işleyişin tümü, merkeze yerleştirilmiş nesne (anne-babayla, ama en başta da anneyle, emme sırasında ya da alt temizleme, çiş yaptırma gibi yoğun ilgi uyandıran işler sırasında, mastürbasyonla sonuçlansa da sonuçlanmasa da yaşanan cinsel uyarılma anlarında) ile kurulan ilişkiler nedeniyle, belirli bir çatışma çevresinde örgütlenir. Bunlara bir de, sözünü ettiğimiz gerilim ve gevşeme hareketlerine hizmet eden "kısmi dürtüleri", yani küçük çocukta çok sevimli olabilen, ancak anormal bir inatçılık gösterdiğinde yetişkin kişide çok üzücü sapkınlıklara varabilen teşhircilik ve röntgenciliği eklemek gerekir.

Freud'un 1915 yılında *"Dürtüler ve Dürtülerin Kaderi"* başlıklı "metapsikolojik" metinlerinden biriyle tamamladığı dürtü kuramının özü budur işte. Ne var ki, bu müthiş adam oluşturduğu kuramları bir türlü yeterli bulmuyordu. Gerilimin giderilmesiyle tanımlanan bir haz arayışına kilitlenmiş davranışlar, Freud'a göre, gerilim/gevşeme kuramına pek uymamaktaydı. Gerçekten de, gerilimin artmasını amaçlayan (bunların en başında da, cinsel uyarılmayı amaçlayanlar olmak üzere), bu konuda en ufak bir kuşkuya bile yer bırakmayan davranışlar da vardır; öte

yandan, müthiş acı veren bazı davranışların yinelenişi de şaşırtıcıdır.

Freud'u epey uzun süre uğraştıran, sadizm ve mazoşizm sorunudur bu. Sonuçta, dürtü kuramına yeni bir düşünce eklemeye karar verir: davranışlarımızın pekçoğu "haz ilkesinin ötesinde" işleyen bir "yinelenme zorunluluğu" tarafından yönlendirilmektedir. Bu düşüncesini, 1920'de yayınladığı "Haz İlkesinin Ötesinde" adlı kitabında ortaya koydu. Böylece (aşağı yukarı "ikinci yerlemi" açıkladığı sıralarda) "ikinci dürtü kuramını" açıkladı: bu kez, şiirsel biçimde Eros ve Thanatos adıyla andığı iki temel dürtüyü, yaşam ve ölüm dürtüsünü karşı karşıya getirmekteydi. Çok eski felsefi düşüncelere dayanan bu anlayış, Eros'u birleştiren, bir araya getiren, bağlayan bir güç, Thanatos'u da parçalayan, çözen, ayıran bir güç olarak tanımlar. Yaşamın tüm akışı bu iki gücün mücadelesi ve ittifakı tarafından yönetilmektedir; sonuçta, elbette ki, mücadeleyi Thanatos kazanacaktır, ama ne güzel bir mücadeledir bu!

Freud kurduğu bu ikinci dürtü kuramının birincisini geçersiz kılmadığını, tam tersine eklenip tamamladığını söyler; tıpkı ikinci yerlemin ilk yerlemi geçersiz kılmayıp, tamamlaması gibiydi. Ancak, Freud'un ölümünden sonra psikanalistler arasında epey tartışma ve anlaşmazlık yaratmaktan da geri kalmadı bu kuram.

Peki, ya saldırganlığın işi ne burada? Freud çok uğraştı bu konuyla, ama açık-seçik ve doyurucu bir yanıt veremedi bu soruya. Herkes gibi o da saldırganlığın insanoğlunda (kadın da bu tanıma dahil olur) ciddi biçimde varolduğunu kabul ediyordu, ama kendini-sürdürme (yaşam mücadelesi, dişiler için mücadele vb. açısından) ve cinsel dürtüler açısından ele alıp "ikincil" bir yer ayırmakla bağımsız bir yer vermek arasında kararsız kaldı

hep. Dürtüler konusunda geliştirdiği ikinci kuram, bu yöndeki en önemli girişimiydi belki de: parçalayan, çözen, ayıran Thanatos aynı zamanda saldırganlık dürtüsüdür de. Ancak, şurası tartışılmaz bir gerçek ki, saldırganlık sorunu psikanaliz kuramı açından çok büyük bir güçlük sunmaktadır.

20
SAVUNMALAR NEDİR?

Daha önceki bölümleri okuduysanız, psikanalizin ruhsal aygıtı aralıksız mücadeleler alanı olarak ele aldığı sonucuna varmış olmanız gerekir. Haklısınız da. Ancak, bunun kasvetli bir alan olduğunu, adımınızı bile atmayacağınızı söylerseniz, yazık etmiş olursunuz. Gerçek, hoşumuza gitmesek de gerçektir; kaldı ki, bunun ille de acılarla dolu bir yer olması gerekmiyor. Sözünü ettiğimiz çatışmaların iyice şiddetli yaşandığı, acı verdiği kişiler için geçerli olabilir bu, ama arzularını daha ılımlı kılmayı bilenler, arzularına karşı çıkanı yumuşatanlar, uzlaşmayı becerebilenler için, durumun hiç de böyle karanlık olması gerekmez. İkiyüzlülüğü ya da kaypaklığı, ahlaki kokuşmayı övdüğüm sanılmasın sakın, aklı selimi övüyorum bir tek.

Savunmalar hem en iyi, hem de en kötü şeydir dünyada. En iyi şey olmalarının nedeni, tıpkı, yakın ilişkide oldukları (hiç de rastlantı değil bu: ruhsal aygıt insan dediğimiz bu canlının en üst örgütlenme düzeyiyse, onun da öteki aygıtlarla aynı yasalara boyun eğmesi gerekmez mi?) biyolojik savunmalar gibi, ruhsal yaşam için vazgeçilmez olmalarıdır. En kötü şey olmalarının nedeni ise, çatışmalar iyice yoğunlaştığında, savunmaların iyice sertleşmesi, katılaşması ve enerjinin özünü (hasta bir organiz-

manın, mücadele etmek için tüm gücünü seferber etmesi gibi: gülmek, sevmek, düşünmek, çalışmak vb. için pek zamanı kalmaz insanın) emer yok eder.

Burada, bastırma başkişi konumundadır; daha önceki bölümlerde bastırma konusunu ele almıştık, ancak bir önceki bölümde dürtüler konusunda söylediklerimizi de hesaba katarsak, bastırmanın nasıl işlediğini aydınlatabilmiş olacağız. Dış kaynaklı bir tehlike, sözgelimi çığ, müthiş bir fırtına, bir saldırgan vb. ile karşı karşıya kaldığınızda, ne yaparsınız? Biraz yürekli ve de aklı selim sahibiyseniz tehlike kaynağını uzaklaştırırsınız: ya çığın yolunda kalmamak için koşarsınız, bir yere sığınırsınız (ağaç altı olmasın!), ya saldırganın karşısına dikilir ya da kaçarsınız vb. Ne olursa olsun, tehlike kaynağını, elinizden geldiğince, kendinizden uzaklaştırmaya çalışırsınız. Peki, ama ya tehlike kaynağı tam içinizdeyse? İşte, dürtü tam da böyle bir şeydir. Gene aynı şeyi yapar, tehlikeyi savuşturursunuz, ama bu kez uzağa, dışarı bir yere değil, ama elinizden geldiğince *içinizde* uzağa atmaya çalışırsınız; sonra da tehlike olmadığı duygusuna kapılmak amacıyla, bütün bunları unutursunuz; işte, bastırma, budur. Gerçekten de, devekuşu örneği... Zaten bütün dertler de böyle başlıyor.

Bastırma savunmanın ilkörneğidir, ama daha başka yöntemler de var, ya da epey tartışmalı bir terim olduğu halde, "mekanizmalar" da var, diyelim isterseniz (tartışmalı olmasının nedeni, biraz fazla "makine" havası vermesinden); Sigmund Freud'un kızı Anna Freud savunmaların dökümünü yaptığı bir kitabın başlığında (*Benlik ve Savunma Mekanizmaları*, 1936) "mekanizma" sözcüğünü kullanmıştı. Anna Freud on tane savunma mekanizması saymıştı; doğrusu, kataloglamak gibi bir işti, ama o zamandan bu yana her şey iyice karmaşıklaştı. Bununla birlikte,

iyice basitleştirmiş olmak pahasına ben de bir döküm yapmaya çalışacağım.

Savunma yöntemlerinin en apaçık olanı *inkar*dır. Biri kalkıp da size içinde bir kadının olduğu bir düş anlatmaya başlar ve size "Bu kadının annem olduğunu düşünün, yok ama, annem değil!" derse, ona sizin ağzınızdan tek bir söz bile çıkmadığı, bir tek onun bunu düşündüğü uyarısında bulunabilirsiniz. Ne var ki, bunu yaparken iki ayrı işlemi birleştirmiştir; bunların ilki, düşünülen ve söylenen şeyi hemen aynı anda reddetme anlamı taşıyan inkar, ikincisi ise, yansıtmadır.

İnsanlığın en yaygın biçimde kullandığı yöntem *yansıtma*dır belki de; temelde, örneğin, kötü olan ben değilim, ötekidir, demek gibi davranmaktır. Başka deyişle, insanın kendinde kötü olduğunu hissettiği her şeyi başka birine yükleyerek, yani bir iç tehlikeyi bir dış tehlikeye dönüştürerek, başından defetmesinin en etkili yoludur. Kaldı ki, psişizm düzeyinde ele alındığında canlıların temel bir yasasının, yani içteki kötü olan her şeyi dışarı atmak yasasının başka biçimde dile getirilmesidir. Bu yasa tek hücreli organizmaların işleyişinden itibaren gözlemlenebilmektedir (tek hücreliler bu yasaya uymasalar, kendi metabolizmaları tarafından üretilen zararlı maddelerin kendi içlerinde birikmesi nedeniyle kısa sürede ölürlerdi.) Çevrenizde olup bitene bir bakın, elinizden geliyorsa, kendi içinizde neler olup bittiğini gözlemleyin bir: bu yasanın nasıl da uygulandığını, işbaşında olduğunu göreceksiniz. Şu öğüde kulak verin gene de: sert yorumlarda bulunmaktan kaçının, insanların pek hoşuna gitmez böyle şeyler (örneğin, aile kavgası sırasında, "Yansıtmaktasın her şeyi" demeyin fazla, genelde pek bir işe yaramaz, hatta böyle yapmakla tam da suçladığınız kişinin durumuna düşmek tehlikesi bile yaşayabilirsiniz; en ufak bir anlaşma yolu bile kalmaz).

İnkarı andırsa da yadsıma ile inkar aynı şey değildir; yadsımayı tanımlamak daha zordur. "Söylediğin doğru değil..." demek değildir, yokmuş gibi davranmaktır. Küçük erkek çocuğun küçük kızın penisi olmadığını keşfettiğinde cinsiyet farkını yadsıması, Freud'a göre yadsımanın modelidir: çocuk, görmüş gibi yapar ve ussallaştırır "evet, var tabii, çok küçük, ama zamanla büyür..." der. O yaşlarda bu tepki sevimli kaçar, ama inat eder, kalıcılık kazanır ve genelleşirse kaygı vericidir. Daha önemsiz bir biçimde anlatmak istersek, sevilen; değer verilen bir kişinin ölümünü yadsımak da olur: bu kişinin öldüğünü bilmekle birlikte, bir yandan da, sanki böyle bir şey olmamış gibi, sözkonusu kişi ölmemiş gibi davranılır, ölmediği düşünülür, öyle hissedilir. Bütün bu kabul edilmeyen, olanaksız sayılan ölümler insanın yaşamına çok ağır bir yük getirebilir. Çok daha vahim durumlarda, gerçekliğin tüm bir cephesi yok olur, başka bir cephe ayakta kalır: ruhsal aygıt "kırılır", bazı psikozlarda karşılaşılan benlik bölünmesi budur.

Gerileme çok kolay gözlemlenebilen bir olgudur: çok ağır bir çatışma karşısında kalan kişinin, daha tanıdık, daha ekonomik olduğunu düşündüğü, daha değer verilecek doyumlar sağlayabileceğini varsaydığı önceki konumlara doğru toparlanmasıdır. Bu, bazı ergenlerdeki düzensizlik, hatta pislik kültürünü de açıklayabilmektedir: üreme organları temelli cinselliğin taşkınlığı ve Oidipus kökenli çatışmanın olanca yakıcılığıyla yeniden ortaya çıkışı altında kalan ergen analliğe doğru geriler; öte yandan, anne-babalarıyla sivri çatışmalara girmeleri sayesinde, koruyucu bir uzaklığa da yerleşmiş olurlar. Bazı yetişkinlerin dışkı ve çeşitli pislik çevresinde yaptıkları ve tabii ki anus bölgesine özel bir önem veren şakalardan özellikle hoşlanmaları da aynı savunma anlamına sahiptir. Çevre hiçbir şekilde onaylamaz,

açıkça rahatsız olur bunlardan; öyleyse, hadi bir adım daha atın ve oral döneme geri dönün bari: kendinizi çok mutsuz hissediyorsanız, kapısını itip girin şu pastacıya ya da avunmak için şöyle mükellef bir yemek sipariş edin kendinize; ama allah için, kesin artık şu sigarayı emmeyi!

Ola ki, gerilemeyi kendinize yakıştıramazsınız. Erdemli kalmayı yeğlersiniz! Bu durumda bir sürü tersine çevrilmiş olguyla karşı karşıya kalırsınız. Bunlardan biri de, ilk hareketin tam tersini yapmaktan ibaret olan *tepkisel bir oluşum*dur. İnsanlardan nefret mi ediyorsunuz? Yaptığı iyiliklerin haddi hesabı olmayan, hayırsever, nur yüzlü kutsal biri, tam anlamıyla bir aziz olarak uzunca bir meslek yaşamı sürdüreceğiniz kesin. Yok, ama daha sıradan biriyseniz, *tersine çevrilme* tam ters yönde de olabilir: iki sevgili ayrıldığında, tutku dolu aşkın derin bir nefrete dönüşmesi, böyledir işte. Ne olursa olsun, başka birine saldırmak yerine, kendi kendinize de saldırabilirsiniz: yaşanan kazalardan, insanın ölçüyü kaçırırcasına kendini suçlaması, açıkça mazoşist davranışlar vb. buna örnektir. Böylesi durumlarda, insan "kötü düşünceler", suçlanması gereken arzular yanında açıkça mazoşist davranışlar nedeniyle de kendisine yargıçlardan çok daha sert suçlamalar getirir (Anatole France *Thaïs* adlı yapıtında, aklından çıkartıp atamadığı müstehcen düşünceler nedeniyle acı çeken, yaşamının büyük bölümünü bir Roma sütunu üstünde dikilip kalarak geçiren, gösterdiği örnek dindarlığa hayran olunan aziz kişiyi, "bir sütun üzerinde yaşayan keşiş"i acımasız bir mizahla anlatır.)

Yok, eğer, daha bir entelektüelseniz, bu sefer de elinizde geriye-dönük yoksama, yalıtma ve entelektüelleştirme olur. *Geriye dönük yoksama* yaşanmış kötü bir olayın anısını, elden gelirse yarattığı psişik etkileri de silmeye dayalı bir yöntemdir. *Yalıtma*

duygulanım ile temsili birbirinden ayırır: insan bir şey bilmekte, açıkça canlandırabilmekte, temsil edebilmektedir de bunu, ancak çevrenin gözünde yoğun bir duygulanıma yol açması gereken bir şeyken, ilgili kişi bundan hiçbir şey hissetmemektedir. Örneğin, kendisi direksiyondayken başlarına gelen bir kaza sonunda kızını ve eşini yitiren, ama gene de aklı son derece yerinde gibi davranan bir adam tanımıştım. Yaşadığı korkunç kazayı çok açık seçik biçimde anımsıyordu, ama çok sakin biçimde anlatıyordu... Son olarak vereceğim yöntem, psikanalistin gözünü korkutan *entelektüelleştirme* olacak: kişi herhangi bir çatışmanın, taşıdığı olanca heyecan yüküyle, yeniden ortaya çıkmasını elinden geldiğince engellemek amacıyla, bu çatışmayı gözlemler, kesip biçer, o güne kadar okuduklarını, kendi kültürünü, psikanaliz kuramı konusunda bildiklerini vb. seferber ederek değerlendirir; bu bir bakıma, evi yanarken karşısına geçip, yanındakilere yanma olayını açıklamaya çalışan birinin durumunu akla getirir...

Saplantılı savunmalar dürtüsel tehlike karşısında önlemlerin sayısını arttırmaktan ibarettir: aralıksız bir temizlik kaygısı peşinde koşarak anal dönem zevklerinin yeniden ortaya çıkışıyla mücadele etmek, mikroplarla savaşmak vb.; erotik düşünceleri engellemek amacıyla zihni durmadan matematik ya da mantık sorunlarıyla meşgul etmek vb.

Son olarak ele alacağımız *yüceltme* ise ayrı bir yere, hatta psikanaliz kuramı içinde bir bakıma sorunlu bir yere sahiptir: bir bakıma libidonun akış yönünü değiştirmektir, libidonun yolunu açıkça cinsel zevklerden daha soylu, yüce, en azından görünüşte "cinsellikten arındırılmış" amaçlara doğru saptırmaktır. Freud yüceltmeye çok değer verirdi: uygarlığın devindirici gücü, yüceltmedir, derdi.

Savunma amaçlı bütün bu yordamlara (belki de bir tek bölünmenin en ağır biçimleri dışında), ağır bir nevroz (korkular, takıntılar, histeriler vb.) yaşayan kişilerde çok belirgin biçimde görüldükleri için "nevrotik" denilebilir; ne var ki, bunların, çok daha önemsiz ölçüde, herkeste işbaşında olduğu gözlemlenmektedir: ılımlı kalabiliyorlarsa, ortada kaygılanacak bir şey de bulunmamaktadır.

Ancak, psişik aygıtı ağır biçimde sakatlayabilen *psikotik savunmalar* ile *otistik savunmalar*da durum çok değişiktir. Otistik çocuklarda çok iyi incelendiği için otistik savunmalar denilen bu savunmalar, kişiyi son derece tehlikeli olarak, hissedilen insan ilişkilerinden tümüyle kopartmaya çalışırlar; öte yandan, ağır bir psikoz yaşayan yetişkinlerde de benzer bir biçimde görülürler. Psikotik savunmalar çok daha karmaşık, ama aynı derece sakatlayıcıdır; psikotik savunmalar, hem tehlikeli olarak hissedilen dürtüsel hareketlerin ortaya çıkışına, hem de bu duruma yol açabilecek her türlü insan ilişkilerine karşı dikilen hem sağlam hem de kırılgan (yani, aralıksız biçimde gözetilmesi ve sağlamlaştırılması gereken) bir engel oluştururlar.

Ana çizgilerini tanıtmaya çalıştığım bu tablo gene de oldukça kaba, ancak içinize kaygı düştüğünde, aklınıza hemen şunu getirin: savunmalar aynı zamanda dünyanın da en iyi şeyidir...

21
KOMPLEKS NEDİR?[1]

Gündelik dilde en yaygın biçimde kullanılan psikanaliz terimi "kompleks" olmalı. Birine "komplekslisin" dediğimizde, bunu kendisine yakın olduğumuzu, yakınlık duyduğumuzu anlatmakla başlayıp, alay ettiğimizi açıklamaya kadar uzanan geniş bir yelpaze içindeki herhangi bir özelliğini; ketlenme, utanç, suçluluk vb. gibi talihsiz bir davranışını belirtmek için kullanırız. Oysa, psikanalistin kompleksten anladığı bu değildir. Yakınlık ya da alay yollu hiçbir dokundurmada bulunmadığı gibi, kimseye kalkıp da griplisin ya da kızamıklısın der gibi, komplekslisin de demez. Kaldı ki, "Oidipus kompleksi" ve "iğdiş edilme kompleksi" dışında kompleks terimini bile kullanmaz.

En sıradan anlamıyla ele alırsak, kompleks dendiğinde, aynı işlevi yerine getirmek, aynı amaca ulaşmak için örgütlenmiş bölüm ya da öğeler anlaşılır; örneğin, bir "sanayi kompleksi" dendiğinde, belirli bir üretimde bulunmak üzere eşgüdüm içinde çalışan sanayi kuruluşları anlaşılır. İşte, psikanalizin kompleks terimine verdiği anlam da budur, yani belirli amaçlara (bilinçdı-

1 "Kompleks" terimi Türkçede "karmaşa" olarak kullanılmaktadır; nitekim metinde söz konusu sözcüğün Fransızcadaki kullanım biçimleriyle ele alındığından, Türkçede de günlük dile girmiş Fransızca haliyle bırakmayı yeğledik. (A.T. ve B.H.)

şı olmak koşuluyla) hizmet etmek üzere örgütlenmiş ruhsal süreçler bütününe, kompleks denir.

Sanılanın aksine, ruhsal işleyişi betimlemede bu terimi ilk kullanan kişi Freud olmamıştı; kompleks, devrin psikanaliz dilinde kullanılan bir terimdi zaten. Freud da daha en başından (yani, 1895 tarihli *Histeri Üzerine İncelemeler*'den) itibaren, her türlü histerinin tam merkezinde yattığına inandığı şeyi, yani bilinçle ilişkisi kesilmiş bir ruhsal süreçler bütününü belirtmek için "kompleks" terimini kullanmıştı. Aslına bakılırsa, Freud'un bu düşüncesi hiç de özgün değildi, çünkü o sıralarda Charcot tarafından bazı hastalarında gözler önüne serilen "çifte kişilikler" zaten böyle değerlendirilmekteydi; öte yandan, Janet de bu gözlemleri gene aynı biçimde kuramlaştırmıştı. Ancak, Freud'un getirdiği yenilik, kişiye özgü olan bu bilinçdışı temsil ve duygulanımlar bütününün, çocuklukta yaşanmış bir travma nitelikli deneyiminin (ki, Freud'a göre cinsel kimlikli bir travmadır bu) çevresinde örgütlenmiş olduğunu söylemektir; üstelik bu öyle bir bütündür ki, kalıcı olduğu için, ruhsal çalışmanın, işleyişin tümünü, hatta bununla da kalmayıp kişiler arası ilişkilerin tümünü de üzücü biçimde yönlendirmektedir.

"Kompleks" terimi iyice sıradan gelse de, son derece yenilik vaat eden bir kuramdı bu. Kendini kabul ettirmiş, saygın bir psikiyatr olan Jung ise, bu terime psikanaliz içinde yepyeni bir boyut kazandıran kişi olmuştu. Böylece (yani, 1906 yılından itibaren) Freud da kompleks terimini çok daha kesin bir kavramsal içerik yükleyerek, önceleri "nevrozların çekirdek kompleksi" saydığı, daha sonra, 1910 yılından itibaren "Oidipus kompleksi" diye adlandıracağı, "baba kompleksi" başta olmak üzere, kullanmaya başlar. Bu kompleksin *başkişisi* ise, babayı kendisine rakip olarak gören çocuğun anneye duyduğu arzudur, ki bu da ce-

zalandırılma tedirginliğine ve "iğdiş edilme kompleksinin" yerleşmesine yol açar. İşte, Freud "kompleks" terimini, zaten birbiriyle son derece yakın ilişkide bulunan, bu iki durum için kullanacaktır yalnızca.

Ne var ki, bu arada kompleks terimi de insanları tam anlamıyla baştan çıkartmış bulunmaktaydı. Öyle ki, "Bütün bu söylenenler erkek çocuk için geçerli, ama kız çocuk sözkonusu olduğunda işler değişiyor", buna da "Elektra kompleksi", annenin küçük erkek çocuğuna beslediği duygulara ve de bu duyguların varsaydığı bütün her şeye de "Jocaste kompleksi" diyelim denmişti. Hatta, annenin öldürülmesiyle ilintili suçluluğu (Japon kültüründe önemli bir izlek olduğu söylenir bunun) "Ajax kompleksi" vb. ile açıklamayı önerenler bile oldu. İşler o raddeye geldi ki, herhangi bir ruhsal örgütlenme konusunda aklına bir şey gelen herkes, yeni bir "kompleks" bulup şöhret olmak istiyordu; hatta ortalıkta kaç tane kompleks dolaştığını merak eden biri oturup elli tane kadar kompleks saymıştı bir ara... Bu arada, her kafadan bir ses çıktığı için, terimin içeriği de artık iyice uçup gitmişti elbette. Herhangi bir şeye kalkıp bir ad yakıştırmakla bir yere varılamayacağı bir yana, böyle bir kavramın yararlı olabilmesi için, genel anlamda geçerli bir *işleyiş modelini* betimlemesi gerekir; başka deyişle, farklı farklı kişilerde *bireysel işleyiş biçimi olarak* karşılaşılan ve nasıl işlediği bu sayede daha iyi anlaşılabilen bir işleyiş biçimini betimlemesi gerekir. Freud'un da benimsediği, ondan sonra da egemen olan tutumdu bu.

Dolayısıyla, psikanalist "kompleks" kavramını, "yapı" ya da "dizge" terimine yakın bir anlamda kullanır; kompleks, kendileri de dahil olmak üzere, kişilerin algılamalarını ve kişilerarası alışverişi düzenleyen ruhsal işleyişin bir örgütlenme biçimidir; unutulmaması gereken nokta, bu örgütlenme biçiminin, ruhsal

gelişim boyunca kurulmuş olduğudur. Başka deyişle, kişinin anne-babasıyla kurduğu gerçek ve hayal nitelikli ilişkiler bir kompleksin üretim ve işleyişinde baş role sahiptir.

Freud'un izinden gidersek, kompleks teriminin açıkça kullanıldığı Oidipus kompleksi ile iğdiş edilme kompleksinin, gerçekte çok genel kapsamlı ruhsal örgütlenmeler olduğu görülür: psikanaliz kuramına göre, bu kompleksler ruhsal işleyişin kendi yapısı açısından vazgeçilmezdir, başka deyişle, kişinin kültürü ve tarihi ne olursa olsun her insanda bulunan ruhsal işleyişin kendi yapısı açısından vazgeçilmezdir. Bu postulat, çeşitli anlaşmazlıklara yol açtı: bu sözde evrensel geçerliliğe sahip yapının, "etnik-merkezli" safça bir düşünce olduğu, yani bir tek o çağın (hatta 20. yüzyıl başındaki Viyana'nın) Batı kültürü için geçerli olabilecek gözlemleri, insan türünün genel kuralı kılmak istediği belirtilmişti; öyle ki, zamanın önde gelen etnologları iğdiş edilme ve Oidipus komplekslerinin şu ya da bu kültürde görülmediğini ileri sürmüştü (ama, gene aynı ölçüde saygın başka etnologlar da, şu ya da bu kültürde görüldüğünü ileri sürüyordu bu komplekslerin.)

Bu tartışmalar günümüzde aşılmış durumda. Ancak, kompleks kavramı, ruhsal işleyişe ilişkin bir model, yani bireysel işleyiş biçimlerini anlamaya yarayacak bir model tanımladığı için psikanalist açısından temel öneme sahipse de, genel ilkelerden tikel durumlara geçiş çok dikkat gerektirmektedir. Gerçekten de, şu ya da bu bireysel işleyişi açıklarken, bu işleyişi tümüyle bir modele indirgemekten kaçınmak gerekir: her şeyi anlamak için herhangi birinin "Oidipus kompleksi" yaşadığını söylemek yetmez, yoksa Molière'in alaya aldığı açıklama türünden ("esrarın uyku vermesinin nedeni, uyutucu etkiye sahip olmasıdır" türünden açıklama) öteye geçmemiş oluruz. İşin daha önemli ya-

nı, eldeki genel yapının, şu belirli kişide, kişinin (başka kimsede de tıpatıp aynısı varolmayan) kendi tarihine bağlı olarak, şu ya da bu özgül biçime nasıl büründüğünü açıklamak olacaktır.

Demek ki, iki ayrı evrim söz konusudur ve bunları birbirinden ayırt etmek gereklidir: bunlardan ilki, Oidipus kompleksinin (ve de onun sonucu olan iğdiş edilme kompleksinin) giderek "tam gelişkin biçimlerine" kavuştukları ve iyi bir ruhsal işleyişin çatısını oluşturdukları evrimdir; ikincisi ise, söz konusu işleyişin, şu ya da bu ölçüde kalıcı ve ağır patojen etkilere yol açarak, özellikle çatışmalı biçimde kurulduğu evrimdir. Dileğimiz, ilk evrimin genelleşmesi, ikinci evrimin ise istisnai olmasıdır. Ne yazık ki, işler böyle olmuyor...

22

OİDİPUS KOMPLEKSİ NEDİR?

"Tamam, yahu, küçük erkek çocuğun babasını öldürüp, annesiyle yatmak istemesi değil mi?" derseniz, hem doğru hem de yanlış söylemiş olursunuz. Doğru söylemiş olursunuz, çünkü her çocukta bu tür hareketler yaşanabileceğini Freud'dan sonra bütün psikanalistler kabul ediyor zaten. Yanlış söylemiş olursunuz, çünkü "bilinçdışı, hayal nitelikli bir örgütlenmedir" diye eklemeniz ve elbette ki, yetişkin olarak sahip olduğunuz temsilleri alelacele bunun üstüne yapıştırmamanız da gerekir; örneğin, "küçük erkek çocuğun arzusunun nesnesi baba, rakip de anneyken de olabilir bu" ya da "iki kişinin, üçüncü birini dışlamak pahasına yakınlaşması sözkonusu olduğuna göre, çocuğu dışlayıp, anne ile babanın yakınlaşmasını da gündeme getirebiliriz" ya da "Bir tek küçük erkek çocuklardan söz ediliyor, peki ya kız çocuklara ne oluyor?" türünden temsilleri de Oidipus kompleksine eklememiz gerekir. Kolayca kabul edebileceğiniz gibi, psikanalistler bütün bu tür soruları kendi kendilerine sordular, bu soruları canlı tuttular, beslediler, hâlâ da besleyip canlı tutmaktalar, bu konularda ardı arkası gelmeyen ateşli tartışmalar yapmaktalar.

1900 yılına doğru, o zamanlar dehşet uyandıran görüşlerini

dile getirdiğinde Freud'un nasıl bir rezalete yol açtığını bugün anlamak çok güç: ne, çocukların, şu bizim küçük meleklerimizin cinsel yaşamı mı varmış, üstelik cinsellikleri anne ya da babalarına mı yöneliyormuş, arzuları gerçekleşsin diye araya giren kişinin ölmesini mi istiyorlarmış? Freud çocukları yoldan çıkartmakla, daha da genel anlamda ise, pornografinin en rezilini tavsiye etmekle suçlandı. 1910 yılındaki bir psikiyatri kongresinde konuşmacılardan biri şöyle demişti: "Böyle bir konunun bilimsel bir toplantıda gündeme getirilmesi yakışık almaz, bu konuyla uğraşmak polisin işidir!" Böyle bir söz söylemek, son derece erdemli bir kişisel yaşamı olan Freud'un benimsediği tutumu da bilmemek anlamına geliyordu; Freud'u yakından tanımış ve yaşamöyküsünü kaleme almış ünlü bir yazar olan Ernest Jones, Freud'un "bir püriten"[1] olduğunu rahatça söyleyebiliyordu.

Elbette ki, bütün bu tartışmalar çok gerilerde kaldı artık. Günümüzde, dört-beş yaşlarındaki küçük bir erkek çocuk "Büyüdüğümde, annemle evleneceğim" dediğinde gülümsemekle yetiniyoruz, sonra "Peki, ama baban bu işe ne diyecek?" diye sorduğumuzda, bize "Orada olmayacak ki," diye yanıtlıyor; öte yandan, aynı yaşlardaki küçük bir kız çocuğu, babasına cilve yaptığında (babası da başına konan bu talih kuşundan son derece memnun olur elbette) gene gülümseyip geçeriz. Freud'un düşünceleri kültürümüze öyle sinip yerleşti ki, böyle durumlar karşısında artık hiçbirimiz dehşete kapılmıyoruz; ama bunun da bir bedeli var: bütün bunların altında yatan şiddet dolu, tutkuyla bağlanabileceğimiz her şeyin çekip bir kenara atılması, belirli ölçüde sıradanlaştırılması pahasına benimsendi bu düşünceler. Durum göründüğü kadar zararsız değil yani...

1 Fransızcada "puritain" Protestanlığın katı bir mezhebinin üyesi anlamında olup, mecazi olarak da ilkelerine sıkı sıkıya bağlı biri anlamındadır (B.H.)

En basit tarafından başlayalım. Her çocuğun bir bedeni var. Bu bedenin de ihtiyaçları var ve bu beden sözkonusu ihtiyaçlar giderildiğinde zevk alır. Bu ihtiyaçların ilki ve en önemlisi anneye yöneliktir: süt, anneden, annenin kendi bedeninden kaynaklanmaktadır (memesini vermesi, yani emzirmesi ya da biberonla süt vermesi ise ikincil öneme sahiptir: süt çocuğu, sütün, sıcaklığıyla, kokusuyla vb. annenin bedeninden geldiğini hisseder). Bebek, bu yoldaki ihtiyacını annesine bildirerek, annesini arzusunun nesnesi kılar ve işte annesiyle kurulan bu bağ içinde zevk alır. Son derece önem taşıyan bu ilişki, daha sonraki tüm gelişimin temelini oluşturacaktır (bu temel sağlanmadığında, erken dönem anne bakımı eksikliklerinin ne denli ciddi sorunlara yol açtığı bilinmektedir). Daha önceki bölümlerden birinde, değindiğimiz gibi, ağızın ilk "erojen bölge" olduğu, yani arzunun gerçekleşmesiyle sağlanan ilk zevklerin belirgin yeri olduğu kabul edilebilir. Anımsanacağı üzere, bundan sonra anal bölge, daha sonra da üreme organları bölgesi öne çıkacaktır. Bu durumda, anneye arzu nesnesi olarak yatırım yapılmasına şaşmamak gerekir; aynı şekilde, annenin Oidipus evresinde de, ancak kendisinin sağlayabileceği bir doyumun vereceği zevk için aranılmasına da şaşmamak gerekir.

Ne var ki, bu arzu ve bu zevk, çiftedeğerli anlamlar da yüklenebilir. Daha oral dönemde bile, annenin, memesi ısırıldığında, terslendiği görülür; daha sonra, anal dönemde ise, çocuğun zamanında ve doğru yere "yapmasını" öğretmek sözkonusu olduğunda, sert çatışmalar yaşanabilir; daha da ileride, üreme organları öne çıkıp, Oidipus kompleksi dönemine girildiğinde (yani, üç ile beş yaşları arasında) ciddi çatışmalar yaşanabilir. Çocuk, penisinin kendisinde çok hoş duygular uyandırdığını bilir; annesi hep bir zevk giderme, doyum kaynağı olarak kaldığı için

annesinden de bu işe katılmasını isteyebilir, zaten çok doğal bir şey olmaz mı bu! Ne var ki, yetişkinler bu işleri böyle anlamıyor. "Bunu yapmaya devam edersen, hasta olursun" hatta "doktor keser sonra!" diyerek tehdit eder, korkutur, cezalandırır, suçlarlar. Ne mutlu ki, mastürbasyonun böyle acımasızca bastırılmasına günümüzde iyiden iyiye az rastlanmakta (psikanaliz sayesinde elbette!) Ne yazık ki, anne-babayla çocuğun bu konuları hiç açmaması, hiç konuşmaması hâlâ sıkça karşılaşılan bir durum: böyle bir şey yokmuş gibi davranılır. Meslek yaşamı boyunca her psikanalist, çocukluk günlerinde sert ve çözümü bilinmeyen çeşitli çatışmaları tek başlarına yaşamak zorunda kalan, arkadaşları tarafından verilen hayal ürünü bilgilerden çok çekmiş nice yetişkinle karşı karşıya gelmektedir. Peki, ama bunun en iyi çözümü nedir? Daha ileride bu konuyu ele alacağız; ancak şu kadarını söyleyeyim ki, kalkıp da nasıl sevişti̇ğinizi göstermeyin! (liberal düşünceye sahip olduklarını ileri süren bazı anne-babaların bu yolda önerileri var.)

Kesin olan tek şey şu: baba, oğlunun annesine el koyma, kendisini sepetleyip yataktaki yerine sahip çıkma niyetini hiç de hoş karşılamamaktadır. Babanın bunları söylemesine gerek bile yoktur: çocuk, arzusunun, belirli bir sınırın ötesine geçemeyeceğini, yasak olduğunu çok iyi bilir (çocuk biraz fazla ısrar ettiğinde ise, her "normal" anne de kendisini geriye çekerek bunun altını çizer.) Böylece, *arzu ile yasak olanın çatışması* temel önem kazanmış olur. Tipik şemaya bakarsak, bu çatışma, sözkonusu arzunun da, cezalandırılma kaygısının da son derece yükseldiği sert bir aşamadan geçer. Peki, ama bu duruma en uygun düşen ceza nedir ki? Arzunun yerini ortadan kaldırmaktır, böylece iğdiş edilme kaygısı ortaya çıkar. Böyle korkunç biçimde cezalandırılmayı hakeden bir yanlış mı ki bu? Babasının ortadan yok

olup, meydanı boş bırakmasını, hatta ölmüş bile olmasını isteyebildiğine göre, çocuk böyle bir cezaya çarptırılabileceğinden korkar. Babanın ölmesi yolundaki dilekler genelde açık-seçik bilince ulaşmıyor elbette; burada, bilinçdışı bir şemadan söz edilmekte (ancak, müthiş öfkelendiği bir an, çocuk babasının gerçekten ölmesini de isteyebilir, işte, o zaman, nasıl da suçlu hisseder kendini, değil mi!). Gene tipik şemaya bakarsak, bundan sonra çatışmanın yatıştığı görülür; sanki çocuk sözkonusu kaygıdan da vazgeçmiş gibidir: çocuğun, "örtülü evre (latans) aşamasına" girdiği söylenir. Ancak, ergenlikte her şey yeniden başlar, çünkü o dönemde, cinsel anlamda olgunluğa erişildiği için, ihtiyaç da daha ısrarlı olmaya başlar. Her şey yolunda giderse, bu çocuk "nesne değiştirmeyi" başaracaktır, yani umut edilen doyumların kaynağı, arzu nesnesi olarak annesinden başka bir kadını benimseyecektir (bu kadının ya annesine benzemesini ya da son derece değişik olmasını isteyecektir, ki her ikisi de aynı şeydir aslında.) Bütün bu evrim süresince, baba da bir model hâlini alacaktır.

İşte, en basit biçimde anlatmaya çalışırsak, tipik şema budur. Ne var ki, bu işin ancak yarısıdır. Çünkü, yaşadığımız deneyimlerin gösterdiği üzere, küçük erkek çocuk bazen de arzularını babasına yönlendirir, bu defa da ortadan kaldırılması gereken, rahatsız eden kişi anne olup çıkar. Arzular ve yasaklar arasındaki çatışma, bu "tersine çevrilmiş Oidipus kompleksinde" de yaşanır. Ne var ki, ideal şemada bu iki yüzden bir tanesi egemenlik kurar: küçük erkek çocuk sözkonusu olduğunda "olumlu" Oidipus kompleksi yaşanır. Ne var ki, bu denge de her insanda içkin olarak varolan psişik çift-cinsiyetliliğe (şaşırdınız mı? İleride ele alacağımız bir konu da bu) bağlı olarak çocuklara ve içinde bulunulan ana göre çok büyük farklılıklar gösterir;

ne olursa olsun, sözünü ettiğimiz bu denge, eşcinsellik ve karşıcinsellik arasında seçim yapılacağı dönem başta olmak üzere, daha ilerideki "nesne seçimlerini" belirleyecektir.

Sonuçta, eğer iki kişi arasında bir yakınlaşma yaşanıyorsa, bu üçgen içinde elimizde tek bir seçenek kalıyor ki o da şudur: anneyle babanın, başbaşa kalmak için çocuğu başlarından savdıkları durumdur bu ve bunu açıkça dile getirdiklerinde ("hadi, uyu bakalım, artık!") çocuk son derece kıskançlaşabilir: çocuk, annesiyle babasının, onun katılma hakkının bulunmadığı bir zevk aldığından kuşkulanır, ama bütün bunlardan babanın anneye çeşitli biçimlerde şiddet uyguladığı yönünde de sonuç çıkartabilir: bütün bu "ilk sahne" hayalleri müthiş biçimde yoğunlaşabilir ve kalıcı etkiye sahip olabilir.

Pek, ama kız çocuğun durumu ne bütün bu olup bitende? Tuhaf, ama Freud böyle bir soru karşısında hep epey zorda kalmıştı: hatta öyle ki, bir gün kadınların kendisi için "kara bir kıta" olduğunu bile söylemişti. Oysa, psikanalizin, büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan, histerik kişiler konusunda yaptığı çalışmalardan doğduğu gözönüne alınırsa, bu iyiden iyiye şaşırtıcı bir durum. İlk başta, Freud, bütün bunların tıpatıp aynı şeyler olduğunu, ama bu kez tersine çevrilmiş olduğunu söylemişti: kız çocuğun ağır basan, olumlu Oidipus kompleksi babaya yöneliktir, oysa "tersine çevrilmiş" Oidipus kompleksi anneye yönelmiştir. Tamam. Ancak, bu sözlerin üstünden pek öyle uzun zaman geçmemişti ki, bu kez de "belki bu kadar basit değildir bu iş" anlamında açıklamalarda bulundu. Bunun nedeni, her şeyden önce, kız çocuğun iki kez arzu nesnesi değiştirmek zorunda kalmasıydı: arzusunu önce (küçük erkek çocuğun yaptığı gibi) annesine değil de, babasına yönlendirmeli, sonra da, babasına yönlendirmekten vazgeçip, başka bir erkeğe yönlendir-

meliydi. Daha da önemlisi: zaten penisi olmayan birisinde iğdiş edilme, penis yitimi kaygısından nasıl söz edilebilir ki? İşte, diye yanıtladı Freud, kız çocuğun özelliği de, tikelliği de bundan ileri geliyor, bu kaygı kızlarda bir bakıma kökenseldir, yani giriştiği anatomik karşılaştırmalar sonunda, küçük kız, erkek çocuğun böylesine değer verir göründüğü bir şeye kendisinin sahip olmadığını anladığında ortaya çıkan bir kaygıdır bu. Freud'un dediğine bakılırsa, küçük kız kendisini böyle eksik yarattığı için annesine hınç duyar; zamanla "biteceğini, büyüyeceğini" umut eder, sonra da böyle bir şey olmadığını gözlemleyince, neden böyle bir cezaya çarptırıldığını sormaya başlar kendisine (işte, bu da onun kendi iğdiş edilme kaygısıdır); sonuçta, penise sahip olma arzusundan vazgeçmeyip sürdürerek, babasından bir çocuk yapıp kendisini tamamlamasını ister. Sizleri şaşırtabilir böyle bir arzu, ama ilk doğumlarını işte bu arzunun gerçekleşmesi olarak yaşayan o kadar çok anne var ki... en sonunda, bitti, büyüdü, işte! Hele bir de doğan çocuk erkekse, dört dörtlük bir iş başarılmış olur, kusursuz bir doyuma ulaşılır (bazı annelerin, hele hele bazı uygarlıklarda kızlara oranla erkek çocukları el üstünde tutması başka türlü zor anlaşılabilir bir şeydir).

Bu şema eleştirilebilir elbette ki, pek çok psikanalist tarafından bol keseden eleştirildi de (en başta da kadın psikanalistler tarafından; bunda şaşacak bir yan yok herhalde).

Ne olursa olsun, bütün bunlar temel bir postulatı, ensest yasağını gerektirir. Etnolog Claude Levi- Staruss bu yasağın evrensel olduğunu, yani bütün uygarlıklarda gözlemlenebileceğini savunmuştu. Psikanalistin açısından bakarsak, bundan hemen çıkartılabilecek bir sonuç vardır: Oidipus kompleksi de evrenseldir. Psişizmin işleyişini hem cinsiyet hem de kuşaklar arasındaki farklılıklara sağlam biçimde yerleştirdiği için, bir bakıma psi-

şizmin "iskeletini" oluşturduğu, yani yapılandırıcı olduğu söylenebilir Oidipus kompleksinin.

Evrensel mi? Babanın hiçbir baskıcı işlev yerine getirmediği, hatta baba olarak bilinmediği, hatta "babanın" yaşlı bir kadın olduğu (evet, bu da var) vb. uygarlıklardan söz ederek, evrensel olmadığı kanıtlanmak istenmişti. Evet, böyle örneklerle de karşılaşılıyor, ama bunu karşı çıkmak için kullanmaya çalışmak işin özünü bilmemek demektir: Oidipus kompleksinin evrenselliği, arzu ile yasağın çatışması, kuşaklar ve cinsiyetler arasındaki çifte farklılığının kabul edilmesi, ama daha da önemlisi iki kişiden üç kişiye geçilen o en önemli andır, yani anneyle olan "ikili" ilişkiden, sözkonusu yasağı gösteren ve onaylayan bir üçüncüyle ilişkiye geçiş anıdır. Sözkonusu üçüncü kişinin biyolojik baba, bir amca, bir ağabey, çok küçük yaştan beri kişinin yanında bulunan manevi bir baba, yaşlı bir kadın vb. olması ikincil öneme sahiptir; işin özü, sözkonusu şemanın işlemesidir.

23

İĞDİŞ EDİLME KOMPLEKSİ NEDİR?

Bu deyim insanı önce şaşkınlığa, sonra da dehşete sürükleyebilir: doğrusu, işi biraz fazla abartıyor bu psikanalistler! Bu konuyu da en basit yoldan ele alalım, isterseniz.

Freud'un şemasının özünü, Oidipus kompleksini işlediğimiz bir önceki bölümde açıklamıştık; bilindiği gibi, iğdiş edilme kaygısı Oidipus kompleksine sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır: küçük erkek çocuk, annesine beslediği ensest nitelikli arzularının karşılığı olarak, tam da bu arzunun sonucunda hareketlenen organının kesilip atılmasından korkar; Freud bu yoldaki tehdidin alışılageldiği üzere anne tarafından telaffuz edilmesine ("Baban eve döndüğünde, görürsün sen!") rağmen, bu cezayı babanın vereceğini söyler. Çocuğun, bu kaygının etkisiyle "kompleks" olarak örgütlenen düşüncelerinin, heyecanlarının ve davranışlarının, özünde, bilinçdışı kaldığını gözden kaçırmamak gerekir.

Bu konuda aynı görüşe sahip olunmayabilir elbette; ancak yaşanan klinik deneyimler sonunda, geçerli olduğu kanıtlandığı için, günümüzde her psikanalist bu tezi kabul etmektedir. Gene

de ne anlama geldiğini tam olarak kavrayabilmek için, bazı yanlarının hafifçe elden geçirilmesi, tamamlanması ve sunduğu güçlüklerin kabul edilmesi gerekir.

"Cinsiyetler arasındaki anatomik farklılıkların keşfinin" her çocuk açısından son derece önem taşıdığı kesindir. Eskiden, acımasız ve saçma bir baskı altında bulundurulan bu konuyu insanlar gizliden gizliye ele almakta, üstü örtülü biçimde bilgi edinmekteydiler; günümüzdeyse, (psikanaliz sayesinde!) bu konuda çocuklara genelde çok daha yumuşak biçimde bilgi verilmektedir (her zaman böyle olmadığı gibi, her ailede de böyle olmamaktadır elbette), ama gene de çocuğun ağzını biraz sıkı tutması da istenmektedir. Ne var ki, çocuk bu konuya da, bu konuyla bağlantılı başka konulara da (nasıl çocuk yapılır? Çocuk nasıl doğar? vb.) son derece ilgi göstermektedir. Bu son derece sağlıklı ve yerinde bir meraktır ve suçlanmaması gerekir, yoksa çocuğun gözünde hemen o anda her türlü zihinsel merak da suçlanmış olabilir; okuldaki başarısızlıkları nedeniyle vb. ağır ketlenme yaşayıp sakatlanmış sayısız çocuk gördüğüm için, bilgilenmeye yasak getirilmesinin (ya da "kafamı ütülüyorsun, çocuklara göre bir şey değil bu, büyüdüğünde anlarsın" vb. türünden sözlerin) ne denli zararlı olduğuna da tanıklık edebilirim. Peki, nasıl davranmak gerekir? İşte, bu da daha ileride ele alacağımız konulardan biri olacak.

Bu "keşif" sırasında tipik olarak neler yaşandığını ele alalım şimdi. Küçük erkek çocuk çok şaşırmıştır: ne, hiç bu değerli organdan mahrum olma olur mu? Ah, zavallım! Öyleyse, organı alınmış bir erkek çocuk olmalı bu, değil mi? Peki ama, bu kadar ağır bir cezaya çarpıtılacak ne yaptı acaba? Sorunun yanıtını bulmak zor değil: mastürbasyon yapıyordu, bunun için cezalandırıldı. Ben de artık vazgeçmeliyim galiba, yoksa... (bu konuda

ebeveynin tehditlerinin gerçekte ne denli zararlı olduğu görülmekte.) Bu durumda bazı çocuklar için sert bir çatışma başlar, bazen tüm yaşamları boyunca sürebilecek, yetişkin olarak sürdürecekleri cinsel yaşamlarını ağır biçimde etkileyebilecek mücadeleler görülür (hiç mastürbasyon yapmamak, çökmek, yıkılmak vb.) Oidipus kompleksi de işte bu fırtınalı anlarda edinilir, çünkü babadan kaynaklanan iğdiş edilme tehdidi bu kompleksin "olumlu" yüzüne yönelmiştir; "olumsuz" yüzde arzu babaya yönelikse gene aynı sonuç elde edilir, çünkü bu, "kız" olmayı varsaymak anlamına gelecektir (en azından Freud'un 1911 yılında Başkan Schreber olayının analiziyle gözalıcı biçimde örneklediği klasik şemaya göre böyledir) Zavallı çocuk sıkışıp kalır... Kaçınılmaz biçimde yaşadığı bu iğdiş edilme kaygısının etkisiyle, "Oidipus'un sert aşamasından çıkacak" ama vazgeçmiş ve latans evresine girmiş olacaktır. Peki, ya kız ne yapar? Kız için ise, Freud, tam tersi söz konusudur, demeye getirir: yaşadığı iğdiş edilme kaygısı nedeniyle Oidipus'a adım atar, çünkü keşif sırasında kız çocuk olarak sahip olmadığı bir şeye erkek çocuğun sahip olduğunun anlaşılmasıyla aldığı yara, kızda yoksunluk duygusu, haset ve babadan bir çocuk istemeye yol açacaktır. Psikanalistler de dahil olmak üzere, pek çok kişi bu yanıtı yeterince doyurucu bulmadı, hâlâ da bulmuyor; aynı şekilde, kız ile erkek çocuk arasında böyle bir simetrinin varolduğu düşüncesi de lazla zorlama geliyor. Nasıl da bela oluyor bu kızlar, yahu! Bu nedenle biz de bu konuyu başka bir bölümde ele alacağız.

Ne olursa olsun, sorunun başka bir önemli yanını, üstelik hiç de bu denli tartışmaya yer bırakmayan bir yanını ele alalım. Bütün bunlar psişik gelişmede bu kadar önemli bir rol oynuyorsa, bunun nedeni iğdiş edilme kaygısının (yani, penis yitimi kaygısı olarak tanımladığımız anlamda) daha önceki kaygıları yeniden

ele alıp desteklemesi, yeniden örgütlemesi ve belki de daha ileride yaşanacak her kaygı durumunu yönetmesidir. Kaygının tarihinde karşılaşılan bütün bu aşamaları bir bir izleyelim şimdi:

- Freud'un da yaptığı gibi, Otto Rank'ın doğum travmasının "tüm kaygı durumlarının ilkörneği" olduğu yolundaki düşüncesi kabul edilebilir. Dışarı doğru atmayı amaçlayan kasılmalar, uterus ağzını geçerken yaşanan şiddetli daralma, sıkışma, uterus içindeki sıvı ortamdan ölme pahasına hemen soluk almaya başlanması gereken hava ortamına geçiş vb. işte bütün bunlar tam da o anda bebek olup çıkan cenin için fırtınalı ve büyük olasılıkla derin izler de bırakan güçlü duyum ve heyecanları oluşturur (büyük kaygı nöbetlerinin anlaşılmaz yanı, hemen o anda ölünecek, havasız kalıp boğulunacak duygusu vb. tanıdık gelmiyor mu?)

- Daha sonraları, özne ile nesne ayrışmaya başladığında, yani bebek kendisini Öteki'nden ayrı biri olarak algılamaya ve tasarlamaya başladığında başka bir kaygı, nesne yitimi kaygısı ortaya çıkar. Farksızlaşma, yani "o" (bunun kadın ya da erkek olması önemli değil) yok olduğu için "ben" de yok olacağım tehdidine bağlı bir kaygıdır bu. Şaşırtıcı gelebilir, ama bebeğin durmadan ağladığı bazı ağlama nöbetleri buna dayanır; bu kaygının kütlesel ve ısrarlı bir biçimde görüldüğü otistik çocuklarda da yaşanan budur;

- Her şey yolunda giderse, özne-nesne farklılaşması kurulur, nesne yok olma tehdidi yaşamaz, istikrara kavuşur. Ne var ki, sevgi sağlanmış değildir henüz: böylece üçüncü bir kaygının kapısı açılır, ki bu da nesnenin sevgisinin yitimi kaygısıdır (bir çocuğa asla "Bunu yaparsan, bir daha seni sevmem!" demeyin ya bunun yalan olduğunu hem o hem de siz biliyorsunuzdur ya da doğrudur, ki bu da korkunç bir şeydir!)

- Çocuk anal döneme adım atar. Bu dönemde bedeninden çıkanlarla çok ilgilenmeye başlar (hiçbir anne-baba da bunun böyle olmadığını söylemeyecektir bana). Ancak, bir yandan da, bedeninin bir parçasını, kendi tözünü yitiriyormuş sanıp kaygılanabilir. Bu işe o kadar alışığız ve de utandığımızdan gözlerden uzak, gizliden gizliye yaptığımız bir iş ki, genel kural olarak artık bu şekilde hissetmiyoruz. Ancak, çocuğun bir türlü geçmek bilmeyen bazı kabızlık durumları tam da bu anlama gelir: çocugun, kendi parçalarından birinden ayrılmayı reddetmesidir bu; anne-babayla yaşayacağı sert çatışmalar da en ufak biçimde işe yaramaz. Bazen çocuk kendisini o kadar kabızlaştırır ki, yaşamı tehlikeye girer!

- Bütün bunların arkasına beşinci bir kaygı kendini göstermeye başlar, ki bu da ölüm kaygısıdır. Anneyle baba başta olmak üzere sevilen kişilerin ölümü kaygısıdır bu ve anneyle baba genel kural olarak çocuklardan önce öldüğüne göre kişinin tüm yaşamı boyunca giderek artacak bir kaygıdır; bir gün nasıl olsa başa geleceği için, kişinin kendi ölümü karşısında duyduğu kaygıdır. Daha önce sözünü ettiğimiz farksızlaşma kaygısının bu kaygının giriş aşaması olduğu unutulmamalıdır. Öte yandan, küçük çocuklar için savunma genelde "ölmek=yok olmak" eşitliğinde yeralır; işte babayı (ya da anneyi) safdışı bırakma isteği ancak bu biçimde sunulduğunda kabul edilebilir ve herhangi biri için "aramızdan ayrıldı" dediğimizde, utanarak anlatmak istediğimiz de budur zaten, başka deyişle, dilimizde izlerini taşıyoruz zaten bunun.

Görüldüğü gibi, aktarmaya çalıştığımız bütün bu uzun tarih hep yitime dayalı kaygılardan oluşmakta. Dar anlamda iğdiş edilme kaygısı (penis yitimi olarak) yeniden ortaya çıktığında, birbiri peşisıra gelen bütün bu aşamaları anlamlandırır ve yeni-

den örgütler; öyle ki, geniş anlamda iğdiş edilme kaygısından söz etmek, gerçekte bütün bu tarihi anmak demek.

Ancak, işte bu en geniş anlamda ele alınan iğdiş edilme kaygısı ve kompleksi, eksiklik, yitim, vazgeçmeye ilişkin ne varsa, tümünü kaplar. Oysa, sınırlarımızı kabul etmemiz; insan olarak, bir varlık olarak insan ("insanın ereği") olmamıza içkin sınırlarımızı, bir tek erkek ya da kadın olarak (ah, sahip olmadığımız cinsel organ nasıl da üzer bizi!) cinsiyetlere ayrılmış olmanın sınırlarını, bir de herkesin kendisine özgü sınırlarını, zayıflıklarını, yetersizliklerini kabul etmemiz hem kaçınılmaz hem de istenilen bir şeydir. Her şeyi yapabileceğimizi ve her şey olabileceğimizi sandığımız çocuksu bir büyüklük kuruntusundan kurtulmak gerekir; oysa, bu bir vazgeçiştir. Önce Lacan, sonra da birçok "Lacancı" daha, bu kabul edişi tedavinin amacı kılmışlardı. Bense bu tutuma son derece kuşkuyla baktığımı söylemek zorundayım. Çünkü bu kabul ediş, bir boyun eğişe dönüşebilir ve de insan tüm yaşamını bir boyun eğişe uyduramaz, uydurmamalıdır. Kaldı ki, bu boyun eğiş, kaçınılmazcasına hemen hemen idealleştirilmiş ve kendini bu boyun eğişten kurtardığı varsayılan bir analist tarafından önerilmektedir (yoksa, zorla kabul mu ettirilmektedir?): böylece, analistin kendisini ulaşılmaz bir ideal olarak yerleştirmeye ve bu ideal içinde kalıcı kılmaya can atmasının nerelere vardığı da görülmüş oldu. İşte, Lacancılığın neredeyse tüm tarihi de büyük ölçüde bu niteliğin etrafında yerleşmiş oldu.

Peki, ama ya kızların yeri ne bütün bu işte? Hâlâ başımıza bela oluyorlar. Tamam o zaman, biraz daha yakından ilgilenelim bu işle.

24

KADINLAR KONUSUNDA NELER DENEBİLİR?

Daha önceki bölümlerde ele aldığımız sorulara getirdiğimiz yanıtlar (en başta da, Oidipus ve iğdiş edilme kompleksi olmak üzere) okura yeterince doyurucu gelmemiş olabilir. Bu yanıtların bu sorunla uğraşmış ve de uğraşmakta olan tüm psikanalistler gibi benim için de doyurucu olmadığını itiraf etmeliyim. Bütün öykü, kadınların "psikanalizin kara kıtası" olduğunu söyleyen Freud'la başladı; Freud'un psikanalizi, büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan histerikler konusundaki çalışmaları temelinde kurmuş olması ise ayrıca şaşırtıcıdır. Bunun kendi kişisel zaaflarından, kendi kadın yanını tanımamak yolundaki çabasından (bunu yakınlarına açmıştı zaten) kaynaklandığı söylenebilir elbette; dahası, çağın kadınlar için hiç de uygun olmayan kültür ikliminden de dem vurulabilir: kendilerinde hem korku hem de arzu uyandıran kadınları açıkça tebaa durumunda tutan erkeklerin çağıydı bu. Yaşadığımız sıkıntıların pek çoğu da ola ki, Freud'un bu sorunu tanımlarken yeraldığı ve kendimizi güçlükle kurtarabileceğimiz bağlamdan kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Freud'dan sonra, kadın psikanalistler başta olmak üzere (Jeanne

Lampl de Groot, Hélene Deutsch, Ruth Mack Brunswick, Marie Bonaparte, Karen Horney, daha yakınlarda da Janine Chasseguet-Smirguel ya da Jacqueline Schaeffer), pek çok psikanalistin (erkek olarak, Ernest Jones, çift olarak da Monique ve Jean Cournut) bu sorunu yeniden dile getirmeye yeltenmesine şaşmamak gerekir.

Bundan sonra söyleyeceklerimle, okurun içinde bulunduğu durumu biraz daha ağırlaştıracağımı, hatta okuru şaşkınlığa boğacağımı biliyorum.

Neyin tartışıldığına bir kez daha bakalım. Cinsiyetler arasındaki farklılığın keşfi, iğdiş edilme kaygısını ortaya çıkartmaktadır; iğdiş edilme kaygısı ise, Oidipus çatışmasının yerleşmesi açısından son derece önemlidir: erkek çocuklar penislerini yitirme korkusunu, kız çocuklar da penisleri olmadığından kaynaklanan acıyı yaşarlar. Bu da daha en başından penisin arzu edilen ve yerine başka bir şey konulamaz olduğunu ve bu nedenle de cinsiyetler arasında belirli bir eşitsizliğin varolduğunu öne sürmek demektir: bazı insanlar başkalarında olmayan değerli bir şeye sahiptirler, bazı insanlar başkalarından daha tamamdırlar. Daha başka pek çok kültür gibi, bizim kültürümüzün de, bu eşitsizliği sayılamayacak kadar çok biçimde ileri sürdüğü ve yüreklendirdiği yadsınamaz; öyle ki, sonuçta pek çok erkek üstün olduğuna, pek çok kadın da aşağı olduğuna inandı. Bu ayırımın günümüzde giderek hafiflemekte olduğu (bazı ülkelerde, diyelim, çünkü daha yapacak o kadar çok şey var ki!) doğrudur elbette, bu yolda son derece yürekli bir mücadele de veriliyor, ama kültürümüzde, hele hele kadın-erkek ilişkileri alanında yapacak çok şey var daha.

Böyle olsa bile, bunu yalnızca kültürün baskısı olarak görmek, buraya indirgemek doğru mu acaba? Sorun Freud'un, on-

dan sonra da psikanalistlerin, gerek kuramları gerekse pratikleri ile böylesi bir eşitsizliği (Allah bilir, nasıl da suçlanmışlardı bunun için) onaylayıp onaylamadıklarını ortaya çıkartmaktan çok, gerçekte çocuk açısından neler olup bittiğini öğrenmektir. Oysa, okulun avlusunda olup biteni gözlemlemek (yaşamımın belirli bir döneminde çok yaptığım bir şeydi bu) yeter de artar bile her şeyi anlamaya. Erkek çocuklar palavra atarlar, şaklabanlık yapar, kızlara takılırlar, alay eder, hırpalar, itip kakarlar; kızlar da ürkek ürkek dururlar (erkek çocukların kaba saba davrandıklarından yakınırlar sık sık), birbirlerine doğru sokulurlar, kendi aralarında fısıldaşırlar (erkekleri sinir etmek ve "kara bir kıta" olarak görünmenin en güvenilir yolu da bu zaten), hatta erkeklerden daha iyi notlar alıp, kendilerine yapılanların öcünü de almış olurlar. Kısacası, "cinsiyetler arasındaki savaş" diye bir şey varsa, çok erken yaşlarda başladığı kesindir; aynı derecede kesin olan başka bir şey de, bu savaşın temelde bir eşitsizliğe dayandığı, ama bu eşitsizliğin ille de tek yanlı olduğunun söylenemeyeceğidir.

Çoğu kişinin sandığı gibi, bunu yeniden düzenlemek, sözkonusu sorunun ortadan kalkmasına yeter mi? Doğruyu söylemek gerekirse, yetmez. Nereye varacağı belirsiz bu mücadelenin hem simgesi hem de ödülü olan penis, kendisini bu eşitsizliğin "göstereni" kılan bazı özelliklere sahiptir. Penis görülebilirdir, yani "suçludur", dolayısıyla kesilip atılabilir; böylece, erkek çocuğun iğdiş edilme kaygısıyla karşı karşıya kalırız, oysa kızın kaygılanacak hiçbir şeyi yoktur artık: zaten kesilip atılmıştır. Ancak penis bir de ereksiyon yaşayabilmektedir. İğdiş edilme kaygısına karşı kendini güven içinde hissetmenin en iyi yollarından biri de, penisin orada olduğunu, tam orada olduğunu saptamaktır: çocuk kendi arkadaşlarıyla penisinin boyunu karşılaştırır, ama

bu arada bir de tam zamanında ereksiyon yaşarsa, aldığı zevk de iki katına çıkmış olur (hem bölgesel bir zevk alır, hem de penisinin boyunu neredeyse canı istediği kadar arttırabildiği için zevk alır). Bazı erkeklerin cinsel içerikli palavları, böbürlenmeleri (en azından lafta, sıkça ve son derece açık biçimde kadınları horgördükleri yolundaki sözlerle birlikte) ve belirli bir *Donjuanlık* da bu işe yarar: başka deyişle, erkek olduğunu kanıtlamaya, iğdiş edilme kaygısı ve anlaşılmaz biçimde katlanılmaz bir saldırı olarak hissedilene karşı, kendi içindeki kadın yana karşı kendini sağlama almaya yarar (bu bağlamda eşcinsellere son derece şiddetle saldırmak da kaçınılmazdır zaten). Şurası kesin ki, bütün bunları kültür de (acınası biçimde) destekliyor, güçlendiriyor elbette, ancak işin temeli penisin kendi özelliklerinde yatıyor: görülebilir, ereksiyon yaşayabilir, kesilip atılabilir. Bu açıdan ele aldığımızda, Freud'un önerisini tersine çevirebiliriz: bu bakımdan kadınlar çok daha rahat durumdadırlar (yalnızca bu açıdan, çünkü onların da kendilerine özgü başka acıları vardır).

Oidipus aşamasını "fallus aşaması" olarak nitelediğinde Freud gerçeklerden pek o kadar da uzak düşmüyor öyleyse: çocukluğun (dört-beş yaş dolaylarında) bir döneminde bütün bunlar iyice kızışmakta, küçük erkek çocuk, penisi olmasından gurur duymakta, küçük kız da haset etmektedir; Oidipus çatışmasının "doruk noktasıdır" (en yüksek yoğunluk derecesine ulaştığı andır) bu. Küçük kız çocuklarının, bu kadar iktidara sahip olmak anlamına gelen penise sahip olmadıklarından yakınmaları ve de kendilerinde de olmasını istemelerinin şaşılacak hiçbir yanı yok öyleyse. Kendilerinde de biraz küçük olsa bile, çok hoş duygular verebilecek benzer bir şey (klitoris) olduğunu saptayıp avunabilmelerinin, günlerden bir gün bunun da "büyüyebileceği" yolunda açığa vurmadıkları bir umut beslemelerinin de şaşılacak

bir yanı olmamalı. Bütün bunların sorun olmaya başlaması ise, Freud'un anatomik kanıtlara dayanarak her iki cinsiyetin gözünde de kadının iflah olmaz biçimde aşağı konumda bulunduğu inancının yerleştiğini ısrarla, tekrar tekrar ileri sürmesine dayanır... öyle ki bazı yazılarında kalkıp buna kendisi bile inanır. "En başta" çocuğun herkesin bir penisi olduğuna inandığını, cinsiyetler arasında anatomik farklar bulunduğunun keşfinin insanları falluslu ve iğdiş edilmiş olmak üzere iki kategoriye ayırdığını, bu ayırımın yerini de daha sonra eril ile dişil ayırımının aldığını söyleyen Freud ile yollarımız ayrılır artık. Küçük erkek çocuk "Benim gibi, herkesin de penisi var," diye düşünür, tamam doğru, ama kızın da, var mı? Kısacası, Freud'un kendisinde de belirli bir "Freudcu fallus-merkezcilik" var, ama çağdaş psikanalizi kalkıp da bununla suçlamak doğru olmaz, günümüzdeki ciddi psikanalistlerden hiçbirinin artık bu terimlerle düşünmediği inancındayım.

Peki, ama bütün bu söylenenlerden aklımızda kalması gereken ne? İki şey kalmalı kesinlikle.

Bunların ilki, penisin belirli bir andan itibaren, hem zevk yeri ve kaynağı, hem de iktidar göstereni olarak kendisine yer edinip kurulduğudur. Ancak, ne denli önemli olursa olsun, söz konusu olan artık anatomik bir ayrıntı değil, penisten ayırt etmek için alışkanlık olduğu üzere "fallus" diye adlandırılan bir *göstergendir* (hatta Lacan fallusu "gösterenlerin kaynağı" saymıştı). Pek çok uygarlık fallusu övmek amacıyla tapınma ve tören düzenlemişti (genelde son derece gerçekçi olarak gösterilmişti fallus. hep de ereksiyon durumunda, kocamandı). Örneğin, eski Yunan'da, tören alayı düğün bayram havasında devasa falluslar dolaştırırdı; Hindistan'da ise kişileştirilmiş ve devleştirilmiş falluslar çevresinde tam anlamıyla birer kült gelişmişti vb. Verdiğimiz

bütün bu örneklerde, ne denli önemli olursa olsun, herhangi bir anatomik ayrıntı değil, ama bu "ayrıntının" ötesinde gücü, iktidarı, yaşamı, her şeyin kaynağını *gösteren* kutsanıyor, onurlandırılıyordu. İşte bunun içindir ki, zevk organı-yeri olarak penis ile yaşam ve güç simgesi olarak fallusu birbirinden ayırmak gerekir.

Ancak bu durumda kadının da, hatta tam da kadınlığından kaynaklanan, bir gücü var öyleyse, hem de ne güç! Yani, yaşamı yaratmak, yeni insanları yaratmak gücünden söz ediyorum. Eski Yunan ve çok daha eski bazı başka uygarlıklardaki toprak ana kültü ile başlayıp, daha başka pek çok uygarlığın da onurlandırdığı kadının gücüdür bu. Kadınların çoğunun gayet iyi bildiği bir güçtür bu, ikircikli yanları çoktur (bunların ilki de, kadının bu gücü sırtlanması, üstlenmesi gerektiği, hatta kendi annesinden çalması gerektiğidir), ama birçok erkeğin de gizliden gizliye gıpta ettiği ve korktuğu bir güçtür. Kesin olan bir şey var ki, o da bu noktaya psikanalistlerin yeterince dikkat etmemiş olduğudur, ancak doğru yolda olduğumuzu rahatlıkla söyleyebilirim.

25

HEPİMİZ DE ÇİFT-CİNSİYETLİ MİYİZ?

Görünüşe bakılırsa, iki cinsiyet arasındaki çizginin son derece açık-seçik olması ve böyle kalması gerektiğine inanan pek çok kişi var. Bir kadını "erkekliğinden", bir erkeği de "kadınlığından" dolayı kutlarsanız büyük olasılıkla kaba olmakla suçlanırsınız.... Oysa, daha önceki bölümlerde söylediklerimize bakarsak, her erkekte kadınca bir yan, her kadında da erkekçe bir yan olduğunu kabul etmek gerekir: işte, buna "psişik çift-cinsiyetlilik" denir ve psikanaliz bunun her insanda esas olduğunu varsayar.

Bu varsayım neden gereklidir? Oidipus çatışmalarının, annebabadan birinin arzu edilen "nesne", ötekinin de rahatsız eden kişi olmasıyla, birbirini tamamlayan iki ayrı "yamaçta", tarafta geliştiği için bu varsayım gereklidir. Küçük erkek çocuk annesiyle yakınlaşmak istediğinde (bedensel heyecanların eksik olmadığı yumuşak bir yakınlaşmadır bu) erkekçe bir konuma yerleşir. Annesine karşı böyledir, ama babasının ya da anneniri birlikte olduğu başka bir adamın karşısına da rakip olarak dikilir. Herkesin bildiği gibi, anneyle baba ayrılıp, yeni çiftler oluştur-

duğunda işler iyiden iyiye karışır: böylece rakiplerin sayısı artmış olur, çocukların da bu rakiplere göre kendilerini konumlandırmaları gerekir, hatta bu durumdan yararlandıkları da olur. Ne var ki, çocuk, yetişkinler arasındaki bu rekabet çerçevesinde son derece elverişsiz konumda bulunduğunu kabul etmek zorundadır. Ensest nitelikli arzularının gerçekleşmesinin karşısına bir tek yasağın dikilmediğini, bu tür bir arzuyu gerçekleştirecek donanıma da sahip olmadığını (bunu kabul etmekten başka bir şey gelmez elinden) saptar. Ne var ki, bir tek erkek olarak yeterince donanımlı değildir, yoksa çocuk olarak annesinin üstünde zorbaca egemenlik kurmayı yeğlerse, rakibini başından defetmeye yarayacak (annesi de karşı çıkmazsa) çok etkili olanaklara sahiptir: örneğin, çocuk geceyi annesinin yatağında geçirmek istiyorsa, geceleri dehşet yaratır, karanlıktan korktuğunu söyler, gerçekten korkabilir de, ama ne olursa olsun sonuç şaşmaz ve kendisine yer kalmayan öteki yatağı bırakıp göçe zorlanır...

Kısacası, Oidipus'un bu olumlu "yamacında" küçük erkek çocuk son derece erkekçe bir konum benimsemiş durumdadır. Ama bir de, "olumsuz" denilen öteki yamaç vardır, ki o yamaçta kadınca bir konum benimsemiştir. Baba, anneyi seçtiğine göre, kadınlardan hoşlanıyor, öyleyse, babayı baştan çıkarmanın en sağlam yolu da anne gibi olmaktır... Bu noktada da, annenin babadan ayrılmış ve başka bir adamla birlikte yaşıyor olması müthiş olanaklar sağlar: şu öteki adamı yeğleyerek size "ihanet eden" anneyi cezalandırmak için babayla ittifak kurmak ya da babaya karşı yeni gelen adamla ittifak kurmak, ki böylece baba vekaleten yenilmiş olacaktır ya da bu işin sonunda kazanan tek taraf olmak umuduyla her ikisine de karşı çıkmak vb... Bu kadar açık-seçik olmasa bile aynı hareketler kızlarda da karşımıza çıkabilir; ancak kızlarda da amaç, babayı (ya da yerini alan adamı) baştan

çıkartmaksa, kadınca bir konum, anneyi baştan çıkartmaksa erkekçe bir konum benimsendiğini görebilmek zor değildir. İnsan görmek isterse rahatça gözlemlenebilecek şeyler bunlar.

Karışık mı? Evet, doğru, karışık işler. İnsan dediğimiz varlık basit değil ki, çocuklar da insan olduğuna göre, onlar da basit değil; kaldı ki, eldeki çocukları yoğura yoğura insan yaratmıyor muyuz? Bütün bu karmaşık hareketlerde yaşananlar, yetişkinin "nesne seçimi" konusunda kalıcı olarak karar vermesine yol açacaktır: peşine düşülen kişilerin, düşmanlık beslenen kişilerin özellikleri, her iki durumda da gelişen ilişki türleri, ama daha da temel bir konu olarak cinsiyetleri bile bu sırada belirlenecektir. Bütün bu karmaşık hareketlerin her birindeki denge, eşcinsel ya da karşı-cinsel seçimlerin özünü oluşturmaktadır.

Bu konuyla ilgili söylenecekler bu kadarla kalmıyor. Freud çift-cinselliğin daha çok anatomi düzeyinde yeraldığını, her cinsiyetin de karşı cinsiyetin cinsel yüklemlerine *a minima* sahip olduğunu söylüyordu: böylece, erkekte belirli bir oranda küçültülmüş göğüsler, kadında da küçük bir penis (hatta bir yerde "cılızlaşmış" (atrofiye) penis diye yazmıştı) olduğu kabul edilen klitoris olacaktı. Ancak, birbirine karşıt iki çift arasında eşdeğerlik ilişkisi kurarak daha da ileriye gidiyordu: bir yanda, etkinlik/edilgenlik, öte yanda da, erkeklik/kadınlık karşıtlığıydı bunlar. Freud etkinlik edilgenlik karşıtlığının temel olduğunu, erkeklik/kadınlık karşıtlığının ise bir bakıma buna eklendiğini ileri sürüyordu. Açıkçası, etkin olanın erkek, edilgen olanın da kadın olduğunu söylemek demek bu. Böyle bir kuramsal tutumun nasıl da şiddetli fırtınalara yol açtığını söylemek bile gereksiz. Şu kadarını söyleyeyim ki, ben son derece kuşkuyla bakıyorum bu varsayıma.

Şöyle bir duralım, tutku başımızı döndürmesin. Yüzyıllardır

(yoksa, binyıllar mı, demeli?) süregelen erkek egemenliği, hatta erkeklerin kadınları ezmesi sonunda herkesin kafasında bu türden eşdeğerlikler doğmuş olabilir; hatta, hepimiz gibi kendi kültürü tarafından koşullandırılan Freud'un belirli oranda erkek egemenliğini hoşgördüğünden de kuşkulanılabilir. Ancak, tam anlamıyla eşitlikçi (bir gün böyle bir toplum ortaya çıksa da) bir toplumda bile bu tür bir eşdeğerlik ilişkisinin ortadan kalkacağını sanmak da yanlış olur. Herhangi bir kadın sağlam biçimde egemen bir konuma sahip olduğunda, "erkek gibi..." denmiyor mu, yani yaptıkları işin erkekçe olduğunu, onların da bu işi erkekçe yaptıkları anlatılmak istenmiyor mu? Belki de kültürün ötesinde olup kültürü biçimlendiren nedenlerden dolayı, edilgen olmakla kadın olmak arasındaki eşdeğerlik gibi, etkin olmak ile erkek olmak arasında da bir eşdeğerlik ilişkisi vardır. Ancak, etkinliğin herzaman el üstünde tutulması gerektiği yolundaki önyargıdan vazgeçmek gerekir: belirli tür bir "edilgenlik" belirli bir tür etkinliğe yeğlenebilir; kavgacı adam mı, sakin kadın mı dense, sakin kadın seçilebilir elbette.

Sonuçta, ne olursa olsun, her insanda içkin bir psişik çiftcinsiyet bulunduğu düşüncesine, bir tek bu tür bir düşünce rahatsız ediyor diye tepki göstermekten (son derece akıldışı ve kendiliğinden bir tepkidir bu) vazgeçmek gerekir. Gerçekteyse, bu düşünceye karşı çıkmak, kişinin kendinde örtülü durumda bulunduğu hissedilen eşcinselliğe karşı çıkması demektir. Ne denli sert karşı çıkılırsa, o denli tedirgin olmak gerekir... İster kabul edin ister etmeyin, ama insanın, belki de biraz işin mizah yanını vurgulayarak, kendisinde, karşı cinsiyete özgü birşeyler olduğunu kabul etmesinin bizleri çok daha zenginleştireceğine, karşı cinsiyetin de artık söylendiği kadar "karşı" olmadığını anlamamızı sağlayacağına inanıyorum.

26

HER ŞEYİ CİNSELLİKLE Mİ AÇIKLAYACAĞIZ?

İnsanlar bazen psikanalistlerin hep cinsellikten söz edilmesinden memnunluk duyan manyaklar olduğunu düşünür; daha en başından itibaren psikanaliz kuramına sıkça yakıştırılan suçlamalardan biri de "cinselliği her şeyin temelinde yatan güç saymasıdır", başka deyişle, her şeyin "cinsellikle açıklanabileceğini" ileri süren bir kuram olduğudur.

Psikanalizin belki de herkesten sık, ama herkesten çok daha içtenlikle cinsellikten söz ettiği doğrudur. Görünürde en "özgür" konuşmaların, görünüşü ya da davranışları açısından şu ya da bu kişiye yönelik sözlerle, aşağılayıcı anıştırmalar, açıkça pornografik ya da pis sözlerle, üstü kapalı laflar, açık saçık takılmalarla, böbürlenmelerle vb. nasıl dolup dolup taştığını çok iyi biliriz. Gerçek şu ki, bu tür bir "özgürlük" genelde insanın derdini tam anlamıyla örtüp gizleyemez: kabara kabara Don Juan olmakla övünen kişi, yanından bile geçmemiştir donjuanlığın; insanın kendi, özel yaşamında yaptıklarını ortaya sermez ki birşeyler ileri sürmesi vb. Cinsellik söz konusu olduğundaysa, öyle sırlar vardır ki, bunlar hem ürkerek hasır altı edilir, hem de

insana çok acı verir. Kişi bir psikanalistten yardım istemeye geldiğinde, çoklukla müthiş yürek isteyen bir "itirafta" bulunabilmek için çok uzun zaman geçmesi gerekebilir. Bazen de bu en son ana kadar sır olarak kalır: psikanalist üzülür buna, ama elinden de bir şey gelmez. Sorgu hâkimi gibi insanın ağzından zorla birşeyler almaya çalışmaz elbette; "her şeyi" söylemek gibi bir kural varsa da, hasta sır tutmak istediğinde, kimse bunu söylemesi için zorlayamaz. Psikanalistin yapabileceği tek şey, işte bu suskunluğun –yani bir bilgiyi sır olarak tutmanın bile– söylenmeyenin ne denli önemli olduğunu gösterdiğini vurgulamak ve dile getirilmesine yardım etmek olacaktır; şurası kesin ki, bir gün hasta, söylemeyi olanaksız saydığı şeyi söyleyebilecektir. Genelde de, üstünden çok ağır bir yük kalkmış olur: sonunda, o şey dile getirilebilmiş olur.

Psikanalistin bir tek cinsellikten sözedildiğinden dem vurması biraz fazla olur; bu sözcük en sıradan anlamıyla alınsa bile (cinsel uyarılma, uygun davranışlarla, hangi yoldan olursa olsun, bedenin üreme bölgesinde zevk ve doyum elde edilmeye çalışılması), yaşama ilişkin olaylara, başka deyişle, sevgi ve dostluğun bütün öteki bileşenlerine, rekabete, umutlara ve boşa çıkan beklentilere, tasarılara, pişmanlıklara vb. oranla cinsel konulara her seansın ancak çok kısa bir süresi ayrılmaktadır; seansın büyük bir bölümü de cinsellik kadar, bazen de daha çok saldırganlıkla dolu olmaktadır. Bununla birlikte, önceleri yadsınan ya da azımsanan, ama sonraları nasıl da merkezi bir yere sahip oldukları ortaya çıkan cinsel güçlükler, giderek analiz çalışmasının merkezine gelip yerleşmektedir.

Peki, ama uygulamada böyleyse de, kuramın kendisi her şeyi cinsellikle açıkladığını ileri sürmüyor mu?

Artık yüz yıldır yapılagelen bu itiraza şu yanıt verilebilir: ha-

yır, efendim, psikanaliz böyle "her şeyi açıklayacağını" öne sürmüyor. Çok şeyi açıklayabiliyor, ki bu az bir şey değil elbette... Bu eleştiriyi temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp önümüze sürmelerine şaşmamak gerek: 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında egemen olan Viktorya çağı ahlakı Freud'un cinsellik, hele hele çocuk cinselliği konusundaki tezlerine şiddetle karşı çıkmalıydı; sonraları, bu ahlak anlayışı biraz daha yumuşadıysa da (tam da bu alanda mücadele edilen psikanaliz sayesinde), itiraz konusu varlığını sürdürdü: çağımızda pek çok kişi cinselliğin önem taşıdığına, ama kölesi olmamak gerektiğine inanıyor. Onlara, temelde haklı, ama biçimsel anlamda haksız olduklarını söylemek gerek: kişi kendi yaşamında cinselliğin ne denli önemli olduğunu kabul etmemekle, kurbanı olup çıkar cinselliğin...

Gerçekten de, "kral çıplak" diye bağırıp rezalete yol açan çocuk gibi, Freud da apaçık bir gerçeği anımsatmaktan öteye gitmemişti: insan bir hayvandır ve hayvan olduğu için de, biyolojisine bağımlıdır; oysa şurası kesin ki, en dar anlamıyla cinsellik, insanın biyolojik işleyişi içinde son derece önemli bir yere sahiptir. Freud'u, insanı, biyolojisine, daha da ileri gidip cinsel biyolojisine indirgemekle suçlamak saçmalıktan başka bir şey değildir: oysa, Freud tam tersine kültürün ne denli önemli olduğunu ara vermeksizin vurgulamıştı. Freud'un en önemli tezlerinden biri de cinselliğin en yabanıl biçimlerinin bastırılmasının kaçınılmaz olmakla kalmayıp, uygarlıkların gelişimini sağlayan ana devindirici güç de olduğudur.

Her şey bir yana, psikanalizde "cinsellik" dendiğinde ne anlaşıldığı konusunda görüş birliğine varmak gerek en başta. Burada bir *psiko*-cinselliğin söz konusu olduğu unutulmamalıdır, yani arzu ile bu arzunun doyurulmasının karşısına dikilen engeller (en başta da yasaklar) arasındaki bir çatışma durumunun

canlandırdığı psişik devinimler bütünü söz konusudur; işte, bu nedenle de, "cinsellik" terimi gündelik dilden çok daha geniş bir anlamda ele alınmıştır. Hemen ilintili olan "erotizm" teriminde hiçbir kuşkuya yer kalmaz. Daha önceki bölümlerden birinde, libidonun ve nesne nitelikli ilişkilerin gelişimini, denilegelen sürecin önemli aşamalarını oral, anal ve fallik dönemler olarak adlandırmıştım. Annesinin göğsünü emen sütçocuğunun, yetişkinin üreme organları bölgesinde yaşadığı zevke tıpatıp benzer "cinsel" bir zevk almadığı açıkça ortadadır; ama gene de bir "zevk" almaktadır, ki işte "erotizm" terimiyle vurgulanan da budur. Başkasıyla (anne ya da besleyen kişi) kurulan ilişki, daha bu aşamadan itibaren, almak/dışarı atmak, reddetmek çatışmasının damgasını yemiş bulunur; aynı çatışma durumu, çocuğun tutmak zevki ve dışarı atmak zevki arasında oynadığı, dolayısıyla başkasıyla kurulan ilişkinin de yepyeni bir boyut kazandığı (temizlik alışkanlığının edinilmesine azıcık dikkat etmiş olan her anne-baba ne demek istediğimi kolayca anlar...) anal dönemde yeniden yaşanır. Öyle ki, üreme organları bölgesini kendisine merkez alan zevk sahneye çıktığında, kendi içine katacağı bütün bu ilk aşamalar tarafından bir bakıma önceden biçimlendirilmiş olacaktır zaten. Bu da, oral zevki (en masum öpücükte bile), hatta çok karşı çıkılsa da, anal zevki (ne olursa olsun, bazı insanların hem cinsel hem de pisliğe dayalı şakalardan özellikle zevk alması buna tanıktır) yeniden gündeme getiren yetişkinlerin cinsel davranışlarında rahatça gözlemlenebilmektedir. Ne var ki, üreme organları nitelikli cinsellik, erotizmin sözünü ettiğimiz ilk biçimlerini kendi içine katmakla yetinmez: en iyi durumda bile, bütün bu ilk biçimleri örgütler ve kendi buyruğuna sokar (bu durumda, erotizmin "üreme organlarının egemenliği" altına girdiğinden söz edilir).

Psikanalizin "her şeyi cinsellikle açıkladığı" yolundaki yanlış düşünceyle mücadele etmek için söylenebilecek son bir söz de, psikanalizin psişik yaşamın ve bu yaşamın davranışlarının merkezinde başka bir devindirici gücün yattığını kabul ettiği, bu gücün de saldırganlık olduğudur. Freud bu soruna nasıl yaklaşacağını belirlerken, en açık seçik biçimlerinde, üreme organları erotizmi perdesi arkasında, hep oral ve anal (en çok da anal) erotizm bileşenleri etkinleştiren sadizm (acı vermekten zevk almak) ve mazoşizm (acı çekmekten zevk almak) olaylarını incelemişti. Bununla birlikte, saldırganlık kuramı Freud için hep sorun olmuştu; Freud iki seçenek arasında kararsız kalmıştı: ya bunun cinsel dürtü bileşenlerinden biri olduğunu kabul edecek ya da aynı cinsel dürtü gibi, ona da, bağımsız bir dürtü konumunu layık görecekti. Bu konudaki tartışmalar Freud'dan sonra da sürdü; öyle ki, psikanaliz kuramının en tartışılan alanlarından biri de budur. Ne var ki, klinik çalışmalar saldırgan hareketlerin önemli olduğunu göstermekte. Herkeste böyle bu; ancak, kendilerindeki her türlü saldırgan hareketi acımasızca bastıran ve hem kendileri hem de başkaları tarafından son derece barışsever olarak algılanan kişilerde, görünürde paradoksal olsa bile, özellikle belirgindir. Çoklukla bunun bedeli de bastırılmış saldırganlığın çoklukla kendilerine yönelmesidir: böylece kişi, kazaya yatkın olmaktan, affedilmez ahlaki ilkeler uğruna kendi kendini suçlamaya varıncaya dek pek çok etkiye açık olur. Bu saldırgan hareketlerin, bir tedavi süresince analiz edildiğinde, cinsellikle çok yakından ilintili oldukları kolayca ortaya çıkar.

Psikanaliz ve Çocuk

27

PSİKANALİST ÇOCUĞUN SÖYLEDİĞİNİ NASIL İŞİTİR?

Meslek yaşamım boyunca, "her şeyi denedikten sonra" bu işin bir uzmanına gelen, ne yapacağını şaşırmış birçok anne-baba gördüm; bazen tam anlamıyla, bozuk televizyonlarını, çalışmayan çamaşır makinelerini işinin ehli bir tamirciye getirip, "biz bir şey yapamıyoruz, bu sizin işiniz, düzeltiverin şunu," der gibiydiler. "Kızım neden kesinlikle okula gitmek istemiyor? Bir şeyden korkar gibi, ama neden korkuyor ki, okulunu biliyorum, iyi bir okul, öğretmeni olan kadın da çok iyi biri, o da hiçbir şey anlamıyor bu işten!" – "Oğlum neden birdenbire çok hırçınlaştı ki, neden kötü kötü düşler görüyor acaba?" – "Artık neden sınıfta hiçbir şey yapmaz oldu ki?" – "10 yaşında olmasına rağmen, neden hâlâ yatağını ıslatıyor ki?" Neden, neden?

Kendisine bu tür sorular yöneltilen psikanalist, ebeveynin şaşkınlığını gayet iyi anlar. Bazen de, çocuğun çektiği acıları, bunların kaynaklarını bilmemelerine ya da eğitim konusunda açıkça görülebilen yanlışlarına hayıflanır (örneğin, aile yaşamının üstüne çöreklenmiş olan televizyonla bir türlü başa çıkamayan, sonra da çocuklarının okumayı hâlâ sökememiş olmasın-

dan yakınan, "ceza olarak da, çocukları kitapsız bırakmayı" akıl eden şu anneye bakalım isterseniz, "insanın okumayı bilmesi gerekir, ben bir türlü öğrenemedim ki..." diyordu sonra da). Psikanalist karşısına gelen bu ebeveynlere öncelikle yardım eder elbette, ama en başta çocuğa yardımcı olur: çocuk arızalanmış bir makine değildir, her zaman için acı çeken biridir. Psikanalist ara vermeksizin kendisine yöneltilen "neden?" sorusunu birbirini sıkısıkıya tamamlayan iki ayrı anlamda ele alır: hem "hangi nedenle" anlamında, hem de "ne için", yani bu niyet bilinçdışı da olsa, "niyetin ne?" anlamında ele alır. Psikanalist, çifte anlam taşıyan bu sorunun ışığında, çocuğun söylemek isteyip genelde nasıl söyleyeceğini bilmediğinden, tam da şikayet konusu olanla dile getirebildiği şeyi *işitmeye* çalışır. Çocuğun yaşadığı rahatsızlık ve acıların psikanaliz yoluyla ele alınması, her şeyden önce belirli bir tutumu gerektirir, ki bu da işitmektir.

İşitmek, dinlemek değildir bir tek. Kulak vermektir elbette, ama daha da fazlasıdır her şeyden önce susabilmektir. Sorular yöneltip çocuğu sıkıştırmamak, bunaltmamak demektir. İşitilmeyi istediğini dışa vurmasını beklemek, bu yöndeki belirtileri beklemek demektir. Bir bakışından, tutumundan, masum bir sorudan, somurtmasından, itiraz etmesinden, öfkeye kapılmasından, şaşkınlığından, kaygılanmasından, kötü bir düş görmesinden vb. anlaşılabilir bu durum; yok, eğer bu tür belirtilerin sayısı iyice azalırsa, dikkatli bir göz bile bir şey yakalayamaz olursa, o zaman iş bayağı ciddi demektir; yoksa, çocuk artık işitilmekten vaz mı geçti? Bu durumda ivedilikle psikanaliste danışmak gerekir. Ama buraya varmadan önce işitmek gerekir. Boş geçiriliyormuş sanılsa bile zaman ayırmak gerekir, birlikte bir şey yapmadan önce bile, görüşmek, birbirine kulak vermekle geçirilebilecek zaman ayırmak gerek. Bir de sabahın köründen

gecenin yarısına kadar açık bırakılan televizyon ya da radyonun o kulakları sağır eden istilasını aşmak gerekir, yani gönlümüzde yatan ilişki biçimine engel olabilecek her şeyi kesmek gerekir. Bazı aileler son derece iyi niyetli olarak tenis, judo, şu ya da bu dersi aldırır, bitirilmesi gereken ödevleri yığar, özel derslerle insanı boğar ve bütün bu son derece soylu görünüş ardında, aynı amaca yönelir, aynı sonuca götürür insanları: insanın günü bütün bu "yapılacak şeylerle" öyle bir dolar ki, birine gönlünü açacak, oturup iki laf edecek zaman kalmaz, insanların birbirine kulak verebileceği her yol da kapanmış olur.

Yok, eğer insan günlerini böyle geçirmek istiyorsa, o zaman çocuğuyla iletişim kuramamayı neden dert edinsin ki? Bu soruyu kendi kendinize yöneltmiyorsanız da, danıştığınız psikanalist, emin olun, kendisine soracaktır zaten ve bir gün, o kadar da isyankar değilseniz, siz de soracaksınız kuşkusuz... Danıştığınız psikanalist bu soruyu size son derece temkinli bir biçimde yöneltecektir: birçok meslektaşım gibi, ne yazık ki ben de, kendilerine böyle bir soru yönlendirildiğinde, canına tak edip, "ama her şeyi onun için yapıyorum" diyerek patlayan o kadar anne-baba gördüm ki... Sonra da, yapacak edecek ya da çocuğa yaptırtacak daha fazla bir şey buluruz umuduyla başka başka uzmanlara danışmaya karar verirler. Böylece, çocuğun yazım yanlışlarını ya da iyice bozuk olan yazısını düzeltmeye çalışırlar (bütün bunlara da yazı bozukluğu, yazım aksaklıkları, hesaplama zorluğu vb. gibi bilgiç adlar verilir). Bütün bu çalışmalar işini iyi bilen uzman biri tarafından yapıldığında çok yararlı sonuçlar doğurabilirse de, fazladan yapılması gereken alıştırmadan öteye gitmezse hiçbir yararı olmayacağı gibi, zararlı da olabilir; mesleğinde ileri gelen eğitim uzmanlarının çok iyi bildiği bir durumdur bu. Herzaman birşeyler yapmak, daha iyisini yapmak, daha

fazlasını yapmaya dayalı bir tutum benimsenmişse ve vazgeçilmiyorsa, insanların birbirine kulak vermesi, ne dediğini işitmesi de o denli güçleşir. İşitmek, önce susmayı, dinlemeyi bilmek, sonra da çocuktan kaynaklanan ve beklenmedik, belki de şaşırtıcı olana yeniden açılmaktır. Bir yandan da, çocuğa, şefkat dolu bir biçimde, saygı duyulduğunu, güvenildiğini göstermektir.

Şefkat kendiliğinden gösterilmeli zaten. Her annenin, her babanın zorunlu olarak yaşadığı çiftedeğerlilik nedeniyle düşmanlığın (bazen de nefretin) ön plana çıktığı görülebilir. Basın yayın araçlarının "kader kurbanı" çocuklar olarak tanıttığı çocuklardan söz etmiyorum elbette, bunlar hiçbir şekilde hoş görülemez zaten; "siniri tepesinde" bir annenin patlayıp durduğu, neden ve nereden geldiği belli olmayan cezaların yağdığı, babanın cezalandırıyorum diyerek fiziksel şiddet uyguladığı; ahlaki suçlamalarla, acımasız alaylarla, sinsice yapılan aşağılamalarla dolu gündelik bir yaşamda da karşılaşılabilir bunlarla. Sokakta sabrı taşmış bir anneyi, umutsuzca ağlayan dört yaşındaki çocuğunu yolunu bilmez küçük bir köpek gibi arkasından sürüyen, çocuğunun ne dediğini dinlemeyen, dinleyemeyen bir anne gördüğümde içim yanıyor; anne ile çocuğun bu acılı oyunu hergün oynadıklarını, her ikisinin de bundan acı çektiğini, ama ikisi arasında en kolay zarar görebilenin, yani çocuğun bu nedenle sakatlanabileceğini anlamakta gecikmiyorum. Hiçbir şey diyemem elbette, ben kendi yoluma, onlar da kendi yollarına gidiyorlar, ama o çocuk da aklımdan çıkmıyor. Bu kitabı okuduğunuza göre, böyle şeyler olmuyordur ailenizde; her insan ilişkisinde ayrılmazcasına, içkin biçimde varolan çiftedeğerliliğin anne-babayla çocuk arasındaki ilişkide de bulunduğunu söylemekle yetineyim; ileride bu konuyu yeniden ele alacağız.

Saygı. Yetişkin birinin bir çocuğa böyle bir duygu beslemesi

şaşırtıcı olabilir, ya da çocuğun olağandışı biri olması gerekir diye düşünülür. Aslında böyle olması gerekmez. "En sıradan" sekiz yaşındaki bir çocuğun, kendisine güzel bir bebekmiş gibi davranan ya da "bebekmiş gibi konuşan" şu iyi niyetli hanıma nasıl şaşırarak baktığına, ya da büyük bir erkek olmakla övünen, kendisini pek bir şey bilmez, yapmaz, düşünmez sayan şu adam karşısında nasıl tepki gösterdiğine dikkat etmek yeter: olduğu ve olmak istediğine, yani tam anlamıyla bir kişiye, bu kadar saygısız davranılması onu derinden yaralamıştır. Çocuğu ciddiye almak gerekir (bu işlerden kaçmanın başka bir yolu da, "çocuklar oradayken" aile yaşamında sürekli bir iyimser hava sürdürmeye çalışmaktır: çocuklar kanmaz bu duruma). Çocuğunuzun "gerçek bir kişi" olmasını istiyorsanız, ona bir kişiye davranıldığı gibi davranın.

Şimdi de sıra, güven konusuna geldi. Çocukla yetişkinler arasındaki ilişkide güvenin vazgeçilmez olduğuna sanırım kimse karşı çıkmayacaktır. Ancak, güvenin hak edilmesi ve tek yönlü olmaması gerekir. Çocuğunuza kendisine güvenmek istediğinizi söylediğinizde, haklısınızdır. Ancak, onun da kendisine güvenilmesini isteme hakkı vardır; anne-babasına güven duymak çocuğun yaşamsal ihtiyacıdır: bebekken en kesin anlamında yaşamsal elbette, ama daha sonra da, geçireceği psişik süreçler boyunca da yaşamsaldır. Gün içinde o kadar sıradan, basit ve sıkça çatışma yaşanabilir ki (eşyalarını topla vb. türünden) çocuğun güven duymasını sürdürmek ve pekiştirmek hiç de kolay değildir. Gene de, basit iki kural var: haksızlık yapmaktan kaçınmak, yalan söylememek.

Çocuğa en acı vereni ise göz göre göre haksızlık yapmaktır, çünkü böyle bir durumda kendisini son derece korumasız bulur: bunu herkes bilir ya da herkes bilmelidir. Dikkatsizlik edip,

yanlış bilgilenip, düşünmeden tepki gösterip bir haksızlık yaptıksa, yapılan yanlışı kabul etmekten başka yol yoktur: çocuk size saygı duyacak, gereken değeri verecektir.

Anne-baba olarak yalan söylüyorsak, kalkıp da yalan söyledi diye nasıl kızabiliriz ki çocuğumuza? "Onun iyiliği için" demek çok kötü bir savunma yoludur: yalan, hiçbir zaman iyi bir amaca yaramaz (bir tek bu düşünceyi bile örnek alıp, insanları sorumsuz çocuklar sayan bazı siyasal düzenleri değerlendirebiliriz!) Kalkıp "her şeyi söyleyelim" demek değil bu, söylemeyebiliriz de, ama bu da karşılıklıdır. Bazı şeyleri çocuğa söylememek anne-babanın hakkı, hatta görevidir: yetişkinler arasında yaşanan cinsel ilişkilere ilişkin gerçekler başta olmak üzere (bu o kadar önemli bir konudur, daha ileriki bölümlerden birini, tümüyle bu konuya ayırdım), çocuğa aktarılmaması gereken sırlar vardır. Ancak, çocuğun da bazı konularda bazı bilgileri kendisine saklama, yani sırra sahip olma hakkı vardır. Bunların hiç önemi olmayan, "küçük yalanlar" olduğu, deşilip ortaya çıkartılmasında da bir kötülük olmadığı söylenemez. Saklı kalmasını isteyen herkes için sır sırdır, önemlidir; kendisine sakladığı sırrı çocuktan çekip almak, ona saygı göstermemek demektir. Kendisi ya da başkaları için tehlikeli olabilecek, zarar verebilecek vb. çok daha önemli birşeyler saklıyor olabilir, ancak bu durumda, güvendiği bir yetişkin varsa, çocuk sözkonusu yetişkinin (kulak vermeyi biliyorsa eğer) kendisini bu sırdan kurtarması için gereken sinyalleri verecektir.

Ergenlikte son derece önemli konulardır bunlar: yaşanması kaçınılmaz olan şaşkınlık, kararsızlık, kafa karışıklığı vb. durumlarında, anne-baba ve çocuk arasında öyle bir karşılıklı güven ve saygı bulunmalıdır ki, çocuk anne-babasından yardım alabilmelidir; öte yandan, böyle bir durumla karşı karşıya kalan

anne-baba da bunun değerini bilmelidir. Oysa, bu tür bir güven ve saygı yoksa, anne-baba çocuğa kulak vermekten ve olanları görmekten acizse, ergenlik dönemindeki çocuk belki de gerçekten tehlikede olacaktır.

Özetle, bütün bu söylediklerimi herhangi iyi bir eğitimcinin de söyleyebileceğini biliyorum; öte yandan, gene bütün bu söylediklerimin, çocukları ilgilenecek kadar seven her yetişkinin davranış ve tutumunu yönlendirebileceğini de biliyorum. Hiç öyle psikanalizle ilgi birşeyler yok mu burada? Evet, var; hani şu, öteki kişiye, kişi olarak beslenen saygı ve duyulan güven temelinde yükselen o dinleme, kulak verme tutumu var ya, işte o tutum daha ilk günlerinden itibaren psikanalizin temeli olmuştur.

Ancak, işler bu kadar değil; işte, çocuklarla, ya da daha doğrusu, anne-baba ve çocuklar arasındaki ilişkilerle ilgilenen psikanalist de bunun ötesine geçmek ister. Kuramsal düzlemde yeralan bir çalışmadır bu, ancak sonuçları açısından, zor durumdaki ailelere ve çocuklara yardımda bulunma, tedavi etme düzleminde de yeralmaktadır.

Daha önceki bölümlerde ele aldığımız konulara bakıldığında, psikanalizin temelde, tarihe dayanarak psişik işleyişi anlama denemesi olduğu görülmüş olmalıdır. Psişik işleyişte gözlemlenen her rahatsızlık, hatta daha da ötesinde, bireye özgü yanlarla birlikte ele alınan her türlü psişik rahatsızlık karşısında psikanalist kendisine şunu sorar: evet, gözlemlediğime göre bu böyle işliyor, ancak nasıl oldu da böyle işlemeye başladı? Bunun üzerine, bir tarihçi gibi çalışmaya koyulur. Yaşanan olayların tarihini yeniden kurmaya çalışır elbette (aile yakınlarından birinin ölümü, bir travma, geçirilen ağır bir hastalık, boşanma vb.), ama bir de kendisine gelip yardım isteyen kişinin, yani karşısında duran şu

psişik aygıtın giderek nasıl oluştuğunun tarihidir bu, belki de daha çok oluşumun tarihidir. Çocukluktan kaynaklanan zorluklarsa, bu hep kaçınılmazcasına, çocuğun tarihi ve anne-babasının tarihidir. Dolayısıyla, bu aynı zamanda çocuğun "tarih-öncesi" çağıdır da: daha çocuğun doğumundan önce olup bitenlerin, anne-babasının, büyükannelerin, dedelerin vb. tarihidir. İşte, psikanalistin tarihi ve tarih-öncesini yeniden kurmak için giriştiği çalışma, çok yararlı bir çabayla sonuçlanacaktır; son derece nazik bir çalışma olduğu gibi, çok uzun da sürebilecektir. Danıştığınız analisti iyi seçtiyseniz, ona yeterince güveniyorsanız, çocuğunuz ona güveniyorsa, zaman tanıyın kendisine. Başka seferler, başka konularda söylendiği gibi, bazen zamana zaman tanımak gerek...

28
PSİŞİZM NASIL GELİŞİR?

İnsan erken doğar. Yardım almadan yaşamda kalmaya yarayan davranış şemalarıyla dünyaya gelen birçok başka hayvan türünden farklı olarak, insan yavrusu beceriksizdir ve uzun zaman da beceriksiz kalır. Çocukluk, cinsel olgunluğa erişmekle (yani, *ergenlikle*) son bulur, biçiminde tanımlansa bile, öteki hayvan yavrularıyla karşılaştırıldığında, insanın çocukluğu uzun, çok uzun sürecektir; yok eğer, çocukluğun mali açıdan da özerk bir yaşama adım atmakla son bulduğu söylenirse, çocukluk da *a fortiori* daha uzayacaktır. Verdiğimiz ölçütlerden sonuncusuna göre tanımladığımızda, çocukluğun Batı ülkelerinde giderek uzadığını, oysa ilk ölçüte göre tanımladığımızda kısaldığını (ergenliğe geçiş yaşı daha küçülmüş bulunmakta) görmek şaşırtıcıdır. Aradaki bu farkın giderek artması sonunda gerek gençlerin gerekse ailelerin nasıl güçlüklerle karşı karşıya kaldığı bilinmektedir.

Demek oluyor ki, çocukluk, bağımlılıkla tanımlanmakta; daha doğrusu, bu bağımlılığa son vermeyi sağlayacak bilgi ve gücün elde edilmesiyle, ama bunların edinilmesini sağlayan esneklikle de tanımlanmaktadır. Kısacası, (bu da besbelli bir gerçek zaten) insanın büyüdüğü dönemdir, çocukluk. Hem boy, hem

de cüsse olarak büyünür, ama bir de, psişik aygıtın büyümesi var: edinilmesine olanak verdiği kazanımlarla birlikte zihinsel donanım da (uzam ve zamanın çerçevesi, en temel mantıksal işlemler vb.) gelişir; daha geniş anlamda söylersek, kişilik yapıları yerleşmeye başlar.

Peki, ama neden büyünüyor ki? "Öyle işte" diyerek geçiştiremeyiz elbette bu soruyu: soruyu savuşturmak yanıt olmadı ki hiç. Hem biyoloji hem de psişizm açısından insanı büyüleyen bir soru bu. Her şeyin kökenindeki tek bir hücre, neden ikiye, dörde, sekize vb. bölünüp, milyarlarca hücre oluyor, o tek hücre nasıl oluyor da bütün bu hücreleri, birbirini hem tamamlar hem de farklılaşmış biçimde uzmanlaştırıyor ve bu hücreler nasıl oluyor da, ileri derecede uzmanlaşmış organları oluşturmak üzere dokular halini alıyor? Uzun zaman boyunca gelip tosladık hep bu soruya, bu durumda elden gelen tek çare de tanrısal iradeyi yardıma çağırmaktı; neyse ki, modern embriyoloji çok daha akılcı çözüm önerilerinde bulunmaya başladı. Hücrelerin giderek birbirinden farklılaşma sürecine, insanın genlerinde daha önceden yazılı bulunan "düzenleyiciler" kılavuzluk etmektedir: hücrelerin yapıları ve işlevleri işte böyle tanımlanır, oluşturacakları biçimler de böyle belirlenir, bu gelişme sürecinin bütün aşamaları işte böyle ayarlanır. Arada, şu ya da bu aşamada "yoldan çıkıldığı" da olur: yeni-doğan çocuğun bazı fonksiyonel ve/ya da anatomik bozuklukları olabilir; bunların bazıları iyi huylu (ayağında bir parmak fazla olabilir), bazıları daha ciddi (örneğin, hermafroditizm), bazıları iyiden iyiye vahim olabilir, ki bu durumda çocuğun yaşamda kalması güçtür. Bu gelişme doğumla birlikte kesilmez: bazı organlarla bazı fonksiyonların olgunlaşması tüm çocukluk boyunca sürecektir.

Ne var ki, doğum öncesinde ve *a fortiori* sonrasında da, geliş-

me bir tek kökendeki programlamaya bağlı kalmaz: gerçekleşme koşullarından da örneğin, uterus-içi ortamın özelliklerinden (hamileyseniz, sigara içmeyin, fazla içki de içmeyin, *a fortiori* uyuşturucu da kullanmayın!) önce bebeğin, sonra da çocuğun yaşam koşullarından son derece etkilenir. Aklınıza, hep bir ağacın nasıl büyüdüğünü getirin. Elinizde çok güzel bir ağaçtan edinilmiş son derece sağlıklı bir tohum olabilir. Bu tohumu iyi bir toprağa, türüne uygun bir iklime, doğru yere ekerseniz, çok değil yeterince suyu olursa, daha en başta başka bitkiler tarafından soluksuz bırakılmazsa vb. sonuçta çok güzel bir ağaç olur elinizde. Yok, ama genç bitki, asidi yüksek, çok fakir bir toprağa ekilirse, yeterli suyu ya da ışığı almıyorsa, gelişimi de yetersiz olacaktır; genç sürgün yaralanırsa, dimdik büyümek yerine ikiye ayrılacaktır; dolayısıyla, yetişkin biçim bir yandan ilk baştaki tohuma (genetik veri), bir yandan da gelişme koşullarına bağlı olacaktır. En azından biyolojik açıdan, insanlar için de aynı şeyler söylenebilir.

Psişik işlevler için de aynı şeyler söylenebilir, ama bu kez işler çok daha karışıktır. Uzun zaman boyunca, özel bir psişik gelişimi anlayabilmek için, kalıtım ile "ortam" denilen iki ayrı neden türünü, sanki bunlar birbirinden bağımsızmış gibi, eklemenin yeterli olacağı sanılmıştı. Başka deyişle, uzun zaman boyunca, herhangi bir kişinin özelliklerini anlayabilmek için, kalıtsal verilerini (kuramsal açıdan elbette, bu yolda müthiş ilerlemeler gerçekleştirilmiş olsa da, henüz uygulamada böyle bir bilgi edinme olanağımız bulunmamakta) ve içinde yeraldığı çevrenin özelliklerini bilmenin yeterli olacağı sanılmıştı. Bu görüşe hâlâ inananlar varsa da, bu düşünce doğru değildir: herkes doğduğu andan başlayarak içinde bulunduğu ortamı değiştirir ve değiştirmeye de devam eder. İnsan, ağaç değildir. Herhangi bir ailede

neler olup bittiğine bakmak yeter: ilk çocuğun doğuşuyla, anne-baba arasındaki ilişkiler de, anne-babanın yaşam biçimi de önemli ölçüde değişikliğe uğrar; çocuk büyüdükçe, anne-babasının yaşam koşullarının değişmesi yönünde daha başka zorlamalarda bulunacak, ama en başta da duygu ve düşüncelerinin değişmesine neden olacaktır. İkinci bir çocuğun doğuşuyla, sözkonusu üç kişinin her şeyi de yeni baştan değişecektir vb. Çocuk, kendi yaşama ortamını değiştirdiği gibi, kendisi de bu ortam tarafından değiştirilir.

Bütün bu söyledikleriniz iyi güzel de, "*neden* büyüdüğümüzden çok, *nasıl* büyüyoruz", diye karşı çıkanlar olabilir. Neden?

Düşünce dünyasının bazı ağır topları "yaşam atılımından", "büyüme ihtiyacından", "büyüme arzusundan" dem vurdular, onlara göre bütün bu süreci devindiren güç buydu işte. Ancak, ne kadar inceden inceye kanıtlanmış olsa da, bütün bu açıklamalar nedense benim aklıma hep Molière'in doktorlarından birini getiriyor; doktora "Esrar neden uyku verir?" diye sormuşlar, o da "uyku verici özellikleri olduğu için" diye yanıtlamış. Başka deyişle, "neden" diye sorulanı "çünkü" diye yinelemekten öteye gitmeyen sözde açıklamalardan biridir bu da.

Sorunun psikanaliz tarafından ele alınması işte tam da burada çok daha ilginç bir açılım sağlamakta, en iyi durumda bile birer saptama olmanın ötesine geçemeyecek bilgileri genel bir kurama katmaktadır. Bunun nasıl olduğunu biraz daha kesin biçimde anlatmak için koskoca bir cilt, hatta birkaç cilt gerekir (zaten var bu kitaplar da); bu nedenle de, burada şöyle bir iki sayfa içinde kalmam gerektiği için, üç-dört tane ana düşünceyi alıp konuyla ilgili genel bir bakış kazandırmaya çalışacağım.

Ele alacağım ilk düşünce, "arzunun sanrı yoluyla doyurulması" denilegelen düşünce, ki bu da daha önce hayaller konusun-

da ele aldığımız bir soruya bağlanmaktadır. Şimdi sizden, daha büyük değil, dört ya da beş aylık olduğunuzu varsaymanızı rica edeceğim. Beşiktesiniz, karnınız acıkmış. Acıktığınızı gürültülü patırtılı biçimde dile getiriyorsunuz. "Gelsin" diye bekliyorsunuz. "Gelirse" her şey yolunda, çok iyi, çok hoş, süt sıcak ve güzel, yatıp uyuyorsunuz, her şey bu kadar işte. Ama bir de, bazen de "gelmez" işte. Bunun üzerine siz de kendinizi daha patırtılı biçimde dile getirmeye başlıyorsunuz. Hâlâ gelmiyor. Bunun üzerine siz de çok önemli bir şey yapıyorsunuz: istediğiniz o güzel sütün tadını, kokusunu, sıcaklığını öylesine ***düşlüyorsunuz ki*** o düşsel sütü emmeye koyuluyorsunuz (bu durumda kalan bir bebeğe bakarsanız, tıpatıp aynı şeyi yaptığını görürsünüz), o hoş duygu yayılır içinize, hatta düşsel anlamda yatıştığınız için de, uykuya dalarsınız. İşte, buna "arzunun sanrı yoluyla doyurulması" denilir: "sanrı yoluyla" denilmesinin nedeni, arzu duyduğunuz şeye ilişkin algıyı tam anlamıyla yaratmış olmanızdır. Ne var ki, bedenin duyduğu açlık gerçekte yatışmış değildir: kısa bir süre sonra uyanır ve anneniz (ya da herhangi biri) gelip size memesini ya da biberonunuzu verinceye kadar, bağırmaya başlarsınız. Bu tür birkaç deneyimden sonra, bu düşsel algı ve doyum ile gerçek algı ve yorumu birbirinden ayırt etmeyi öğrenirsiniz. Anne ile sütünün gerçek anlamda yanınızda bulunmasını, düşlenmiş bulunuşlarından ayırt etmeye başlarsınız; başka deyişle, gerçekten, orada, dışarıda olup, açlığınızı gerçekten bastıran şeyle, ona benzeyen, ama "burada, içimde, bende" olup açlığınızı gerçekten bastıramayan şeyi birbirinden ayırt etmeye başlarsınız. İşte, temsilin doğuşudur bu; temsil de, bir dış gerçekliğe karşılık olarak kendi kendinize canınız istediği kadar verebileceğiniz, ancak, dış, dünya uzamından ayırt edilmesi gereken bir psişik uzamda, bir tek "burada, içerde" olabilecek şey diye ta-

nımlanır. İnsanın hemen hemen her şeyi kendi içinde yaratmasını sağlayan bu harika olanaktan tüm psişik yaşam (temsiller yaratma ve onlarla oynamaya yarayan araç olan dilin vereceği müthiş ivmeyle) gelişeceği için büyüleyici bir kazanımdır bu. Öyleyse, elinde başka bir iş olduğu için, henüz zamanı gelmediği için vb. annenin çağrıldığında bazen gelmemesi çok iyi demek ki. Winnicott, çocuğunun tüm ihtiyaçlarını hemen gideren kusursuz bir annenin sağladığı yararın, bir sanrının sağlayacağı yarardan fazla olmayacağını yazabilmişti: gerçekten de, eğer böylesine acınacak "kusursuz bir anneniz" varsa, hep son derece rahat dalacaksınız uykuya, ama temsiller dünyasına adım atmaya da fırsat bulamayacaksınız.

Tamam, artık bir, iki ya da üç yaşındasınız. Büyüleyici başarılar elde ettiniz ve yolunuza devam ediyorsunuz. Yürüyorsunuz. Karşı çıkmayın ama, yeniden yetişkinliğe dönerseniz, bunun son derece sıradan bir şey olduğunu söylersiniz: yok, ama on üç-on dört aylıksınız, durmadan kıpırdayan yedi-sekiz santimlik iki yüzey üstünde, hem de hareket ederken ayakta durmanın nasıl da bir denge gerektirdiğini gayet iyi bilirsiniz. Artık konuşuyorsunuz: şu ötekini değil de hemen buradakini elde etmek için belirli sesler çıkartmanın yeterli olduğunu, bu sesleri duyduğunuzda da neyin söz konusu olduğunu bildiğinizi keşfettiğinizde nasıl da hayran olmuştunuz! (Dahası da var: sözlü dilden yazılı dile geçtiğinizde, önünüzde koskoca bir dünya açılacak!) Elinizde birşeyleri evirip çeviriyor, tadına bakıyor, koklayıp duruyorsunuz. Kısacası, dünya sizin olup çıkmış

29

ÇOCUKLAR NEDEN BU KADAR MERAKLIDIR?

Kız ya da erkek, fark etmez, dört yaşındaki bir çocuk var karşımızda. "Neden?" ve "Niçin?" yaşındayız.

Sorduklarını mutlaka yanıtlamaya çalışmalıyız: bu bilme ve anlama açlığı kendi içinde çok iyi bir şey, çünkü insan böyle büyüyor. "Uğraştırma beni... git de babana sor (bak, gazete okuyor zaten)... aptal aptal sorular sormayı kes..." vb. türünden birşeyler söyleyip tepki göstermek çok yanlış olur. Aptal soru diye bir şey olmaz: bilimadamları tam üç yüz yıldır çocukların sorularını ciddiye alıp sordukları için son derece önemli gelişmeler elde ettiler (örneğin, "su damlası neden yuvarlaktır?", "suyun üstüne biraz yağ koyarsak, birbirini iten küçük toplar oluşuyor, ama bu toplar biraz daha büyük olduğunda, birbirlerini çekip, daha büyük toplar oluşturuyor, neden acaba?") Bazı soruların yanıtı çok karmaşık olsa bile ("neden yağmur yağar?") yanıtlamaya, hem de doğru yanıtlamaya çalışmak gerek. Bazı soruların yanıtını bilmiyor olabiliriz (su damlalarıyla ilgili soruda olduğu gibi). Bu durumda "ben bilmiyorum, ama bilen biri vardır," demek en doğrusu olur. Önemli olan, *yanıtın bilinebileceğini* anlatmaktır. An-

cak, insan yanıtlamaya çalışsa bile, o yaştaki çocuk her yanıtın peşine yeni bir "neden" sorusu takmakta çok ustadır, ama gene de işi "canımı sıkıyorsun..." demeye vardırmamak gerek.

Dikkat ederseniz, gene her iyi eğitimcinin söyleyebileceği, çocuğunun gözü önünde büyüdüğünü gören her anne-babanın zaten bildiği şeyleri söylemekteyim. Psikanalist bunlara ek olarak ne diyebilir ki?

Pek çok şey söyleyebilir. Her şeyden önce de, sütçocuğunun içine atıldığı dünyaya nasıl baktığını söyleyebilir. Daha doğar doğmaz ya da gözünü açar açmaz, müthiş bir şaşkınlıkla "bütün bunlar da neyin nesi?", "Kimsin sen, şu bana bakan?" Bebeğin bu şaşkın ve ciddi bakışı kadar hayran olunası başka bir şey bilmiyorum, bir de bundan bir süre sonra yaşanan olay var elbette: annesi emzirirken bebek ile anne arasındaki ilişki, birbirlerine bakışları... Annenin yavrusunu sütüyle olduğu kadar sevgisiyle de beslediği izlenimine kapılıyor insan, ki bu da doğru zaten. 1930'lu yıllarda René Spitz, Viyana'da terk edilmiş bebekleri barındıran bir çocuk yurdunun nasıl çalıştığıyla ilgilenmişti. Çocuklara özenle bakılıyor, beslenmelerine dikkat ediliyordu, ama hiçbir kişisel ilişki kurulmuyordu; çocuklar hemen hemen bütün vakitlerini yataklarında geçiriyorlardı, görebildikleri yer de yataklarının beyaz kenarları ile beyaz badanalı tavandı, öyle ki, sonuçta çocukların gelişimi önemli ölçüde gecikmekteydi; bu çocukların sunduğu patolojik tabloya Spitz daha sonraları "hospitalizm" adını vermişti. Benim de Cezayir'de terk edilmiş bebekleri toplayan bir kuruluşu inceleme fırsatım olmuştu. Bu çocukların bakımıyla ilgilenen kadınlar da dahil olmak üzere, Cezayir'de herkes bunlara "günah çocukları" diyordu; bebeklerle ilgilenen kadınlar basit olmak yanında, böyle bir işin üstesinden gelebilecek bilgiye de sahip değildi. Öte yandan, kimsenin ilgi-

lenmediği bu kuruluşun elinde en ufak bir olanak bile yoktu. O kadar ki, bazı yıllar kuruluşa alınan bebeklerin *yarısı* daha birkaç hafta geçmeden ölüp gidiyordu. Hele bir yıl neredeyse üçte ikisi ölmüştü...

Psikanalistler bütün bu olayları çok dikkatle incelemişlerdi. Kuramsal açıdan bakıldığında bu çalışmalar, "nesneye ilişkin ilk ilişkilerin" nasıl kurulduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştı; başka deyişle, yavaş yavaş özerk bir kişi, bir özne olarak kendini kuran bebek ile bu bebeğin sevgisini yönelttiği nesneler olarak, hem kendisinin, hem de kendi aralarında ayırt ettiği çevresindeki kişiler arasındaki ilişkilerin nasıl kurulduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştı. Uygulama açısından bakıldığında ise, bu çalışmalar sayesinde birçok ülkede, bebeklerin bakımını üstlenen kuruluşlardaki (yuvalar, hastaneler vb.) koşullar, az da olsa, iyileştirilmiş oldu. Artık bebeğin yalnız bedensel açlığının değil, insan ilişkileri açısından yaşadığı değiş-tokuş, bilgi edinimi açlığının da doyurulması gerektiği, çok genel anlamda olsa bile, bilinmektedir.

Psikanalizin katkıları bu kadarla kalmıyor. Bebeğin her şeyi eline alıp nasıl evirip çevirdiğine, ses duymak için nasıl salladığına, kokladığına, tattığına, bozduğuna, birleştirdiğine vb. bakın bir: dünyayı feth etmekte, "doğanın sahibi ve efendisi" olmaya hazırlanmakta. İki ya da üç yaşına doğru, bedeninden çıkanlarla (ürin, dışkı) nasıl da ilgilendiğini, hatta bunları eline aldığına bakın bir... Elbette ki, yaptırmamak gerekir bunları, ama asla şiddet kullanmamak da gerekir: bunlar, kendisi tarafından gerçekleştirilen ilk ürünlerdir... Kısa bir süre sonra, ilgisi nesneden, nesneyi gösteren sözcüğe doğru kayacak, sevinç içinde sözcüklerle oynayacak, çocukça bir pislik dağarcığı oluşturacaktır ("kaka" vb.) Bu konuda da çok daha uygun sözcükler kullanmasını

öğütlemeniz gerekir, ama biraz da hoşgörülü olun lütfen, dünyayı feth etmekle meşgul...

Daha sonra, çok daha temel sırlara merak duyduğu bir an gelir. Önce cinsiyet farklılığıyla ilgilenir: küçük kızlar da neden küçük erkek çocuklar gibi değil? Hadi, doktorculuk oynayalım, birşeyler öğrenmiş oluruz. Daha da önemlisi, çocuk, kökenimiz, nereden geldiğimiz konusundaki sırlara merak salar: çocuklar nereden gelir? Nereden geliyorlar ki... Peki, ama ya *ben* nereden geldim? Babamla annemin bir payı var bu işte, hem hep bir anne ile bir baba olduğuna göre (ilkece, böyle...), farklı cinsiyette olmakla da bir ilgisi olmalı bunun, yani aralarında birşeyler olup bitiyor ki sonra da çocuk çıkıyor ortaya. Tamam da hiçbir şey söylemiyorlar ki bu konuda... Bazen, geceleri ya da öğleden sonraları herkes kestirirken odalarına kesinlikle girilmemesini söylüyorlar, hani yasaklıyorlar ya, işte o sırada birşeyler olmalı. Tamam da, ne oluyor ki acaba? Asıl iş orada. Meraklı olduğu için çocuğa kızarsak, ayıplar ya da cezalandırırsak, öğrenmeye çalışmanın kötü bir şey olduğunu, bilgi edinmeye yönelik her türlü çabanın ayıplanması gereken bir çaba olduğunu anlatmış oluruz. Böylece, evde de okulda da, cahilliği kabullenmiş bir çocuk, pek de akıllı, zeki olmayan bir yetişkin (ya da salak olmayı kabul eden biri, ki bu da aynı şey zaten) yaratmış oluruz: eğitim yaşamında başarısız olacağı kesindir böyle birinin. Öyleyse, çocuğun bütün bu merakının hem sağlıklı hem de çok yerinde olduğunu kabul etmek gerekir; ama çocuğun bu merakını nasıl gidermek gerektiği konusunu daha ileride ele alacağız. İşin en kötü yanı, yetişkinler tarafından engellendiği için çocuğun elinde bilgi edinebileceği tek kaynak olarak arkadaşlarının yaydığı hayallerin, son derece çiğ gerçeklerin ya da söylentilerin kalmış olmasıdır.

Yok, eğer çocuk hangi konuda olursa olsun birşeyleri merak etmenin son derece iyi bir şey olduğuna inanmışsa, her şey çok daha iyi gelişecektir. Ancak, merakının hemen giderilemeyeceğini, belirli bir zaman geçmesi gerektiğini, kendisinin bazı konularda bilgilenmesi gerektiğini kabul etmelidir. "Yüceltme" denilen süreç bu konuda kendisine yardımcı olacaktır; "yüceltme" cinsel konulardaki merakının ve kendisini harekete geçiren enerjinin büyük ölçüde çok daha "soylu" nesnelere yönlenmesi demektir. Entelektüel ve kültürel fetihler çağı başlayacaktır. Büyük bilimadamları işte bu tür çocuklardır...

30

PSİKANALİST OKULDAKİ BAŞARISIZLIĞI NASIL ELE ALIR?

İki durumu birbirinden ayırmak gerekir: ilki, ana okulundan baba okuluna (iş dünyasına girme olanağı veren okula) geçilir geçilmez, yani ilkokulun en başında ortaya çıkan güçlükler, ikincisi ise, iyi bir öğrencinin, artık kötüleşmeye başladığı durumdur.

Önce, ilk durumu ele alalım. Çocuk ilkokulun, hatta anaokulunun en başından itibaren pek çok etken ya da koşul nedeniyle okulda zorlanabilir, şu ya da bu ölçüde başarısız olabilir. Bu konuda ileri sürülen en sıradan neden, çocuğun "zeki" olmadığı, "yetenekli olmadığı"dır; böylece, alttan alta, "böyle doğduğu", annesiyle babasının onu böyle yarattığı, daha ilk başından, hani o ana rahmine düştüğü andan itibaren böyle bir eksikliğe sahip olduğu söylenmek istenir. Oysa, sorunu çok tehlikeli bir biçimde dile getirme yoludur bu. Çünkü, insan zeki doğmaz, zeki olur; insanın şu ya da bu derecede zeki olması ise, pek çok nedene başlıdır.

Bu nedenlerin ilki, "temel donanım" diyebileceğimiz nedenler bütünüdür: zeka denen şu çok karmaşık zihinsel olanaklar bütününü iyi biçimde geliştirebilmek ve kullanabilmek için beyinsel, duyusal, motor vb. anatomik-fizyolojik temelin sağlam olması gerekir. İnsanın iyi bir zanaatkar olması için iyi gereçlere sahip olması gerekir; ancak iyi gereçlere sahip olmak da yetmez, bir de bunların nasıl kullanılacağını uzun süreli, sabırlı bir çalışmayla öğrenmiş olmak gerekir. Anne-baba sıradan gereçler sağlamışsa ya da bu gereçler vaktinden önce zarar görmüşse, doğrusu, çocuk işe eksik başlayacaktır.

Ne var ki, tüm kültürümüz ve de "ideolojik" (bu konuda daha fazla tartışmaya girersek amacımızdan çok uzaklaşmış oluruz) diyebileceğimiz varsayımlar bütünü, bu açıklamayı doğuştan gelen "yetenekler" ya da beklenmedik kazalarla abartmaya yöneliyor: okulda yaşanan güçlüklerin, başarısızlıkların pekçoğunun nedeni açıkça görülemez ya da çok daha başka etkenler işe karışmış olur.

Bu nedenlerin en başta geleni ise toplumsal-kültürel etkenlerdir; birçok ciddi çalışma, bu etkenlerin ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Toplumun çok alt katmanlarından, *a fortiori* "Dördüncü Dünya" ülkelerinden birinden, bir göçmen ailenin çocuğuysanız, "yaşam koşullarının güç olduğu" bir banliyöde yaşıyorsanız, eğitim yaşamınızın daha uzun sürebilmesi, başarılı olmanız, toplumun daha üst katmanlarından birine ulaşma şansınız o derece azalır. Anne-babanızın gerekli maddi olanakları yoksa, televizyonun yirmi dört saat kesintisiz açık olduğu, küçücük bir odada altı kişi yaşanıyorsa, okulda da yoksul ve yabancı bir dil konuşuluyorsa, üstüne üstlük bir de aileden devralınan bir dizi tutum, daha baştan yazgıyı belirlemişse, okulda başarılı olunamaz: işte, bütün bunlar, okul, kültür, kitaplar "ağır

müzik", takım elbise-kravatla gidilen işler vb. "bütün bunlar bizim gibi insanlar için değildir," duygusu yaratmaz mı?

Bütün bunları kabul eden psikanalist bir tek, toplumsal-kültürel etkenlerin sözkonusu olmadığını ekler. Psikanalist bu biçimde tanımlanmış bir çevrede, okulun verebileceği her türlü bilgiye, hatta daha genel olarak ele alındığında her türlü "resmi" bilgiye çocuğun kuşkuyla yaklaşmasına, hatta reddetmesine yol açabilecek bir dizi özdeşleşmenin gerçekleştiğine inanır. Anneniz ile babanız okumayı sökemediler, bir de bunu açıkça, neredeyse gururla söyleyebiliyorlarsa, siz nasıl zevkle okumayı öğrenebilirsiniz ki? Onların çuvalladığı alanlarda siz nasıl başarılı olabilirsiniz ki? Kolay değil. Şöyle bir durumda bulunduğunuzu varsayın: her ikisi de okuma-yazma bilmeyen, Mağripli göçmen bir anne-babanın Fransa'da doğmuş oğlusunuz; babanız bir fabrikada işçi, sabahın köründe gidip gecenin yarısında dönüyor; anneniz Fransızcayı o kadar az biliyor ki, henüz on yaşında olmanıza rağmen, ev dışındaki bütün işlerinde, jinekolog da dahil olmak üzere doktora gittiğinde bile ona eşlik etmeniz gerekiyor. Elbetteki yüreklilik gösterip üstlenebilirsiniz bütün bu yükü, ama henüz on yaşındayken ailenizin dış işleri bakanı ve entelektüeli olmak görevini sürdürebilmek için epey dayanıklı olmanız gerekir. Bunu yapamayacağınızı hissedip, bu yola girmeyi reddedersiniz. Şuna emin olun ki, daha başka pek çok çocuk da, yetişkin de aynı kararı vermiş olacaktır. Onlarla birlikte, kenarda kıyıda bir kültür geliştireceksiniz, kendi değerleri, davranış kuralları, onur anlayışı, giyim tarzı, modası, dili vb. olacak bu kültürün; okula da bir tek zorunda kaldığınız ve zorlandığınız için gideceksiniz, belki de son derece şiddetle dışavuracaksınız muhalefetinizi. Okulun ve onu ayakta tutan toplumun önerdiği modeller ve özdeşleşmeler düzenini reddetmiş, başka bir düze-

mı kabul etmiştiniz. Siz daha küçücükken, bilincinde olmaksızın, "büyüklere" hayran olduğunuz, onlar gibi olmaya can attığınızda girmiştiniz bu yola; işte, özdeşleşme söz konusu dediğimizde anlatmak istediğimiz de bu zaten.

Çok uç örnekler mi veriyorum? Hiç de değil, "ileri" denilen ülkelerde o kadar sık rastlanılan bir durum ki bu, uç örnek demek, olanaksız. Ne var ki, bu türden "toplumsal–kültürel eksiklikler" olmasa bile eğitim alanında güçlüklerle karşılaşılabiliyor. Çocukluk dönemiyle ilgilenen pek çok meslektaşım gibi ben de, en ufak bir eğitsel ve/ya da entelektüel çaba karşısında suratları donuklaşan, asılan, sırtını kamburlaştıran, omuzlarını içeri doğru yuvarlayan vb. o kadar çok altı ile on yaş arası çocuk gördüm ki; neyi anlayıp yapmak gerektiği kavranılır kavranılmaz "Bunu hayatta yapamam, boşuna denemeyelim; beyefendi vazgeçer nasılsa, beklemek yeter" gibi bir anlatımla canlanır yüzler. Kitap okuduğunuza göre, böyle bir durumla karşılaşmamış olmanız gerekir; ama belki siz de "matematiğe hiç aklı ermeyenlerdensinizdir", hani şu rakam sözü edildiğinde hemen alıklaşanlardansınızdır belki de, basit bir orantı karşısında bile aptallaşırsınız belki de, değil mi? Öyleyse, ne demek istediğimi hemen anlamış olmalısınız: bir de bunun entelektüel çabanın her alanında yaşandığını düşünün bakalım...

Şimdi şu bizim çocuğa dönelim yeniden: iki-üç yıldır okulda başarısız olmuşsa, artık bu alanda sağlam bir deneyim edindiği söylenebilir! Anlaşılır bir durum bu; ancak eğitmenin tepkilerini de anlamak gerekir, bazen çileden çıkabileceği gibi, başaramadığına karar verip vazgeçebilir de: "yok, doğrusu, bu iş buraya kadar, olmuyor". Çocuk kalıcı anlamda yetersiz damgası yiyecektir, belki özel bir eğitim kuruluşuna yönlendirilip bu durumu resmileşmiş de olacaktır. O kadar da zeki olmamasına yol

açan "kalıtsal bir veri olmalı", "böyle doğmuş olduğu" için yapacak pek bir şey yok diyen tembelce "açıklama" özel bir kuruluşa yönlendirilmekle daha da güçlenir. Oysa, başarısızlığı genelde kendi içinde ele almak gerekir. Çocuğun anne-babasının da pek öyle zeki görünmediklerini söyleyip, çocuğun başarısızlığını kalıtsal nedenlere bağlamak, nedensellik düzeyini yanlış saptamak anlamına gelir. Doğrusu, bir miras sözkonusu olabilir, ama her çocuk kalıtsal olmayan yollarla da bir mirası devralabilir. Görünüşte paradoks gibi gelen şu örnek bu konuda çok açıklayıcı olabilir: insana anne-babasının cinsiyeti değil, serveti miras kalıyor. Açıklama: anne-babasının özelliklerini bildiğimiz bir çocukta bireysel bir özelliğin ortaya çıkacağı öngörülebilirse, miras alınır. Anne-babayı biliyorsanız, hamile kalmadan önce, çocuğun cinsiyetini değil, ama daha sonra neye benzeyebileceğini mantık çerçevesinde öngörebilirsiniz... Eğitim alanında karşılaşılacak güçlükler ve yaşanacak başarısızlıklar açısından baktığımızda, her şeyden önce zeka ve bilgi karşısındaki tutumun miras alındığı söylenebilir. Daha önceki bölümde ele aldığımız soruya verdiğim yanıtta, yetişkinlerin, çocuğun yönelttiği "neden?" sorularına gösterdikleri tepkilerin, çocuğa bazı şeylerin bilinmemesi gerektiği inancı yerleştirildiğinde, miras olarak aktarıldığında nasıl zararlı olabileceğini vurgulamıştım.

Böylece ikinci duruma gelmiş oluyoruz: çocuk okula başladığında iyiydi, ama şimdilerde okul'da zorlanıyor ve/ya da başarısız oluyor, üstelik bu dönemin kalıcı olmasından da korkuyoruz. Her an yaşanabilecek bir durum bu, ancak bu konuda hassas iki dönem var: ilki, sekiz-on yaş dolaylarında, ikincisi ise, ergenlikte. İler iki dönemde de, önce aile içindeki gerilimlerde (en başta da anne-baba arasındaki) ve çocuktaki Oidipus çatışmaları yönünde araştırma yapmak gerekli.

Anne-baba arasındaki ilişkiler kötüleşmişse, çocuk bilir bunu, hiçbir şey "yokmuş gibi" yapalım denmiş olsa bile, en azından hisseder. Acı çeker. Anne-baba arasındaki çatışmalar açıkça gerçekleşiyor, sözlü tartışmalar, hatta şiddet de işe karışıyorsa, çocuk gene acı çeker. Gizli saklı tutulabilir elbette: "Farkına varmıyor." Hayır, efendim, farkına varıyor, ama elinden geldiğince savunmaya çalışıyor, o kadar. Anlaşamayan, ayrı yaşamlar kuran, ayrılan vb. çiftleri suçlamak istemiyorum burada. Gerçekten birlikte yaşamak olanaksızlaşmızsa, "çocuklar için" ayrılmamanın da iyi bir çözüm olduğuna inanmıyorum: çocuk bunu da bilir, kendisini suçlayabilir (insan anne-babasının mutsuzluğuna yol açmayı nasıl ister ki?), kaldı ki, bu işin bedeli çocuğa binbir değişik, dolaylı yoldan çok pahalıya da ödetilebilir.

Herkes elinden geleni yapar; ama gene de olabildiğince az kötü yapmak gerekir. Öyleyse, çocuğun üstünde kozları paylaşmaktan kaçınmak, kendi tarafına çekmeye çalışmamak, ama en önemlisi öteki konusunda kötü konuşmamak gerekir. Babaları annelerini erkek peşinde (hatta, daha kötüsü de) koşan biri, anneleri de babalarını canavar gibi tanıttığı için tüm yaşamları mahvolmuş o kadar insan var ki... Böylece, yatıştırılmayı bekleyen, ama tam tersine iyice kızıştırılan bir Oidipus çatışmasına şiddetle saldırılmış olur. Genelde, çocuk bir taraf tutar, ama öyle yüksek bir bedel öder ki...

Bu herkesçe bilinen bir şey olmalı, yeterince aklı başında ve bilgi sahibi anne-babalar da bunu bilip buna göre davranır zaten. Ne var ki, bazen bilgili ve akıllı da olsalar, hiçbir şeyden haberleri olmayan, çocuklarının okula en ufak bir ilgi duymadıklarını öğrenince şaşıran anne-babalar, öyle yanlış davranılmış çocukları bizlere getiriyorlar ki, bu uyarıda bulunmak gerekli. Öyle bir dramın içinde bulunuyorlar ki, artık böyle bir çalışma

yapacak güçleri kalmıyor. "Anne-babayı sevindirmek için" neden böyle bir şey yapsınlar ki bu koşullarda?

Yetişkinlerin üreme organı merkezli cinselliğinin işlev kazanması nedeniyle, ergenlikte Oidipus dramının yeniden canlanması son derece normal ve sıradan bir olgudur. Öyle ki, anne-baba arasında bu türden çatışmalar yaşanmasa da, gene aynı genel nedenlerden dolayı, çocukların okulda müthiş başarısız olabildiği de görülmektedir; ne mutlu ki, genelde gelip geçici başarısızlıklar oluyor bunlar. Ergen kişi bu dönemde muhalefet ederek, başkaldırarak isyankar diyebileceğimiz tutum ve davranışlarla daha ileri düzeyde bir özerklik elde etmek ister, ancak emeline gerçek anlamda ulaştırabilecek olanaklara sahip değildir. Ergen kişinin başkaldırısını daha da alevlendirebilecek otoriter bir baskı ile kayıtsız kalındığı izlenimi uyandırıp, daha büyük bir kaygıya yol açabilecek bir gevşeklik arasında doğru yolu bulmak gerekir. Kolay değil elbet, ama eğitimin kolay bir iş olduğunu kim söyledi ki?

Bazı durumlar ise çok daha kaygı vericidir, ne mutlu ki bu durumlara pek ender rastlanır: ergen kişi kendisini çevresinden yalıtır, kimseyle konuşmaz, kepenkleri kapalı, perdeleri çekik bir odadan çıkmayı reddeder vb... Epey uzun da sürebilir bu durum. Bir "dekompansasyon"dan kuşkulanılabilir; şizofreniyi andırır gibidir. Şaşırmamak, hemen bir uzmana danışmak gerekir: bu ergen kişiye ivedilikle yardımcı olmak gerekmektedir; yardım edebilecek durumdayız.

Ne olursa olsun, okulda zorlanan çocuk ve ergenlerin konuşmaya ihtiyacı vardır, daha da önemlisi annelerinin ve babalarının dışında herhangi birinin kendilerine kulak vermesi, dediklerini işitmesine ihtiyaçları vardır. Bütün bu çatışmalardan uzakta, tarafsız bir mekanda susmayı, kulak vermeyi, denileni dinle-

meyi, yakınlık kurmayı bilen biriyle konuşmaları gerekir: yani, klinik bir psikologla, bir psikiyatrla; bir psikanalistle... Ancak çocuğun ya da ergen kişinin bunu kabul etmesi gerekir her şeyden önce, yoksa başarısız olunur: neyin sözkonusu olduğunu anlamasını sağlamak son derece önemlidir; çözüm de işte bu diyalogla ortaya çıkacaktır.

31
ÇOCUĞUMUZUN HER ŞEYİNİ BİLMEMİZ GEREKLİ Mİ?

Gerekmez. Bu sert yanıtta biraz duygusal tepki payı var elbette. Ancak, çocuklarının ne yapıp ettiğini, her şeyi, hatta duygu ve düşüncelerini bile bilmek isteyen, böylece çocuklarına soluk alabileceği, davranabileceği, düşünebileceği, dilediğince düş kurabileceği en ufak bir alan tanımayan anne-babalar karşısında bazen içimden işte böyle demek geliyor. Şöyle bir durumda olduğunuzu varsayın: biri sizin her şeyinizi, dakika dakika ne yaptığınızı değil, bir de üstelik, en derin duygu ve düşüncelerinizi de bilmek isterse, elbette ki katlanılmaz bir şey olurdu bu.

Belki de "onun iyiliği için" diyerek karşı çıkacaksınız. Ben de dünyadaki en acımasız baskı düzenlerinin işte bu türden bahanelerle, bu türden doğrulamalarla kurulduğunu, dolayısıyla, bunun bir tek kişiler arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmadığını bir kez daha söyleyeceğim. Dünyadaki en acımasız diktatörlüklerin bile kendini doğrulama yolu bulduğuna dikkat çekmek isterim: insanlar köleleştirilir, sonra da katledilmeye başlanır, bütün bunlar da "halkın iyiliği için" yapılır; üstelik bu yüce iyiliğin ne olduğunu bir tek diktatör değerlendirebilir, dolayısıyla uyrukla-

ıı hakkında her şeyi bilme yetkisine de bir tek o sahiptir (Orwell'in *1984* adındaki yapıtında çok güzel biçimde gözler önüne serdiği durum da buydu işte). Halk yaşadığı bu baskıcı durumdan kendini kurtarmak isterse, kanlı bir devrimden başka çaresi olmaz. İşte, böyle bir düzende tutulan bazı ergenlerin yaptığı da bu zaten, insanın içinden onaylamak geliyor onları...

Ancak biraz daha çeşitlendirmek gerekli: her şeyden önce çocuğun yaşına bağlı bir tepki bu. Çevrede kazaya neden olabilecek o kadar çok neden var ki, yürümeye yeni başlayan bir çocuğu gözetim altında bulundurmak gerekir elbette. Ancak, çocuk büyüdükçe bu gözetimin de daha farkına varılmayacak biçimde sürdürülmesi gerekir. Yetişkin biri olarak kendisine sorumluluk ve özerklik kazandıracak yoldaki ilk adımları öğrenmesinin koşulu olacaktır bu. Tehlikelerle mi karşılaşıyor? Elbette ki, ama yaşam tehlikelerle dolu zaten.

Bütün tehlikeleri bir bir ortadan kaldırmaya çalıştığımızda, sonuçta yaşamı da ortadan kaldırmış oluruz. Beklenmedik hiçbir olaya yer vermeyen bir yaşam sürdüğümüzde, yaşam yansızlaşır, hareketsizleşir, donup kalır, cansız bir şey olup çıkar. Bana analiz için gelmiş bazı kişiler arasında hiçbir şey hissetmeyen, hiçbir şey istemeyen, ellerinden gelebilse, hiçbir şey de düşünmeyen, çocukluklarından beri aynı ortamda yaşayan, kimseyle gerçek anlamda ilişki kurmadıkları bir yaşam sürdüren, bu renksiz yaşamı sürdürmelerini sağlayacak parayı da ilgi duymadıkları bir işle kazanan, ne bir tasarısı ne de bir geleceği olan, yaşamın tuzu biberi dediğimiz bütün o tutkulardan yoksun olanları da gördüm. Boğulacak gibi olan, analistten yardım almaya gelmiş, ama hiçbir şey istemedikleri için, "bunun da hiçbir işe yarayamayacağını" ileri süren kişilerdi bunlar. Aklıma gelen olaylara bakarsak, bütün her şeyin değişmesi için çok uzun za-

man geçmesi gerekmişti, ama yaşam da yeniden kapılarını açmıştı.

Böylesi yabancılaştırıcı bir baskı, anne-babanın artık her şeyi bildiklerini ileri sürmeye son vermelerinden, hatta anne-babanın ölümünden sonra bile nasıl koskoca bir yaşama egemen olabilir ki? Bakışlarının, yargılarının ağırlığı, hiçbir tehlikeye atılmamanız yolundaki uyarıları ("şöyle yapma, böyle yapma, aman sakın bunu yapma" vb.), işte bütün bunları içselleştirir insan; başka deyişle, insan anne-babasından nöbeti devralır ve kendi kendine bakmaya, yargılamaya, yasaklar koymaya başlar ve bu, sabitlenmiş tutum ve alışkanlıklar değişmediği sürece, tüm yaşam boyunca da devam edebilir. Kişi korku içinde yaşayacaktır, heryandan korunmalı bir biçimde yaşayacaktır, cansızlaştırılmış bir yaşam sürdürecektir.

Çocukların mutlaka sırları olmalıdır. Bazı sırlar son derece masumdur, bu sırlara göz yummak gerekir: bu sırrı paylaşmak isterse, istediği zaman, arkadaşına, kardeşine, hatta annesine, babasına bile açabilir, ama gizli de tutabilir; onun kendi alanıdır orası, benim gibi, sizler gibi, herkes gibi onun da kendisine ait bir yeri olmalıdır.

Ancak, bu kadar masum olmayan başka sırlar da vardır elbette. Bazı sırlar tehlikeli olabilir: sekiz yaşındayken, anne-babasının kır evinin yakınlarında bulunan bir viyadüğün korkuluk duvarı üstünde yürüyüp korkusunu atmaya çalişan, bütün bu olup biteni de çok sonraları açıklayan bir çocuk tanımıştım; müthiş korkmuştu, ama nasıl bir zafer kazanmıştı sonunda! Ergenlik yaşları başta olmak üzere, daha başka tehlikelerle de karşılaşabilir insan; şu ya da bu derecede örgütlenmiş çete gibi gruplar, hatta birbirine düşman "çeteler", kendisine özgü ahlak anlayışı, şeref sözü, kuralları olan, belirli bir hiyerarşiye göre örgütlenmiş

topluluklar da olabilir bunlar. Çocuğunuz çete reisinin saygınlığını kazanmak, kendini "ispat etmek" için, son derece zararlı işlere de girişebilir; daha genel anlamda ele alırsak, küçük suçların işlenebildiği, ufak tefek hırsızlıkların yapıldığı, uyuşturucuya başlanılabilen yaşlardır bunlar. İnsan bu durumda gözlerini kapatıp, görmezlikten gelemez elbette: kişinin sırrına bu kadar saygılı davranmak, felaketle sonuçlanabilecek bir kayıtsızlık olabilir ancak. Kısa bir süre önce, Amerika'da bir ortaokulda iki öğrenci tam bir katliama yol açmıştı: polis tarafından öldürülmeden önce, birkaç dakika içinde on iki kadar çocuğu, yetişkini, öğretmeni öldürmüşlerdi. Olay sonrasında basının görüştüğü anne-babalar tam anlamıyla yıkılmıştı, "o kadar terbiyeli, naziklerdi ki, hiçbir şeyden kuşkulanmamıştık!" diyorlardı. Oysa, bu iki ergen, aylardır odalarına kapanmış, internetteki ne idüğü belirsiz, şiddet yanlısı neo-nazi sitelerine bağlanıyormuş; bir yandan da, odalarını tam anlamıyla cephaneliğe çevirmişler.

"Evet, yani..." diyeceksiniz bana. "Polis" gibi her an "gözüm üstünde" demeye gelen sıkı bir gözetim yanlısı değilim, çünkü bu durumda birbirine taban tabana karşıt iki sonuca varılır: ya çocuk, ergen kişi, boyun eğer ve kısa bir süre önce tanımlamaya çalıştığım o yaşam gücünden yoksun, hüzünlü yetişkin olur ya da tam da kendisine yasaklanmış olana balıklama dalmak pahasına başkaldırır. İdeal çözüm diye bir şey yoktur; en iyi ya da en az kötü çözüm, çocuk, ergen ve en başta da anne-baba olmak üzere, yetişkinler arasında güvene dayalı bir ilişki kurulmasıdır. Durmadan dayak yiyen ya da cinsel taciz kurbanı olan çocuk, yaşadıklarından kimseye söz edemezse korkunç bir durumda kalır. Başına gelenleri sizlere anlatabilmesi gerekir, ama bu da çok uzun bir süre sonunda sağlanabilir ancak.

Peki, ya bütün bu işte cinselliğin ne gibi bir yeri var? Bütün

hepsi değilse de pek çok anne-baba çocukların cinselliği olduğunu bilir ve kabul eder, ama "işine karışmıyorum, sen de uluorta yapma bu işleri..." türünden bir koşul ileri sürerek hoşgörülü davranır. Burada psikanalizin payı büyüktür. Ancak, bu konuda da aşırıya kaçmamak gerekir: cinsellik konusunda aşırı suskun olmak, ya hiçbir şey söylememek gerekir diyen bir yasaklamaya eşdeğer olur ya da tam tersine, psikanalistler çocuk cinselliğinin "özgürleşmesini" salık verdikleri bahanesiyle son derece yersiz bir "röntgencilik-teşhirciliğe" yol açar. Psikanalistlerin böyle bir davranışı salık vermediklerine kuşku yok!

Daha önceki bölümlerde ele aldığım bir soruyla ilgili olarak değindiğim gibi, *psiko*-cinsellik dar anlamda cinsel zevk arayışı ve cinsel uyarıya yönelik davranışların çok daha ötesine geçer. Bilinçdışı, hayaller de dahil olmak üzere, hayaller ve düşlerden oluşur. Çocuğun davranışlarından çok, işte bu *psiko*-cinselliğe saygı göstermek gerekir, çünkü çocuğun sırlara ihtiyaç duyacağı asıl yer orasıdır: psişik yaşamının dokusudur bu. Ne var ki, bu gizli yaşam bazen ağzına kadar kaygıyla dolar: böyle bir durumda, kendini açabilecek birinin olması yaşamsal öneme sahiptir. Çocuk, anne-babaya kendini açamıyorsa, (anne-baba, genelde işin içine fazla girmiş olduğu için), çocukları iyi bilen bir psikoterapiste açmalıdır kendini: psikoterapistin işlevi de budur zaten. Çocuk, önceleri çekimser davranırsa da, müthiş rahatlar ve yaşamını kahreden belirtiler de hafifler.

Şimdi de, davranışları aşırı derecede gözetimde bulunduğu, yasaklamalar yaşadıkları için ezilmiş çocuklara dönmek istiyorum yeniden. Bu çocukların özgürlüklerini, istila edici ve tekerrür edici hayal dünyası kültüründe aramaları sıkça görülen bir durumdur. Anne-babalarının bu dünyaya giremediklerini (ona "aklın bir karış havada, üstelik derslerin de bundan zarar görü-

yor", deyip kızsalar bile) gayet iyi bilirler. Uzunca bir süre bu şekilde davranmış olan birini tanımıştım. Yetişkin yaşta bile, çok dar, kısıtlı bir çerçevede sürdürüyordu yaşamını ve şöyle bir senaryo yazıyordu: bindiği tekne batıyordu; tekneden tek kurtulan da kendisiydi, ıssız bir adaya çıkıyordu. Adanın hindistan cevizi ağaçlarıyla gölgelenen kumsalında kendisini çok güzel bir kadın bekliyordu. Bu adanın tek sakiniydi bu kadın. Kadın ona kollarını açıyordu, o da ilerliyordu. Ancak hareketleri gittikçe yavaşlıyor ve sonunda kadının birkaç adım ötesinde donup kalıyordu. Senaryosu hep böyle bitiyordu.

Bakın, son bir tavsiyede daha bulunayım: insan çocuğuna dair her şeyi bildiğini ileri sürmemeli, değil mi? Elbette ki, ama karısının ya da kocasının her şeyini bildiğini de ileri sürmemeli...

32

HER HAKİKATİN SÖYLENMESİ Mİ GEREKİR?

Bu, hakikatin ne olduğuna bağlı. Her hakikatin söylenmesi iyi olmaz; hakikat söylenmeyebilir, ama söylenirse de, yalan söylememek gerekir. Çocuklara hakikati söylemek, onları hakikati söylemeye davet etmek demektir.

Peki, ama yalan söylemek ne demek? İnsanın aldatmak amacıyla konuştuğu kişiye herhangi bir şeyin gerçek olduğunu ileri sürmesi, gerçek olduğuna inandırmaya çalışmasıdır. Basit gibi geliyorsa da, gerçek dünya ile hayal dünyasını pek iyi ayıramayan çocuklar, hele daha da küçükler için her zaman bu kadar kesin bir ayırım yoktur; örneğin, gördüğü bir düşün çocuk uyandıktan sonra da sürdüğü ve öyle bir inandırıcılık kazandığı da olur ki, aktardığı öykü öyle gerçek gelir ki, hayali olduğuna güçlükle inanılabilecek biçimde anlatır bazı olayları. Bu durumda, kesinlikle yalan söylememektedir; aldatıyorsa, aldandığı içindir. Gerçek ile düşsel, hakiki ile sahte olanın birbirinden güçlükle ayırt edilebildiği anlatılara kaynak olan bu hayali yaratımları uzun zaman boyunca sürdüren, hatta besleyen çocuklar da vardır. Hemen acele edip, bunların mitoman birer yalancı ol-

dukları damgasını vurmamak gerekir. Çünkü bu durumda sorulması gereken şudur: çocuğun kendisi ne derece inanıyor buna, yani anlatısında gerçek (ya da gerçekten yaşadığı) ile hayali olanı birbirinden ne derecede ayırabiliyor ki? Aldatmak niyetiyle (anne-babasının güçlü ve zengin olduklarına, kendisinin de şu ya da bu önemli işi yaptığına vb. inanılması için) "hikaye anlattığını" kendisi de biliyor olabilir. Ancak, anlattıklarına kendisi de inanıyor olabilir: bu tür şeylerin olabildiği bir evrende yaşamaktadır... Yetişkin biri söz konusu olsa, hezeyan oluşumlarından söz edilecektir; ne mutlu ki, çocukta durum bu kadar vahim değildir; ancak, gerçek ile hayali olanı birbirinden ayırt etmesine yardımcı olmak gerekir, yoksa yaşamı (ve de çevresindekilerin yaşamı da) çok zorlaşacaktır.

Çocukla kurulan ilişkilerde her türlü hayalin yasaklanması gerektiği demek değil bu, hatta tam tersi... Çocuğa hediye edilen kitaplar, anlatılan öyküler, sevdiği video oyunları vb. bütün bunlar çocuğun imgesel gelişimini zenginleştirir ve bu çok da iyidir. Ancak, bunun "eğlence olsun" diye yapıldığını bilmesi de son derece önemlidir. Daha önceki sorulardan birinde, çocukların sorularına yanıt vermeye çalışmak gerektiğinin neden önemli olduğuna değinmiştim. "şakadan" komik yanıtlar verilebilir elbette; örneğin, "beyaz inekler beyaz, kahverengi inekler de çikolatalı süt verir" denebilir pekala. Yaşları üç ile on arasında değişen çocuklar hayran kalır buna, hatta bu işte uzmarilaşabilirler bile; bu da çok iyi, çünkü sanatsal yaratımlar başta olmak üzere, tüm zihinsel yaratımlar da Winnicott'un "geçiş uzamı" adını verdiği alanın sunduğu özgürlükte serpilir. Ancak bunun "şakadan" olduğu açıkça belirtilmeli ve aynı soruya verilebilecek "ciddi" yanıtın bu "şakadan" yanıttan iyice ayırt edilmiş olması gerekir.

Hakikati söylemenin güç olduğu durumlar ise çok daha ciddidir, öyle ki insan böylesi durumlarda çok daha zorda kalır.

Çocukla kurulan ilişkide yanlış davranılmış olunabilir: sözgelimi, neler olup bittiğini tam anlamadığımız için, olanlar bize taraflı anlatıldığı halde haksızlık edip inandığımız için, amacını yanlış değerlendirdiğimiz için, bir an için öfkelendiğimizden (pek tavsiye edilmese de, herkesin başına gelebilir böyle bir şey) vb. haksız yere cezalandırmış ya da gereğinden ağır bir ceza vermiş olabiliriz. Çocuğun bu haksızlıktan ötürü acı çektiği açıkça görülebilir: bir çocuk için haksızlığa uğratmaktan daha acı veren bir şey olamaz. Haksız yere bağırdığımız ya da cezalandırdığımızı anladığımızda, en azından simgesel bile olsa, bunu söylememiz, onarmaya çalışmamız gerektiği kanısındayım; sarsılmış bir güveni yeniden sağlamanın tek yolu budur, kaldı ki, çocuklar kendi yaptığı yanlışları kabul edebilen anne-babaya genelde saygı duyar, değer verir.

Elbette ki işin özü bu değil. Anne-babanın, psikanalistlere, nasıl davranmaları gerektiğini özellikle sorduğu bazı alanlar vardır: "bunu söyleyebilir miyiz, söylersek de nasıl söyleyebiliriz?" Bunlar "aile sırlarıdır", çocuğun kendi kökenidir, anne-babanın cinsel yaşamıdır.

Kimseye söylenmemesi gerektiği düşünülen olaylar, yani "dolaba sakladığımız cesetlere" "aile sırları" denilir. Bu konuda genel kural diye bir şey yoktur. Açığa vurulması gerekmeyen, açığa vurulursa çok küçük bir çocuğu örseleyebilecek (örneğin, çocuğun yakınlarının dahil olduğu bir cinayet) vahim olaylar söz konusuysa, bundan kesinlikle kaçınmak gerekir, ancak sonsuza kadar da gizli saklı tutmamak gerekir bu olayı: yetişkin, hatta genç bir ergen bile olduğunda bunu öğrenmeye onun da hakkı olacak ve de öğrenmesi gerekecek. Ancak "gerekli mi?" so-

rusuna kesin bir yanıt verebilmek çok güç. Babanın (ya da annenin) ölümünün hiç açıklanmadığı durumlara da tanık oldum: çocuğa "seyahate gitti" deniyordu, çocuk da "peki, ama neden bizi görmeye hiç gelmiyor?" diye soruyordu, sonra da artık hiç sormaz oluyordu. Terk edildiğini hissediyor ve çok acı çekiyordu; haklı olarak, kendisinden birşeyler gizlendiğini de hissediyordu: neydi kendisinden gizlenen, uzaklardaki bu anne ya da baba nasıl bir suç işlemişti, ondan söz etmekten neden kaçınılıyordu ki? Böyle bir durumda, ne kadar acı verse de, hakikati söylemek gerek.

Çocuğun kendi kökeni konusunda sorabilecekleri şunlardır: anne-babam kim? Beni nasıl yaptılar?

"Anne-babam kim?" sorusunu bir tek evlat edinilmiş çocukların sorabileceği sanılır. Bu durumda, çok basit bir kurala uyulması gerekir: çocuğun bir anda her şeyi öğrenmesi daha iyidir. Kendi doğurduğumuz bir çocuk kadar sevdiğimize göre, bunun bir farkı olmadığı, hakikati söylersek bunun ona kötülük yapmaktan başka bir şey olmayacağı, hiçbir şeyden kuşkulanmazsa, soru da sormayacağı vb. ileri sürülebilir. Ne var ki, kendi kendine sorular yöneltecektir: yetişkinler kendi aralarında konuşurken yaşamlarının bazı anlarından söz edildiğinde neden tedirgin olduklarını, bazı kişilerin adını anmaktan neden kaçındıklarını vb. soracaktır; gereken belgeleri ele geçirmeye çalışacak, onu bunu sorguya çekecektir. Günlerden bir gün, evlilik cüzdanını bulacak ya da biri gelip ona eksik kalan bilgiyi verecek, bunun üzerine o da kendisini bu kadar ilgilendiren bir konuyu gizledikleri için acı çekecektir. Öyleyse, bir anda ve de son derece doğal biçimde söylemek gerek ailenin evlat edinilmiş çocuğu olduğunu. Biyolojik anne-babadan "gerçek anne-baba" olarak söz etmekten kaçınmak gerek, böyle bir şey şimdiki anne-babasının

"sahte" olduğunu söylemek anlamına gelecektir. İnsanın gerçek anne-babası birlikte yaşadığı, sevdiğimiz ve bizi seven anne-babadır.

Fiziksel görünüm açısından son derece "Akdenizli" bir adam tanımıştım; bütün çocukluk yıllarını sarışınlarla dolu bu ailede ne aradığını sormakla geçirmişti. Bütün aile onu sevgiyle bağrına bastığı halde, "yerli yerinde saymıyordu" kendisini. Varlığının tam ortasında kapkara bir kuyu varmış gibi, tanımlanması güç bir duyguya kapılmıştı, ne olduğunu tam olarak anlayamıyordu bir türlü. On iki yaşındayken bir gün annesinin çamaşırlarını yerleştirdiği dolapta gizlice etrafı karıştırırken, eskiden kalma bir sürü mektup bulmuştu. Henüz birkaç aylıkken, çok sevdiği anneannesi tarafından annesine yazılmış bir mektup eline geçmişti o gün. Bu mektupta anneannesi kızına, yani annesine, "bu çocuğu gerçek torunuymuş gibi seveceğini" yazıyordu; öyleyse, "hakiki" torunu değildi! Gerçekten bilmese de, zaten bildiği bir şeyin açığa çıkması karşısında çok yıkılmıştı. Annesiyle babası ölmüştü, ancak yaşarlarken, bu konuda zorlandıklarında, gizledikleri bu sırrı ona açıklamış olmaları gerekirdi: onu evlat edinmişlerdi. Ne yazık ki, durmadan acı veren bu yaranın iyileşmesi için çok uzun süreli bir analiz yapılması gerekmişti.

Bilindiği gibi, bütün çocuklar kendi kendilerine "anne-babam gerçek anne-babam mı" sorusunu sorarlar. Eninde sonunda, onların (ebeveyler) sözlerinden başka tanık var mı ki bu konuda? Ancak, evlat edinilmiş çocukların olduğu, anne-babanın bu gerçeği sakladığı da olur; peki, ya ben, neyim? İşte, bu soru üstüne, doğrudan "aile konulu romanlar" yazmaya başlayabilir insan; sivri bir rekabet içinde bulunulan erkek ya da kız kardeş yerine kendisine daha iyi bir kardeş yaratabilir, daha görkemli, daha iyi anne-babalar icat eder. Çocuk bütün bunları "gülelim"

diye yaptığının bilincindeyse böyle düşler kurmanın hiçbir zararı olmaz; ama gerçek, bir gün tüm çıplaklığıyla ortaya çıkıverirse: demek, gerçekmiş, doğruymuş demek ki...

Öte yandan, yetişkinlerin cinsel yaşamı konusundaki soruları yanıtlamak kolay iş değildir. Bu konuda bertaraf edilecek iki yanlış tutum vardır. Bunlardan ilki, masallar anlatmaktır (lahanadan çıktın, leylek getirdi, gül goncasında saklanmıştın vb.): ne mutlu ki, artık iyice az anlatılır oldu bu tür masallar. Bertaraf edilecek ikinci yol ise, çocuğu sistemli olarak soru yöneltmekten caydırmak, hatta soru sorar gibi olduğunda terslemektir. Bazı ailelerde cinsellikle ilgili her şey, hatta cinselliğin en masum yanları bile, inceden inceye ayıklanıp elenir: cinsellik diye bir şey yoktur. Çocukluğu, özellikle de ergenliği, önü alınmaz, ama korkunç bir hastalık kabul edilen mastürbasyon ihtiyacının acılarıyla geçmiş erkekler, regl denilen şeyden tek söz edilmemiş, ilk regl olduklarında da dehşete kapılan kadınlar, cinselliğin çok kötü bir şey olduğuna sarsılmazcasına inanmış, bu inancın damgasını bir türlü silememiş, ortadan kaldırmaya çalıştıkları cinselliğin gerekleri nedeniyle acılar içinde kıvranan insanlar geldi bana danışmaya. İşte, böyle davranmayıp, çocukların sorularını yanıtlamak gerekir.

Peki, ama nasıl? Topu başkasına atmakla yetinmemeli (Bunu babana sor... Bunu annene sor); cinsel eğitim kitabı vermekle (iyi bir şey, ama yetmez) yetinmemeli. Bu konuda da, gene çocuğun yaşını hesaba katmak gerekir. Günümüzde çocuklar annelerinin karnından çıktıklarını kabul ediyorlar; zaten bunu öğrenmelerine de izin veriliyor artık. Ama asıl sorulması gereken sorular şunlar: "O küçücük tohum nasıl giriyor ki oraya?", "Oraya girmesi için ne yapılıyor?", "Peki, ya babanın rolü ne bu işte?" Her şey yolunda giderse, çocuğun soruları gelişecek, dolayısıyla

çocuk soracak, yanıtlar da gelişecek. Acele etmemek, sorudan önce yanıtı vermemek gerekir. Çok zeki, altı yaşında bir erkek çocuk vardı; annesine "Anneciğim, birleşme (coit) ne ki?" Bunun üzerine, açık görüşlü bir kadın olan annesi seferber olur ve insanların nasıl çocuk yaptığını ayrıntılarıyla anlatmaya başlar. Çocuk kuşkuyla bakar anlatılanlara: "Hayır, anne, böyle değil, kandırıyorsun beni", der. Annesi ısrar eder, bunun üzerine çocuk da gidip resimli kitabını alıp gelir ve okumaya koyulur: "Gecenin sessizliğinde, çakalın (coyote)[1] bağırışı duyuldu."

Sonuçta, birgün tam olarak açıklamak gerekecek nasılsa: penisin vajinaya girmesi ve sperm akışı sayesinde çocuk yapılıyor. Bunu ne kadar doğal biçimde söylersek, o kadar iyi. Zaten, son derece doğal değil mi... Yetişkin biri olmak gerektiğini de ek bir bilgi olarak verebiliriz. Peki, ama bir de işin zevk yanını açıklamak var. Küçük şemalar ya da çizimler eşliğinde "doğa bilimleri" tarzı açıklamalara girişmek sorunun kenarından kıyısından geçmek demektir. Bu sorunun temel bir soru olduğunu biliyoruz, bunu bildiğimizi çocuklar da biliyor. İşte, bu konuda da, hakikati söylemek gerek: evet, zevk veriyor. Hem çocuk yapmanın hoş bir şey olması iyi değil mi?

1 Fransızcada "coit" sözcüğü birleşme, "coyote" da çakal anlamındadır. Ses benzerliği çocuktaki cinselliğe karşı savunmacı güçleri şiirsel bir biçimde betimlemektedir. (B.H.)

33
ÇOCUK NEDEN KORKAR?

Çok şeyden, hem de bir sürü şeyden korkar. Bir zamanlar gündelik yaşam konulu kısa-metraj bir film görmüştüm; kamera yerden hep 75 cm. yükseklikte (çocuğun gözleri aşağı yukarı bu yüksekliktedir) tutuluyor ve evin içinde rahatça dolaşan bir çocuk gibi davranıyordu. Hayran olmuştum... Çocuk, yetişkinlerin daha çok bacaklarını, elinizi ya da ayağınızı ezecekken kaçırdığınız ayakkabılarını, pantalonlarını, eteklerini görüyor, uzakları ise ancak gözlerini yukarı kaldırırsa görebiliyor. Buna karşılık, köpeğin kafası sizinkiyle aynı yükseklikte. Nesneler de yetişkin birine göründüğünden çok daha büyük geliyor elbette. Masanın üstünde ne olduğunu göremiyorsunuz, bunun için de örtüyü çekiyorsunuz vb. Bu evrenin her ânı tehlikelerle dolu, önceden kestirilmesi de güç. Acıyla sonuçlanan deneyimler sayesinde çocuk temkinli olmayı öğreniyor, bu da iyi bir şey; ama çocuğun her yanda yaygın biçimde hissettiği bu korkuyu, zaten kendisi de gereğinden fazla kaygılı bir anne, iyice ağırlaştırabilir.

İnsan, zamanından önce, erken doğar, "tamamlanmış değildir"; bütün hayvanlar arasında bir tek insan bu kadar erken doğar (bu durumu Bolk fiziksel gelişim açısından "neoteni" terimiyle adlandırıp kuramlaştırmıştı: hayvanlık derecesinde yük-

seldikçe vaktinden önce doğma da artar). İnsan yavrusu, doğar doğmaz, bir anda, çok uzun sürecek bir bağımlılık durumu içinde bulur kendini; yetişkinler ona dikkat etmez, üstüne titremezse yaşamı gerçek anlamda tehlikeye girer. İçiniz burkularak "Kollarından attı beni" dediğiniz oluyor mu zaman zaman? Bu duyguyu, siz daha küçücük bir bebekken, dalgın bir yetişkinin kucağından düşürülmekten korktuğunuzda yaşamıştınız ilk. Annelerin bebeklerini nasıl taşıdıkları videoya alınmıştı; sonuçta insan bu kadar çeşitli taşıma tarzları olmasına şaşırıp kalıyor: bazıları çocuğu rahatça yerleştiriyorlar kollarına, bazıları baştan savma alıyorlar kucaklarına, bebeklerin kafası öne arkaya sallanıyor, bazıları bir yandan ellerindeki işle uğraşırken bir yandan da çuval gibi taşıyor vb.; bebeğin tedirginliğine kayıtsız kalan, tedirgin olmayan bir anneyle karşı karşıya bulunuyoruz. Bütün çocuk doktorları, bütün çocuk eğitimcileri bunu gayet iyi biliyor günümüzde; bilmekle kalmayıp, çocuğun "kucaktan düşürülme" korkusu yaşamayacak biçimde davranmaları gerektiğine bütün annelerin dikkatini de çekiyorlar.

Bununla birlikte, ne yapıp etsek de, çocuk, bir güvensizlik yaşar. Freud çok küçük yaştaki çocuğun bir "tehlike" (*Hilflosigkeit*) karşısında çaresizlik yaşadığına dikkat çekmişti; ne var ki, bu durum nesneyle ilgili ilk ilişkilerin (ben ile öteki birbirinden ayırt edilmeye başlandığında, ben ile öteki arasındaki ilişkilerin) temel bir boyutudur. Sözünü ettiğimiz tehlikeli durumlar her çocukta değişik yaşanabilir: anne-baba, ama özellikle de anne, aşırıya kaçmadan dikkatli ve koruyucu davranıyorsa, hafif korkular yaşanır, yok, eğer yetişkinler baştan savma, hatta düşmanca (ne yazık ki böyleleri de var!) davranıyor, çocuğu örseleyici deneyimlerin kucağına atıyor ya da durmadan kendi korkularını ona aktarıyorlarsa, çok daha şiddetli korkular yaşanacaktır.

Tehlike kaynaklı bu tür duygulanımları uzun süre ve yoğun olarak yaşayan çocuk, büyüdüğünde içinde öyle bir güvensizlik duygusu barındıran yetişkin olacaktır ki, aşk ilişkileri başta olmak üzere, tüm ilişkilerinde desteklenme, kollanıp gözetilme arayışı içine girecektir.

Ama, korkunun ötesinde, bir de kaygı söz konusu. Korku, acı verebilecek bazı nesne ya da olaylar algılandığında ya da anımsandığında duyulan tedirginliktir; korkunun nesnesi açıkça saptanabilir. Ancak, "nesnesiz" yaygın korkular da vardır, kişi neden korktuğunu söyleyemez: korkmaktadır, yalnızca korkmaktadır, ama neden korktuğunu bilmemektedir. Doruk noktalarına ulaşıldığı, korkunun iyice şiddetlendiği, kişinin paniğe kapıldığı anlar da olur: kaygıdır bu. Zavallı kişi, kendi yaşamının (ya da sevdiği birinin yaşamının) bile söz konusu olabileceği, müthiş kötü bir felaketin kopmak üzere olduğu duygusuna kapılır, ama bunun ne olduğunu söyleyemez. Zaten, kaygıya yol açan neden de, patlak vermesinden korkulan olayın beklenmedik yanıdır: ne olduğunu bilmediğimize göre, buna hazırlanmanın, bunu savuşturmanın yolu da yok. Çocuklukta yatıyor bunun nedenleri. Böyle bir kaygı nöbeti yaşayan kişiyi aklın yoluna davet etmek, öğütler vermek bir işe yaramaz; akılla ilgisi olmadığını, bütün bunların "akla uygun olmadığını" o da gayet iyi bilir, ama panik içindedir. Böyle bir durumda yapılması gereken tek şey, tıpkı çocuğunu korumak için yanından ayrılmayan iyi bir anne, güçlü bir baba gibi şefkat dolu biçimde yanında bulunmak, güven vermek, korumak kollamaktır. Güven duygusu, huzur, bütün bunlar kişiden kişiye iletilebilir. O an için etkili bir çareyse de, insan böyle bir protezle ömür boyunca yaşayamaz ki; bir de protez görevini yerine getirebilecek birini bulmak gerekir elbette. Artık, bir psikanaliste danışmanın zamanı gelmiş de-

mektir...

Ne mutlu ki, böylesi ağır kaygı nöbetleriyle pek az karşı karşıya kalır insan. Ancak, "daha sıradan" kaygılar vardır ki, bunu herkes şu ya da bu ölçüde yaşar zaten. Bu kaygılar "nesnesiz korku olmak" özelliğine sahiplerse de, birer nesne (bunlar çoklukla göstermelik-nesneler olsa bile) edinemeyecek kadar sınırlıdırlar. Göstermelik-nesne edinmiş olmaları son derece yararlıdır: hiç olmazsa kafalarında canlandırabildikleri bir şeyden korkmaktadırlar. Daha ileride ayrıntılı olarak ele alacağım fobiler buna örnektir: yaşadığımız ortam göz önüne alındığında böyle bir olasılık pek yoksa da, bir fareyle burun buruna gelme düşüncesi çok kaygılandırabilir insanı. Böyle bir durumda, kaygının bambaşka türden olduğu ve bambaşka bir kökenden kaynaklandığı açıkça ortadadır, ancak fareye doğru "yer değiştirmeyi" kendi açısından daha yararlı bulmaktadır: işin iyi tarafı, en azından, insanın neden korktuğunu, neden kendini sakınması gerektiğini biliyor olmasıdır.

"Küçük" çaplı diyebileceğimiz bu tür kaygılara çocuklarda çok rastlanır. Kabusların temelinde de bunlar yatar zaten; en tipik kabus ise, elinde kocaman bir bıçakla peşimize bir haydudun düşmesi, bir canavarın bizi durmadan kovalamasıdır vb... Bunları insan uyanıkken de yaşayabilir. Çocuk tam uykuya dalacakken ortaya çıkarlar; çocuk bütün silahlarını terk edip uykuya dalacağı için, kendisini saldırılara en açık hissettiği andır bu. Bazı çocuklar kendilerini bundan korumak için, uyumaya yatmadan önce hazırlık nitelikli bir tören yaparlar: yatağı, örtüyü, çarşafı belirli bir biçimde düzeltirler, herhangi bir fetiş-nesneyi ellerine alırlar, bazı kalıplaşmış sözleri söylerler, hiçbir tehlikenin gelemeyeceği duvara dönerler sırtlarını, özenle düzenledikleri bir siperin ardına geçer, yatağın duvara bakmayan tarafına

dönerler yüzlerini vb. Sizden bu arada kendisine birşeyler, bir masal anlatmanızı isteyebilir, anlatmanız gerekir sizin de: uykuya dalmadan önce anne ya da babayla geçirilecek huzur dolu, rahat birkaç dakika çocuklukta yaşanan bu kaygıları tedavi etmenin en iyi yoludur. Yok, ama yatağa girme törenleri çığırından çıkar gibiyse, kaygı iyice yoğunlaşmışsa, bir uzmana danışmak gerekir.

Kaygıyı yatıştırmak için herhangi bir ilaç almanın yetmeyeceğini bilmek gerekir; bu tür ilaçlar anlık çözüm getirse de, nedenleri değil, sonuçları ortadan kaldırmış olurlar; her türlü kaygının kaynağı, bilinçdışı yaşamdadır. Neden korktuğumuzu bilmememiz, akla hayale sığmayacak bir felaketin eli kulağında, hemen yanı başımızda olduğu duygusuna kapılmamız da bundandır zaten: dizginlerini kopartıp özgürleşecek, bilinçdışı bir hayaller dünyasının patlamasından korkulmaktadır. Kabuslar işte buna tanıklık eder. Psikanalistler arasında Melanie Klein, çok eskilerden kaynaklanan kaygılar üstünde ısrarla durmuştu; Klein'a göre çok küçük çocukların psişik yaşamını işte bu kaygılar örmekteydi; bunlar ilk kaygılardı ve daha sonraları bastırma çabasıyla üstleri örtülmüş olsa bile, gölgede kalıp etkinliklerini sürdürmekte ve savunma gevşer gevşemez hemen özneyi istila etmekteydiler. Çocuklarla ilgilenen psikanalistler bunu çok iyi bilirler; çocuğunuz çok kaygılı gibiyse, hemen bir psikanaliste danışmanız gerekir.

34

ANNE-BABA HEP SUÇLU MUDUR?

Çocuğumuz saldırgan, gürültücü, etrafını dağıtıyor, toplamayı reddediyor; okulda başarısız, "tembel" biri; yalan söylüyor vb. Bunun neden böyle olduğunu sormak doğru, ama "suç kimde?" diye sormak yanlış olur. Bu alanda çalışan pek çok profesyonel gibi, ben de bu konularda karşılıklı birbirini suçlayan sayısız anne-baba gördüm; bu tür tartışmalar eşler arasındaki gerilimleri arttırmakla kalmayıp, kendini bütün bu çatışmaların nesnesi, sorumlusu, kozu sayan çocuğa da zarar verir.

Olayın nedenlerini, "Suç kimde?" başlığı altında araştırmaya başlamakla karşımıza iki ayrı yol çıkar.

Bu yolların ilki, eğitimle ilgili sorumluluklara götürür. İnsanlar kendilerini fazla yumuşak ya da fazla sert olmakla, çocukla yeterince ilgilenmemekle ya da gereğinden fazla ilgilenmekle, fazla kol kanat germekle ya da yeterince kollamamakla vb. suçlarlar. Gerçek şu ki, yapılan bütün bu suçlamalar genelde simetriktir, herkes kendisine getirilen suçlamanın tam tersiyle suçlar ötekini. Anne-babanın anne-babasının gölgesi hep dolaşır durur, ya açıktan açığa ya da gizli kapaklı: kendi anne-babamız çok

gevşek olduğu için çocuklara sert davrandığımızı ya da çok sert oldukları için çok hoşgörülü davrandığımızı söyler dururuz, ama kendi anne-babamız sert olduğu için sert olduğumuzu, bundan da yakınmadığımızı söylesek daha iyi olmaz mı... bu konuda her şey olabilir. Bütün bunlar eşler arasındaki çatışmaları körükleyebilir ve çocuk da anne-babasının kendi anne-babaları için verdikleri bir mücadeleye bahane edildiği, orada bir tek her iki tarafın da kabul ettiği kurbanlığı oynamaktan başka bir görevi olmadığı duygusuna kapılabilir. Gerçekten de, gündelik anlaşmazlıkların ötesinde, bu tür durumlarda alevlenen Oidipus çatışmalarının kurbanıdır zaten; bu da en azından iki düzeyde geçerlidir: en altta, çocuk ve anne-babasından oluşan üçgen düzeyinde, sonra da, yani bunun üstünde de, anne ile babanın kendi anne-babalarıyla birlikte yer aldığı üçgen düzeyinde. "En azından iki düzeyde" dememin nedeni ise, büyükanne ile büyükbabaların da kendi anne-babaları olmasıdır: bu alanda "kuşaklar-aşırı" iletim, bir yandan, çocukların eğitimi konusundaki bir tür aile kültürü nedeniyle, bir yandan da, bilinçdışı olduğu için de örtük kalan temelleri nedeniyle son derece önemli sonuçlara yol açar. Öyleyse, son derece karmaşık olduğu gibi, her türlü çatışmaya da son derece elverişli bir durumdur bu; hele erkek ya da kız kardeşlerin varlığı nedeniyle çeşitli karşılaştırmalar ve yarıştırmalar yapılabiliyorsa, "evet, ama berbat olan sensin, senden almış, bak, ama öteki tarafını benden almış" türünden tartışmalar patlak verebiliyorsa her türlü çatışmaya özellikle yatkın bir durumdur bu.

Bütün bu işlere bir de, sorumluluğun genellikle yüklendiği ikinci bir düzey daha karışır ki buna "kalıtım" denilir. Kişilerin özelliklerinin (genler yoluyla) kalıtım açısından aktarılması çok uzun bir geçmişe dayandığı için kültürümüze derin kökler sal-

mış bulunmaktadır; öyle ki, bu konuyu yeterince düşünmemiş olan kişilerin gözünde apaçık bir gerçektir kalıtsal aktarım. Çocuğun babası gibi matematik kafası olduğu, annesi gibi sanatçı, dedesi gibi hayalperest, hatta annesi gibi geveze vb. olduğu varsayılır; bunun tek nedeni ise, genlerimizi taşıyanların bu özellikleri bizlere anne rahmine düştüğümüzde aktardıklarına inanılmasıdır. Oysa, kişilik özellikleri denilen pek çok özelliğin, birey düzeyinde, böyle açıklanabileceğini doğrulayacak herhangi bir veriye sahip bulunmamaktayız. Daha önceki sorulardan biriyle ilgili olarak ("Psikanalist okuldaki başarısızlığı nasıl ele alır?") söylediğim gibi, dar anlamıyla genler yoluyla yapılan aktarım dışında daha başka aktarım yolları da (kültürel, eğitsel, modeller ve özdeşleşmeler yoluyla vb.) bulunmaktadır. Ancak, halk bu anlamdaki "kalıtıma" öyle köklü biçimde inanmıştır ki, çocukla anne-babası arasında kurulan tüm özdeşleşmeler ("bana benziyor, benim tarafa çekmiş...) ve aile içi çatışmalar ("tıpkı sen...") bu inanç tarafından beslenmektedir. Bir adım sonra da, psikiyatra gitmiş olan amca, intihar eden dede, yaşlı bir deli olan teyze vb. birer birer kanıt olarak ileri sürülecektir, oysa bunlar en ufak biçimde bile kanıt oluşturmamaktadır.

Dağınık bir biçimde ileri sürdüğüm bu savların yanında, herhangi bir kalıcı hastalığın, bir özürlülük durumunun son derece kesin biçimde saptanmış genetik etkenlere bağlandığı olaylar da vardır; ancak, bu hastalıklar konusundaki bilgilerimiz birkaç yıldır önemli bir gelişme göstermiş bulunmaktadır. Öyle ki, böylesi bir durumda, artık anne-babadan hangisinin aktarıcı olduğu genelde saptanabilmektedir. Bu durumda elbette ki bu kişinin sırtına çok ağır bir yük binmiş olur; bazen bu kişi ağır bir suçlama altında da kalmış olur; şurası kesin ki, böyle bir sorumluluk en ufak biçimde bir "suç" oluşturmaz, ama gene de buna

başka suçlamalar eklememek gerekir. Deneyimlerden elde edilen sonuca bakılırsa, bu tür sorun yaşayan çiftler müthiş bir dayanışma içine girmekteler.

"Suç kimde?" gibi yanlış bir soru sorumlunun kim olduğunu araştırmaya yol açar; işte, bütün bu işleyiş Freud'un çok iyi çözümlediği bir mekanizmaya uyar; buna göre, "içerde" kötü olan her şeyin "dışa" atılmasına yönelik evrensel bir eğilim vardır. Bu mekanizma, daha tek-hücrelilerden, dış ortamdan bir zarla ayrılan organizmalardan itibaren biyolojik düzeyde doğrulanmıştır. Bu tek hücrenin iç metabolizması (bu hücrenin yaşamını sağlayan ve çoğalmasını sağlayan fiziksel-kimyasal alışverişin bütünü) hücrenin içinde zararlı ürünler biriktirir, öyle ki hücreyi zehirleyeceği için bunların koruyucu zardan geçirilerek dışarı atılmaları gerekir; ama ters yönde de, dışarıdan da, bu metabolizmaya gereken öğelerin ("besinler") alınması zorunludur. Yaşam ortamı yeterince geniş ve besin yönünden yeterince zenginse, her şey yolunda gider, koruyucu zar iki yönlü bir valf gibi işler. Yok, ama yaşam ortamı, kaldırabileceğinden çok kalabalık ve kapalı ise, işler bozulur: hücre bu ortama daha önce kendisi ya da başkaları tarafından atılmış zehirli malzemeyi yeniden içeri almak gibi büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalır. Öte yandan, bütün bu ithalat-ihracat işi beslenme, soluk alma vb. gibi biyolojik örgütlenmenin çok daha üst düzeylerinde de, psişik süreçler düzeyinde de yaşanır. Ruhsal aygıtımız, en başta da özdeşleşmeler olmak kaydıyla, kendisine yararlı olduğuna inandığı her şeyi ithal eder, buna "içe-atım" denir. Öte yandan, kendisine zarar vereceğini hissettiği her şeyi de dışarı atar, buna da "yansıtma, dışa-atım" denir; "yansıtma", ya da "dışa-atım" kişinin kendisinden dışarı atmak istediği (nefret, saldırgan hareketler, öfke vb.) her şeyi başkasına yüklemesidir. Böylece şuna inanmış olur

insan: ondan nefret eden, ona saldıran ben değil, asıl o bana saldırıyor, benden nefret ediyor. Bu saptama hem topluluklar (savaşlar, katliamlar, soykırımlar böyle olur işte) hem de bireyler için geçerlidir.

Bütün bu mekanizmalar sorumluluğun kime yükleneceği konusunu etkilediği gibi, gittikçe kötüleşen bir çocuk karşısında, bütün olanlardan başka birinin suçlu olduğuna inanma eğilimini de güçlendirir: anne-baba karşılıklı olarak birbirini suçlar ya da aynı safa geçip öğretmeni suçlarlar (öğretmen de onları suçlar), ama hepsi de bir araya gelip toplumu, "sistemi", bakanı vb. suçlarlar. Herhangi bir kurum bünyesinde yapılan "değerlendirme" toplantılarında, doktorlar eğitmenleri suçladığı, eğitmenlerin de psikologlardan yakındığı sıkça yaşanan durumlardır. Ancak hepsi de bir araya gelip, bütün bunun müdürün kabahati olduğunu söyleyebilirler... Doğruyu söylemek gerekirse, bütün bunlar son derece sıradan olaylar ve ortak bir çabayla ele alınırlarsa hepsi de kolayca bertaraf edilebilir (güç durumdaki çocukları üstlenen kurumlarda yapılması gereken kurumsal çalışmanın çok önemli bir bölümü de bu olmalıdır). Gene de, anne-baba bütün bunun iyi tedavi edememiş bir doktorun, zararlı bir eğitmenin vb. kabahati olduğuna inanmaktan vazgeçmeyebilir elbette; haklı da olabilirler, ancak bu düşünce, çoklukla önemsiz olaylara, belli belirsiz suçlamalara dayanmakta olduğundan, aslında anne-babanın kendilerinin "suçlu" olabileceği yolundaki kaygılarını dile getirmekten, bu kaygı karşısında son derece ateşli biçimde savunmaya geçtiklerini anlatmaktan ileri gitmez. Anne-babayla uğraşması gerektiğinde psikanalistin işi, onların bütün bu mekanizmaların nasıl işlediğini anlamalarına yardımcı olmaktır.

35

HER ŞEY ALTI YAŞINA KADAR OLUP BİTİYOR MU?

Psikanalistlerin böyle düşündüğünü sanan pek çok kişi "insanın kaderinin üç, dört, bilemedin 'okula başladığı' altı yaşında ya da 'akıl yaşı' denilen yedi yaşında belirlendiğini" söyler. Gerçek şu ki, hangi yaşı söylerse söylesinler, yaşın pek önemi yok: asıl söylenmek istenen şey, ruhsal gelişimin çok erken bir biçimde ve köklü olarak belirlendiği ve bu yüzden de etkilerinin de erkenden iz bırakacağı düşüncesidir.

Bu görüşü biraz ayrıntılandırmak gerekir. Böyle demekle her şeyin altı yaşında (ya da üç yaşında vb.) olup bittiği ve artık hiçbir şeyin değiştirilemeyeceği kastediliyorsa, hiçbir psikanalistin böyle düşünemeyeceği açıkça ortadadır, çünkü bir psikanalistin böyle düşünmesi demek, kendi eylemini geçersiz kılmak demektir. Psikanalist değişimi kolaylaştırıcı önerilerde bulunmayı dener; ancak bu durumda "neyi değiştirmek, nasıl değiştirmek, hangi anda değiştirmek" soruları yanında "psikanalist neyin değiştirilebileceği kanısındadır, hangi tedavi yollarıyla yapacaktır bunu, hangi aşamalardan geçerek, hangi tarzda yapacaktır bu işi?" sorularını da yöneltmek gerekir. Teknik açıdan bakıldığın-

da psikanalist dirençler sorunuyla karşı karşıya kalır (genel anlamda, değil, her tikel durumda ayrı ayrı olmak üzere), kuramsal açıdan bakıldığında ise, insanın özgürlüğü ve ruhsal belirlenmişlik sorularıyla karşı karşıya kalır.

Çok uzun zamandır akıllara takılan sorular bunlar, filozoflar da kuşaklar boyunca bu soruları tartışıp durdu. Bu konuda Freud kökten bir tutum içindeydi: her ruhsal süreç belirlenmiştir, yani kendisinden önce gelen başka ruhsal süreçlerin zorunlu sonucu olarak ele alınmalıdır. Bu düşüncesini düşler konusunda kanıtlamaya çalıştı: Freud, her bir düş öğesinin kullandığı malzeme açısından bir gün öncesinden arta kalanlarla, mekanizmalar açısından arzuların gerçekleşmesiyle, tamamlanmış biçimi açısından da, çeşitli dönüşüm yordamlarının kullanılmasıyla açıklanabileceğini savunuyordu. Doğruyu söylemek gerekirse, getirdiği açıklama her zaman pek inandırıcı olmamıştı: *Düşlerin Yorumu* (1900) adlı çalışmasında savunduğu kanıtlamaları okuduğumuzda, işi biraz fazla ileri götürdüğü izlenimine kapıldığımız olur. Ne var ki, bu yapıtın nasıl bir bağlamda ortaya çıktığını hesaba katmak gerekir: bu çalışmasında Freud, düşün ruhsal yaşamın "rastgele" ayrılmış parçalarından oluştuğu yolundaki genel kanıya karşı çıkmaktaydı. Freud'un ruhsal yaşamın temel mekanizmalarını ışığa çıkartabilmesi de işte bu köklü tutum sayesindedir.

Freud daha sonraları tutumunu biraz yumuşatmış olsa da, hep bir gerekirci ve akılcı olarak kalmıştı. Yaşamının sonlarına doğru, bazı tedavilerin son derece sert dirençlerle karşılaştığını gözlemlediğinde, iyice kuşkucu olmuştu: yoksa, birçok durumda her şey artık elimizden hiçbir şey gelemeyecek kadar sabitlenmiş olmasın? "Freud'un bu karamsarlığı" kişisel nedenlerden de kaynaklanmaktaydı (ömrünün son on beş yılını çene kanse-

riyle boğuşarak geçirmişti). Günümüzde daha iyimseriz ama gene de şöyle bir soruyla karşı karşıyayız: Bay ya da Bayan X'in elinde ne dereceye kadar kendi ruhsal yaşamlarını değiştirme olanağı var? Daha genel olarak ele alırsak, belirlenmiş bir ruhsal yaşam, kendi kendini değiştirme özgürlüğüne ne ölçüde sahiptir?

Bu noktada psikanalizden de önce pek çok kişiyi zorda bırakmış, güç bir paradoksla karşı karşıya kalmaktayız. Önce dinsel açıdan ele alalım: Tanrı iyi ve her şeye kadirse, meleklerden birinin Şeytan olmasına, kötülüğün de dünyaya egemen olmasına neden izin verdi ki? İnsanı kötülük yapma özgürlüğüyle neden donattı? Tam anlamıyla kötülük yapmadı mı! Bir de bunun laik biçimleri var ki, belki de din temelli yorumun ataları da bunlardır: geçen yüzyılın başlarında "nedensiz edim kuramcıları", daha önceki tüm belirlenimlerden tam anlamıyla kopmuş hangi edimin, insanın özgür olduğunu kanıtlayabileceğini sormamışlar mıydı? Ne var ki, bu soruya genelde verilen yanıt çok önemliydi; şöyle deniyordu: görünürde hiçbir nedene bağlı olmayan bir cinayetle; ancak, bu yanıt, ruhsal yaşamın belirlenmişliğine mükemmel bir yoksayma içinde boyun eğildiğini göstermek değil miydi?

İşte, psikanalizin karşı karşıya kaldığı soru buydu. "Belirlenmişlik/ özgürlük" sorununun terimleri keskinleştirilir ve bir tek özne hesaba katılırsa, çıkmaza düşülmesi kaçınılmazdır. Gödel isimli bir mantıkçı, çok ünlü bir teorem ortaya atmıştı: "bir sistem kendi olanakları çerçevesinde kalıp kendi kendini değiştiremez, bu sistemi kucaklayan daha üst düzey bir sistemin olanakları gerekir." Karşı karşıya kaldığımız sorun açısından son derece önemli bir önerme bu; şöyle ki: yalıtık öznenin ruhsal yaşamına "sistem" dersek, bu sistemin kendi işleyiş aksaklıklarını ye-

niden biçimlendirmesini sağlayacak olanaklara sahip olmadığı ortadadır; ancak, "daha üst düzey bir sistem" yerleştirilebilir, ki bu da hasta-analist sistemidir.

İşin temellerini attığımıza göre, "her şey altı (ya da üç vb.) yaşında olup bitiyor mu?" sorusuna dönelim yeniden. Çocuğun dağ başında, her şeyden ve herkesten yalıtılmış biri gibi büyümediğini, ama başka kişilerle etkileşim içinde büyüdüğünü, böylece kendi psişizmini kuracak "imago"ları da oluşturduğunu hesaba katarsak, bu soruya olumsuz yanıt vermemiz gerekir. Kaldı ki, ruhsal işleyişi ve gelişiminde aksaklıklar görülürse, işe bir analist sokup "daha üst düzey bir sistem" oluşturulabilir.

Değişiklik yapılabildiğine göre, nelerin, hangi tür tedaviyle, hangi aşamalardan geçerek değiştirilebileceği söylenebilir mi? Bu noktada, daha önceki bölümlerden birinde ("Psişizm nasıl gelişir?") verdiğim ağaç örneğini kullanacağım yeniden. İyi bir tohum, havası iyi, ışık alan, iyi bir toprağa atılırsa, yeterince suyu olursa güzel bir ağaç çıkar bu tohumdan. Yok, ama fidan kendisine uygun düşmeyen bir toprağa ekildiyse, ne suyu ne de güneşi yoksa, tam anlamıyla gelişip serpilemeyecektir; genç sürgün yaralanırsa, dimdik büyümek yerine ikiye ayrılacaktır. Bu özelliklerden bazıları (ağacın genel yapısı) artık değiştirilemeyecektir, ama bitkinin yaşam koşulları iyileştirilirse bazı özellikleri de değiştirilebilecektir.

Bu söylediklerimizi, ruhsal yaşama da uygulayabiliriz. Ancak temel veriler, hemen hemen hiç değiştirilemez. Daha önce söylediğim gibi ("Psikanalist okuldaki başarısızlığı nasıl ele alır?") "kökensel veri" düşüncesini fazla zorlamamak gerekirse de, başlangıçta bazı koşullar vardır gene de. Örneğin, yeni doğmuş bebeklerin kas gücü ve genel etkinlik düzeyi bakımından birbirlerinden çok farklı olduğu, bütün bunların da, bir ölçüde, gelişi-

min daha ileride ortaya çıkacak özelliklerinin habercisi olduğu gözlemlenmiştir. Böyle bir durumda bile, hemen acele edip, bu özelliklerin kalıtsal türden olduğunu ileri sürmek doğru olmaz: rahim içi gelişme koşulları, daha sonra olanların açıklanması açısından önem taşımaktadır (annenin sigara ya da uyuşturucu bağımlısı olduğu durumlarda çok iyi izlenebilen bir gelişmedir bu). Bununla birlikte, ruhsal gelişmenin bazı özellikleri daha doğumdan ya da çok küçük yaşlardan itibaren saptanabilmektedir: örneğin, üç yaşında yaşanan bir travmanın (sözgelimi, annenin ölümü) çok ağır sonuçları olabilecektir. İşte, bütün bu nedenlerden dolayı, ağacımızın gövdesi de eğri büğrü gelişmiş olacaktır. Daha genel anlamda bakarsak, psikanalist aşırı titizlik, taşkınlık, meydan okuma, hakaret etme eğilimi gibi "kişilik" özelliklerinin pek değiştirilemeyeceği kanısındadır; şurası kesin ki, yapılan bir analiz sonunda kişi bu özelliklerin neler tarafından belirlendiğini, nasıl işlediğini daha iyi anlamış olacak, bu özellikleri daha ılımlı kılmayı öğreniş olacaktır, ancak büyük olasılıkla işin özü olduğu gibi kalacaktır. Analize başlayan kişilerin çoğu, tedavinin en başlarında analiz nedeniyle "kendi doğalarından kopartılacaklarını" sanırlar. Doğrusu, pek yerinde değil böyle tedirgin olmaları: kişi temelde değişmez, ki böylesi de daha iyi zaten.

Ancak, ruhsal aygıtın gelişim koşullarına ve bu gelişimin evre ve süreçlerine geri dönmeyi sağlayan her şey değişebilecek, hem de çok değişebilecektir. Genel koşullara ilişkin bir durumdur bu: sözgelimi, bütün çocukluğu boyunca sevilmemiş ya da gönlünde yatan biçimde sevilmemiş olmaktan müthiş acılar çekmiş biri bu duruma örnektir. Annesi üç yaşında ölen, gereken "yas çalışmasını" gerçekleştiremediği için çocukluk yıllarında ağır biçimde travma yaşamış ve bu darbeyi hiç üstünden atama-

mış biri örneğindeki gibi çocukluğun önemli anları için geçerli olabilir elbette. Ama tabii söz konusu olan bir tek dış koşullar değildir; daha temel olarak ele alırsak, psişizmin kendi tarihi söz konusudur. Bu tarihi yeniden kurabiliriz, ama bu konuyu daha ileride ele alacağım.

Psikanaliz, Psikanaliz Tedavisi ve Analistler

36
ÇOCUKLARDA OTİZM NEDİR?

Daha önceki bölümlerin tümü de çocuklarla ilgilenen, çocuklarla uğraşan, çocuğu olan ya da olmasını isteyen kişileri varsaymaktaydı. Ne mutlu ki, bu bölüm çok az sayıda kişiyi ilgilendirecek; çünkü otistik çocukların oranı on binde iki ile dört arasında değişmektedir. Ancak, bu oranın hiç de kesin olmadığını, çünkü otistik çocukları ya da çocuklarda otizmi nasıl tanımladığımıza bağlı olarak otistik çocuk sayısının da değiştiğini söylemek gerekir.

Tam olarak nedir bu? "Otizm" terimi "tek başına" anlamına gelen Yunanca bir sözcüğe dayanarak oluşturuldu. Çok daha önceleri "alıklık" (idiot) terimi de, tek başına kalmış kişileri anlatmak için, gene aynı biçimde yaratılmıştı. Gerçekten de, 1943 yılında Kanner'ın çocuklarda otizmi betimlemesinden önce otistik çocuklar genelde alıklarla, yani zekaları ağır biçimde zarar görmüş kişilerle karıştırılıyordu; o zamandan bu yana alıklarla otistikleri birbirinden ayırt etmeyi öğrenmiş bulunuyoruz.

Kanner bu sendromu söz konusu çocukların başlıca özelliklerini betimleyerek tanımlamıştı; bu özellikler şunlardı: 1) içine kapanma, kendini yalıtma, kişinin her türlü insani iletişimi kesmesi; 2) değişmeme ihtiyacı: gerek olaylar gerekse kişiler açısın-

dan, ama en çok da varoluşunu ve yerini özenle sınadığı nesneler açısından tam anlamıyla değişmeyen, istikrarlı bir çevrede bulunmak ister. Çevredeki her değişiklik ve her beklenmedik olay kişide derin bir kaygıya yol açar; 3) kalıplaşmış el-kol hareketleri ve son derece tekrara dayalı, tuhaf sesler çıkartılması. Bunlar tam anlamıyla tik olarak kabul edilemez; gözlemci, hem her türlü anlamdan yoksun hem de birşeyleri dile getirir gibi olan davranışlar karşısında tuhaf bir izlenime kapılır. Gerçekten de, bu anlatımlar kişinin kaygı yaşadığı anlarda, ama en çok da kişiyi yalıtan engelleri zorlamaya yeltendiğimizde artış gösterir; 4) konuşmada hatırı sayılır gecikme yaşanır, bazen de konuşma hiç gerçekleşmez, öyle ki konuşma olsa bile, kişi zamirleri birbirine karıştırılır (kişi kendini belirtmek istediğinde "ben" demek yerine "sen" der), yansımalı tümceler kullanılır (herhangi birinin söylediği tümce, zaten kavranılmamış olan anlamı ötesinde, aynen tekrar edilir; daha sonra dil kullanımı gelişmiş olsa da, bir tek yakınlarının anlayabildiği bir tür "yeni-dil" olur bu; 5) zihinsel gelişim genel anlamda çok gecikmelidir.

Kanner'ın verdiği bu genel tablo, o zamandan bu yana, pek çok olayda karşılaşılan ve çoklukla ağır da yaşanan zeka gecikmesi konusu başta olmak üzere, biraz daha ayrıntılandırılıp karmaşıklaştırıldı elbette. Zeka gecikmesi, iletişimsizlik nedeniyle, daha çok "toplumsal zeka" ve ilişkisel zeka alanları ile simgesel işlevlerde kendini göstermektedir; dil kullanımına geçişteki gecikme ve dilsel bozuklar (ve bu da zekanın temellerini etkilemektedir zaten) buna tanıklık etmektedir. Bununla birlikte, bazı zihinsel yeterliliklerin "bölgesel" anlamda hipertrofiye uğrayacak kadar geliştiği de görülebilir (3 temmuz 1937 tarihinin hangi gün olduğunu hemen söyleyebilen "ayaklı takvimler" ya da telefon rehberinin sayfalarını ezbere söyleyebilen kişiler bu duru-

ma örnek olmalı).

Bu tablo hatırı sayılır ölçüde ayrıntılandırılıp karmaşıklaştırılsa bile klasik bir betimleme olarak kabul edilmektedir. Ne var ki, sözünü ettiğim ayrıntılar bile, bizi çok daha ağır durumların farklı biçimlerini birbirinden ayırmak zorunda bıraktı; öyle ki, artık tek bir otizm yerine otizmlerden söz etmek daha doğru oluyor. Öte yandan, ilk belirtileri bebekte gözlemlenebilen bir tür "erken" otizm de saptanabildi; bu belirtiler, uyarılara kayıtsız kalma, "gözle" ilişki kuramama, gülmeme, tonus yokluğu ve bedeni uygun duruma sokamama (öyle ki, bebeği kucağımıza aldığımızda bezden yapma bir bebek taşıyormuş duygusuna kapılırız), uyku, emme bozuklukları vb. Daha başka durumlardaysa, bu tür aksaklıklar ikinci, hatta üçüncü yaşta ortaya çıkar (bunlara "ikincil" otizmler denir): ilk gelişimini görünürde normal biçimde tamamladıktan sonra, çocuk kendi içine kapanır, bütün ilişkisini keser, kayıtsızlaşır, çuval gibi olur ya da tam tersine, son derece huzursuz, hareketli ve kaygılı olur; sonu gelmezcesine yinelediği bazı algılara (sesler, görüntüler, dokunma ve koklama duyumları vb.) hayran olmuş gibidir. Öte yandan, bedensel ilişki yoluyla bütünleşme arayışı ile şiddetle reddetme arasında gidip geldiği "amib benzeri" biçimlerinden, çocuğun kendisini savunmak için zırh kuşanmasını andıran "kabuğuna kapanma" biçimlerine kadar uzanan, birbirinden çok farklı ilişki biçimleri de gözlemlenmiştir.

Sözünü ettiğim klinik araştırmalara, çocuk psikiyatrı, psikolog ve psikanalistlerden oluşan pek çok yazar katılmıştı. Sonuçta ortaya, yazarlara ve benimsenen okullardan, ama en çok da, şu son derece önemli iki soruya, yani "neden?", "ne yapmalı?" sorularına farklı farklı yanıtlar verilmesinden kaynaklanan, birbirinden çok farklı nosografiler (yani, sistematik tablolar) çıkmış

oldu.

Nosografi konusunda, otizmden tekil olarak söz eden, böylece ağır bir hastalık kabul edilen bir durumun kategori bütünlüğüne sahip olduğunu ileri süren pek çok İngiliz yazar ile, bu tanıma uyan çok çeşitli rahatsızlıklar olduğunu vurgulayan ve otizmleri çok daha geniş bir sınıf olan çocukluk dönemi psikozlarına (o zamana kadar farkına varılmamış, daha altta yatan rahatsızlıklardan kaynaklanıyorsa da, çok daha ileri bir tarihte de ortaya çıkabilir) sokmaya yatkın, psikanalizden esinlenmiş Fransız yazarlar arasında çok belirgin bir ayırım bulunmaktadır. Ne var ki, bu ayırım bir tek kataloglama düzeyinde yaşanmakla kalmamaktadır; çünkü yeniden anımsatacağımı şu son derece önemli "nedenler" ve "alınması gereken önlemler" sorularına verilen yanıtlar da bu ayırım tarafından belirlenmektedir.

Nedenler sorunu (etiyoloji), gazetelerde çıkan yazılar, televizyon programları vb. sayesinde geniş kitle de dahil olmak üzere büyük ölçüde ilgi uyandırmıştı. Bu konuda son derece ateşli tartışmalar da yaşandı, ama en önemlisi, bu tartışmalara katılanların en temel bilgilerden ne denli yoksun olduklarının da görülmesi olmuştu. Bu konuya duyulan ilginin "neden?" sorusu, neredeyse kaçınılmazcasına "kabahat kimin?" sorusuna (daha önceki bölümlerde bu soruyu yanıtlamaya çalışmıştım) dönüştüğünde, nasıl da doruk noktasına ulaştığını görmek çok açıklayıcıdır. Yirmi yıl kadar önce, psikanaliz adına konuştuklarını söyleyen bir takım insanlar çıkıp, ana-babaların çocuklarına eğitim ve şefkat verme açısından yüklendikleri sorumluluklarını gündeme getirdiler. Bunu yaparken de Bruno Bettelheim, Melanie Klein, Margaret Mahler vb. gibi biliminsanlarının, bu tür etkenleri akla getirebilecek, son derece önemli ve saygıdeğer çalışmalarına dayanmışlardı. Aşırıya kaçan bazı "kuramcılar" bu çalış-

malardan şöyle bir sonuç çıkartmışlardı: çocuğun böyle olmasının nedeni, çocuğun ihtiyaç duyduğu sevgiyi, ihtiyaç duyduğu biçimlerde vermeyen ya da veremeyen, hatta bilinçdışı olarak böyle olmasını isteyen annedir. Başka bir şey dememek için, en azından beceriksiz diyeceğimiz pratisyenler de kalkıp bütün bunları annelere söylediler...

Bu konuda son derece açık-seçik davranacağım. Bazı durumlarda anne-çocuk ilişkisinin biçimlerinin bu tür rahatsızlıkların ortaya çıkmasına ve yerleşmesine katkıda bulunmuş olabileceği doğrudur. Çocuklarını paçavra torbası gibi taşıyan, ellerine bir dergi alıp sayfalarını karıştıran ya da televizyona dalan, bebeğin gönderdiği iletilere duyarsız kalan anneleri örnek olarak verebilirim. Ama, çocuğun zarar görebileceği bütün bu durumlarda bile, çoğu kez çocuk otizmleriyle hiç mi hiç ilgimiz olmaz. Bu etken herhangi bir otizmin ortaya çıkışına katkıda bulunuyorsa bile, biricik etken değildir. Üstelik, annenin, ana-babanın en ufak bir kusurunun görülmediği otizm durumlarına da rastlanmakta. "Başka ana-babaya benzemeyen" ana-babalar mı? İçinde bulundukları dramı son derece derinden yaşayan ana-babalardan söz ediyorum elbette; çocuklarına karşı tutum ve davranışları, çocuklarının durumunun nedeni olmaktan çok sonucu olan ana-babalardan söz ediyorum.

Ne olursa olsun, uygulama düzeyinde ele aldığımızda, kalkıp da bir anneye, "bilinçdışı olarak bunun böyle olmasını istediği" için çocuğunun otistik olduğunu söylemek *rezaletin* ta kendisidir. Zaten derinden sarsılmış olan bir kadın böyle bir suçlama karşısında ne düşünebilir, ne diyebilir, ne yapabilir ki? İki şey yapabilir: "doktor her şeyi bildiği" için kabul eder ve de sırtındaki yük iyiden iyiye ağırlaşır; ya da tamamıyla karşı çıkar bu suçlamaya ve bunu söyleyen doktorun işini bilmediğini, kötü

bir doktor olduğunu söyler... ki benim de tercihim bu yönde, kaldı ki anne böylece gerçeği söylemiş olacaktır zaten. Pratisyen, anne ile çocuk arasındaki ilişkinin kötü geliştiği kanısındaysa, bunu elbette ki anneyi suçlama haline getirmemeli ve kendi düşüncesini kendisine (ve de birlikte çalıştığı ekibe) saklayıp, bu ilişkinin iyileşmesine katkıda bulunmaya çalışmalıdır.

Ancak, bu türden hatalar da yapıldı; bu bir gerçek. Bu durumda, çocuk otizmleri ve psikozlarının psikanaliz tarafından ele alınmasına (karşı çıkanların genelde pek iyi tanımadığı çok daha gelişkin yaklaşımlar bile olsa) son derece sert biçimde karşı çıkılmasına pek şaşırmamak gerekir. Bu tür hatalar olmasa da gene aynı tepkiler oluşacaktı demek ki. Ana-babalar tam anlamıyla bir dram yaşıyor, başlarına gelenin kabahati onlara çıkartılıyor; kendilerinden sinsice kuşkulanılmakta, "kabahat kimde?" sorusunu göğüslemek zorunda kalmaktalar. İçlerine atılan kuşku tohumlarıyla tuzağa düşürülmeye çalışılmaktalar: "kabahat bende mi yoksa?", "Ben böyle mi seviyorum yoksa?", "Evet, ama seviyorum... peki o halde buna ne demeli?" İnsana işkence eden bütün bu sorulara, organik bir etiyoloji varsayımı ile çözüm getirebilmekte ve şöyle diyebilmekteyiz: psişizmin hiç katkısı yok bu işe, bunun kökeni bedende, çocuğun bedeninde, çocuğun başına ya çok erken yaşta bir kaza geldi ya da bütün bu durum kalıtsal kökenli (doğrusu, insanın çocuğa beslediği sevgi konusundaki sorumluluğu karşısında genlerinin sorumluluğu o kadar ağır basmaz). Bunun üzerine daha başka pratisyenler bu varsayımı savunmaya başlarsa da, en önde gelen pratisyenlerin henüz bu konuda bir şey söylenemeyeceği yolundaki uyarılarını da göz ardı etmemek gerekir.

Doğrusu da bu: henüz bir şey bilmiyoruz. Son yirmi yıldır, ne mutlu ki, bu konuda pek çok çalışma yapıldı. Kalıtsal etken-

ler, enzim bozuklukları araştırıldı, serotoninin, katekolaminlerin, endorfinlerin etkili olup olmadığı tartışıldı, elektroansefalogramlar incelendi. Etiyolojik açıdan anlamlı kabul edilebilecek hiçbir etkenin bir tek otistik çocuklarda, yeterince varolduğu görülemedi. Bu türden araştırmalara devam etmek gerekiyor elbette. Organik bir etiyoloji daha doğrusu etiyolojiler bulunması ve gereken tedavinin belirlenebilmesi bir psikanalist olarak beni de mutlu edecektir. Ne var ki, şimdilik pek bir şey bilinmiyor bu konuda.

Peki, ama bu tür çocuklarla birlikteyken ne yapmak gerekir? Yaklaşım farkını da dışa vuran iki ayrı görüş var bu konuda. Bunlardan organik etiyoloji varsayımına (böyle bir bağın varlığı açık değilse de) dayanan ilki, eğitsel çalışmayı vurgulamaktadır. Çocuklardan oluşan küçük topluluklar çerçevesinde, belirli becerilerin yerleştirilmesine yönelik pedagojik teknikleri kullanarak her çocukla ayrı ayrı ilgilenilmekte, son derece bireyselleştirilmiş bir çalışma sürdürülmektedir. Bu yolu daha çok, böyle bir çalışma sonunda çocuklarının "yeniden normale döneceği", en azından özürünü büyük ölçüde giderebileceği inancına vazgeçilmezcesine sarılmış ana-babalar benimsemektedir. Uygun biçimde sürdürüldüğü takdirde başarılı da olunabiliyor bu çalışmayla. Ancak, bu çalışmanın, çocuğa gerçek anlamda özerklik sağlamayacak, gösterişli bir beceri kazandırma cilası olmaktan bir adım daha öteye gitmeme tehlikesi de var; üstelik, belirtilerin gerçek anlamlarıyla ilgilenilmediği de hesaba katılmalıdır.

Otizmin temel tablosuna geri dönelim şimdi de. Bu tabloya derin bir kaygı egemendir; çocuk da bu kaygı ile umutsuzca mücadele ederken, bir tür kabuk içine kapanır, kendisine değişmez bir çevre yaratır, belirli ritüellerle kendini korumaya çalışır vb. Beklenmedik bir olay patlak verdiği, haline acıyıp yardım etmek

isteyen bir yetişkin bu kabuğu delmeye yeltendiğinde, bu koruyucu mekanizmalar kalkar ve kaygı ortaya çıkar.

Neden var bu kaygı? Çocuk otizmleri ve psikozlarının ve "normal" çocuğun ilk gelişiminin psikanaliz açısından ele alınması sayesinde, bu konuda çok şey öğrendik. Yeni doğmuş bebeğin psişik durumunu, "ben" ile "başka şey" ayırımının varolmadığı, duyum ve heyecanlardan oluşan bir tür belirsizlik olarak canlandırmak gerekir. "Benlik" ile "başka şey" ayırımı, doğumdan sonraki dördüncü ile sekizinci ay arasında, yavaş yavaş, yerleşecektir. Son derece kırılgan bir ayırımdır bu: farklılaşan şey çok uzun zaman boyunca farksızlaşma tehlikesi yaşayacaktır. Bu da son derece derin kaygılara yol açar, çünkü o zamanlar bir tür yeniden kaynaşma gibi olan şey, ötekinin yok olmasına izin vermek kadar kendi yok oluşuna da izin vermektir; ölüm kaygısından (daha ileride bu kaynaktan beslenecek olsa bile, henüz varolamayan bir kaygıdır bu) çok daha kötüdür, bu bir *hiçleşme* kaygısıdır. Her bebeğin bunu yaşadığı kesinse de, gelip geçici olmak yanında, kalıcı etkiler de bırakmamaktadır. Bazı bebekler, olmak ile olmamak arasındaki şu katlanılmaz durumda gidip gelirler; kendilerini bundan korumak için de, az önce sözünü ettiğim mekanizmaları geliştirirler. Bu mekanizmalar yerlerini pekiştirebilir, son derece uzun süreli, kalıcı olabilirler: eksikliğe bağlı çocukluk psikozlarının bazıları böyle oluşur. Çok güç kavramlar yanında inceden inceye klinik çalışmalar da gerektiren bu tabloyu biraz ayrıntılandırmak gerekir elbette. Ne var ki, bu tür çocuklarla ilgilenen psikanalistlerin önerdiği tedavi yolları da ancak böyle daha iyi anlaşılabilir. Belirtilerin ne anlam taşıdığını, her şeyden önce de ne kadar kaygı yaratabileceklerini anlamak gerekir. Çocuğun kendisini korumaya yönelik mekanizmalarına saygı göstermek, ama bir yandan evrimlenme-

lerini sağlamak gerekir. Kalıcı bir kişinin tercih edilmesine dayalı bir ilişki kurmaya elden geldiğince çalışmak gerekir; bu kişi, son derece kırılgan ben-başkası farklılaşmasını pekiştirecek bir nokta oluşturacaktır. Eğitim vb. etkinlikleri azımsamamak gerekir; ama en önemlisi takım halinde çalışmaktır, çünkü son derece ağır bir işe girişilmiştir. Daha da önemlisi, ana-babayla kesintisiz bir işbirliği içinde çalışmaktır; böyle bir çalışma, ana-babayı hem destekleyecek hem de umutlandıracaktır.

Ne var ki, bu konuda umutların da bir sınırı olduğunu bilmek gerekir. En iyi durumlarda bile, çocuğun bir otizm ya da çocukluk psikozundan nevrotik bir duruma doğru evrimlendiği görülebilir; bu nevrotik durum gene özürlü olmakla birlikte çok daha az zararlıdır. Daha başka durumlarda ise, bu kadar bile ilerleme yaşanamamaktadır. Gerek araştırma gerekse üstlenilmesi gereken yükümlülükler alanında etkin olmak, zorunlu etkinlikleri yerine getirmek her geçen gün biraz daha önem kazanmaktadır.

37
NEVROZ NEDİR?

Nevroz terimi gündelik dilde daha çok sıfat biçiminde kullanılmakta, örneğin "nasıl da nevrozlu bir kadın!" denilmekte. Bu tür bir kullanımda dikkat edilmesi gereken nokta, çoklukla kadınların söz konusu olması; aslında anımsarsanız, histeri için de aynı şey geçerli, "histeriğin teki bu kadın!" denilmiyor mu? Buna karşılık "manyak" ya da "paranoyak" gibi deyimler her iki cinsiyet için de kullanılabilmekte. Kişiler arası ilişki ve davranış biçimlerini, kişilik özelliklerinin ötesinde kalarak betimleyen bütün bu anlatımlar, hem psikiyatri hem de psikanaliz kökenlidir; ne var ki, psikanalist bu terimleri kullanmasa da, bunların kendi kullandığı kavramların uzak ve aslını inkar etmiş akrabaları olduğunu kabul eder. Bu noktada bazı konuları açıklamak gerekir.

"Nevroz" terimi çok uzun zaman önce (18. yüzyılda) sinir bozukluklarından ya da daha genel anlamda sinir sistemindeki bozukluklardan kaynaklandığı varsayılan hastalıkları betimlemek için yaratılmıştı. Nosografi açısından tam bir çingene bohçasıydı (mide rahatsızlıklarından bunamaya varıncaya kadar her şey bu başlık altında toplanmıştı); bu nosografik tabloda yapılması gereken ayırımlar ise ancak çok daha sonraları gerçekleşti-

rilebildi. En önemlisi de, açıkça sinirlere ve sinir sistemine zarar veren rahatsızlıklar (bunlar nörolojinin konusuydu) ile psişizm bozukluklarının (bunlar da psikiyatrinin konusudur) birbirinden ayrılmasıydı; psişizm bozukluklarında organik nedenler ya dolaylıdır, ya önemsenmeyecek kadar küçüktür, ya da yoktur. Buna rağmen, tuhaf ama, günümüzde artık sinirlerin bu işle hiçbir ilgisi olmadığını bildiğimiz halde, "nevroz" terimi, bu psişik rahatsızlıkların bir bölümünü anlatmak için kullanılmaya devam etti. Dolayısıyla, ne olduğunu bilenler için, gündelik dilde varlığını sürdüren çok eski bir terim olmaktan öteye gitmiyor, ama sokaktaki adam, örneğin, depresif bir durumu anlatmak için başka birinin "sinir hastası" olduğunu söylediğinde, elbette ki çok daha geniş kapsamlı bir terim oluyor.

19. yüzyıl sonlarında Freud psikiyatride gerçek bir devrim yaptı. Histerik rahatsızlıkların, sinir sisteminin bir anormalliği ya da rahatsızlanması ile değil de, psişizm-içi çatışmalarla, yani savunmalar nedeniyle bastırılmış olan arzuların "geri dönüşlerine" tanıklık eden, gözlemlenebilir belirtilerle açıklanabileceğini gösterdi. Histeri konusundan yola çıkarak, bu savını o zamanlar "savunma psiko-nevrozları" (yapılan "psiko-" eklentisi, bunların psişik rahatsızlıklar olduğunu belirtmek içindi) dediği rahatsızlıkların tümünü, yani histeriden başka, fobi nitelikli nevrozları (ya da "kaygı temelli histerileri") ve saplantılı nevrozları kapsayacak biçimde genelleştirdi.

Bunlar son derece iyi tanımlanmış belirtilere denk düşen ve gerek öznenin kendisinde, gerekse çevresinde çok önemli güçlüklere neden olan ve mekanizmaları da gayet iyi açığa çıkartılmış olan ciddi rahatsızlıklardır. Bunların en derin köklerini çocuklukta, yani daha ileride yetişkin bir psiko-nevrozun bürünebileceği özellikleri henüz sunmasa da, sözkonusu psiko-nevro-

zun öncüsü olup, temelini oluşturan bir "çocukluk nevrozu" yerleştiği zamanlarda aramak gerekir. Bu çocukluk nevrozunu yeniden gün ışığına çıkartan psikanaliz tedavisi, bu nevrozun hasta ile analist arasında gelişen ilişkide zorunlu olarak yeniden etkinleştirilmesine de yol açmış olur: böylece bir "aktarım nevrozu" yerleşir, ki bu da iyileşmeye geçişin ta kendisidir zaten. İşte, Freud'un geliştirdiği ve nevrozların modern anlamda kavranılması açısından vazgeçilmez öneme sahip olan şema, kısaca özetlendiğinde, budur. Ancak, Freud nevrozlarda başka bir rahatsızlık kategorisi daha ayırmıştı; ona göre bu rahatsızlıklar, en azından doğrudan doğruya, sözkonusu şemaya uymamaktaydı. Bunlar, uzun süreli ve zorlukla katlanılan cinsel yoksunluk durumunda olduğu gibi, aşırı bir organik-psişik gerilimden kaynaklanan "güncel nevrozlar"dır. Freud, bu katlanılmaz duruma ne denli kolay son verilebiliyorsa, çarenin de o kadar basit olduğunu ileri sürüyordu. Güncel nevroz kavramı sonraları hemen hemen hiç kullanılmaz oldu; bir bakıma yeniden gündeme gelmesi ise, bazı psikosomatik duygulanımların incelenmesi sayesindedir.

Buna karşılık, değişmeden kalan temel ayırımlar da vardı elbette; Freud da bunları büyük ölçüde geliştirmişti zaten. Gerçek şu ki, bir yandan psikozlar öte yandan da sınır durumlar ile sapkınlıkları birbirinden ayırt etmek gerekir.

"Sapkınlık" terimi şiddet ve "anormal" bir cinsellikle nitelenen abartılı davranışları belirtmekte kullanılabilir. Böyle bir tanım aynı anda iki ayrı noktaya gönderme yapar; bunların ilki, genel kitle içinde bu davranışların çok ender görülmesi, ikincisi ise, ahlaktır. Bu özelliği nedeniyle "sapkınlık" teriminin son yüzyıl boyunca müthiş bir evrim geçirdiği bilinmektedir: çocukların ve yetişkinlerin, en önemli sapkınlık kabul edilen mastürbasyon

düşkünlüklerinin, tıp, ahlak ve toplum adına nasıl şiddetle bastırıldığı, mastürbasyon yapanların da bu nedenle nasıl gözden düştüğünü anlamak çok zordur günümüzde... Bunun ötesinde, günümüzde hoş görülebilen (elbette ki, suç nitelikli olmamak ve birbirlerini onaylayan yetişkinler arasında ve gizlilikte gerçekleştirilmek koşuluyla) pek çok cinsel davranış da o zamanlar ağır biçimde suçlanıyordu. Bu sözlerimden artık her şeyin hoş görüldüğü, sapkınlık kavramının artık işlerliğini yitirdiği anlamı çıkartılmamalıdır; çünkü günümüzde sapkın olarak nitelediğimiz davranışların üç tane belirgin özelliği vardır: sapkın kişinin, peşinde koştuğu zevki alabilmek için, kendisini sonsuza dek yeniden üretmeye mahkum hissettiği senaryoların tutsağı olacak kadar yinelenmesi gerekir bu davranışın; ikinci özelliği ise, çocuk cinselliğiyle (özellikle de anal türden olmak üzere) yüklü olmasıdır; üçüncü özelliği ise, partnerin kişisizleştirilmesidir, başka deyişle, yerine başkası konulabilen bir zevk aracına indirgenmesidir. Bu sapkın davranışlarla kısıtlı kalan kişiler, böylelikle, kurbanları kadar kendileri de, kendi psişik mekanizmalarının kurbanı olmaktadırlar (kurbanlar da bazen bu davranışları kabul etmelerine yol açan mekanizmaların kurbanı olurlar.) Ancak, davranışlar bir yana, ama bir de "sapkın yapı" kavramını hesaba katmamız gerekmektedir; "sapkın yapı" kavramı ile, belirli bir bireyi böyle bir yaşam biçimine sürükleyen psişik süreçlerin bütünü anlatılmak istenmektedir.

Öte yandan, psiko-nevrozların da psikozlardan ayırt edilmesi gerekir; psikozlar, başka psişik işleyiş biçimlerine gönderme yapar ve gündelik dilde akıl hastalığı diye adlandırılan durumlara denk düşerler. Bazı durumlarda, belirtiler son derece kolay görülebilen türden olup, çoklukla çevreyi kaygılandırırlar (hezeyanlar, sanrılar vb.); daha başka durumlarda ise, belirtiler o ka-

dar kolay görülemese bile son derece ağır olabilirler, yani "seslerini fazla yükseltmezler." Ne var ki, bütün bu hastaları psikotikler arasında sınıflandırmamızın nedeni, her şeyden önce psişik işleyişlerinin biçimidir. Genelde yoğun, kütlesel bir kaygı görülür; bu kaygılar, kişinin çeşitli mekanizmalarla indirgemeye çalıştığı, küçük çocukluk yıllarından kaynaklanan eskil kaygılara benzer yansımalardır; bu genel kaygı durumunun bir özelliği de, zulmedici, canavarca vb. olduğu duygusu uyandırabilen insanların, şeylerin, kısacası çevredeki dünyanın gerçekliğinin bozulmasıdır: bazen gerçekten tehlikeli olabilecek saldırgan edimlerin pek çoğu, kendisini ağır tehdit altında hisseden kişinin savunma amaçlı tepkileridir. Psikanalistler son yirmi-otuz yıl boyunca psikozların sınırlarında, genel işleyiş yapısı aynı olmakla birlikte, nevrotik üstyapılar tarafından şu ya da bu ölçüde gizlenmiş "sınır durumları" incelemişlerdir.

Genel anlamda, psişik yapı kavramını ele almamız gerekiyor demek ki. Nevrozları niteleyen rahatsızlıklar, Oidipus çatışmasının yarattığı bozuklukların damgasını taşıyan yapılardan kaynaklanır, oysa, psikotik ya da sapkın yapılar, bir bakıma, bu çatışmanın "berisinde" kalırlar. Böyle söylendiğinde, kuşkusuz çok soyut kalıyor, ama ileriki bölümlerde daha başka açıklamalar yapmaya çalışacağım. Bununla birlikte, nevroz kavramının kapsamı konusunda son bir söz daha söylemek isterim. Şimdiye kadar, daha çok fobiler, histeriler, saplantılı nevrozlar gibi "büyük, önemli nevrozlardan" söz ettim hep; bunlar son derece tanımlanmış ve gerek kişiler arası ilişkileri gerekse gündelik yaşamı son derece aksatabilen nevrozlardır. Ancak, nevrotik yapılar Oidipus çatışmasının yarattığı bozukluklar olduğuna göre, bu bozuklukların da şu ya da bu ölçüde olması da doğaldır. Dolayısıyla, "normalliğin" sınırları son derece belirsiz demek ki. Açıkça

saplantılı nevroz çeken biri ile, kılı kırk yaran, titiz biri arasında, klasik bir konversyon histerisi ile rastgele ve önemsiz olsa da coşkusal yükü ağır, sağlık sorunlarıyla ilgilenen bir kişi arasında devamlılık olduğu söylenemez. Zaman zaman psikanalistler, psişik işleyişin Oidipus tarafından örgütlendiği bütün durumları, yani en "normal" kişileri de (ki buna psikanalistlerin kendileri de dahildir) kapsamak amacıyla "nevrotik yapılardan" söz edebilirler.

38
HİSTERİ NEDİR?

19. yüzyıl.sonunda histeriklere müthiş ilgi duyulmuştu. O yıllarda Paris'liler, Charcot'nun Salpêtrière'deki klinik sunumlarına akın akın koşturuyordu; bu sunumlarda, Charcot'nun servisindeki histerikler hipnoz durumundayken, herkesin (histeriklerin de) hayranlık duyduğu ve saygı beslediği bir ustanın isteklerine uyup, izlemeye değer gösteriler sergiliyorlardı: felç oluyorlar, anestezi yaşıyorlar, kasılıp kıvranıyorlar (konvülsyonlar yaşıyor), köprü kuruyorlar, hatta taşıdıkları erotik anlam nedeniyle gösterinin en çekici sahnesi de olan davranış ve hareketlerde bulunuyorlardı... Bütün bu dışavurumların, bedenin kendisinden (sözgelimi, bir felç yaşandığında, bu durumun motor buyrukların yöneldiği yerle hiçbir ilişkisi bulunmuyordu) değil, ama bu kadınların bedenlerini düşünme biçiminden kaynaklandığı açıkça bilinmekteydi; dolayısıyla, bu düşünceleri etkileyip söz konusu dışavurumların ortaya çıkartılabileceği ya da ortadan kaldırılabileceği de bilinmekteydi. Charcot bunu bir inceleme ve kanıtlama aracı olarak kullanmaktaydı; 1885-1886 yılları arasında Charcot'nun tutkulu dinleyicilerinden biri olan Freud ise Viyana'ya döndüğünde bir tedavi yöntemi bulduğuna inanmaktaydı ve histerikleri hipnoz kullanarak tedavi etmeye başlamıştı.

Ne var ki, bir süre sonra hayalleri suya düştü, ancak giriştiği bütün bu denemelerden, yaşadığı bütün bu düş kırıklıklarından sonra, hipnozu bırakınca, psikanaliz de doğmuş oldu.

Freud gayet başarılı bir hipnozda bile, hastaya herhangi bir şeyi yaptırtamadığını, ancak hasta açısından, bilinçdışı bile olsa, bir anlam taşıyabilecek bir şeyi yaptırtabildiğini saptar; kaldı ki, kadın hastanın yardım dilediği belirtiler, hipnozla da yaratılabilecek belirtilerle aynı doğaya sahipmiş gibi görünmektedir: öyleyse, histeriye yatkın bazı kişilerin kendiliğinden, "kendi kendilerini hipnotize ettiklerini" söylemek doğru olur mu acaba? Freud'un ilk başlarda birlikte çalıştığı Breuer bu kanıdaysa da, Freud bu düşünceyi biraz fazla kestirmeci buluyor: Freud'a kalırsa, Breuer'in sözettiği "hipnoid durum", bastırılmış arzuların kılık değiştirerek kendilerini dışa vurması için gereken koşuldu ve gözlemlenen belirtiler de bir tür "beden dili" oluşturmaktaydı. Bastırılmış cinsel arzular nedeniyle şiddetli çatışmalar yaşayan, bir eliyle elbiselerini parçalarken öteki eliyle utanarak bedenini örtmeye çalışan histerik kadın bu duruma bir örnek oluşturur.

Freud bu şemayı daha başka psiko-nevrozlar (saplantı nevrozları ile fobi kaynaklı belirtilerin ağır bastığı "kaygı temelli histeriler") yanında, "günlük yaşamın psikopatolojisi"ndeki dil sürçmeleri, sakar edimler, düşler vb. gibi (başka deyişle, gözlemlenen her şeyin bastırılmış arzuların kılık değiştirmiş dışavurumu olduğu bütün bu durumları) daha başka dışavurumları da kapsayacak biçimde geneller.

Görüldüğü gibi, psikanalizin temelinde histerikler yatıyor. Ancak, Charcot'nun o büyük gösterileri artık pek moda değil (gerçekten de, 19. yüzyıl.sonunda her yanda bu tür gösteriler düzenlenmesini bir "moda" olarak görmek doğrudur). Histeri

ortadan kalkmadı elbette ki, ancak belirtileri herkesin gözünün önünde bir gösteri olarak sunulmuyor, o kadar. Histerinin belirtileri hastasının bedeninin her hangi bir bölümünde, bir fonksiyondan diğerine değişen, dalgalanan rahatsızlıklarla uğraşması gereken her dahiliyecinin çok iyi bildiği gibi, son derece engelleyici de olabilmektedir. Dahiliyecimizin sabrını zorlayan, doktordan doktora koşan ve bir yandan "kimse neyim olduğunu bulamıyor" diye yakınan, bir yandan da neyi olduğunu bulacak doktoru aramayı sürdüren ebedi hastalar da örnektir buna. Böyle bir hastanın "hiçbir şeyi olmadığını" söylemek doğru olmaz, çünkü böyle bir şey onun çektiği acıyı anlamamak demek olacaktır: gerçek anlamda acı çekmektedir, ama önce psişik işleyişi açısından acı çekmektedir; yaşadığı bedensel rahatsızlıklar psişik işleyişinin dışavurumudur yalnızca. Bu kişiyi numara yapmakla, yani bile isteye yalan söylemekle suçlamak ise daha da kötüdür: "yalan" söz konusuysa, tümüyle bilinçdışıdır ve hasta birini aldatıyorsa, her şeyden önce kendisini aldatmaktadır.

Bu örneklerde insanı en çok şaşırtan yan, rahatsızlık ve şikayetlerin çok gürültülü patırtılı olması yanında, talebin de yoğunluğu ve doğasıdır. Bütün bunlardan rahatsız olmaz ve hastayı reddetmezsek, hastanın "Beni iyileştirin"i, doğrudan doğruya "beni üstlenin, kendimi bir çocuk gibi huzurlu kollara teslim etmeyi öyle istiyorum ki" türünden ya da "Sevilmek istiyorum! Beni sevin!" türünden bir talebi dile getirdiğini de hemen görmüş oluruz. Bu talebin böyle bir sevgiyi bulamadığı için yaralanmış ya da yaşamının daha önceki bölümünde dilediği gibi bulamadığı duygusuna kapılmış birinden kaynaklandığı açıktır. Israrla ayak direyen bir Oidipus çatışmasının iş başında olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz öyleyse. Doyurulmamış bir yığın arzu; psişizmde bir gerilime yol açar, bu gerilimi canlı tutar; bu gerilim

de bir bakıma bedene doğru taşar. Beden ile zihin öyle yakın bir ilişki içindedir ki (bu ilişki, sinir sistemi ve endokrin sistemlerin anatomi-fizyolojisi düzleminde de bir bakıma gayet iyi bilinir), şu ya da bu fonksiyon hemen bozulabilir; bu fonksiyonlardan birini yerel anlamda onarsak bile, sebep, geçerliliğini koruduğu için, doku başka bir yerde yırtılır. Freud'un ortaya attığı "konversyon histerisi" kavramı bu noktada geçerlilik kazanır: bu kavram, psişizm düzleminde yatıştırılmasına olanak bulunmayan psişik gerilimin, kendini organik belirtilere "dönüştürdüğünü" anlatır.

Ancak öyle durumlar da vardır ki, sözünü ettiğimiz fiziksel belirtiler aynı olsa bile, canlı kalmış eski bir Oidipus dramına odaklanmış aynı psişik çatışma başka başka biçimlerde kendini dile getirir. "Histerik kadının intikamı" olmakla nitelenen davranışlar sergileyen kadınlar bu duruma iyi bir örnek oluşturur. Bu tür kadınlar gerek davranışları gerekse son derece bakımlı olmaları nedeniyle özellikle çekici görünürler, kadınlıkları herkesi çeker, öte yandan, cinsel ilişkiye girmeye hazır, istekli olmaları nedeniyle de akılları karıştırırlar. Bu açıdan bakarsak, herhangi bir erkeğin bu isteğe karşılık vermesi de kaçınılmazdır neredeyse. Ancak, iş şu ya da bu ölçüde biraz daha ileri götürülürse, öyle bir an gelir ki, söz konusu kadın memnuniyetsizliğini haykırır çığlık çığlığa. İstediği bu değilmiş; peki, ne istiyormuş? O da bilmiyormuş, ama bildiği tek şey varmış ki, o da, hayvanca bir cinsellikten başka hiçbir şey vermeyi bilmeyen bu kaba adam kendisini düş kırıklığına uğratmış. Bu bir kalıp ve bu kalıp hem karşısına çıkan erkeklere hem de kendisine eza cefa vererek yinelenip durur. Bu tür bir kadının her şeyin yinelenip durmasından yakınıp bir psikanaliste başvurduğu da olur. Yapılan analiz sonunda bunun gerçekten bir intikam olduğu da ortaya çıkabi-

lir: babasının kendisine yanıt vermeyeceğinden korktuğu anda (çatışmanın yüreği de budur işte), istediği gibi yanıtlamamış olan babasından intikam almaktaydı. Başka deyişle, intikamının yerini değiştirmiş ve intikamını sevgililerine doğru kaydırmıştır; ancak yara hep aynı yaradır: "Senden istediğimi bana vermedin (sevecen bir babanın bir kız çocuğunu sever gibi sevmesini istemiştim senden, yoksa bir kadını sevmesi gibi değil, bu ensest olur...), kaldı ki bunu senden istemiyorum"...

Öte yandan, anneyle olan ilişkilerin ön planda bulunduğu kadınlarda, Oidipus'un "olumsuz" yanına daha çok odaklanmış örnekler de vardır; füzyonel ve ürkütücü bir anneyle en ufak bir benzerliği kalmaması ve tüm ilişkinin kesilmesi için, bir tür umutsuz ve ölümcül çaba çerçevesinde ergenlik yıllarında bedenin kadınlıktan aşırı derece uzaklaştığı (zayıflık, regl dönemlerinin yaşanmaması vb.) bazı anoreksi durumları buna örnektir. Histeriye çok yaklaşan bu örnekler, elbette ki kaygı verici durumlardır.

Şimdiye kadar bir tek kadınlardan söz ettik. Peki, ya erkekler ne durumda? Eski tıp anlayışına göre, histeri yalnızca kadınlara özgüydü: zaten, histeri sözcüğü bile Yunan dilinde "uterus" anlamına gelmiyor mu, deniliyordu. Hippokrates'e göre (ondan sonra epey uzun bir süre de yinelendiği üzere) histeri uterusun "gezgin" kimliğiyle açıklanmaktaydı: uterus, bedenin içinde dolaşmayı tutku edinmişti, histerik kadınlar da gözlemlenen rahatsızlıkların nedeni de buydu işte... 19. yüzyıl sonunda buna kimse inanmıyordu elbette; ancak o dönemdeki psikiyatrların çoğu da histerinin bir tek kadınlara özgü olduğunu kabul etmeyi sürdürmekteydi; Charcot'nun yanından Viyana'ya dönen Freud, bunun böyle olmadığını kanıtlamak amacıyla uzunca bir süre erkek histerik vakaları oluşturmaya çalıştı. Ne var ki, hiç erkek

histerik vakası bulamadı ve 1895 yılında Breuer ile birlikte yayınladığı *Etudes sur l'hystérie* adlı çalışması da yalnızca kadın hastalara dayanır... Günümüzde, histerik yapılara çoklukla kadınlarda karşılaşıldığı, ancak dikkatli bir klinik çalışma sayesinde erkeklerde de gözlemlenebileceği konusunda görüş birliğine varılmış durumda.

Bütün bunlar "psikosomatik" durumlar mı? Bu o kadar sıkça kullanılan bir terim oldu ki, anlamını biraz kesinleştirmek gerekli. Histerik işleyişler, özünde Oidipus nitelikli bir çatışma durumunu varsayarlar; bu durum da, yaşanan çatışmaların gerilim yükünü dile getiren bilinçli, bilinçöncesi, bilinçdışı temsil ve hayallerle kendini dışa vurur. Bazı durumlarda, varolan bu yük, histeride olduğu gibi, "bedene doğru taşar"; ancak bu da bir tür "kısadevre" ile olur, ki bu kısadevre sırasında, psişik gerilim, histeride görülen temsil ve hayallerden geçmeksizin, bir bakıma doğrudan doğruya bedensel hastalıklar olarak dile gelir. Söz konusu yükün bir bölümü, bu psişik çalışma tarafından emilmediği, "metabolize" olmadığı için, somatik hastalıklar olarak dile gelmesi de (bazı alerji ve astımlar, mide ülserleri, hemorajik rektokolitler vb.) ağır biçimde gerçekleşir; ancak, ne mutlu ki, günümüzde bu tür durumları gerektiği gibi ele alabilecek, psikanalist ve doktorlardan oluşan uzmanlaşmış birimler vardır.

39
FOBİ NEDİR?

Yunan dilinde *phobos* korku, dehşet demektir. Bir nesne, bir hayvan, bir kişi, bir durum vb. ile karşı karşıya kalmaktan duyulan korkuyla nitelenir. Böyle bir olayın anılması bile son derece şiddetli bir korku yaşanmasına yol açar ve kişi bu durumdan kaçınmak için elinden gelen her şeyi yapar. Bazı küçük fobiler son derece sıradandır; örneğin, karşılaşma olasılıkları çok düşük olsa bile, bazı kişilerin farelerden, yılanlardan vb. korkması bu türdendir. Devamlı bir gece lambasını yanık bırakmaya zorlayan karanlık korkusu ya da asansör korkusu, toplu taşıtlara binememe fobisi ise kişinin gündelik yaşamını çok daha engelleyici bir rol oynar; agorafobi (açık bir mekanda, herkesin ortasında bulunma korkusu) ya da tam tersi gibi görünen klostrofobi (kapalı bir mekanda kalma düşüncesinin yarattığı korku) ise çok daha ağır fobi örnekleridir. Bu tür örneklerde, kişi koşullar gereği korktuğu durumda kalırsa paniğe kapılır, dehşete uğrar ve çok yoğun bir kaygı yaşar. Bu durumdan kaçınmak için elinden gelen her şeyi yapabilir: bir zamanlar tanıdığım biri, sırf asansöre binmemek için, her sabah tam on dört katı merdivenle çıkıp, analistiyle görüşmeye geliyordu... Fobi sahibi kişi, kendisini korkutan tehlike karşısında destek almaya çalışır çokluk-

la: örneğin, agorafobisi olan kişi, yanında biri olmadan sokağa çıkmaz. Daha genel anlamda ise, kişi sözkonusu paniğe kapılabileceği her durumdan kaçınmak endişesiyle yaşar ve bu amaçla son derece gelişmiş taktikler oluşturur; öyle ki, bütün bu taktikler kişinin çevresini aldatmak amacıyla geliştirdiği ussallaştırmalarla, bile isteye gizlenmiştir, çünkü kişi bunun kendisini alçaltacak bir zaaf olduğuna inanmaktadır.

Zira, fobi sahibi kişi, korkusunun mantıksız olduğuna inanmıştır zaten. Kendi kendine bunun saçma olduğunu, ortada korkacak bir şey olmadığını vb. defalarca söylemiştir zaten. Hiçbir yararı olmaz: kendisini ürküten şeyleri yaşayacak olmaktan panik derecesinde korkmaktadır. Kaygının varolması ve de bu kadar yoğun biçimde yaşanması için, geçerli nedenler olması gerekiyor demek ki. Bu nedenler bilinçdışı nedenlerdir elbette; en kötüsü de budur zaten.

Yapılan analizler sonunda düzenli olarak elde edilen bilgiye göre, korkunun görünürdeki nedeninin (mantık dışı olduğu söylenen nedenin) ardında, gerçekten de son derece korkulacak başka olaylara bağlı başka nedenler yatmaktadır. Ancak, bu nedenler son derece etkin biçimde bastırılmaktadır; hatta, sözkonusu olay ne denli korkulacaksa, o kadar etkin biçimde bastırılmaktadır. Korku, varlığını sürdürür, ama gerçek nesnesinden kopartıldığı için, hiçbir dayanağa bağlı olmaksızın dolaşmaktadır; fırsat çıkar çıkmaz da, hemen geçerli bir neden bulup (fare, örneğin) demir atmaktadır. Böylece, korku kökeninde yatan gerçek nesneden, yerini tutan başka bir nesneye doğru yer değiştirmiş bulunmaktadır. Böylece, ortaya katlanılması ne denli güç bir durum çıkmış olsa bile, yapılanlar bir savunma işleminden öteye gitmemektedir; çünkü, nesnesi saptanabilen bir korku, kaynağı bilinmeyen bir kaygıdan çok daha iyidir. Çoklukla

sözkonusu işlem tam anlamıyla başarılı olamaz: aynı anda hem korku hem de kaygı duyan kişi, ne olduğunu bilemese de, korkusunun ardında, "başka bir şey" (örneğin, fare) olduğu duygusunu şu ya da bu ölçüde, yaşar.

Korkusunun ardında yatan şey ise, bir hayaldir yalnızca, yani korkunç bir olayı ya da edimi dile getiren bir temsil ya da bir temsiller bütünüdür. Freud atlardan korkan beş yaşındaki bir çocuğun, küçük Hans'ın durumunu analiz ederek sözünü ettiğimiz mekanizmaları çok güzel biçimde gözler önüne sermişti. Küçük Hans bir atla karşılaşmaktan (1905 yılı Viyana'sında son derece sıradan bir şeydi bu), atın düşüp "ayaklarıyla gürültü patırtı koparmasından" korkuyordu; bu nedenle de, sokağa çıkmıyordu, ama bir yandan da, penceresinin altından geçip giden atlardan gözlerini ayıramıyordu. Freud tam da Oidipus dönemini yaşayan bu çocuğun durumunda, anne-babasının cinsel ilişkilerine, hamile kalmaya, gebeliğe, doğuma ilişkin hayallerin, Oidipus heyecanının yol açtığı iğdiş edilme kaygısının söz konusu olduğunu göstermişti. Öfkesinden korkulan babanın yerini at almıştı.

Her fobinin ardında böylesi hayallerin yer aldığı söylenebilir. Örneğin, bir kadının pençeleştiği agorafobi, tanımadık kişilerle ilişki kurup cinsel maceralar ve kötü serüvenler yaşama kaygısından, hatta fahişelik hayalinden kaynaklanmış olabilir. Toplu taşıma araçları konusundaki fobi de benzer nedenlerden kaynaklanabilir; üstelik bu durumda bir de, tanımadık kişilerle bedensel temasta bulunma olasılığının çok daha yüksek olduğunu unutmamak gerekir. Aynı şekilde, belirli bir süre boyunca, kapalı bir mekanda, sizi koruyabilecek hiçbir tanık da bulunmaksızın, size bakmaktan başka işi olmayan bir adamın çok yakınında kalacağınız vb. asansör korkusu da benzer nedenlerden kay-

maklanır. Ne olursa olsun, beklenilen olayın gerçekleşme arzusu ile gerçekleşmeme kaygısının bir karışımı, yani şiddetli bir çatışma bastırılmış bulunmaktadır. İnsan arzu ettiği ölçüde ve arzu ettiğinden ötürü kendi kendisini suçladığı derecede kaygı duyar: bastırma çalışmasının kökeninde işte bu çatışma yatar.

Dürtüsel fobiler ise özellikle kaygı vericidir. Kişi, korkunç bir edimde bulunabileceği düşüncesiyle, anlık olarak panik halinde kaygı yaşayabilir. "Kendimi pencereden atacağım" ya da "kendimi boşluğa bırakacağım" düşüncesi ya da "elime bir bıçak alıp, annemi, kocamı doğrayacağım" "bir fahişeyi alıp boğazını sıkacağım", "karşıma çıkan ilk adamla yatacağım" düşüncesi vb. de olabilir. Kaygının doruk noktasında, kişi bu işi yapmaktan neredeyse bir adım uzakta olduğunu zanneder: pencere açıktır, elini uzatsa bıçağı alacaktır, fahişe işte orada müşteri beklemektedir vb. Bu tür durumlarda korkulan edimde bulunur zaten kişi, ama ne mutlu ki çok enderdir bu tür durumlar (basın tarafından anlaşılamayan, çözülemediği söylenen pek çok cinayet ya da intihar olayı hiç kuşku yok ki bu tür kaygılı durumların sonucudur); ancak çoklukla donup kalmış kişinin kaygı nöbetinin geçmesini beklediği görülür. "Beni koruyun" diye yakararak bir doktora, psikiyatra, bir psikanaliste ivedilikle başvurduğu da olur; böyle durumlarda kişinin bir süre için hastaneye yatırılması, rahatlatıcı olabilmektedir.

Ne olursa olsun, bunlar son derece ender karşılaşılan durumlardır. Bu kadar şiddetli olmamakla birlikte, fobiler çok daha sıklıkla görülen durumlardır. Ne var ki, bütün bu durumlarda, kişilik bir bütün olarak söz konusu çatışmalar çevresinde örgütlenir, kendisini koruyacak mekanizmalar yerleştirir: bu mekanizmaların iyice sakatlayıcı olduğu, çok daha belirgin durumlarda "fobik nevrozlardan" söz edilir. Sözkonusu koruma mekaniz-

malarının örgütlenmesi çok daha üstü örtülü olduğunda, yarattığı etkiler de normal insanlararası ilişkilere ve toplumsal yaşama daha uygun düştüğünde, "fobik kişiliklerden" söz edilir. Bu durumlarda psikanaliz tedavisi özellikle önerilir: işbaşındaki mekanizmaları gündeme getirerek, fobilerin hayale dayalı kaynaklarını da açığa çıkartır. Bu kaynaklar ise artık oldukları gibi, yani birer hayal olarak görünürler. Böylece, kaygı da hafiflemiş olur.

40

İNSAN KENDİ KENDİNE ZULMEDER Mİ?

Evet, eder... Leydi Macbeth çok iyi bir örnektir bu konuda. Bir cinayete hem önayak hem de ortak olan Leydi Macbeth uyurgezerlik hastalığına tutulur; uykusunda yürür, bir kan lekesini silip atmak için ellerini ovuşturur. Boşuna çabadır bu: "Hep kan kokusu var: Arabistan'ın bütün güzel kokuları bile yetmez yumuşatmaya bu küçük eli!" İşte, böylece kendi kendini cezalandırmış olur; kendi kendine çektirdiği işkenceden ise ancak ölmekle kurtulabilecektir.

Leydi Macbeth gerçekten bir cinayet işlemişti; yaşadığı vicdan azabı ise kendi celladı olur sonunda. Ancak, bildiğimiz kadarıyla, vicdanlarında en ufak bir suç kırıntısı olmayan kişilerin de aynı biçimde davrandığı oluyor; çevrelerinin önemsiz saydığı nedenlerden dolayı, kendilerini suçlayıp, hayatlarını zehir ederler. Freud "Fare Adam" örneğinde hangi mekanizmaların söz konusu olduğunu ortaya çıkarmıştı; genç bir adam, gerçekten yaptıklarının olası sonuçlarıyla kendisini ara vermeksizin suçluyor, edimlerinin ne gibi sonuçları olabileceği konusunda kendisine işkence çektiren kuşkular besliyor ve yaşamını güçleş-

tirmek için zekasını olabildiğince kullanıyordu. Bir kadına âşık olduğunda, amaçsızca dolaşırken, yolun ortasında bir taş görür. Sevdiği kadının arabası buradan geçer de taşa takılıp devrilir diye, o taşı alıp kenara koyar; hemen sonra da, ya araba kenara doğru açılır da, yeni yerindeki taşa takılıp devrilir diye, düşünür vb. Askerdeyken bir arkadaşından biraz borç alır; hemen geri vermez borcunu, sonra da bu arkadaşını artık görmez olunca, borcunu kendi kendine koyduğu bir dizi koşula uyarak geri ödemek amacıyla akıl almaz bir dizi taktik geliştirir; sonuçta, borcunu ödemesi tümüyle olanaksızlaşır, ki bu da onun çok ağır bir suç işlediği duygusuna kapılmasına neden olur. Düşünceleriyle kendi kendine zulmetmektedir: aklına herhangi bir edime ilişkin bir düşünce gelir gelmez, kendisini bu edimi gerçekleştirmekle yükümlü sayar. "Peki, ama", der kendisine, "ya sana kendi boğazını kesmeni buyursalar, ne yapardın?" Freud şunları yazar: "O anda hemen bir buyruğun verilmiş olduğunu zannetti ve usturasını almak üzere, dolaba doğru davrandığı anda aklına şu düşünce geldi: yok, o kadar da basit değil, önce yola çıkıp yaşlı kadını öldürmen gerekli (sevdiği" hanımefendi" Viyana'dan ayrılıp, yaşlı bir teyzesine bakmaya gitmişti). "Bunun üzerine, şaşkınlığa kapılıp yere yığıldı."

Bunlar tipik birer saplantılı nevroz örneğidir. Genelde, böyle durumlarda, kişinin kendi kendisine yakıştırdığı suçlamaların aşırı kaçtığını, kuşkularının da abartılı olduğunu gayet iyi bildiğini belirtmek gerekir; incir çekirdeğini doldurmayacak şeyler için hayatını kararttığını söyleyenlerle aynı görüştedir, bütün bunları bir kenara bırakıp, çok daha mutlu yaşamayı o da istemektedir. Böyle olmasına böyle, ama yapamamaktadır işte. O zaman da, korktuğu olay gerçekleşmesin diye elinden geleni yapar. Fobi sahibi kişi gibi (kaldı ki bu durumda iyice benzer böy-

le birine) o da bazı durumlardan kaçınmaya özen gösterir. Koruyucu saydığı bazı uygulama ve sözlerle tehlikeyi savuşturmaya çalışır. Örneğin, Fare Adam tam anlamıyla felakete yol açabilecek bir düşüncenin ortaya çıkma korkusunu yaşıyordu sık sık; sanki bir düşüncenin tek başına böyle sihirli bir gücü varmış gibiydi. Eliyle şöyle bir hareket yapıp "Ama, ama baştan aşağı saçma bir şey bu! Hiçbir kötülükte bulunamaz ki bu!" diyordu sanki, böyle bir düşüncenin işe koyulmasını engellemeyi umut ediyordu, gene büyülü bir güçle karşı çıkar gibiydi. Böylesi durumlarda kendisi tarafından yaratılmış büyülü bir söze, *"Gigellsamen"* ya da *"Gleijisamen"e* (yeni yaratılan bu sözcükte Freud *"semen"*, yani "sperm" parçasını hemen bulmuştu zaten) başvurmaktaydı. Bunlar çok zayıf tedbirlerdi, üstelik hep yenilenmeleri de gerekmekteydi. Bu savunma biçimini yorumlayan Freud, bu hastalarda, son derece katı bazı dinlerden hiç de aşağı kalır yanı olmayan, bir tür "özel dinin" yerleştiğini söyler. Bazen kişi bütün bunlara karşı gereken tedbirleri alacağını söylerse de, tedbirleri de gene aynı biçimde aldığı için, işler iyice ağırlaşır...

Elbette ki, işler buralara kadar varmaz her zaman. Düzene ve temizliğe takmış, yaşam çerçevelerinde en ufak bir değişiklik olmasını istemeyen, her şeyin bir zamanı olduğuna inanan, her şeyin zamanında yapılmasını isteyen, işlerini son derece özenli biçimde yapmak isteyen vb. "titiz" denilen kişilerle sık sık karşılaştığımız olur. Para konusunda da son derece dikkatli oldukları, tasarruflu davrandıkları, parayı iyi yönettikleri, hatta bir ölçüde cimri bile oldukları görülür. Entelektüel alanda ise, kusursuz mantık işleriyle ilgilenmeye daha çok isteklidirler, aksamayacak yapılar kurmaya meraklıdırlar. Güvenilir teknik adamlar, hatta son derece başarılı araştırmacılar, işte hep bu tür kişilerden çıkabilir. "Saplantılı (obsesif) kişilikler" denir bunlara.

Ne var ki, ister bu saplantılı kişilikler, isterse açıkça saplantılı nevrozlar söz konusu olsun, bütün bunların belirli bir şeyle mücadele etmeyi amaçladığı kolayca görülebilir; mücadele edilen şey düzensizlik, pislik, zamanın heba edilmesi, beyin tembelliği vb.dir. İyi bir şey değil bütün bunlar. Elbette ki, değil. Peki, ama bütün bunlarla mücadele etmek bu kişilerde, tüm yaşamlarını koşullandıracak derecede, neden bu kadar canlı oluyor da, başka insanlarda bu kadar canlı olmuyor?

Fobiler konusunu işlerken, korkunun kökensel kaynağından ayrılıp, kendi yerini tutan bir nesneye doğru yer değiştirdiğini söylemiştim; sözgelimi, küçük Hans örneğinde, dehşet saçan bir babanın uyandırdığı iğdiş edilme kaygısı bastırılmışsa da, atlardan korkma olarak yeniden ortaya çıkmıştır. Bu mekanizma bilinmiyor, ancak geriye kalan şey, bir korku (at korkusu) ve bir kaygı alaşımıdır; söz konusu kaygı ise, ne olduğu bilinmese de (bundan dolayı kaygı var zaten), dehşet uyandıran bir şey olduğuna tanıklık eder. Saplantılı yapılarda da benzer tür bir şemadan söz edilebilir. Evet, bir "suç" işlenmişti, ama bunlar kişinin kendisini suçladığı hatalar (ki bunlar da, kendisine yakıştırdığı suçlamanın yerini tutan nesnelerdi) değildi. Peki, öyleyse hangi "suçlar"dır söz konusu olan? Analizin gün ışığına çıkartacağı hayaller bu suçların neler olduğunu gösterecektir.

Günümüzde (sıradan anlamıyla) cinsellikle ilgili olarak, pipikakadan çok daha kolayca konuşulduğu hesaba katılırsa, hassas ruhları incitebileceğimin bilincindeyim. Ne var ki, söz konusu olan da bu. Hassas ruhlar isterlerse bu bölümü okumadan atlayıp geçebilirler...

Evet, işte söz konusu olan da bu zaten. En açık-seçik belirtilere bakalım bir: temizlik düşkünlüğü, düzensizlik karşısında dehşete kapılmak, her şeyin yerinde ve zamanında "düzgün bi-

çimde" yapılması gereği, düşüncede rahatlığın anus gevşekliği olarak yaşanması, hatta yanlış olarak "kokusu olmadığı" söylenen paraya düşkünlük bile vb. bütün bunlar çocuğa iki yaşına doğru "temizlik eğitimi" verilirken neler aşılandığını, çocuğun da bunlara son derece titizlikle sahip çıktığını göstermektedir. İşin bir tek bu yanını ele alsak bile, çocuk herhangi bir yere, herhangi biçimde değil de, yerinde ve zamanında çişini kakasını yapmak zorunda bırakılıyordu. İşin özüne bakılırsa, ana-babanın böyle bir şey istemesi çok yerinde elbette, ancak bunu şu ya da bu ölçüde sert biçimde söylerlerse, çocuk da, daha sonra, bunu kendisinden şu ya da bu ölçüde sert biçimde isteyecektir. Çocuğun kendi ruhsal aygıtında bu konuya gözlerini dikmiş, tetikte bekleyen bir şey vardır; buna üst-benlik denir. Bu üst-benlik ise, psişizmin kendi içinde, ana-babanın dayattığı zorunlulukları bir bakıma destekleyen bir tür ahlaki mercidir. Ana-babadan çok daha sert bile olabilir.

Acımasız da olabilir; zulmeden o olur. Fare Adam acımasız bir üst-benlik tarafından zulme uğramaktaydı. Bu tür olaylarla karşılaştığım için, bunun son derece çetin bir durum olduğunu, kişinin üst-benliğinin buyruklarını yumuşatırsa baştan çıkacağı duygusuna son derece kapıldığını, öyle ki sırf bu nedenle, bu tür durumların analizinin uzun süreceğini rahatlıkla söyleyebilirim... Ancak direnmeye yol açan başka bir kaynak da var. Böyle bir durumda kişi, bir bakıma ortadan ikiye biçilmiş gibidir: bir yanda, cellat (üst-benlik), öte yanda ise kurban (yani, benlik) bulunur; her iki yan da işlerin en ufak biçimde değişmemesinden (biri, sadistçe, ötekiyse, mazoşistçe) bir zevk alır. Bu cehennemi eşleri birbirinden ayırmak kolay olmasına kolay değilse de, olanaklıdır...

41
PSİKOZ NEDİR?

Bu terim psikiyatride ilk kez 19. yüzyılın ortalarında kullanıldı; bir hastalık durumunu belirten "-oz" son ekiyle oluşturulmuştu: bir psikoz "ruhun hastalığıdır". O zamandan bu yana da çeşitli biçimlerini (paranoya, şizofreniler, manik-depresif psikoz, hezeyanlı durumlar vb.) belirlemek üzere çok uzun çalışmalar yapıldı; nosografik tablolar da yazarlara, çağlara, hatta ülkelerde geçerli psikiyatri okullarına göre hatırı sayılır farklılıklar gösterdi. Nevrozlardan ve sapkınlıklardan ayırt edilmesi gereken psikozlar, ruhsal işleyişin ağır biçimde rahatsızlanmasıyla belirginleşen, kişinin gerek kişisel gerekse toplumsal ilişkilerinde ciddi uyumsuzluklar yaratan durumlardır. Dolayısıyla, kişinin birçok durumda psikiyatri birimlerine sevk edilmesi gerekir, ancak günümüzde psikiyatrik müdahalenin ne denli devam arz etmesi gerektiği de ayrıca tartışılmaktadır. Kişi şiddete yönelik edimlerde bulunabileceği için işin içine polis de girebilir ve kişinin zihinsel durumu saptanır saptanmaz psikiyatri birimine sevk edilir. Psikoz, her zaman olmasa da, sık sık çevredekilerin hemen farkına vardığı bir durumdur: kişi kaygılıdır, ortada geçerli hiçbir neden yokken yakınlarının saldırıya uğrama tehlikesi içinde bulunduklarını bildirir, başına gelen bütün kötülükle-

rin, kimliği bilinmeyen zulmedicilerin işi olduğunu söyler, onları suçlar, bütün olanları açıklayabilmek için de çılgınca bir sistem oluşturur ya da yalnızlığı içinde donup kalır, anlaşılmaz, hatta sanrılı (başka kimsenin ne gördüğü ne de duyduğu şeyleri algılar) bir yeni-dil kullanır vb. Kısacası, bir bütün olarak bakıldığında bir delilik (çok genel olduğu için artık iyice kullanılmayan bir terimdir bu) tablosu sunar; oysa, sapkın ile nevrozlu çoklukla fark edilmez ya da olsa olsa kendilerine "tuhaf" biri gözüyle bakılır.

Bu kişiyle önce psikiyatr ilgilenir. Bununla birlikte, bu durumların psikanalitik yaklaşım ile ele alınması, anlaşılmaları yolunda (bir yere kadar, tedavileri açısından da) eşi bulunmayan bir yol sunmaktadır. Bu durumların psikanaliz alanının dışında kaldığını Freud da görmüştü; ancak, aşağı yukarı 1910 yılından itibaren, önce bu konuda Jung ile konuşarak, sonra da kendi görüşlerini özerk biçimde geliştirerek bu durumlarla ilgilenmişti. Bu konuda işbaşında olan psişik mekanizmaların (1911 yılında yorumladığı Başkan Schreber örneğindeki paranoya başta olmak üzere) açığa kavuşturulması sayesinde psikanaliz kuramı hissedilir ölçüde zenginleşti; buna karşılık, psikozlar da artık tedavisi öngörülebilecek rahatsızlıklar alanına girmiş oldu. Freud'dan bu yana, büyük çoğunluğu psikiyatr olmak üzere, pek çok psikanalist de aynı yolda ilerlemeyi sürdürdü.

Kaygı, bütün bu durumların en önemli niteliğidir. Elbette ki, kaygı psikozlara özgü olmakla kalmaz; ancak psikozlarda son derece özel bir yoğunluk, nitelik, ama en önemlisi de müthiş bir etkililik kazanır. Her zaman için çok eskil kaygılar, yani çok küçük yaştan beri kendisini yoğunlukla hissettiren ve son derece etkin biçimde var olan kaygılar söz konusudur; başka deyişle, Melanie Klein'ın çok küçük çocuğun ciddi saldırılar altında kal-

dığı duygusuna kapıldığı, ama bir yandan da nesnesine (bu terimin psikanalizdeki anlamında, yani sevilen kişi, ki bu da ilke olarak annedir zaten) ciddi biçimde saldırıda bulunurcasına yaşadığı için son derece acı veren duygular tarafından istila edildiği anları belirtmek amacıyla "şizo-paranoid" adını verdiği evreden beri varolan kaygılar söz konusudur. Bu tür yaşantıların bu denli derin kaygılar yaratmasının nedeni, nesne ile öznenin kendisinin, çifte bir ölüm kaygısıyla yıkılma tehlikesi içinde bulunmalarıdır. Melanie Klein betimlemelerini biraz fazla dramatikleştirmiş olabilir; ancak, çok küçük çocuğun bu türden duygulanımsal durumlardan geçtiğine de kuşku bulunmamaktadır. Hem nesne hem de özne istikrara kavuştuğu ölçüde ve hem nesne hem de özne kuralları giderek istikrara kavuşan bir söyleşiye başladığında, küçük çocuk da bu durumdan alışılageldiği üzere çok çabuk çıkar. Ancak, çok hassas durumlar da yaşanabilir; böylesi durumlarda, dünyaya doğmakta olan özne, kendisini savunma önlemleriyle çevreleyip, içine kapanır: daha önceki bölümlerden birinde ele aldığım, çocukluk otizmleri ve psikozları ortaya çıkar böylece.

Özenle hafifletilip, bir "kapsüle yerleştirildiğinde" bu eskil kaygıların herkeste varlığını sürdürdüğü söylenebilir pekala: çok yüksek ateşin neden olduğu bazı kabuslarda ya da alkol ya da başka uyuşturucuların yol açtığı zehirlenme vb. durumlarında, alışıldık savunmalar düştüğünde, işte bu eskil kaygılar geri döner. Sert uyuşturucu bağımlılığı durumunda kronikleşebilse de, genelde kopuk kopuk parçalar söz konusudur.

Ne var ki, kendilerini ortaya koymasalar ve kapsüle alınmış olsalar bile, sözünü ettiğimiz eskil kaygılar bazı kişilerde son derece canlı kalabilirler. Psişizm kendi iç güçleri tarafından şiddetle sarsıldığında ve (ya da) dış kaynaklı zorlamalarla güçlü biçim-

de sınandığında, eskil kaygılar uyanıp patlayabilirler; bu süreç, hassaslaşan organizmanın, o zamana kadar bir kenara hapsedilmiş ve edilgen durumda bulunan Koch basilleri tarafından istila edildiğinde tüberkülozun patlak vermesine benzer. Yetişkinliğe geçişte ergenliğin yarattığı altüst oluşların yol açtığı yoğun psişik çalışma kişiyi "psikotik bir dekompansasyon"a sürükleyebilir; kaygının pençesindeki kişi de kendi içine kapanır, her türlü ilişkiyi geri çevirir, apaçık hezeyani konular uydurur, vb; bunlar, çoğu kez iyi bir psikanalitik destekle kolayca ortadan kaldırılabilecek durumlardır. Ancak, açıkça görüldüğü gibi, bunların hassas kişiler olduklarını ve daha ileride de aynı türden dönemler yaşayabileceklerini unutmamak gerekir.

Gerçek şu ki, psişizmin bağrında bu tür hem farkına varılmayan (gerek çevre gerekse kişinin kendisi tarafından) hem de yoğun kaygılar var olduğunda, sınırlanıp hapsedilmeleri için müthiş bir savunma çabası göstermek gerekir. Kişi ergenliğe geçişten çok sonra da, olağandışı durumlar (ölüm, ayrılık, biriyle çatışma yaşamak, travma nitelikli bir kaza) nedeniyle, ruhsal aygıtına ek bir yük getirmiş olabilir; öyle ki, bu yükün ağırlığı altında bütün savunmalar çöker ve psikotik bir dekompansasyona tanık olunur.

Bu durumda, kaygı patlak verir. Kişinin benliği, yalnız dış tehlikeler değil, belki de daha çok, iç tehlikeler nedeniyle ciddi biçimde tehdit edildiğini hisseder; bunlar, uzun zaman boyunca denetim altında tutulmuş, ama artık özgür bırakılabilecek ve eskil kaygıların eşlik edebileceği dürtüsel itkinin yarattığı tehlikelerdir. Çünkü, Freud'un da dediği gibi, kişinin benliği "üç ayrı efendinin uşağıdır": bu efendilerden ilki, dürtü ambarı olan altbenlik, ikincisi, dürtülerin doyurulmasına sert biçimde karşı çıkan üstbenlik, üçüncüsü ise, "dış gerçeklik"tir; bu son efendi ise,

hepimizin bildiği gibi, en az ilk iki efendi kadar yasaklayıcı ve zorlayıcıdır.

Birbiriyle çelişen istekler arasında kalan, her bir yana çekiştirilen zavallı benlik ise yırtılmak tehlikesiyle karşı karşıyadır: "benliğin bölünmesi" budur işte. Böyle bir şey gerçekleştiğinde, benliğin bir bölümü kendisini hezeyanların, sanrıların, hayalin yanılsamalı doyumuna teslim eder ve böylece arzularına göre hayali bir dünya yaratır; başka bir bölümü ise, "sıradan, herkesin bildiği gerçeklik" içinde olabildiğince yer bulur kendisine, ama bir yandan da, hoşuna gitmeyenlere varolmama damgası vurur: böyle bir şey yoktur (yoksayma da budur işte). Soyut mu geldi size? Peki, ama neler olup bittiğine bakın bir, tam da böyle olmuyor mu? Psikotik kişi kendisi için gerçek, ama sizin için gerçek olmayan bir dünyada yaşar: işin dramatik yanı da bu zaten. Kurulan dünya tehlikeli ve tehdit ediciyse, kişinin gözünde savunmaya yönelik ivedi karşı-önlemler alınmasını gerektiriyorsa, elbette ki dramatik sonuçlara yol açabilir: işte, bu durumda da saldırganlaşabilir. Kişinin çevresi açısından olup biten her şey saçmadır ve elle tutulur hiçbir yanı yoktur, ama psikotik kişi için her şey son derece yerindedir, zaten kendisini savunmaktan başka bir şey de yapmamaktadır...

Psikotik kişinin gözünde savunmaların seferber edilmesini bu denli yaşamsal kılan şey, yaşamının çok ağır bir tehdit altında bulunduğu duygusudur. Yanlış da değildir bu, çünkü olanca gücüyle mücadele ettiği eskil kaygılar gerçekten de psişik yaşamını tehdit etmektedir. Ancak bunların bir adı yoktur (yani, bunları anlatacak sözcük yoktur) ve temsil edilemezler (korkunun temsil edilebilecek bir nedenle ilintilendirilememesi, kaygının doğasında vardır zaten). Kişi, bunun kaynağını kendi içine yerleştiremediği için, dışarıda bir yerde tahayyül edecektir: böy-

lece, zulmedici hezeyanlar, kimi durumlarda da sanrılar ortaya çıkar; kişi, kendisini tehdit edeni, gerçekliğin tüm görünüşleriyle birlikte, algılar. Söylediklerim tüm psikoz biçimlerini açıklamıyor elbette; başka hezeyan biçimleri de vardır: mevkii düşkünlüğü (insan kendisini cumhurbaşkanı ya da yakınlarından biri sanabilir) ya da erotomaniklik (herhangi biri size gizliden gizliye tutkuyla âşık olabilir) vb. Pek çok durumda, küçük çocuğun "ideal benliği"nin her şeye kadir olduğunu sandığı erken döneme gerileme söz konusudur, ki bu da mücadele edilen eskil korkulara karşı bir savunmadır. Manik-depresif psikoz ise, derin bir çöküş ile mutlu bir her şeye kadir olma durumu ("manik" olması da bundandır) arasında kısa veya uzun sürelerde gidip-gelme ile kendini gösterir.

Belirtilerin her zaman için bu kadar şaşırtıcı, gösterişli olmadığını söylemek gerekir. Gerçekten de, psikoz türünden olmakla birlikte, bu belirtilerin "normal" bir uyarlanma katmanıyla görünmeyecek kadar sarıp sarmalandığı psişik işleyişler de vardır; öyle ki, kişi olsa olsa kendi içine kapalı, yalnız, dokunulmaz gündelik kural ve ritüellere vb. bağlı sayılır. Bütün ömrünü böyle geçirebileceği gibi, bir gün dekompanse olabilir de (savunmalar çöker), böylece psikiyatrik bir müdahale gerekli olur.

Bu tür durumları ele alıp işleme konusunda psikiyatrinin yaklaşık yirmi beş yıldır büyük gelişmeler gösterdiği doğrudur. Günümüzde psikiyatri çok zengin ve etkili bir ilaç yelpazesine sahiptir (hezeyan durumuna son verip, kaygıları hafifletebilmektedir), ancak son derece hassas bir konu olan ilaç tedavisinin kesinlikle bir uzman tarafından sürdürülmesi gerekmektedir. İlaç tedavisinin etkili olması ise, bazı psikozların etiyolojisinin, en azından bir ölçüde, organik olduğu (merkezi sinir sistemi fonskiyonlarının bozulması sonunda) kuşkusuna yol açmak-

tadır. Ne var ki, bu yolda yapılan araştırmalar umut verici olmakla birlikte, karşılaşılan her durumu kesin biçimde tedavi edecek yöntemlere sahip olduğumuz söylenemez. Demek ki, bu yoldaki çalışmalara başka tedavi biçimlerini de eklemek gerekmektedir. Kurum içindeki tedavinin (kişi, kendisini içinde bulunduğu yalıtılmışlık durumundan çıkartacak bir topluluğa katılır) bu açıdan çok önemi vardır; bir psikodrama çalışması, beden kullanımına dayalı bir tedavi, ailenin tümüyle işe karıştırıldığı aile temelli bir tedavi vb. önerilebilir. Bu tür vakaları iyi takip edebilen bir psikanalistin, genelde bir psikiyatrla birlikte sürdüreceği bir psikoterapi de önerilebilir.

Kolayca anlaşılabileceği gibi, bütün bunlar herhangi biçimde müdahaleyi gerektiren önemli olaylardır. Ne var ki, müdahalede bulunmak kolay değildir, zulme uğradıklarını düşünen bazı kişiler, bu müdahaleyi korktukları durumun doğrulanması sayarlar; işte bu nedenle de, kendisiyle görüşülerek kişinin onayının alınması çok daha iyi olacaktır, yoksa belirli bir zorlama getirilirse, tedavinin en azından başlarda, güçleşeceği kesindir.

42

İNSAN YASI NASIL GÖĞÜSLEMELİ?

İçimizden her biri son derece acı veren bir olayı ya yaşamış ya da yaşayacaktır: o erkeği, o kadını seviyordum, öldü. Böyle bir durum, insanın ta içine acı verebilir, öyle ki insan kendisinin de ölmesini isteyebilir. Bazen şöyle bir şey olduğu gelir kulağımıza: yaşlı çiftlerden biri öldüğünde, artık ne yaşama gücü ne de isteği kalmayan eş de kısa süre sonra gözlerini kapar. Ancak, çoğu kez acı yavaş yavaş kabuk bağlar, sonra da yaşam yeniden akıp gitmeye başlar. Çoğu kez üstünden iki yıl geçmesi gerektiği söylenir; bazen de çok daha uzun bir süre gerekir. Peki, bütün bu dönemde neler olup biter? İnsanın unuttuğunu söylemek işin kolayına kaçmak olur. Doğru da değil: insan derinden sevdiği kişiyi hiç unutmaz.

Gerçek şu ki, bütün o dönemde iyileşmeye benzer şeyler olup biter. Tıpkı ağır bir hastalık sonrasında, travmanın hafiflemesi, insanın iştahının yerine gelmesi gibi, insan yeniden gücüne kavuşur, dışarı çıkmak, insanlarla karşılaşmak, buluşmak, birşeylerle ilgilenmek ister, gülerken yakalar kendini, birine bağlanır... kısacası, yaşama isteği ölümün ötesinde yeniden do-

gar. Bunun bazı sonuçları da olur elbette: ne, bu halde bile gülüyor muyum? İhanetten başka bir şey değil ki bu! Sonra, yavaş yavaş, yaşam yeniden yüzünü gösterir, kış ayları ertesinde dağlardaki çiçeklerin yeniden açması gibi. Toprağın bağrında, karanlık güçler çalışıp bahar ayında çiçeklerin ve tohumun açması, böceklerin ve kuşların ortaya çıkması için hazırlık yaparlar; aynı şekilde, psişenin bağrında da yas çalışıp durur.

Sözünü ettiğim yas çalışması ve yol açtığı süreçler, değer verdiğimiz birinin ölümü dışında da yaşanabilir; ister ayrılma, ister değer verilen bir aşk ilişkisinin kopması vb. olsun herhangi bir yok oluşun, haklı ya da haksız biçimde, kesin oluşudur bu yası yaşatan. Herkesin bildiği gibi, insan çok şiddetli, yoğun bir acı yaşayabilir. Öyle ki, bir gün böyle bir acıyı tatmak (ya da yeniden yaşamak) zorunda kalmamak için, hiçbir önemli taahhüde girmeyen kişiler vardır. Meslek yaşamı boyunca her psikanalist, gerçek anlamda her türlü taahhütten kaçındığı için, yıllardır belirli bir mesafede tutmaya özen gösterdikleri aşk ilişkileri ve cinsel ilişkilerle örülü yanlış bir yaşam süren, bu nedenle de, ileri sürdükleri o özgürlüğün berisinde, yalnızlık ve boşluk duygusuna mahkum olmuş pek çok hastayla karşılaşmıştır.

Yas çalışması nedir? İlk anda, darbeyi yediğimizde söylenen "hayır, gerçek olamaz!" düşüncesidir. Beklenmedik, sert bir ölümle karşı karşıyaysak (kaza ya da daha önce hiç yaşanmayıp, habersizce patlak veren kalp krizi vb.), neler olup bittiğini görmemişken (ya da görmek istememişken) yıldırım düşer gibi gelen ayrılık kararı karşısında kalmışsak, en sık karşılaşılan tepki "hayır, gerçek olamaz!" olur. Burada, capcanlıydı, daha birkaç saat öncesine kadar, buradaydı, burada şimdi de. Buna kanıt olarak da, onun halini, tavrını, sesinin tınısını, iniş-çıkışlarını son derece kesin biçimde anlatabilmemi gösteririm; bu bir ka-

bus, uyanacak, sonra da halime güleceğim. Yaşıyor, burada, düşüncem sayesinde bu kadar gerçekçi biçimde yaşatabiliyorum onu. Oysa... İnkar aşaması olan bu aşama, geçici olarak çok tuhaf bir bölünme getirir: öldüğünü biliyorum, ama yaşadığını hissediyorum. Normal olduğunu düşündüğümüz bu süreç boyunca, görünürdeki bir çelişki çözüldükçe her şey oldukça hızlı evrimlenecektir; sözünü ettiğim çelişki ise şudur: fani bedeninin yok olması anlamında ölmüş olduğunu ve artık hiçbir algıya neden olmayacağını kabul ediyorum; ancak burada, bende yaşıyor, her an hatırlayabiliyorum onu. Hatırlayabildiğim sürece de yaşayacak; artık onu böyle yaşatabilecek kimse kalmadığında gerçekten ölmüş olacak.

Bazı durumlardaysa yas tutan kişi, kendisini ölüyü yaşatmak gibi bir göreve çılgınca ve sonsuza dek adar. Ölen kişinin varlığına maddi açıdan tanıklık edebilecek her şey özenle saklanıp korunur, hatta bir tür özel tapınma nesnesi olup çıkar; bu ruhsal varoluşunu koruyup sürdürebilmesi için de, aralıksız biçimde anılır. Her şey ona bağımlı kılınmıştır, başka her hangi birine şefkat beslemek ise kesinlikle yasaklanmıştır. Çevre açısından çok üzücü sonuçları olabilir böyle bir durumun; örneğin, çocuklarından birinin öldüğünü kabul etmeyen bir anne öteki çocuklarıyla ilgilenmemeye başlar... Daha uç durumlardaysa, ölen kişi bir tür içimizde yaşayan ölü halini alır, hem içeriden yiyip bitirir hem de kangrenleşir; yeniden yaşama dönmesi yolundaki her olanağı geri çeviren kişi ise bu ölü kişi tarafından, ölüm tarafından içe çekilir gibidir: melankolik durum (buradaki kesin anlamıyla sıradan kullanımdan ayrılır bu terim, düş kırıklığına dayalı bir rahatsızlık değildir bu, çok farklıdır) denilen de budur işte.

Ne mutlu ki, uç durumlara pek ender rastlanır Daha çok

"imkansız yaslar"la karşılaşılır; yaşam eskisi gibi akıp gitmektedir, ama ölümün kendisi bile, artık düşünülemediği için, reddedilmeye devam edilmektedir. Ölüm, düşünülemeyecek bir şey yanında son derece derinlemesine haksız bir şey de içerir. Demek ki, insan ölümü düşünmekten kaçınabilir. Ölüm oradadır, içimizde, bir mahzende, kilisenin altında özenle kapatılmış bir mahzendedir. Artık düşünülmez bu konu ya da çok bayağı biçimde düşünülür ancak, ama orada, yüreğimizin tam ortasında, yaşamla sarmalanmış bir tür kara delik var. Mutlu bir evliliği olan, iyi bir anne olarak bilinen, işine son derece uyum göstermiş, önemsiz sayılabilecek ancak oldukça rahatsızlık veren tek tük sıkıntılar nedeniyle analiz için başvurmuş elli yaşlarında bir kadın tanımıştım. Analiz sonunda, kabul edemediği bir ölümle yaşadığı ortaya çıktı; sekiz yaşındayken annesini oldukça trajik bir biçimde kaybetmişti ve bu kayıp onun yakasını hiç bırakmayacak biçimde varlığını sürdürmüştü.

Her toplumda karşılaştığımız ölüm törenlerinin ve ayin usullerinin işlevi, bedenin yok oluşuyla yok olan kişinin belirli bir biçimde yaşamını sürdürmesi (ister cennette, ister ruhlar aleminde, isterse yaşayanların belleğinde olsun, hiç fark etmez) arasında yapılması gereken zorunlu ayırım konusunda düşünmeye yardımcı olmaktır. Ayin usulleri yerine getirilemediğinde, acı katlanılmaz bir hal alabilir: Antigone, kardeşi Polynice'i gömmesine izin vermeyen Kreon'un korkunç kararına karşı başkaldırır ve bu nedenle kendi ölüm fermanını imzaladığını bile bile ayin usullerini yerine getirmeye koyulur. Yahudi soykırımından kurtulanlar, bir babanın, bir ananın yeri ve zamanı belirlenemeyen ölümünün, bir mezar taşı onun konumunu belirleyinceye ve simgeleştirinceye kadar nasıl acı verdiğini çok iyi bilirler.

Ancak, normal bir yas çalışmasında yavaş bir dönüşüm süre-

ci yaşanır. Ruhsal enerjinin tümü, ölen kişinin anılması ile tüketilir; bunlar duygulanım açısından son derece yüklü, yoğun, her yanı kaplayan anılardır. Yas tutan kişi başka hiçbir şey düşünemez, başka hiçbir şeyle ilgilenemez, başka hiçbir şeyi sevemez. Sonra, yavaş yavaş bu yatırımın bir bölümü serbest kalır, enerjinin birazı yeniden başıboş dolaşmaya koyulur, başka arayışlar içine girer. İnsan gülümserken, gülerken, bir şeyle ilgilenirken, belki de başka birini severken yakalar kendini. Yakınları da yüreklendirir insanı "Hayat devam ediyor, yaşamak gerekir" (sanki insanın elinde bütün bunların kumandası). Oysa, insanın belirli bir suçluluk duygusuna kapılması kaçınılmaz: gerçekten de, bu bir ayrılma, kopma süreci ve "ölmesine seyirci kalıyorum" gibi hissedilebilecek bir durum. Üstelik, suçluluk duygusu, ölen kişi daha yaşarken bile ölmesini istemekle (çok sağlam bir bağ, bir ölçüde bizi kendimize yabancılaştırdığını düşündüğümüzde, aklımıza bu türden düşünceler gelmez mi?), işte böylesi karanlık, uğursuz isteklerle beslenebilir; eskiden Oidipus dramına eşlik edenlere yönelen ölüm istekleriydi bunlar.

Yatırımların yer değiştirme süreci belirli bir zaman alacaktır; ancak sonuçta, tamamlandığı, yaşama isteğinin yeniden doğup yeni nesnelere yöneleceği bir aşamaya varılacak. En iyi durumda, unutmak dediğimiz şey değildir bu; kabul etmektir yalnızca. Böylece, yaşam ölüm karşısında zafer kazanmış olur... ta ki kendi ölümü, karşısına dikilinceye dek.

"Bir daha asla" dedirten acıya denk gelen en açık, en ağır durum, ölümdür. Ne var ki, birbirlerine çok güçlü biçimde bağlı olan âşıklar ayrıldığında, ilişkileri son bulduğunda da benzer bir yas çalışması gözlemlenebilir. Gömülen sevginin nasıl nefrete dönüştüğü de daha kolay anlaşılır oluyor: terk edilmeyi bir kurban olarak edilgen biçimde yaşamak, o kadar haksız sayılabilir

ve o kadar acı verebilir ki, insan, elbette ki bilmeden, ayrılığın nedeni olarak öteki kişinin hatalarını gösterir ve suçlamalar altında boğulup kalan öteki kişiyle birlikte intikam alma yolundaki devasa etkinlik de başlamış olur. Çok sık karşılaşılan, ama ne yazık ki çok da üzücü olan bir durum bu. Ancak, bu dramın oynandığı sahnede çocuklar da varsa, en azından onları düşünün bari... ana-babadan birinin, ötekine duyduğu nefret kadar kötü bir şey yoktur.

Yas çalışmasının her analist tarafından gayet iyi bilinen bir yanı vardır: bu da, iyi bir biçimde bitmesi isteniyorsa, her psikanalitik tedavinin son bulmasına eşlik eden çalışmadır. En sonunda, bir yas söz konusu olacaktır. En gizli yanlarımızı açabilecek kadar güven duyduğumuz birine yüzlerce saatimizi ayırmış, umut ve umutsuzluk anlarından geçmiş, bütün bu zorlu çalışmayı sabırla sürdürmüş, kendimiz değiştirmiş bulunuyoruz; öte yandan analist de bütün bu olup bitene kayıtsız kalamamıştır elbette, hem de hiç kalamamıştır. Her ikimiz de gayet iyi çalıştığımıza, artık görüşmemize gerek kalmadığına eminizdir. Artık, acele etmeden, içimize sindire sindire bu ayrılığı hazırlamaya çalışmamız, olabildiğince iyi biçimde ayrılmaya çalışmamız gerekmektedir. Ama ne olursa olsun artık bir daha hiç görüşmeyeceğiz. Bunu kabul etmek vazgeçilmez bir koşul olmalıdır ve gönlümüz bunun her iki tarafça da kabul edilmesini diler. Tedavinin son dönemi ve sonrasında yapılacak yas çalışması ise, yeni yatırımlara olanak sağlamak yanında, yaşamın eskisinden daha mutlu biçimde yeniden akmaya başlamasına da olanak sağlayacaktır.

43

İNSAN ÇOK AKLI BAŞINDA OLABİLİR Mİ?

Sık sık çocuklara, ergenlere hatta yardım etmek istediğimiz yetişkinlere bile "biraz aklını başına topla" diyoruz. Haksız da değiliz, çünkü birinin "aptallık yapmasını" engellemek istiyoruz. Ancak dert şu ki, herkesin aklı başka başka çalışır ve kişiye zarar verecek gerçek bir "aptallık" ile aklı başında bir... "aptallığı" birbirinden ayırmak her zaman kolay olmayabilir.

Bazıları arzularını bilmezlikten gelmeye, her tür dürtüsel itkiyi daha açığa çıkmadan, doğar doğmaz boğmaya, işleri bozacağından kuşkulanılan heyecanları hafifletmeye, ellerinden gelen yollarla, çalışırlar. Sonuçta donuk, tutkusuz, coşkusuz, tasarısız bir yaşam çıkar ortaya, zaman çözülüp geçiyor, bizler de birşeyler bekliyoruzdur... ama neyi?

Ancak elimizdeki bu zavallı sonuca bakıp da bu işi düzeltmenin çok kolay olduğunu sanmayalım. Birçok mekanizmanın karıştığı bir durumdur bu. Her şeyden önce, bir temsil ile bu temsile eşlik etmesi gereken duygulanımı birbirinden ayırmaya çalışan yalıtma var elbette. Örneğin, çıkacağımız bir tatilden zevk almaktan söz ederiz, bir yakınımızın ölümünü görünürde acı

çekmeksizin anlatırız, yaşadığımız bir cinsel ilişkiyi sıradan bir işmiş gibi aktarırız vb.: her şey aynı düzeyde gibidir, hiçbir şey öyle hatırı sayılır bir duygulanımsal etki yaratmaz, peki, o zaman biri ya da öbürü, niye fark etsin ki? Bu mekanizmayı açıkça ortaya koyan bazı düşler de vardır: örneğin, saldırıya uğrayabilir, birini öldürebilir, boşluğa düşebilir vb. ama hiçbir kaygı duymayız. Yalıtma, düşünce akışını birbirinden ayrı parçalara ayırmaya da yönelebilir: aklımızdaki bir düşünce kendi çevresinde dönüp durur, başka bir düşünceyi getirmez aklımıza, bu "rastgele" olan bir iştir elbette, kurulabilecek ilintiler düzenli olarak bilmezlikten gelinir. Her şey, kişiyi dürtüsel anlatımın tehlikeli yollarına sürükleyebilecek düşüncelerin ortaya çıkışından kaçınmaya yönelir gibidir. Psikanaliz tedavisinin "temel kuralının" gerektirdiği serbest çağrışımların gelişmesine karşı çıktığı için, yalıtmanın bu tedavinin karşısındaki çok önemli bir engel olduğu açıktır.

Bu tür bir mekanizmanın özellikle etkin olduğu bazı anlar dışında, kişinin aklında hiçbir düşünce bulunmadığı ya da bir tür düşünce kaleydoskopuna bakar gibi olduğu pek enderdir. Birbirinden ayrı bu parçaları, özenle, "aklı başında" biçimde yeniden kurar. Buna ussallaştırma denir; bu işlem, önceki bölümlerden birinde söylediğim gibi ("Düşlere neden bu kadar önem veriliyor?") düşün "cephesini" kuran ikincil çalışmayı andırır. Ayrı ayrı olan bir araya gelip, akıl açısından kabul edilebilecek biçimde yeniden kurulur; öyle ki, bu yapı iskelesinin ardında altta yatan bütün ilintiler rahatça görülebilir. Örneğin, şu beyefendi hiç de azımsanamayacak bir terfi alacak, ama yeni konumu gereği eşinden ve çocuklarından uzunca bir süre ayrı kalması gerekecek. Karısı bu ayrılığı beklerken acı duymaktadır: kendisi bu yeni görevi kabul etmeye karar vermiş olduğu için, bu yeni konumun

gerek kendisi gerekse ailesi için (bir şey daha eklemesi gerekirse: "kendimden çok da size yararı olacak" der) ne gibi yararları olduğunu anlatmaya çalışır. "Nesnel açıdan" bakıldığında bu son derece "makul" bir karardır, hatta kendisi de inanmıştır bunun böyle olduğuna; kendi kendinden gizlemek istediği ise, bu yeni özgürlük durumunun kişi olarak ona sağladığı açılımlardır... İşte, bu tür ussallaştırmalar en güçlü, en haklı, hatta en soylu nedenlerle donatırlar kendilerini: örneğin, sözünü ettiğimiz beyefendi yeni konumunun, bir insani yardım örgütünün hizmetinde çalışmayı öngörmesini en güçlü gerekçelerden biri olarak yaşayacaktır... Böyle bir durumla karşılaşan psikanalist haklı olarak, üstbenliğinin ("görevini yerine getirmelisin"), benlik idealinin ("...üstelik yoksullara hizmet etmeye can atıyorsun değil mi, nasıl da soylu bir ruha sahipsin!") hatta tepkisel oluşumların (benliğin kendisine itiraf etmediği bir hareketi tam karşıtına çevirmek demektir bu: ele aldığımız örnekte, ilk başta hafif ırkçılık kokan bir hareket, kişinin kendisini yoksulluk içinde kıvranan Afrikalıların hizmetine adamasına çevrilmiştir) bile bu karara nasıl bir katkısı olduğunu araştırmaya yönelecektir. Bu örnekten yanlış anlamlar çıkartmamaya dikkat edelim lütfen: yokluk, yoksulluk içinde kıvranan insanlara yardım etmek elbette ki çok soylu bir davranıştır, ancak insan böyle bir şey yapıyorsa, en azından bunun gerekçelerini de açıklamalı, bir tek işin cephesini göstermekle yetinmemelidir. Sonuçta kararı pek etkilemeyecektir belki de, ama çok daha dürüst olacaktır.

Böyle bir ussallaştırma rastgele yaşanmış olabilir; ilgili kişi kadar yakınlarının ağzında da hafif acı bir tat bırakmış olabilir. Ancak, bazı insanlar için bu tür bir işleyiş biçimi son derece alışıldıktır. Bunlar son derece korkulması gereken mantık adamlarıdır. O an için gereken yere, yerel bir cephe kurmakla yetinme-

yip, bütün bir köy, bir kent kurarlar; onlar işte bu dünyanın içinde yaşarlar, başka bir dünya canlandıramazlar bile. Gündelik yaşamda, kendi görüşlerinin doğruluğundan emin olmak ve sizi de buna inandırmaya çalışmakla kolayca tanınabilirler... ama bir de farkına varmadıkları nokta vardır ki, o da insanları nasıl bıktırdıklarıdır. İnsanlar onları ikna etmekten vazgeçtikleri için de benimsedikleri görüşlerin ne denli kusursuz olduğunu düşünürler. Psikanaliste zor anlar yaşatırlar.

Öte yandan, psikanalistin entelektüalizasyon denilen çok daha usta işi bir mekanizmayla uğraşması da gerekebilir. Örneğin, bir hasta, babasıyla kendi arasında olan (sert ve acı sonuçlar yaratan) çatışmaları anlatmak yerine, genel anlamda "kuşaklar arası çatışmalardan" söz eder, Marcuse'den alıntılar yapar; duygulanımın olanca yüküyle, kendi yaşadığı Oidipus çatışmasının dramatik yanlarını anımsamak yerine, genel anlamda Oidipus kompleksi üstüne vb. uzun bir konuşmaya girişir. Tıpkı Red Kit gibi silahını en hızlı kim çekecek yorumunu kabul etmeye dünden hazırdır (Red Kit benzetmesi, çok anlamlı bir imge, çünkü bu hasta analizi iki zeka ve iki kültürün düellosu olarak görmektedir; en kurnaz, en atak kim olacak, bakalım!). Sözlerine psikanaliz konusunda okuduklarını ekler, hatta analist ile kuramsal bir tartışmaya girmekten çok hoşlanacağını da sezdirir; analist oralı olmadığı için düş kırıklığı yaşar. Konuyla ilgili yazılar, kitaplar okuyarak, tartışma topluluklarıyla çalışarak vb. hazırlanan ve analize zihinsel bir deneyim yaşamak isteğiyle girişen hastaların çoğu böyledir. Bu koşullarda analistin memnun olmadığını söylemeye gerek bile yok... Bekleyip, hastanın düzey değiştirmesine yardımcı olmaya çalışır. Her şey yolunda giderse, bir gün, Oidipus kompleksi üstüne söylevler çeken o hasta, gördüğü bir düş üzerine alt-üst olup, altı yaşındayken, annesini çıp-

lak gördüğü gün (bu tutucu ailede görülmedik, duyulmadık bir olaydır) yaşadığı şiddetli heyecanı yeniden yaşar. Artık analize başlayabiliriz.

Ruhsal işleyişlerine biraz kabaca "işlemsel işleyiş" dediğimiz kişiler ise çok farklıdır. Bunlar psikanaliste de, psikiyatra da, psikoloğa da kendi istekleriyle, gönüllüce gitmezler: çektikleri acıların hiçbir "psi" türüyle ilgisi olmadığını, bütün yaşadığının yalnızca ve tümüyle bedensel olduğunu söylerler. Hastalık tümüyle gerçek de olabilir, beden gerçekten hastadır, çekilen acı da gerçektir; dizginlenemeyen bir alerji olabilir, inatçı bir astım, mide ülseri, hatta daha da kötüsü hemorajik bir rektokolit de olabilir. Hasta birçok doktora gitmiş, uzmanlara danışmış, çeşitli tahliller yaptırmış olabilir. Analiste danışmaya gelirken yanlarında son derece özenle düzenlenmiş kapsamlı bir dosya da bulunur; zaten her şeyi ezbere bildikleri gibi, dosyada yer alan her şeyi de bir arşivciye yaraşır dikkatle anlatabilirler; bütün bilgileri güncelleştirmekten, analistin ne olup bittiğini öğrenmesine yardım etmekten kendilerine bir övünme payı da çıkartırlar. Ancak, bütün bu olguların ötesinde, hiçbir şey yoktur ellerinde. Gündüz de gece de düş görmezler; pek öyle heyecanlanmazlar, hayalleri yoktur, fantezileri olduğu da söylenemez. Bu kusursuz ussallık, bu acımasız nesnellik beklenmedik duygu ve düşüncelere en ufak bir yer bile bırakmaz; şiir nedir bilmezler, sanat da olsa olsa kataloglara girecek malzemedir bir tek. Eksik olansa, duygu, düşünce ve heyecanlardan oluşan katmanlardır; çatışma ve gerilimleri metabolize eden, bir tür tampon görevi yerine getiren ruhsal çalışma da işte bu katmanlarda gerçekleşebilir. Darbeleri emen bu düzenek olmadığı için, psişizm ile bedenin arayüzünde böyle bir çalışma gerçekleşmediği için, "psikosomatik" (evet, bu durum böyle nitelenmelidir) hastanın ruhsal gerilimi

doğrudan doğruya bedene doğru taşacaktır. Hastalık ağır ve inatçı bir kimliğe bürünebilir.

Verdiğim bütün örneklerde, ussallığın neyi amaçladığı kolayca görülmektedir: kaygıyı, ama önce anlamsızlığın yarattığı kaygıyı hafifletmeyi amaçlamaktadır. Gerçekten de, anlaşılmazın yol açtığı kaygıdan daha kötüsü yoktur. Ussallaştırmalar, entelektüalizasyon, "işlemsel" işleyiş vb., kısacası bütün bunlar, açıklamayı amaçlarlar. Bütün insan toplumları, doğa olaylarının, (yağışın ya da kuraklığın, yıldırımın, depremlerin vb.) ölümün ama en çok da kökenlerimizin gizli kalan yanlarını azaltmak için belirli dizgelerle donattılar kendilerini: her toplumun kendi yaratılış söyleni vardır. İster canlıcı (animist) açıklamalar, ister çok-tanrılı ister tek-tanrılı dinlerin açıklamaları, isterse bizim modern bilimsel kuramlarımızın olsun, tümünün de tek bir hedefi vardır: anlaşılmazı, anlaşılır kılmak. Zaten, bir hezeyan durumunda, kişinin özel yaşantısı düzleminde, olup biten de budur zaten.

Freud, Schreber adında saygıdeğer bir Alman yargıcın durumunu bu açıdan ele alıp son derece güzel biçimde incelemişti; başkan Schreber, aynı zamanda mahkum da ettiği şiddetli eşcinsel arzular duyuyordu; korkunç bir ruhsal yıkım psikozuyla, tehdit edildiği duygusuna kapılmıştı. Buna gösterdiği tepki ise, son derece canlı olan zekasının tüm kaynaklarını seferber edip, bu duruma, daha sonra yeni bir din biçimine bürünecek, kozmik bir açıklama getirmek olmuştu. Özetlersek şöyle bir durumla karşı karşıyaydı: "sinirleri" Tanrı (ya da tanrılar) tarafından ele geçirilmişti, bu nedenle kendisinin istemediği gibi düşünmek ve arzulamak zorunda kalıyordu; insanlık tümüyle ortadan kalkmış, geride bir tek kendisi kalmıştı, ama kadına dönüşürse (böylece ermiş bir kişi de olacaktı) yeni bir insan ırkını dünyaya ge-

tirebilirdi. Schreber hatırı sayılır bir hezeyan pahasına, ruhsal açıdan yeniden kurmuştu kendisini; tam anlamıyla delirerek öldü, ama deyim yerindeyse, (ruhsal ayrılmanın ortadan kalkması anlamında) iyileşmiş oldu. Ne kadar çarpıtıcı olursa olsun her hezeyanın ortak bir işlevi vardır: bu işlev, katlanılması zor olan anlamsıza, anlam vermektir.

Bütün bu örneklerde, kendinden çok emin olan bir akıl (belki de kuşkuyla mücadele ettiği içindir) alelacele kendi egemenliğini kurmaya davranır; beklenmedik olana hemen kapar kapılarını, daha önce bildiğini kabul eder yalnızca, kendi malzemeleriyle kapalı bir dizge kurar.

"Fazla aklı başında" olana çeşitli örnekler vermeye çalışırken, elbette ki, us-dışılığı övmek değil niyetim. Daha önce söylediğim gibi, psikanaliz tedavisi ussal araçlar kullanır, amacı da ussaldır, ancak bütün bu zararlı işleyişlerden çok farklı yollar izler. Psikanaliz tedavisi, kişide geçici olarak emin olmama durumları açılmasını benimser ve kişinin kendisinin bile kuşkulanmadığı ruhsal zenginliklerin (tedavinin başlarında sık sık hayranlık duyar bu zenginliğe: "ne, ben bu kadar şey barındırıyor da, bilmiyormuş muyum bunları?") açığa çıkartılmasını sağlar. Psikanaliz tedavisinin bunu sağlaması ise, kötü ve fazlaca kurulmuş olanın yapı sökümü ile olanaklıdır. Böylece, çok daha iyi biçimde yeniden kurulabilecektir her şey. Psikanaliz tedavisi, farklılaşmış bir ussallık kullanır.

44
NASIL SEVMELİ?

Itiraf etmeliyim ki, bu soruyu sormakta da, bu konuda bir şey söylemekte de duraksadım. Doğrusu, bu konuda ne yapılması gerektiğini söylemek, hele böyle bir kitapta, ne yapılmaması gerektiğini söylemekten çok daha güçtür. Kaldı ki, ne yapılması *gerektiğini* söylemek sevmek düşüncesine bir ölçüde ters düşer: kendiliğinden aşk dışında gerçek aşk yoktur ki. Öyleyse, bu konuyla ilgili olarak hiçbir reçete verilemez demek ki, olsa olsa psikanalistin deneyimine dayanarak sağduyulu birkaç uyarıda bulunulabilir bir tek.

"Sevmek" eyleminin içerdiği anlam çeşitliliği karşısında şaşırıp kalmamak elde değil. Insan bebeğini sever, kardeşini, babasını, dostlarını sever, ama bir yandan da, kendisine cinsel partner olarak seçtiği kadını ya da erkeği de sever. Birine "seni severim" dediğimizde, "seni seviyorum" dediğimizde anlatmak istediğimizden bambaşka bir şey anlatmak isteriz.

"Sevmek" eyleminin yüklendiği bu son derece çeşitli anlamlar karşısında diyebileceğimiz şey, bunun hem müthiş bir zenginlik, hem de müthiş bir engel oluşturduğudur. Bu konuda o kadar çok yanlış anlaşılma var ki... Elde edilememiş, gizli kalmış, lekelenmiş, rezili çıkmış, ardında buruk acılar bırakmış aşk

yaşamamış tek bir insan bile yoktur belki; bazı insanların yaşam yolu ise bu acı dolu deneyimlerle döşenmiştir.

Aşk alanında yaşanan bütün bu tersliklerin temelindeyse, çiftedeğerlilik yatar. Düşmanlık içermeyen sevgi olmaz; gölgemizden ayrılamayışımıza benzer bu. Belki de "bu kadar da olmaz!" deyip karşı çıkacaksınız: ama bu böyle, örneğin ben, annem (babam, karım vb.) konusunda... Belli olmaz. Şimdi olaylara bir göz atalım. İnsan annesini, babasını sever, ama hiç mi suçlamaz? İnsan bebeğini elbette ki sever, ama bağırışlarla geçen, uykusuz gecelerden sonra, "şeytan görsün yüzünü" demez mi hiç? İnsan eşini sever, ama bu ilişkinin biraz ağır geldiği zamanlar olmaz mı hiç? Dikkat ederseniz önemsiz olaylardan söz ediyorum yalnızca: bazı durumlar çok daha şiddet yüklü olup, nefretin kıyılarında bile dolaşabilirler.

Yaşamın başlangıcıyla başlar bu da. Melanie Klein aşk ile nefretin psişizmin kökenlerinde taşıdığı temel ikiliğin altını çizmişti; ama oralara kadar gitmeye gerek bile yok, en sıradan gözlem bile bunun böyle olduğunu gösterir zaten. Örneğin, şu bebek bir yandan debeleniyor, bir yandan da gülücükler atıyor durmadan; bu, çok güzel. Birkaç dakika sonraysa, "katılarak ağlamaya" başlıyor, bir türlü durdurulamıyor: yatışmaz bir öfkeyle sarsılıyor, arzusunu tatmin etmeyen annesine öfkelendiği açıkça görülüyor. Öldürme sınır tanımaz bir saldırı ise, bu da henüz eskil durumdaki bir ruhsal işleyiş düzeyinde öldürmeye yönelik bir harekettir. Babasıyla yalnız kalmak amacıyla onu başından attığı için, istediği bir şeyi vermediği ya da satın almadığı için, haksız olduğu için, erkek ya da kız kardeşlerinden birini kayırdığı için vb. daha ileride bu umut kırıcı ya da hain annenin ölümünü açıkça isteyecektir. Ah, şu kardeşlerin birbirini kıskanması... daha ileride doğrudan doğruya erkek ya da kız kardeşten ya da

bunların yerini tutanlardan nefret edildiğinde, duyulan bu nefretin kökeninde işte bu kıskançlık yatar. Bu düşmanca davranışlar çoklukla özellikle de birinin ölümünü istemenin açıkça yerini tuttuklarında, bastırılır ve mahkum edilir, ama gene de varolurlar elbette. Ölmesi istenen kişi gerçekten ölürse suçluluk duygusu yıkıp geçer her yanı, çünkü bu durumda "bu benim hatam, ölmesini ben istemiştim..." diye korkunç bir suçlama getirir insan kendi kendine. Kişinin yaşamında, çok daha sonraları bile bunun damgası görülür, çeşitli etkileri hissedilir.

Dahası da var, o da şu ki, her bağ bir bağımlılık yaratır: "bağ" sözcüğünün kendisi de yeterince açık zaten. Bunun da kökeni çocuklukta yatar, çünkü çocuk önce kendisine gereken bakım, sonra da yaşam koşulları ve aile ahlakı açısından bağımlıdır. Bazen başkaldırır; yetişkinliğe geçişte kendi özerkliğini elde etmek için yapacağı da budur zaten. Sevmediği anlamına gelmez bu, daha özgür biçimde sevmek istediği anlamına gelir yalnızca. Ne olursa olsun, bir çocuğa ya da bir ergene söylenmeyecek bir söz varsa, o da "Bunu yaparsan, artık seni sevmem" olmalıdır, çünkü sevgiyi kullanıp gözdağı vermek, istediğini yaptırmak, tiksindiren bir yol olmuştur hep.

Kurulu bağın ikircikli olması, kişinin yetişkin olarak sürdüreceği sonraki yaşamına damgasını vurur hep, üstelik söz konusu bağ ne kadar sıkıysa kişinin ilerideki yaşamını o denli derinden etkiler: en şiddetli bağımsızlık arzusu yanında, başka aşklar yaşama arzularının da (bu arzu ve hayaller suçlanıp bastırılmış olsa da) birbirlerine en sadık ve en istikrarlı çiftlerde görülmesi bundandır belki de. Hepimizin tanıdığı o eşsiz çizgi ustası Sempé'nin bir çalışması geldi aklıma: yaşını başını almış bir çift, göbekli beyefendinin küçük bir bıyığı var, hanımefendi de toplu-

ca, akşam yemeğinden sonra bitki çaylarını içmiş birşeyler okuyorlar. Başlarından yükselen baloncuklar akıllarından geçeni, neler okuduklarını anlatıyor bize, resimler peş peşe konulduğunda hikayenin bütünü çıkıyor ortaya. Beyefendinin aklından, gururlu bir şövalyenin dörtnala gelip bir prensesi kaçırması geçiyor; hanımefendinin aklındansa, güzel bir Napolili gencin güzel bir genç kızı baştan çıkardığı, ay ışığında romantik öpüşmeleri geçiyor. Daha sonra, hanımefendi ile beyefendi kitaplarını kapıyor, şefkatle birbirlerini öpüp, uykuya dalıyorlar... Ne yazık ki gerçekte her şey böyle sevimli olmuyor; aile içindeki çatışmaların pek çoğu, sevgi ve bağımlılık çatışmasından kaynaklanıyor, çiftin yakınları da bu işe çok şaşırıyor: "Nasıl olur, kusursuz bir çift değiller miydi!" Kusursuz, örnek çift yoktur ki, ancak işin sonunda ne olduğunun farkında olup kendilerini buna uyarlayan ve sonuçta memnun olan çiftler vardır bir tek.

İşin içine ele geçirme duygusu karıştığında sevgi de aşk da tehlikeli olmaya başlar. Ömürlerinin sonuna kadar çocuklarını kendilerine kul köle etmek için (oysa, yetişkin yaşa gelmiş olan çocukları, bundan müthiş bir suçluluk duysa bile, günün birinde işi, annesinin ölmesini istemeye vardırır) ellerinden gelen her şeyi yapan anne türünü bilmeyen var mı? Yetişkin kızlarının eve girip-çıkışına bin bir türlü yasak koyan şu babalara ne demeli? Böyle yapmakla, "karşı-Oidipus" nitelikli kıskançlıklarını sergilemiyorlar mı? Eşlerini bir tek kendi malları olarak gören, potansiyel bile olsa, devamlı sadakatsizlik kuşkusuyla kemirilen, rakip ya da rakibeleri tarafından tehdit altında yaşayan şu kadınlarla erkeklere ne demeli? "Tutku fırtınası" denilen şey eskisi kadar moda değil, ne mutlu ki! Ancak, bu fırtına koptuğunda, malı çalınan malsahibinin öfkesi gibi korkunç olur. Öte yandan, birine el koyup egemenlik kurma isteği, hep bu kadar dramatik kılık-

lara bürünmese bile, bir yolunu bulup aşk alanına gene de sızmayı başarabilir. Çiftin kendi bağrında böyle karşılıklı bir egemenlik kurma çabası varsa, durum gene da pek iyi sayılmaz: çiftin arasındaki bağ artık bir ilmek olup iyice sıkar, artık kimse nefes alamaz.

Peki, ama cinselliğin nasıl bir yeri var bütün bunda? Cinsellik açıkça söz konusu olduğunda, işler iyiden iyiye güçleşebilir. Bunun nedeni de, insanın cinsel yapısının son derece karmaşık olması, her şeyden önce de *psiko*-cinsellik, yani özünde çatışmaya dayalı bir cinsellik söz konusu olmasıdır. İnsanın cinsel yapısı temelde ikircikli demek ki: bunun nedenlerini az önce söyledim, ancak daha ayrıntılı biçimde ele alırsak, temelde bu özelliklerin doğrudan doğruya Oidipus çatışmasından miras alınmış olması yatmaktadır. Eğer serbestçe hareket edebilme, arzunun gerçekleşmesi ve eksiksiz bir cinsel doyumun elde edilmesi ise, yani mutluluk içinde yaşanacak bir orgazm ise, pek çok engelle karşı karşıya kalırız. Bu engeller cinsel ilişkiyi başarısızlığa uğratabilecek kadar güçlü olabilir: erkek ya iktidarsızlık ya da erken boşalma yaşar, kadınsa frijiditeyle boğuşur. Ağır bir başarısızlık olduğu için, son derece acı verir; üstelik bu başarısızlık, bir de birbirlerine şefkatle, yumuşak bir sevgiyle bağlı kişiler tarafından yaşanıyorsa, daha da derin acılara yol açar. Freud "erotik akım" ve "şefkat akımı" dediği iki ayrı akım arasında nasıl bir karşıtlık bulunduğunu gayet iyi vurgulamıştı: ensesti dışlayan ve ana-baba ilişkileri ile ilintili şefkat duygusu, çoğu kez, cinsel uyarılma ve doyumun özgürce gelişmesini engellemektedir. Bazı kişilerin, hiçbir şekilde şefkate yer vermeyen, açık-seçik ve yalnız cinsel zevke yönelik bir ilişkide tam anlamıyla doyuma ulaşabildikleri görülmektedir.

Bazen bu kadar ciddi biçimde bir engelleme olmasa da, or-

gazma ulaşmak için eşler tarafından onaylanmış bazı uygulamaların (örneğin, "sırf eğlence olsun diye" sadistçe saldırı, tecavüz oyunları oynarlar) ya da çocukluktan miras kalmış bazı hayallerin (ne var ki, bu hayaller çoklukla, haklı olarak çocukça sayıldıkları için, eşten gizlenirler) gerçekleştirilmesi gerekebilir. Öte yandan, kişi psiko-cinsel gelişiminin doğrudan doğruya "genital-öncesi" evrelerinden devralınmış doyumların peşinde de olabilir. Oral (masum bir öpücük kadar, *fellatio* ve *cunnulingus* da dahil olmak üzere) ve anal (*sodomi*) uygulamalar, dikizcilik, teşhircilik vb. buna örnektir. Kişi bu arzuları utanç nedeni sayıp, eşinden özenle gizleyebilir, ancak böyle bir davranışın zararlı olduğu unutulmamalıdır; eşler bu arzuları birbirlerine açabilirler ve bu arzular onlara zevk alabilecekleri yeni birer malzeme de sağlamış olabilir; doğrusu böylesi çok daha iyi olur. Ancak, aslında her şey bu uygulamaların nasıl kullanıldığına bağlıdır. Zaman zaman, işe biraz çeşni katmak için olmalı elbette; ancak zevke ulaşmanın vazgeçilmez koşulu, dolayısıyla uyulması zorunlu ayin kuralları halini alırsa, iki kişinin ortaklaşa gerçekleştirdiği sapkın bir ilişkiye yaklaşmış oluruz ki, bu da her türlü sapkınlık gibi sevginin serpilmesini ciddi biçimde engelleyecektir.

Son olarak dikkat edilmesi gereken bir nokta da, hemen doyuma ulaşmaya ve yeniden arzu duyuncaya kadar unutmaya daha yatkın olan erkek cinselliği ile, gerek kendisinin gerekse eşinin arzusunun uyanması ve kabul edilmesi için belirli bir süre gerektiren kadın cinselliği arasında azımsanmayacak farklılıklar olduğudur. Bunun son derece basit bir temeli vardır ve bu konuda psiko-cinsellik büyük ölçüde anatomiden kaynaklanmaktadır: erkeğin sınırları zorlayıcı olması, kadının da kabul edici olması gerekir. Bu nedenle de, cinsel ilişkinin gelişimi süresince

zaman açısından yaşanan farklılıklar, uzmanlara danışan kişilerin en sık getirdiği sorunlardandır.

Bu satırları okurken, gerek kadın gerekse erkek eşcinsel okurlarımın zafer çığlıkları attığını duyar gibiyim: "hep bunu diyorum ben de! Erkek-kadın ilişkileri o kadar karmaşık, o kadar üzücü maceraya açık ki, insanın kendi cinsinden birini eş olarak seçmesi çok daha iyi". Belli de olmaz. Böyle bir savda bulunmak, bunun, sevgiye dayalı tüm ilişkiler kadar, tüm cinsel ilişkileri de yapılandıran Oidipus çatışmalarına sunulan çözümlerden ancak bir tanesi olduğunu unutmak demektir. Öte yandan, psişizmin çifte cinsiyetliliğini de unutmaktır: sevgiliniz hangi cinsiyetten olursa olsun, siz hep ya bir erkek ya da bir kadın arayacak ve de bulacaksınız. Bundan en iyi şekilde yararlanmanız sizin elinizdedir...

45

PSİKANALİZ TEDAVİSİ: YABANCILAŞMA MI, YOKSA ÖZGÜRLÜK MÜ?

Freud psikanaliz tedavisini "Analizde kurulan ilişki, hakikate duyulan aşka dayanır", diyerek gayet güzel biçimde tanımlamıştı; ben buna "bir de özgürlük arzusuna dayanır" diyerek eklemede bulunmak istiyorum. Freud bu tanımı "*Sonlanabilen analiz ve sonlanamayan analiz*" başlıklı 1937 tarihli bir yazısında yapmıştı. Bu yazısında bazı tedavilerin süresini ele almakta ve bu tedavilerin hangi nedenlerden dolayı bir türlü bitmek tükenmek bilmemelerini sorgulamaktaydı; başka deyişle, hastanın gösterdiği dirençler kadar, psikanaliz tekniğinin bu dirençler karşısında yaşadığı güçsüzlükleri de, çaresizlikleri de irdelemekteydi. Ancak, bununla da kalmayıp, belirli bir kuşkuyu da hissettirmekteydi: belki de, ruhsal işleyişi son derece sarsılmaz biçimde yerleşik kişiler vardır ve bu kişilerin ruhsal işleyişleri kendilerinden, bir bakıma, o denli ayrılmaz kılınmıştır ki, artık değiştirilememektedir. Öte yandan, Freud bu yazısında geçerliliğini günümüzde de sürdüren bir dizi öğüt vermekten geri kalma-

mıştı.

Gerçekten de, psikanalizin gücünün her şeye kadir olmadığını, bazı durumların psikanaliz tedavisi ile ele alınamayacağını (ancak, bu durum psikanalistin koltuk-divan tedavisinden başka biçimlerde etkinlik göstermesine engel değildir: özellikle, psikosomatik hastalıklar ve psikozlar bu yoldan ele alınırlar). Ne var ki, on yıl, hatta daha da uzun süren tedaviler de görülmektedir. Kabul edilebilecek, aklı başında bir şey mi bu? Öte yandan, bunda, analizin amaçlarıyla tümüyle çelişen, belirlenmemiş bir tür bağımlılık yaratmak tehlikesi yok mu acaba?

Başlattığı tedavinin dört, beş ya da altı yıl sürmesi üzerine, analist bu tedavinin hiç bitmeyeceği izlenimine kapılabilir. Hastanın ne türden dirençlere başvurduğunu sorguladığı gibi, elbette ki neyi eksik yaptığını, nerede yanlış yaptığını araştırmaya başlar ve kendi kendine "Durumu çözebilmek için ne yapmak gerekir?" diye sorar. Böylece, tedavinin sonuçlanması durumuna iki ayrı yönden bakmaya başlar; ilki, bu tedaviyi nasıl sonuçlandırmak, bitirmek gerektiği, ikincisi ise, bu tedavinin ereğinin ne olduğudur. Tedavi, ancak ereğine ya da hedefine diyelim isterseniz, ulaştığında son bulacak, bitecektir.

Tedavin açık-seçik bir ereği olmalıdır. Dahası bu erek, en başından belirlenmiş olmalıdır: hasta daha mutlu (ya da daha az mutsuz) bir yaşama adım atmak istemiş, analist de ona bu konuda yardımcı olabileceğini bildirmişti. Oysa, şimdilerde analist fazla kendini beğenmiş davranıp davranmadığını, karşısındaki kişinin değişikliğe göstereceği direnci azımsayıp azımsamadığını sormaktadır; teşhisinde, öngörülerinde yanlış mı yaptı acaba? Ama ne olursa olsun, "artık baş başayız ikimiz, ne yapmalıyım?" diye sorar kendisine.

Hastasının gösterdiği dirençleri bir bir incelemeye başlar. Bu

dirençler genelde, capcanlı, içten ve bilinçli bir değişiklik arzusu ile hâlâ daha güçlü olmayı sürdüren değişiklik karşıtı istenç arasındaki inatçı bir çatışmadan kaynaklanmaktadır. Önceki bölümlerden birinde ("İnsan çok aklı başında olabilir mi?") söz ettiğim mekanizmalara benzer, çok etkili daha başka mekanizmalar da bu dirençlere hizmet edebilir. Ancak, analist, hastanın dikkatini değişikliğe karşı çıkan bu bilinçdışı istenç ile bu istencin kullandığı mekanizmalara yeterince çektiği için, bu aşamada çok önemli bir analiz çalışması gerçekleşmiş de olabilir. Hasta böylece, çok daha esnek bir işleyiş çerçevesinde, kendi ruhsal süreçlerini çok daha iyi algılayabilmektedir. Analiz oldukça ilerlemiştir. Oysa, hastanın dış yaşamında, yani gerçek yaşamında, hiçbir değişiklik olmamıştır. Hasta da analist de bu duruma üzülmektedir, ama olan da budur, kaldı ki bunun nasıl başka bir şey olabileceği de bilinmemektedir. Peki, ne yapmalı?

Analistin aklına, bir zamanlar Kurt Adam diye bilinen, buna benzer bir olayla karşı karşıya kalan Freud'un kullandığı yöntem gelir. Üç yıllık bir çalışma sonrasında (o zaman için oldukça uzun bir süreydi bu) hastası "sevimli bir kayıtsızlık tavrına" sığınınca, Freud de ona ne olursa olsun, tedavinin ancak altı ay sonra biteceğini söylemişti. Hasta kendisine bildirilen bu şaşırtıcı haber karşısında çözülmüştü: "Böyle belirli bir tarih vermiş olmamın yarattığı kusursuz baskı nedeniyle, direnci, yani hastalık konusundaki takıntısı çözüldü; analiz de daha öncekiyle karşılaştırılamayacak kadar kısa bir süre içinde, hastanın belirtilerinin ortadan kaldırılmasını ve ketlemelerin çözüme kavuşmasını sağlayacak tüm malzemeyi sağlayabildi." Böylece, analist de aynı yolu izlemeye can atar; ancak izlenecek yollar konusunda kaygıları vardır, Freud'un "Dikkat, aslan tek bir kez sıçrar!" yolundaki uyarısı aklından hiç çıkmamaktadır. Ayracı kesin bir ta-

rihe yerleştirmek yerine, tedavinin son bulması düşüncesi, bunun getireceği her şey (ayrılık, yas) ve "ya sonra ne olacak?" sorusu üstüne düşünmeyi önerir. Aşama aşama davranılacaktır: önce bir tarih belirlenmeye çalışılacak, sonra böyle bir tarih önerilecek, bu tarih üstüne enine boyuna düşünülecek vb., ta ki günlerden bir gün, gerçekten belirli bir tarihte görüş birliğine varılıncaya dek, böyle gidecektir bu.

Tedaviyi ne zaman sonuçlandırmak gerektiği konusunda uzun süre çalışılabilir, ama ne olursa olsun bu çalışmanın son derece etkili olduğu gerçektir. Hasta bunu, doğrulamaya çalışsa bile (elbette, benden bıkmış olmalısınız, öyle sıkıcıyım ki!) baştan atma olarak göreceği için, hiç de kolay olmayacaktır. Ancak bunun bir başka nedeni de, analistin kendi kuşkularıyla yüzleşmesi ve bazı sonu gelmez analizlerin temelini oluşturan çok ince bir suç ortaklığıyla mücadele etmesidir; kast ettiğim suç ortaklığı ise, psikanaliz tedavisinin zamanı dondurduğu yolundaki ("hareketsiz" hastalar durumunda özellikle önemlidir bu) hem analist hem de hasta tarafından paylaşılan yanılsamadır. Bazı durumlardaysa hasta, bir tür ölümsüzlük hayalinin tutsağı olmuşcasına, yaşamında herhangi bir gerçek değişiklik olmasından, herhangi önemli bir dış olayın patlak vermesinden özenle kaçınır: bu analiz sürdükçe kimse ölmeyecek, ne o, yani analist ne de ben, yani hasta ölmeyeceğiz; öyleyse, devam edelim... Elbette ki ölümsüz olmak ister analist, ama bilir olmadığını. Benzer bir durumla karşılaştığımda birine kalkıp aşağı yukarı şöyle bir şey demiştim galiba "analizin son bulmasını, sadece ikimizden birinin ölümüne dayandırmayı, doğrusu sizden daha yaşlı olduğuma göre benim ölümüme dayandırmayı, kabul edemeyiz." Aklı selim yoluna dönülmesi için yaptığım bu çağrı, birinin ölümünden sonraki durumu, yani yas sorunsalını çözümlemeyi

önerdiği için bu örnekte çok etkili olmuştu.

Bazı hastalar analiste karşı öyle bir tutum içine girerler ki, analizin sonu gelmeyecekmiş gibi olabilir; bu öyle bir tutumdur ki, bütün iktidarı analistin ellerine bırakmış gibi yaparak, aslında analistin ne denli iktidarsız olduğunu göstermektedir. Sahip olduğu varsayılan bilgisi ve deneyimi nedeniyle kendisine derin bir hayranlık duyulan analist bir profesörle, bir tıp doktoruyla, harika bir aydınla vb. özdeşleştirilir. Buna bağlı olarak da hasta şöyle bir konumu benimser: "İyi değilim, kötüyüm, bütün bunları analiz ettiğimiz için bunun nedenini de gayet iyi biliyoruz zaten; hadi öyleyse, değiştirin beni! Neden yapamıyorsunuz ki?" İşte, bu edilgenlikten daha güçlü hiçbir şey olamaz; öyle ki, öteki tarafın ne denli güçsüz olduğunu göstermek için, "hayır" deyip kesip atmak yeter de artar bile. Öyle durumlarla karşılaştım ki, oturağına kurulup "hayır" diye buyuran, böylece tek bir sözüyle annesini tam anlamıyla güçsüz bırakan bebeğin birdenbire elinde nasıl da bir güç bulunduğunu keşfettiği geldi hep aklıma... Bu da yoruma açık elbette, bu da yorumlanabilir.

Öte yandan, unutmamak gerekir ki, her psikanaliz tedavisinde temelde kendini gösteren iktidar ilişkisi de yorumlanabilir. İktidar ilişkisi ise daha ilk baştaki sözleşmeyle başlar, ancak bu sözleşme bazılarına göre taraflardan birine arslan payı vermektedir. Hasta bu sözleşme maddelerini kabul edip etmemekte ve analizini başlatıp başlatmamakta özgürdür, ama ne olursa olsun analiz koşullarını bir tek analist belirler. Bu koşullara günün birinde nasıl olsa karşı çıkılacaktır zaten. Ne demek istediğimi daha iyi anlatmak için isterseniz "hangi nedenle olursa olsun, gelmediğiniz seansların bedeli alınır" koşulunu ele alalım. Zamanında hastaya bu koşul bildirildiğinde, kendisi "elbette, alınmalı" demiştir. Ancak, günlerden bir gün, gelmediği bir seansın be-

deli kendisinden talep edildiğinde, "ama, o gün *gerçekten* gelemezdim" diyerek ödemeyi reddeder. Bazı durumlardaysa, insanın gözlerini yuvalarından fırlatacak kadar ağır bulunan bir kurala karşı çıkmakla kalınmayıp, en başta da anne-baba baskısı olmak üzere, tüm iktidar ilişkisi gündeme getirilir. Bu durumda, analistin davranışı son derece basittir: kuralları anımsatır, ama bunun da ötesinde, gerçekleştirilen analizin kuralları olduğu ve gerek kendisinin gerekse hastanın bu kurallara uymak zorunda olduklarını belirtir.

İktidar ilişkileri konusunda analistin son derece uyanık olması gerekir. Her şeyden önce, hastanın kendisine kurduğu tuzakları bozmak için uyanık olmalıdır; anımsarsanız, analistin sabrını taşırmaya (analistin sabrının taşması affedilmez bir hata olacaktır) yönelik bu tuzaklardan birini az önce örnek olarak vermiştim. Ancak, işin bir de daha ince bir yanı var ki, o da analistin kendi kendine kurduğu tuzaklara düşmemesi. Analist bu işin kurallarını, yerini, bedelini kendisi saptadığı, aldığı eğitim ve edindiği deneyim sayesinde gerek hastasında gerekse ikisi arasındaki ilişkide olup biteni daha çabuk anlayabildiği için vb. daha üst bir konumda bulunduğunu hissetmek hoşuna gider elbette. Kısacası, her şeyi çekip çevirmenin kurduğu tuzaklara düşme tehlikesi içindedir; üstelik, bu tuzaklar, kapıldığı kuşkulardan kaynaklanıyorsa, daha da tehlikelidirler. Öte yandan, analizin çerçevesini etkileyecek olaylar yaratarak bir tür sahtekarlığa, yani manipülasyona girişmek ise kesin biçimde reddedilmelidir; pek çok meslektaşımla birlikte, ben de Lacan'cı "scansion" uygulamasına kesinlikle karşıyım; bilindiği gibi, bu uygulama seans süresinin, analiz edilen kişi hiçbir şekilde karşı çıkamayacak biçimde, analistin keyfine göre (seanslar bu nedenle de kısa tutulur zaten) belirlenmesine dayanır. Kuramsal alan-

da psikanalize çok güzel gelişimler sağlamış olan Lacan, gerek bu türden gerekse daha başka teknik "yeniliklerle" psikanalize çok büyük zararlar vermiştir; Lacan'ın ileri sürdüğü bütün bu yeniliklerin amacı, hastayı daha sonra kendini güçlükle kurtarabileceği bir teba durumuna sokmaktı. Bu uygulamayı, hastanın "iğdiş edilişini kabullenmesi" olarak niteleyip kuramsal alanda doğrulamaya çalışmak da işleri çözmez, çünkü böylece analist iğdiş eden konumuna yerleşir; bu konuma yerleşince de, ne kendisi ne de hastası pek kendilerini kurtaramazlar bu konumdan... Günah çıkartmış bazı Lacan'cılar bu durumu benden çok daha iyi anlatmışlardı.

Analizin ruhu dediğimiz ise bambaşka bir şeydir. İttifak kuran iki kişi arasındaki ilişkidir. Kişilerden biri "bana yardım edin" demiş, öteki de "tamam, kabul ediyorum" demiştir. Bu iki kişi el ele verip, acı çekmekte olan ruhsal bir işleyişi iyileştirmeye çalışacaklardır. Seans sırasında sık sık hastaya değil de, hastayla birlikte başka bir şeye baktığımız izlenimine kapılırım: hastanın ruhsal süreçlerine ve ikimiz arasındaki ilişkide bu süreçlerin nasıl etkinleştiğine bakarız. Bu nedenle de "gördüğünüz gibi..." yerine daha çok "gördüğümüz gibi..." deyişini kullanırım. İşte, bu ortak arayışımız, en başlarda Freud'tan aktardığım "analizde kurulan ilişki, hakikate duyulan aşka dayanır" sözünü benimsemektedir. İkimizin el ele verip giderek ortaya çıkaracağımız bir hakikatten söz ediyorum. Böylece, kendi dönüşümüne etkin biçimde katılan bir özne olarak kişi, tıpkı kendisi kadar insan olan, ama kendini arama serüvenini yaşamış, bu çabayı göstermiş başka bir insanın eşliğinde, kendisini yabancılaştıran bilinçdışı mekanizmalardan giderek kurtulabilecektir.

46

PSİKANALİZ, İNSANIN KENDİ YAZGISININ FAİLİ OLMASINA YARDIM EDER Mİ?

İnsanın yazgısı nereden yazılır? Buna iki ayrı yanıt verilebilir: ilki, dışarıdan, ikincisi de içeriden. Yaşamınızı gözünüzün önüne getirin. Mutlu da mutsuz da olsa, sonuçta, yaşamınızın seçtiğiniz yaşamın ta kendisi olduğu, koşulları hesaba katıp, yazgınızı kendi başınıza yazdığınız duygusuna kapılmış olabilirsiniz. Öte yandan, size hiçbir seçim hakkı bırakmayan koşullara teslim olduğunuz ve yazgınızın sizden başka bir el tarafından, yani dışardan biri tarafından yazıldığı duygusuna da kapılmış olabilirsiniz.

İşte, analiz dediğimiz süreç, yazgıyı belirleyen iç ve dış etmenler oranının değiştirilmesine çalışır. Analizin amacı, kişinin yazgısının, kişiye zorla kabul ettirilen koşullar yerine, daha çok kendisi tarafından yazılmasıdır. Analiz bu amacına, apaçık bir gerçeği giderek gün ışığına çıkartarak ulaşır; sözünü ettiğim apaçık gerçek şudur: yalnız dışarının kabul ettirdiği zorlamalar (yaşam koşulları, başka kişilerin yerine getirmesi gerekenler vb.)

değil, hatta daha büyük ölçüde, iç zorlamalar, yani psişizmin tam yüreğinde işleyip duran bilinçdışı zorlamalar da işe karışmaktadır.Ancak, bu tür zorlamalar değişikliğe uğratılabilmektedir: işte, analizin amacı da kişiyi bunun bilincine vardırmaktır; bu bilinçlenme sayesinde kişi kendi yokluğunda yazılan bir kitabı okumak yerine, bu kitabın (daha yüksek oranda) yazarı olacaktır.

Bununla birlikte, her şeyi olanaklı kılacak ruhsal bir güce ilişkin yanılsamalardan kaçınmak gerekir. Hepimiz de belirli bir veri temelinde yaşamaktayız. Bu verilerin en başında da, sunduğu tüm olanaklar yanında, getirdiği kısıtlamalarla birlikte bedenimiz var elbette. İnsan kendi bedeninin ciddi anlamda özürlü olduğunu (gerek duyusal gerekse motor açıdan özürlü, kalıtsal hastalıklarla mücadele eder durumda vb.) gördüğünde, bu talihsiz durum karşısında, her şeyi biraz daha çekip çevirme, belirli bir ölçüde düzenleme olanağına sahipse de, gözardı edemeyeceği zorunluluklarla başbaşa kalır. Öte yandan, bir de kültürel veriler var elbette. Hepimizin bildiği gibi, insanların yazgısı son derece genel, belirli sayıda kültürel koşul tarafından çerçevelenmiştir. Herkesin annesi var ve de, diye ekler psikanalist, bu nedenle kendi psişizmini Oidipus sorunsalı temelinde yapılandıracaktır; bu sorunsalın, biri cinsiyetler arası farklılık, ötekisi de kuşaklar arası farklılık olmak üzere iki ana ekseni vardır. Herkes, başlangıçta türü ve niteliği kendisi tarafından seçilmemiş simgeler evreni ve dil denizi içinde sürdürür yaşamını. Bu açıdan bakıldığında, özgürlüğü de –eğer özgürlüğünü genişletme olanaklarıyla kendini donatmazsa– son derece kısıtlı olduğu gibi, hep de kısıtlı kalacaktır. Bu dediklerim özellikle de dinsel inanç konusunda doğrudur: örnek vermek gerekirse, bir Kırgız köylüsünün kalkıp presbiteryen olduğu, ya da Mea Şarim'li bir

Yahudi çocuğun Budist olduğu pek görülmez... Çok genel anlamda ele aldığımızda, bütün bu zorlamalar, ana-babanın ya da onların görevini üstlenmiş olan kişilerin eğitim anlayışları ve uygulamaları tarafından belirlenmiştir; söz konusu eğitim anlayışları ve uygulamaları ise kişinin sırtına ağır biçimde yüklenir.

Dolayısıyla, bütün bu dış zorlamaların kişinin sırtına nasıl bir yük oluşturduğunu, hepimizin yazgısını nasıl yönlendirdiğini yadsımak gereksizdir. Bununla birlikte, bazı kişilerin bu zorlamaları ne denli sarsılmaz ve tartışılmaz saydığına da dikkat çekmek gerekir; oysa daha nesnel bir bakışa sahip olsalar işin sandıkları kadar ağır olmadığını görebileceklerdi. Örneğin, bir Dördüncü Dünya ailesinin yoksul çocuğu olarak doğmuş olan şu adamın tüm davranışları, böyle yoksul bir yazgıya mahkum edildiği havası veriyor; yaşadığı her talihsizlik karşısında, "zaten hiç talihim olmadı ki" diye yakınan ve ileride de bunun hep böyle olacağını, çünkü "doğuştan bahtsız" olduğunu savunan şu öteki adama, hele şu tüm yaşamını nefret ettiği annesine karşı acı bir hınç ve öfkeyle karartan kadına ne demeli? Bir de çevresinde hep birilerini bulup, kendi talihsizliğinin, mutsuzluğunun kaynağı olarak onları gösteren şu kadın var elbette vb.

Bütün bu örneklerde, dışarısı tarafından getirilmiş zorlamalar söz konusu olsa da, gerçekte bunlar büyük ölçüde kişinin kendi iç, yani psişe-içi mekanizmalarından kaynaklanan zorlamalardır. İşte, insanı bu mekanizmalar üstüne düşünmeye çağıran psikanaliz tedavisi, bütün bu işleyişi çözmeye çalışacak, ama yansıtmalı bir işleyişi özellikle açığa çıkartmaya uğraşacaktır; sözünü ettiğim yansıtmalı işleyiş, özünde "yaşamımın aksayan yanlarının sorumlusu ben değilim ki, ötekiler sorumlu bundan, çevre sorumlu, toplum sorumlu" vb. demeye gelir. Kişinin özgürlük payı da işte ancak bu yoldan genişleyebilecek, belki de,

sandığından daha çok kendi yazgısının mimarı olabileceğini görecektir.

Böyle bir özgürlük açılımı karşısında bazı kişilerin korkup gerilediği görülür. Özgürlük, olanaklardan oluşan çok zengin bir yelpaze sunuyorsa da, çeşit çeşit tedirginlikle doludur. Sorumsuzluğun getirdiği rahatlıktan vazgeçildiğinde karşımızda açılan tehlikelerin verdiği tedirginliktir bu; yakınsak da koruyucu olarak yaşadığımız zorlamalar ortadan kalktığında, denetlenemeyecek dürtüsel bir patlamanın (son derece yersiz biçimde) yarattığı tedirginliktir bu.

Kimi zaman da, tam tersine, hasta artık her şeyi yapabileceği duygusuyla geçici bir sarhoşluk yaşar; sanki kendisine "ayağa kalk ve yürü!" diye buyurulan, bunun üzerine kalkıp yürüyen kötürümle karşı karşıya gibi oluruz. Kişi, çocukluğunun en başlarında yaşadığı o düşüncenin her şeye kadir olduğu döneme geri dönmüş gibidir. Buna örnek olarak, kansere yakalandıktan sonra, bir tek düşünce gücüyle hastalığının üstesinden gelebileceğine inanan, sonuçta emeline ulaşamayıp ölen kanser hastasını verebiliriz. İnsan değiştiremeyeceği bedensel ya da çevresel zorlamalara hapsolup kalmışsa, kendi özgürlüğüne gene kendi içinde ulaşan mahpusun öyküsünü anımsamasında yarar olabilir.

Analist de kişinin kendi içinde yaşadığı ve özgürleşmeye yönelen bu genel harekete eşlik etmeyi amaçlar elbette. Analist de asıl amacın bir tür bilgeliğe ulaşmak olduğunu gayet iyi bilir; sözünü ettiğim bilgelik de, kişinin kendi yazgısını elden geldiğince kendisinin çizmesi ve kendini buna olabildiğince uyarlamasıdır. Bu kadarı bile yeter de artar zaten.

47

İNSAN KENDİ TARİHİNİ YENİ BAŞTAN YARATABİLİR Mİ?

Örneğin, siz, kendi tarihinizi yeni baştan yaratabilir misiniz? Evet, yaratabilirsiniz. Böyle bir yanıt vermek gerçekleşmeyecek bir dilekte bulunmak ya da "psikanalizin mucizeler yaratabileceğine" inanmak değildir; üstelik, bunlar son derece safyürekli ya da dudak uçuklatıcı (hatta her ikisi de) olabilirler. Böyle bir yanıt vermek, kişinin edindiği deneyimlere dayanması demektir; bunu da, burada kolayca açıklayabileceğim nedenlerden dolayı yapar.

Psikanaliz tedavisinin amacı da insanın kişisel tarihini başka ve daha iyi biçimde yeniden yazmak, yeniden yapmaktır zaten. Ne var ki, "Olan oldu! Kimse bir şey yapamaz artık, kimşe değiştiremez olanları!" diye karşı çıkar hastalar. Çocukluk ya da ergenlik dönemine ilişkin travmatik olaylar söz konusu olduğunda ise hastalar çok daha şiddetle karşı çıkarlar."On bir yaşındayken, bir gün babam beni biraz fazla yumuşak okşamaya başladı, daha yeni yeni büyümeye başlayan göğüslerimi okşuyordu doğrudan doğruya, uyarıldığını anımsıyorum dehşetle..."; "Dokuz yaşındayken, annem bir otomobil kazasında ölmüş, bana hemen

söylemediler öldüğünü, seyahatte olduğunu söylediler sadece, sonra teyzelerim geldi bizim eve, çok sevindim, onlar da bana çok katı yürekli olduğumu söyleyip kızdılar; işte ben de o an kavradım olup biteni, dehşet vericiydi..." vb. Olan oldu bir kere, artık kimse değiştiremez olanları.

Evet, doğru, ama işin nedenini ve nasılını anlamak için, olayın kendisini, yani herhangi bir tarih kitabının aktarabileceği olay değeri ile (Bayan X şu tarihte, şurada geçirdiği bir otomobil kazası sonunda öldü vb.) kişinin bu olayı, yol açtığı tüm heyecan ve duygu yankılanmalarıyla (bunların tümüne "ruhsal olay" adını verebiliriz) birlikte algılama, hissetme biçimini birbirinden ayırt etmek gerekir. Doğruyu söylemek gerekirse, kişinin kendi tarihi açısından bir tek işte bu ruhsal olayın önemi vardır. Ne var ki, olup bitenin ağırlığı ile sonradan ortaya çıkan etkilerin önemi arasında müthiş kaymalar gözlemlenebilmektedir. Örneğin, sekiz- on yaşındayken annesi ölen bir çocuk için bu olay (daha önceki bölümlerden birinde "imkansız yaslar" diye nitelediğim çerçevede yer aldığında) tedavi edilememiş bir travmayla başlayıp, kişiye son derece acı veren ama sonradan sindirilebilen bir olaya varıncaya dek değişik biçimlerde betimlenebilir.

Öte yandan, görünürde son derece sıradan sayılabilecek bir olayın da bir travma olarak yaşandığı, uzun vadede son derece rahatsız edici sonuçlar doğurduğu da olur. Örnek olarak şu olayı aktarmak isterim: Babam çok kızdı, gerçekten çok sevdiğim bebeğim Josette'i kaptığı gibi, parçalayıp çöpe attı... Korkunçtu, bu yaptığını hiç affetmedim!" İş bununla da kalmıyor, çünkü pek çok olayın üzerinden uzunca bir süre geçtikten sonra, olayın gerçek ağırlığını belirlemek iyice güçleşiyor. Sözgelimi, babasının kendisini "fazla yumuşak okşadığını" aktaran kadın hasta kendisini ensest kurbanı olarak tanıtmıştı; kendisini baştan çı-

kartan babasına karşı gözünü körelten bir öfkeyle dolmuş, yaşamının geri kalan tüm bölümünü ise bu olay üstüne kurmuştu. Analist çok temkinli davranmıştı; çok da yerindeydi yaptığı, çünkü analiz ilerledikçe bu olayın tekrarlanmadığı ve olup bitenin genellikle benimsenen tanım uyarınca bir ensest olayı olarak kabul edilemeyeceği ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte, kadın hasta, olayı sözkonusu tanıma uygun olarak yaşamıştı ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde çok daha ağır biçimde yaşanmış gibiydi.

Dolayısıyla, önemli olan, kökende yatan olayın, yani ilk olayın hangi *bağlamda* gerçekleştiğidir. Ana-baba çifti şiddetli bir çatışma yaşarken, yani çocuk da birinin ölmesini isterken anne ölse, bu olay çok daha travmatik olacaktı; Oidipus kaynaklı arzuların tepkisel ergenliği genç kızda ne kadar canlı olsa, babanın hareketleri de o derece ensest nitelikli olarak yaşanacaktı vb.

Ancak, olayın gerçekleşmesinden sonra ortaya çıkan sonuçları da hesaba katmak gerekir. Olayın kendisi değiştirilemez elbette: anne ölmüştür, artık ne yaparsak yapalım geriye gelemeyecektir. Ancak, ruhsal olay durmadan, yeniden ele alınmaktadır hep. Önce bir anı olarak yeniden ele alınır: bazı ayrıntılar silinip gider, bunların yerine başka ayrıntılar çıkar ortaya, sonuçta başka bir olay yaratılmış olur: örneğin, kırılan bebek olayına ilişkin anının nasıl ele alınıp işlendiğini analiz sırasında irdelediğimizde, gerçekte bebeği babasına öfkelendiği bir anda kiz çocuğun kendisinin kırdığı, dolayısıyla bütün bu felaket nedeniyle suçlanacak biri varsa onun da bizzat kendisi olduğu ortaya çıktı... Ancak, olayın anısı kişinin tüm ruhsal ekonomisinde kapladığı yer ve yerine getirdiği işlev açısından da yeniden ele alınmış olabilir; örneğin, babasını ensest girişiminde bulunmakla suçlayan ve tüm nefretini babası üstünde yoğunlaştıran kadın hasta,

analiz sırasında yavaş yavaş babasının da tıpkı kendisi gibi herkesi geri iten bir annenin kurbanı olduğunu görmeye başlar; böylece, tüm yakınmalar da bu anneye yönelmeye başlar vb.

Bu tür yeniden ele alıp işlemeler insanın bütün ömrü boyunca sürüp gider. Analiz de zaten bunları ele alıp işler. Analiz eskiden gerçekleşmiş olabileceği gibi ve Serge Viderman'ın deyişiyle analitik uzamda, onların mirasçısı olan ruhsal olaylardan başka tanığı bulunmayan olaylardan söz etmez. Bu ruhsal olaylar ise, kökende yatan olaydan bu yana uzun uzadıya yeniden ele alınıp işlenmiştir; bu nedenle de, yoğrulup biçimlendirilebilir ve yeniden işlenebilir durumdadırlar. Bu olayları etkilemiş değişikliklerin izini sürmeye, bir bakıma bu olayların yapısını sökmeye çalışacağız. Dolayısıyla, görünümün tümü de baştan aşağı değişecek ve bambaşka biçimde yeniden kurulacak, tüm renkleri de değişmiş olacaktır.

Bu konuda son derece açık-seçik olmak gerekir. Tarihi değiştirebiliriz, ama tarihe canımızın her çektiğini söyletemeyiz. Kaba saba ve alkolik bir baba, kaba saba ve alkolik bir baba olarak kalacaktır hep, soğuk bir anne de soğuk bir anne olacaktır hep. Ne var ki, çocukluk günlerinin şiddetli tepki ve yaralarının, ergenlik çağının başkaldırısının ardından, büyük olasılıkla, artık başka biçimde görmeye başlayacağız bu rahatsız edici ana-babaları. Örneğin, sözkonusu baba içkiden başka sığınacak yer bulamamış mutsuz biri olarak görülecektir; kaba saba davrandığı oluyordu, ama kadın hasta gücü ve neşesi nedeniyle babasına hayranlık duyduğu anları bugün bile heyecanla anımsar; evet, soğuk bir kadın annesi, ama nişanlısının ölümünü bir türlü kabullenememiş, sonra da istemeye istemeye başka biriyle evlenmiş bir kadındı vb. Analiz daha önce karikatürleştirilmiş kişileri insanlaştırır. İnsanı bağışlayıcı kılar. İnsanlar yetişkin yaşa gel-

diklerinde, annelerinin, babalarının güçlü ve zayıf yanlarıyla, tıpkı kendileri gibi birer insan olduğunu, ama gene de onlara duyulan sevgide bir azalma olmadığını yavaş yavaş anlarlar (insanın kendisinin de ana-baba olması, yani çocuğa sahip olması buna yardımcı olur elbette); bu son derece sıradan bir süreçtir aslında, pekçoğumuz da doğal olarak yaşarız bunu. İşte, bu süreç çocukluk dönemi kaynaklı, inatçı çatışmalar nedeniyle tıkanır gibi olduğunda, analiz yardıma koşar ve sözkonusu sürecin yeniden akışkanlığını sağlar.

Dolayısıyla, tarih yeniden yazılabilir. Tarihi böylece yeniden yazmak, insanın kötü yazılmış, miyadını doldurmuş, hantal bir çocukluk tarihinden kendisini kurtarması, kendisine yetişkin bir kişinin tarihini sunması demektir.

48

PSİKANALİZİN BİR ETİĞİ VAR MIDIR?

Psikanaliz uygulaması elbette ki bir ahlakın varolduğuna inanır; sözkonusu ahlak, mesleğe ilişkin deontolojidir. Bu deontoloji bazı davranışları kabul eder; bazı durumlarda da bu davranışları yasaklayan ya da zorunlu kılan bir kurallar bütününü varsayar. Öte yandan, bu ahlak bir etik ile, yani bu kuralları belirli bir insan anlayışına dayandıran bir düşünce eylemini de varsayar.

Psikanalizin deontolojisi tıp biliminin deontolojisini benimser ve ilk kural olarak "zarar vermemeyi" kabul eder; ikinci olarak da, elden geldiğince "tedavi etmeyi" ya da daha genel bir deyişle yardıma gerek duyana yardım etmeyi benimser. İşte, *Uluslararası Psikanaliz Derneği* ile bu dernek bünyesinde yer alan *Paris Psikanaliz Kurumu* bir Deontoloji Yasası oluşturdular. Bu Yasa'nın ana çizgileri şöyledir:

- Analist, tedavinin hastaya yararlı olacağına inanmak yanında, kendisinin de böyle bir tedaviyi sürdürebilecek donanıma sahip olduğuna inandığında tedaviye başlayabilecektir;

- Analist, eğer hastası ya da yakınlarından biriyle kişisel iliş-

kisi olmamış ya da halihazırda yoksa analize başlayabilecektir; kurulması kaçınılmaz toplumsal ilişkilerden olabildiğince uzak kalmaya çalışacaktır;

- Analize başlamadan önce, analist, hastasına birlikte yapacakları bu çalışmanın çerçevesini ve koşullarını (en başta da parasal yanını) açık-seçik biçimde bildirmek zorundadır; Yasa bu konuyla ilgili olarak şöyle der: "hasta, taahhütte bulunmadan önce neyi taahhüt ettiğini bilebilmelidir";

- Analist tüm tedavi süresince hastasıyla "kişilerin birbirlerini karşılamasına yönelik hareketler" dışında hiçbir fiziki ilişki kurmayacaktır. Dolayısıyla, hasta ya da yakınlarından biriyle cinselliğe ya da saldırganlığa dayalı her türlü ilişkiye girmek de *a fortiori* dışlanmıştır;

- Tedavinin gizliliğine saygı göstermek, hastanın ve analistin ölümü (analist, hastasına ilişkin notlarını, uygun bir zamanda, yok etmek zorundadır) durumunda bile zorunludur. Ancak, bu koşul başka meslektaşlarla bilgi alış-verişini engellemez ve yapılan tedavilerden edinilen gözlemler psikanaliz konulu yayınlarda örnekleme anlamında kullanılabilir; ancak hastanın kimliği ne olursa olsun açıklanmamalı ve kimliğinin saptanabilmesini sağlayacak ayrıntılar özenle değiştirilmelidir;

- Analistin sürdürdüğü tedavi sırasında hastasından edindiği bilgileri (para, güç vb.) kişisel yarar sağlamak üzere kullanması kesinlikle yasaktır;

- Gerek özel gerekse topluluk içindeki yaşamında analistin, rezalete yol açabilecek ya da suçlanabilecek her türlü davranıştan kaçınması gerekir: "Psikanalistin kamu önündeki yaşantısı aşırı, suç oluşturur nitelikli olmamalı, psikanalistlerin saygınlığını, hastaların da güvenini sarsıcı olmamalıdır".

Sözünü ettiğim Yasa özellikle dar tutulmuş olmakla birlikte,

işin özünü belirlemektedir: gerek hepimizin uyduğu genel ahlaktan, gerekse analiz durumunun kendi özelliklerinden (en başta da analist kadar hastayı da kırılganlaştırabilen aktarım ve karşı-aktarım sürecinden kaynaklanabilen tüm yasaklama ve zorunlulukları *a priori* tanımlamanın olanağı yoktur. Paris Psikanaliz Derneği, sözkonusu Yasa'da belirtilen genel ilkelere saygılı olunmasını sağlamak yanında, derneğin üyesi bir analist bu tür bir suçlamaya konu olduğunda ilgili durumu incelemek amacıyla kendi bünyesinde özel bir deontoloji kurulu oluşturmuş bulunmaktadır.

Daha önceki bölümlerden birinde, "klasik tedavinin" (yani, koltuk-divan yordamının) iki temel kurala dayandığını söylemiştim; işe hasta tarafından bakıldığında, ortaya çıkan ilk kural serbest çağrışım kuralı, analist açısından baktığımızda ise ortaya çıkan kural "dalgalı dikkat" kuralıydı. Ancak, az önce söylediğim Yasa maddelerini büyük ölçüde belirleyen ve "Her şeyi söylemek, hiçbir şey yapmamak..." olarak özetlenebilecek üçüncü bir kural daha vardır. Elden geldiğince "her şeyi söylemek" hastaya önerilen serbest çağrışımdır zaten; "hiçbir şey yapmamak" ise oyunun her iki kişisi için de, yani hem hasta hem de analist için uyulması zorunlu bir kuraldır ve şu biçimde anlaşılması gerekir: seans süresince hasta ile analist arasında erotik ya da şiddet yüklü (ya da her ikisi birden) herhangi bir ilişki kurulmasını yasaklamak. Bu da basitçe şu demektir: ne olursa olsun (yani ne söylenirse söylensin, ne yaşanırsa yaşansın, ne dile getirilirse getirilsin) analist kesinlikle kendi koltuğundan kalkmayacak, hasta da kendi divanından ya da uzandığı yerden ne olursa olsun kalkmayacaktır. Doğrusu her zaman, söylendiği kadar kolay olmuyor bu iş: bazen coşkulanım yükü öyle ağır durumlar dile getirilir ki... Yüz yüze konuştuğumuzda, laflamaktan başka bir

şey yapmadığımızdan acı acı yakınan ve ne olursa olsun, yeter ki birşeyler olsun, diyen şu kadın hasta iyi bir örnektir bu duruma... Öyle ki, gün geldi, hemen yakınında, masanın kenarında bulunan küçük bir heykele dikti gözlerini ve "şimdi bunu alıp yere atacağım!" dedi. Kadın hastanın giderek heyecanlandığı, analistin de biraz kaygılandığı (doğrusu bayağı hoşuna gidiyordu o heykelcik) uzunca bir süre sonunda, kadın hasta içinden gelen dürtüye teslim oldu ve heykelciği tuttuğu gibi yere attı. Analist o sırada tek kelime bile etmedi, ama daha sonra o sırada neler olup bittiğini uzun uzadıya analiz ettiler.

Bir tür "*acting*" olarak nitelenen böyle bir eylem, "hiçbir şey yapmamak" kuralının çiğnenmesiydi elbette. Ancak çok daha ince düşünülmüş *acting*ler de vardır: örneğin, hasta kalkıp öyle bir küfür eder ki, bu bile tek başına bir edim olup çıkar. Böyle bir durumda analistin elinden geldiğince tepkisiz olması gerekir. Kaldı ki, bu tür şiddet yüklü bir edim gerçekte ona değil, aktarımın da berisinde, başka birine yöneldiği için bunu kolayca başarabilecektir. Aşk ya da erotizm yüklü hareketler de aynı biçimde ele alınmalıdır. Ruh sağlığı iyice bozulmuş bazı hastalar ise analisti son derece zor durumda bırakırlar. Analistin, böylesi durumlara karşı uyanık olup, kendisini denetlemesi gerekir: yok, eğer kendisine dikkat etmezse, rahatsız olduğu izlenimi veren, kupkuru bir sesle, kesip atar biçimde, insanı daha da tedirgin edercesine vb. yanıt vermesi işten bile değildir. Öte yandan, baştan çıkartmaya yönelik bir harekete, sözlü biçimde bile olsa, baştan çıkartıcı biçimde karşılık vermekten kaçınmaksa daha da zordur. İşte, mesleğini uygulamaya geçmeden önce analistin de analizden geçmesinin zorunluluğu, bu konumun son derece zorlayıcı olması nedeniyledir zaten.

Ancak, bu tür "teknik" diyebileceğimiz kuralların ötesinde,

psikanalizin tüm etiği, son derece basit ve son derece temel bir değer tarafından yönlendirilir: yaşam, en yüce değerdir. Elbette ki, bedenin yaşamıyla birlikte, ruhsal yaşam da en yüce değerdir (psikanalist de işte bu yaşamla ilgilenir zaten). Başka kimseye zarar vermemesi koşuluyla, ruhsal yaşamın serpilmesine yarayan her şey iyidir.

49

PSİKANALİZ HÂLÂ YAŞIYOR MU?

Neredeyse dünyaya geldiğinden beri, psikanalizin yakında ölüp gideceği söylenir. İlk başlarda Freud çok dar bir çevrede ilgi uyandırmıştı. 1899 yılı sonlarında yayımlanan ve psikanalizi kurduğu varsayılan *Düşlerin Yorumu* adlı kitabı pek öyle dikkat çekmemişti, ilk baskının bazı nüshalarının başına gelen kalmamıştı; sonraları dünyanın en çok yabancı dile çevrilen ve satılan kitaplarından biri olup çıkmıştı. Konuya duyulan ilgi arttıkça, ruhsal güçlüklere yönelik bu yeni yaklaşıma, ahlakın, ince zevkin ve bilimin (hatta Fransa'da "Latin aklının inceliği" ile "Cermenlere özgü ağırlık" bile karşılaştırılmıştı) ayaklar altına alındığı bahanesiyle getirilen itirazlar da arttı. Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı travmalar ve çeşitli etkiler atlatıldıktan sonra, oluşan yepyeni hava içinde, pek çok kişi yüzünü psikanalize dönüp insanın çektiği çilelere yönelik eski sorulara yeni yanıtlar bulmaya çalıştı. İşte, bu nedenle de psikanaliz hareketi 1920 ile 1940 yılları arasında önemli ölçüde gelişme gösterdi; elbette ki 1910 yılında kurulan *Uluslararası Psikanaliz Derneği*'nin buna büyük katkıları olmuştu. Ancak, psikanaliz hareketi başarı kazandıkça,

ona karşı çıkanların sayısı da arttı; bazıları bunun gelip geçici bir moda olduğunu ileri sürüyor, durmadan kısa sürede geçip gideceğini söylüyorlardı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan dehşet her şeyin yeni baştan ele alınmasını gerektirdi. Dünya yeniden insanın nasıl böyle barbarca bir eylemin hem öznesi hem de kurbanı olduğunu sormaya başladı. Naziler psikanalizi toplumu bozan bir "Yahudi bilimi" olmakla suçlayıp mahkum ettiler; gerçek şu ki, psikanalizin temelinde yatan kişisel özgürlük amaç ve idealini kabul edememekteydiler (ne yazık ki, bu gerçek, daha sonraki diktatörlüklerde de doğrulandı). Bütün bu saldırılar sonunda, psikanaliz hareketinin saygınlığı da müthiş ölçüde arttı; Naziler tarafından kendi ülkelerinden kaçmak zorunda bırakılan Orta Avrupalı analistlerin ABD'ye sığınması da bu durumu kolaylaştıran bir nedendi elbette. Özellikle İngiltere'de olmak üzere, önce Melanie Klein, sonra da Donald Winnicott, Frances Tustin, Wilfried Bion, Donald Meltzer vb. gibi yazarlarla, gerek kuramsal gerekse uygulama alanında yepyeni yaklaşımlar ortaya çıktı.

Fransa'da ise, 1926 yılında kurulan *Paris Psikanaliz Kurumu* Sacha Nacht ve Jacques Lacan'ın çalışmalarının dürtüsü sayesinde kısa sürede hızla gelişti. Ne var ki, önceleri dost olup, aynı görüşleri paylaşan Sacha Nacht ve Jacques Lacan'ın arası, görüş ayrılıkları nedeniyle, bir süre sonra açıldı. Görüş ayrılıkları ise psikanalizin konumuna ilişkindi: Nacht, psikanalizin tıp doktorlarına teslim edilmesi gereken tıbbi bir uygulama olduğunu kabul ediyor, daha liberal olan Lacan ise, psikanalizin kişinin kendi kendisini araştırmasına yönelik bir girişim olduğunu savunuyor, dolayısıyla, tıp doktoru olması gerekmeyen, kültürlü kişiler tarafından uygulanabileceğini ileri sürüyordu. Lacan bir yandan da, son derece kapalı bir anlatım yolu seçtiği için bazen

güçlükle anlaşılabilen, oldukça özgün kuramsal görüşler de geliştirdi. Ancak, tartışmanın ve giderek *Paris Psikanaliz* Kurumu'nun parçalanmasına yol açan asıl nedenler kuramsal değil, Lacan'ın kendisine bağlı meslektaşlarının bile kabul edilemez saydığı bazı uygulamaları olmuştu. Bunların başında da, analistin canı istediğinde seansı kesebilmesine yol açan, yorumlamaya açık kapı bıraktığı ileri sürülen, ancak gerçekte el çabukluğuna, aldatmacaya olanak veren "scansion" gelir. Kaldı ki, Lacan saygınlığı sayesinde kendisine bağımlı kıldığı genç analist ve hastalardan oluşan bir müşteri kitlesi oluşturma eğiliminde olmuştu hep. İmparatorluk içinde kurulan bu imparatorluk, sonunda bağrında serpildiği kurumu tehdit eder olmuştu. Lacan, bazı öğrencileri ile *Paris Psikanaliz Kurumu*'nun bazı üyelerini de peşine katıp 1953 yılında yeni bir Analiz kurumu kurdu. Ne var ki, aynı nedenler hep aynı sonuçlara yol açtığı için, bu kurum da on yıl sonra paramparça olacak ve tüm süreç yeni baştan yaşanmış olacaktır. Gözlemlediğimiz bu parçalanma, Lacan'ın 1981 yılında ölümü ertesinde de sürdü ve ortaya bazen son derece belirsiz eğitim ve uygulama kuralları da olabilen yığınla psikanaliz kurumu çıktı; öyle ki, şimdilerde biri kalkıp da kendisine "psikanalist" ünvanını yakıştırdığında, son derece temkinli davranmak gerekiyor.

Bütün bu anlaşmazlıklara rağmen ya da bu anlaşmazlıklar sayesinde diyelim, psikanaliz yirmi beş yılı aşkın bir süre son derece revaçta kaldı. Her genç psikiyatrın kendi analizinin yapılmasını zorunlu saydığı, Paris'teki aydın kesimin Lacan'ı dinlemeye koştuğu dönemdi bu; Françoise Dolto gibi daha başka birkaç kişiyle birlikte Lacan'ın adı artık geniş kitle tarafından da biliniyordu. Bu moda dalgası da gelip geçti; işte, şimdi gene kalkmış psikanalizin öldüğünü söylüyorlar.

Psikanalizin yıldızının sönmekte olduğundan bazı psikanalistler bile kaygı duyuyor. Kuramsal açıdan gücünden birşeyler yitirdiğini söylemiyorlar: doğrusu, kuramsal alanda hiç bu kadar yeni yaklaşıma sahip olmamıştı. Ancak, bu yeni yaklaşımların tümü de aynı yönde değil, birbirinden epey faklı yaklaşımlar bunlar, öyle ki artık psikanalizin bir bütün olup olmadığı bile sorulabilir rahatlıkla. Öte yandan, psikanalizin uygulamalar açısından da gücünden birşeyler yitirmediği ortada: görüldüğü gibi psikanaliz artık çok daha geniş bir alana uygulanabilmekte; psikosomatik hastalıklar, yetişkinlerdeki sınır durumlar ve psikozlar, çocuklardaki otizmler ve psikozlar, çocuk psikanalizi bu alanların en başta gelenleri. Asıl kaygının iki ana eksen üstünde toplandığını söyleyebiliriz.

Önce, psikanaliz kuram ve uygulamalarının belirli biçimde yavanlaşmasından ve donuklaşmasından kaygılanıldığını söyleyebiliriz: pek güvenilemeyecek uygulamalara taviz veren gevşek bir düşünce dolaşıyor ortalıkta, üstelik bu düşünce tedavinin tam da merkezini oluşturan aktarım ve karşı-aktarımın analizini bilmezden geliyor; işte, tüm deontolojik sapmalar da bu son derece can sıkıcı konumdan kaynaklanacaktır. Ciddi anlamda hiçbir gerçek eğitim almadıkları halde psikanalist olduklarını ileri süren uygulamacıların yerden mantar gibi bittiğine dikkat edilirse, nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğumuz daha iyi anlaşılır. Bu durum psikanalizin geniş kitle karşısındaki saygınlığına ciddi anlamda zarar verecektir; itiraf edeyim ki, kendisine ivedilikle yardım edilmesi gereken, bu nedenle de kendisini sözünü ettiğimiz bilgisi epey tartışmalı kişilerin kollarına atan, sonuçta durumu iyiden iyiye ağırlaşan bir hasta bana tedavi için başvurduğunda son derece acı çekiyorum. *Paris Psikanaliz Kurumu*'nun analist adaylarının mesleğe atılmadan önce ciddi eğitimden geç-

mesini, psikanaliz uygulamalarında kesin kuralların uygulanmasını zorunlu kılmasının nedeni, işte bu tür sapmalara yol açmamak içindir. Bu sapmalardan biri var ki, kendisine o alımlı "eklektizm" ünvanını yakıştırmakla kalmayıp, bir de bununla övünüyor. Daha çok ABD'de karşılaşılan, ne mutlu ki Fransa'da pek rağbet edilmeyen bu görüş, çeşitli kuramların (Freud, Adler, Jung, Rogers, Bateson vb.) hem benimsenen teknikler hem de kuramlar açısından "en iyi yanlarını" almaya dayanıyor; üstelik, böylece çok da iyi bir şey yaptığına inanıyor. Bence bu, buzdolabını ve erzak dolabını açıp, içlerindeki en iyi malları almaya ve yeni bir yemek yapmak için bütün bunları karıştırmaya benziyor...

Kaygı duyulmasına yol açan ikinci neden ise şiirsellikten epey uzak: bu görüş, günümüzde ruhsal zorluk yaşayan kişilerin pek azının bir psikanaliste danıştığı gibi basit bir gözlemden kaynaklanıyor. Bunun nedeni, psikanalizin artık o kadar moda olmaması, ki bu da doğrusu, sevinilecek bir şey. Ancak, çok daha ciddi nedenler de var: psikanaliz tedavisinin çok uzun zaman sürmesi, çok pahalıya mal olması ve etkili olacağına ilişkin elde hiçbir güvence bulunmaması (elinizdeki kitabın ilk bölümünde, bu noktaları açıklığa kavuşturmaya çalışmıştım). Dolayısıyla, insanlar da daha etkili, daha hızlı sonuca ulaştırabileceği, daha ucuz olduğu umut edilen tedavi yöntemlerine kapılıyorlar. Örneğin, bir psikiyatrın, hatta bir dahiliyecinin yazacağı ilaçlardan medet umar oluyorlar: bildiğiniz gibi, anksiyolitik (kaygı giderici), nöroleptikler (anti-psikotikler) gibi ilaçların kullanımında Fransa'nın eline kimse su dökemez. Bir de, şu ya da bu ölçüde mucize yarattıkları söylenen ya da kullandıkları teknikler sayesinde etkili sonuçlar alınabileceği izlenimi uyandıran (örneğin, davranış terapisi) çok daha heyecan uyandıran tedavi yöntemle-

rini benimseyenler var elbette. Nöro-biyolojinin son yıllarda yaşadığı önemli gelişmeler, eski bir düşüncenin yeniden güçlenmesine yol açıyor; sözünü ettiğim düşünceye göre, tüm ruhsal rahatsızlıkların nedeni bedensel bir aksaklıktır, dolayısıyla, bir tek ruhsal düzlemde kalarak bu rahatsızlıklara çare bulmak olanaksızdır. Oysa... bu yollardan birini ya da birkaçı denemiş, ama gene de kendileri için en temel saydıkları ve saymakta oldukları arzularına, aldatıcı olmaktan öteye gidememiş türden bir yanıt bulmuş kişiler de psikanalistin kapısını aşındırmaktan geri kalmıyor hâlâ. En temel istekleri ise, sonunda, en sonunda birinin kalkıp kendilerine kulak vermesi, seslerini işitmesi. Başka deyişle, artık basit bir tedavi *nesnesi* ya da davranışsal aldatmacaların, el çabukluklarının, hokkabazlıkların *nesnesi* olmaktan çıkıp, kendi yazgısından sorumlu bir *özne* olarak kabul edilmek.

Psikanalizin Freud'un *Düşlerin Yorumu* adlı kitabı ile dünyaya geldiği kabul edilirse, bu satırları kaleme aldığım şu 2000 yılında, psikanaliz artık yüz yaşına basmış durumda. Miyadı dolmuş, geçkin yaşlı bir hanım olduğu söylenebilir kuşkusuz. Ancak, en olgun yaşlarını sürdüğü de söylenebilir, başka deyişle, edinebileceği ve söyleyeceği daha pek çok şey de olabilir. Peki, ya 2100 yılına geldiğimizde, arkamızda başka bir yüz yıl daha bıraktığımızda, neler olacak acaba? Kolay değil o zaman olacakları görmek. Kanımca, dürtü ve savunmalar karşıtlığının can verdiği bir psişizmin yüreğinde yaşayan dinamik bir bilinçdışı varsayımı ise rahatlıkla o günleri görecektir. Bu varsayımın öznenin yücelmesi için açtığı yol da kapanmamış olacaktır. Başka deyişle, özgürlüğün olumlanması ve pekişmesi de sürüp gidecektir o günlere dek.

50

İNSAN PSİKANALİZ KONUSUNDA NASIL BİLGİ TOPLAYABİLİR?[1]

GÖRMEK, DİNLEMEK, OKUMAK ÜSTÜNE

İnsan, elinizde bulunan bu küçük kitabı oluşturan sorulara getirilen kısa yanıtlarla yetinmezse, psikanaliz konusunda nasıl bilgi toplayabilir? Elbette ki, en başta, gündelik gazete ve dergilerde, radyo, televizyon programlarında rastgele edinebileceğimiz bilgiler var. Doğrusu, hiç de azımsanacak şeyler değil bunlar, ancak son derece rastgele nitelikli bir malzeme oluşturduklarını da söylemek gerek. Bazen kusursuz, bazen de düş kırıklığı yaratacak bilgiler verdikleri, bazen de işi iyice basitleştirip çarpıttıkları da olur; bunun en iyi örneği ise, herhangi bir psikanaliste on iki saniyede Oidipus kompleksini tanımlamak zorunda bırakan, (kabul ederse) "eşit silahlarla" donanmış, esinlenmiş meczup bir kişiyle karşı karşıya getiren, bazen de baş döndüren,

1 Bu bölüm özellikle Fransa'da yaşayan ve/veya Fransız diline hâkim olanları ilgilendirir. Türkçedeki psikanaliz yayınlarının tasnif edilmesinin ayrı ve kapsamlı bir çalışmayı gerektirdiği şüphesizdir. (B.H.)

narsisik sarhoşluklara teslim alan gösteri dünyasının sansasyon ve şok edici haberler peşinde koşan televizyon yayınlarıdır.

Şurada burada, daha geniş bir dinleyici kitlesine seslenen konferanslar ise daha ciddi bir yaklaşım sergiler (*Paris Psikanaliz Kurumu* tarafından gerek Paris gerekse ülkenin başka kentlerinde kamuya açık olarak düzenlenen çalışma günleri ve konferanslar bunun en güzel örneğidir). Daha önce ele alıp işlediğim bazı sorular çerçevesinde söylediğim gibi, son zamanlarda psikanaliz dernekleri ya da kendilerine bu ismi veren derneklerin sayısı öyle arttı ki, hangisinin işinin ehli olup olmadığını ayırt etmek bazen epey güç olmaktadır. Bu konuda bilgi almak için aşağıdaki üç derneğe başvurmak yeterli olacaktır:

- *Paris Psikanaliz Kurumu (Société psychanalytique de Paris)*, 187, rue St.-Jacques, 75005, Paris; Jean Favreau Psikanaliz Merkezi de aynı adreste bulunmaktadır. Tedavi ve kişisel yardım talebi için bu merkeze başvurulabilir;

- *Fransa Psikanaliz Derneği (Association Psychanalytique de France). Paris Psikanaliz Kurumu* gibi bu kuruluş da *Uluslararası Psikanaliz Derneği* üyesidir. 24 Place Dauphine, 75001, Paris;

- *Dördüncü Grup (le Quatrième Groupe),* 19 Bd. Montmartre, 75002, Paris.

Ancak, bilgi edinmek için izlenmesi gereken en iyi yol gene de okumaktır. Fransızca olarak okuyabileceğiniz bir dizi uzmanlaşmış dergi varsa da, genelde bunları anlayabilmek için epey bilgi sahibi olmak gerekiyor. Bu söylediklerim, bu alanda yayınlanmış, çoklukla psikanalistlere seslenen sayısız yapıtın bir bölümü için de geçerli. Dolayısıyla, bu konularla ilgilenen kişinin, rastgele bir dergi ya da kitap alıp okumaya koyulması pek öyle sağlam bir iş olmayacaktır, çünkü kısa sürede bıkıp usanmakla kalmayıp, psikanalizin anlaşılmaz bir şey olduğunu sonucuna

da varabilecektir. Oysa, psikanaliz, gerek genel ilkeleri, gerek kuramın temelleri, gerekse tedavi yordamları açısından gerçekten bilgi edinmeye merak duyan herhangi biri tarafından son derece anlaşılır bir konudur; öte yandan, şimdiye kadar yazdıklarımla sanırım bunu kanıtlamış durumdayım. Ancak, gene de insanın ne okuyacağını seçmesi gerekir.

Önce Freud'u okumak gerekir. Son derece kapsamlı olan yapıtlarının neredeyse tümü de Fransızcaya çevrilmiş durumda; Les Presses Universitaires de France, Gallimard ve Payot yayınevlerinden bulunabilir. Öte yandan, Les Presses Universitaires de France bazı Almanca terimlere yeni karşılıklar öneren yepyeni bir *Toplu Yapıtlar*'ı yayımlamaya hazırlanıyor.

Freud'u rastgele okumamak gerekir. Temel bir yapıt olan *Düşlerin Yorumu* (1900) ile başlamak, ama bu yapıtın da son üç bölümünü (yani Bölüm V, VI ve VII'yi okumak yeter; bölüm VII, o dönemde Freud'un tasarladığı biçimiyle ruhsal işleyişin genel bir sunumunu yapar); bundan sonra, unutkanlıkları, dil sürçmelerini, yanılmalı edimleri vb. işleyen *Günlük Hayatın Psikopatolojisi* (1901) ile devam etmek, daha sonra da, Freud'un çeşitli örneklerle çeşitlendirdiği çoğu eğlenceli yazılar derlemesi olan *Espriler ve Bilinçdışı ile İlişkileri'ne* (1905) geçmek yerinde olur. Daha sonra ise, Freud'un bilgili ama bir o kadar da kuşkucu bir kitleyi aydınlatmak amacıyla kaleme aldığı (bazıları hayali) bir konferans dizisi olan *Psikanalize Giriş*'e (1916-1917) geçmek doğru olur. Böylece, Fransızcada *Cinsel Hayat; Nevroz, Psikoz ve Sapkınlık; Sonuçlar, Düşünceler ve Sorunlar* (iki cilt) başlıkları altında toplanmış yazılar sayesinde ve *Metapsikoloji* (1914-1917) başlıklı kitapta bir araya getirilmiş katkıları özümseyerek, psikanaliz kuramının giderek nasıl geliştiği rahatlıkla izlenebilmektedir. Ancak yapılacak en iyi iş, insanın bütün bu kitaplardan ilgi-

sini çeken yerleri okuması olacaktır, ama belirli bir zaman dizimi içinde okumanın çok daha iyi olacağını da akıldan çıkartmamak gerekir, çünkü bazı kavramları anlayabilmek için daha önce geliştirilmiş daha başka kavramların bilinmesi gerekir.

Analizin teknik yanlarıyla ilgileniyorsak, 1904 ile 1919 arasında kaleme alınmış yazıları bir araya getiren *Psikanaliz Tekniği* adlı kitaba başvurulabilir; ancak Freud'un o zamanlar koyduğu ilkeler temel ilkeler olmak özelliğini sürdürüyorsa da, Freud'un uygulamasının kimi yanlarının günümüzde artık kullanılmadığını akıldan hiç çıkartmamak gerekir. Günümüzde terk edilen uygulamaların başında ise, analistin yönlendirici ve açıklama getirici yanı gelmektedir. *Beş Psikanaliz* isimli derlemede yer alan örnekler de gene aynı derecede temkinli olarak okunmalıdır: bu kitapta ele alınan olayların çoğu son derece etkileyicidir (Freud bu olayların "roman gibi okunduklarını" söylerken haklıydı), Freud'un getirdiği yorumlar da gayet açıklayıcıdır. Ne var ki, bu konuda da, bazı uygulamaları ile yaptığı müdahalelerden bazıları günümüzde hiç mi hiç geçerli olmamaktadır. Üstelik bazı yorumlarının oldukça tumturaklı biçimde dile getirilmiş olması da sıkabilir insanı: psikanalizin bu ilk döneminde (yani, 1905 ile 1918 yılları arasında) insanları inandırmak için öyle tutkuyla çalışıp çabalıyordu ki, bazen gösteriş yanı ağır basan yorumlara kapılabiliyordu; bunu da akıldan çıkartmamak gerekir. İşte bütün bu ihtiyat paylarını aklımızda tutarsak, Freud'un *Beş Psikanaliz* adlı derlemesinde ilgiyle okuyabileceğimiz yazılar şunlardır:

- "Dora: Bir histeri analizinden kesit", 1905; 1901 yılında analizi gerçekleştirilen kadın hasta. Freud bu yazıyı *Düşlerin Yorumu*"ndan sonra kaleme almış ve ilk başta "Düş ve Histeri" adını vermeyi düşünmüştür;

- "Küçük Hans: Beş yaşındaki bir erkek çocuğundaki fobinin analizi", 1909; ancak bu yazıya temel olan gözlemler 1905 yılında gerçekleştirilmiştir. Atlardan korkan "bu sevimli küçük çocuğun" (Freud'un nitelemesi) sözleri geniş biçimde alıntılandığı için, bu yazılar arasında en zevkle okunanı da budur. "Analizin" Freud tarafından değil de, çocuğun babası tarafından gerçekleştirildiğini akıldan çıkartmamak gerekir;

- "Fare Adam: Bir saplantılı nevroz vakası üzerine düşünceler", (1909), kuşkunun pençelerinde kıvranan bir genç adam;

- "Başkan Schreber: bir paranoya vakasının otobiyografisi üzerine psikanalitik düşünceler", 1911. Freud bu hastayla hiç karşılaşmamıştı, dolayısıyla Freud'un gerçekleştirdiği bir tedavinin anlatımı değildir; Schreber tarafından bastırılan bir metne Freud'un getirdiği yorumlardır yalnızca; ancak eşcinselliğin ve psikozun anlaşılması açısından son derece önemli bir yazıdır;

- "Kurt Adam: Bir çocukluk nevrozu öyküsünden alıntılar", 1914, genişletilmiş biçimi 1918. Freud'un kuramsal-klinik metinlerinden en gelişkin ve en eksiksiz olanı budur kuşkusuz; Freud bu yazısında, anne-baba arasındaki cinsel ilişkiyi çok erken bir dönemde ("ilk sahne") algılayan bu hastanın yaşadığı travmaları gözler önüne sermektedir.

Freud'un düşüncesinin, 1920 ile 1925 yılları arasında girdiği "büyük dönemeç" sırasında nasıl yeniden biçimlendiği konusunda bilgi edinmek isterseniz, *Psikanaliz Denemeleri* içinde yer alan son derece önemli üç yazıyı okumak gerekecektir. Bu yazılar sırasıyla şunlardır: "Haz İlkesinin Ötesinde", 1920; "Kitle Psikolojisi ve Benliğin Analizi", 1921; "Benlik ve Altbenlik", 1923; bu yazılardan edinilen bilgiler sayesinde de daha güç bir metin olan "*Ketlenme, Belirti ve Kaygı*", (1926) adlı yazıya geçebilirsiniz.

Yok, eğer özgün yapıtlara değil de, tarihçinin ve yorumcunun sesine kulak vermek isterseniz, Freud'un ilk "takipçi"lerinden biri olan Ernest Jones'un *Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtı* adlı kitabını okuyabilirsiniz; üç ciltten oluşan bu yapıt, Freud'un ayrıntılı bir yaşamöyküsü yanında, tüm önemli yazılarının özlü birer eleştirisini de sunmaktadır. Marthe Robert'in iki ciltlik *Psikanaliz Devrimi* ve iki ciltlik *Freud'un Yaşamı ve Yapıtı* adlı çalışması ise daha hafif, fakat bir o kadar da sürükleyicidir; bu çalışma, Freud'u dikkatle okuyan bu Alman dili uzmanının radyoda yayınlanan bir dizi konferansının derlenmesinden oluşur. Octave Mannoni'nin daha kısa, ama aynı derecede ilginç *Freud* isimli çalışmasına da başvurulabilir.

Galiba çok uzun bir okuma listesi verdim; Freud'un sanat, tarih, tarih-öncesi, siyaset, savaş vb. konulardaki görüşleri son derece ilginç olsa da bu alanlara kadar uzanmak istemiyorum. Elbette ki, sırf ben söyledim diye bütün bunları okumanız gerekmiyor, hiç şaşmadan söylediğim sırada okumanıza da gerek yok: bu konuda geçerli kural "hoşuna gideni yap... yeter ki gerçekten hoşuna gitsin" olmalı.

Öte yandan, insan gerçekten bilgilenmek istiyorsa, bir tek Freud'u okumakla sınırlamamalı kendini. Karl Abraham ya da Sandor Ferenczi gibi ilk yol arkadaşlarının yapıtları da okunabilir; her ikisinin *Toplu Yapıtları* da Fransızcaya çevrilmiş durumda. Freud'un açtığı yolda ilerleyenler o kadar kalabalık ki, adları saymakla bitmez; bununla birlikte, Melanie Klein (*Psikanaliz Denemeleri*), Donald Winnicott (*Pediyatriden* Psikanalize) ve René Spitz'in (*Doğumdan Konuşmaya. Yaşamın İlk Yılı*) adını anmadan geçemeyiz. Presses Universitaires de France tarafından yayımlanan ve genelde çok iyi hazırlanmış küçük kitaplardan oluşan "Psychanalystes d'aujourd'hui" dizisi (2000 yılı itibariyle

bu dizide yirmi kadar kitap yayınlanmış bulunmakta) bu alanda hatırı sayılan yazarları bir araya getirmiş bulunmakta. Jacques Lacan'ın düşüncesine ilgi duyuyorsanız, *Ecrits* başlıklı yazılar derlemesine başvurabilirsiniz; yazarın kullandığı dil nedeniyle bazen zorlanacağınızı söylememe izin verin.

Bilgilenmeye merak duyan "aydın kişi"nin bu merakını giderebilecek nitelikte basit, ama işin özünü veren kitaplar olduğunu da belirtmeden geçemeyeceğim. Örnek olarak, Presses Universitaires de France tarafından yayımlanan "Que sais-je?" dizisindeki kitapları saymakla başlayalım: Freud (Roland Jaccard), La Psychanalyse (Daniel Lagache), Histoire de la psychanalyse (Roger Perron), Le Complexe d' Oedipe (Roger Perron ve Michèle Perron-Borelli), Le Complexe de castration (André Green), Le Refoulement (Claude Le Guen), Le Développement libidinal (Bernard Brusset), Les Fantasmes (Michèle Perron-Borelli), Le Fétichisme (Paul-Laurent Assoun), La Psychosomatique de l'adulte (Pierre Marty). Bütün bu kitaplar psikanaliz kavram ve uygulamalarının tarihçesini vermektedir; bu tarihçe bilinmeden günümüzde neyin önemli, neyin önemsiz olduğunu anlamak olanaksızdır. Tarihe merak duyan okurlar, Roland Jaccard başkanlığında, çeşitli yazarlar tarafından kaleme alınmış *l'Histoire de la psychanalyse* adlı kitaba da başvurabilirler. (Bu arada, Alain de Mijolla tarafından kurulmuş *Uluslararası Psikanaliz Tarihi Derneği* (*Association Internationale d'histoire de la Psychanalyse)* isimli bir dernek olduğunu tarih meraklılarına söylemeden edemeyeceğim).

Öte yandan, kavramlar ve sözcükler arasında yolunuzu yitirdiğinize inanıyorsanız, bu konuda uzmanlaşmış pek çok sözlük olduğunu söylemem sizi rahatlatacaktır umarım: Küçük, ama yeterli *Dictionnaire de la Psychanalyse*, Pierre Fedida, (Larousse),

ile başlayıp Alain de Mijolla başkanlığında Bernard Golse, Sophie de Mijolla-Mellor ve Roger Perron tarafından kaleme alınmış devasa *Dictionnaire International de la Psychanalyse* (Calmann-Lévy) adlı yapıtı belirtmem gerekir. Kavramları zaman zaman biraz fazla kısa açıklıyorsa da, yaşamöyküleri açısından son derece bol malzeme sağlayan, Elisabeth Roudinesco ve Michel Plon tarafından kaleme alınmış *Dictionnaire de la Psychanalyse* (Fayard) adlı çalışmayı da unutmamak gerekir. Bir de elbette ki, eski olmakla birlikte, hâlâ yeri tutulamayan, J. Laplanche ve J.- B. Pontalis'in *Vocabulaire de la Psychanalyse* (PUF) adlı ortak çalışmasını söylemek gerekir.

Korkacak bir şey yok; yolunuz açık olsun!

psikanaliz gündemi

neden psikanaliz?

Roger Perron

Psikanaliz nedir? Bazıları bunun tam anlamıyla bir devrim, bazıları ise, artık daha modern teknikler sayesinde aşılmış sözde bir bilim olduğunu söylüyor. Bazıları mucizeler yarattığını söylerken, bazıları ise zararlı yanılsamalardan öteye geçmediğini ileri sürüyor.

Kimdir bu psikanalistler? Psikanaliste gitmeye karar verirsem, nasıl biriyle karşılaşacağım acaba? Gerçekten her şeyi söylemem mi gerekli? Peki, ya o neler söyleyecek bana? Psikanaliz tedavisi denilen şey nasıl oluyor ki? Gerçekten bir tek cinsellikten mi konuşuluyor? Ya aktarım ne demek? İşin sonunda daha da berbat bir yabancılaşma yaşar mıyım acaba? Niye bir de üstüne para vereyim ki? Anneler, babalar hep suçlu mu acaba? vb. vb. Bu soruların hepsi de son derece yerinde. İşte, bu kitap bütün bu sorulara yanıt veriyor; açık-seçik, kısa, ama kesin yanıtlar.

20. Yüzyıl boyunca insan bilimlerine damgasını vurmuş bir alanı daha iyi anlayabilmek için okunması gereken bir kitap. Psikanaliz tedavisinin temellerini anlamak, bu tedavinin genel özelliklerini kavramak isteyenlere seslenen bir kitap.

ithaki